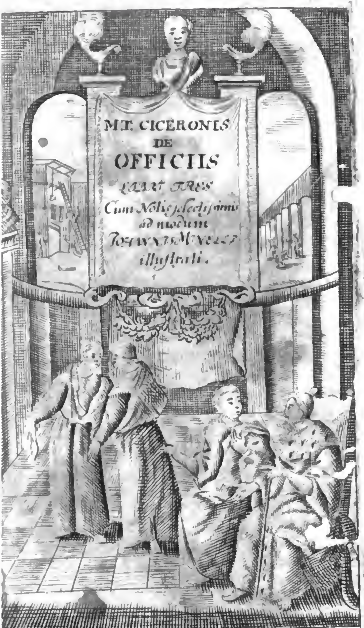
9. 7. 251

Digitized by Google

Digitized by Google

Google

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS

LIBRI TRES

DE

OFFICIIS,

Addito

Catone Majore, Lælio, Paradoxis & Somnio Scipionis,

juxta

Recenſionem GRÆVIANAM

emendati

ET CUM NOTIS PERPETUIS

inſtar Commentarii

ad modum

JOHANNIS MINELLII

illuſtrati.

EDITIO NOVA ARGUMENTIS AUCTA.

CUM PRIV. REG. POL. AC ELECT. SAX.

31

LIPSIÆ,

Ex OFFICINA WEIDMANNIANA

1739.

Digitized by Google

LECTORI BIBLIOPOLA S.

COgniti vulgo ſunt auctores Latini, a Joanne Minellio notis ſelectiſſimis illuſtrati, paſſimque commendantur inſigni utilitate, quam ſtudioſæ juventuti præſtant. Quare conſilium cepi, doctorum quorundam virorum opera, reliquos etiam melioris Latinitatis ſcriptores ad eundem modum evulgare. Initium faciant Ciceronis de Officiis libri, cum Lælio, Catone, Paradoxis & Somnio Scipionis, qui iis ſolent ſubjici. Hos omnes diligentiſſime emendavimus ad recenſionem Joannis Georgii Græ-

vii, ſummi viri, & in his litteris facile principatum hodie tenentis. In notis methodo Minelliana *Ciceronis ſenſa*, *narrationem & hiſtorias manifeſtas fecimus; vocum ſignificationes proprias atque translatas eruimus; phraſes earumque ſignificationes & vim breviter & dilucide expoſuimus; urbium, regionumque ſitum & deſcriptionem ſuccinctam & brevem addidimus; varias lectiones & inutiles conjecturas, ubicunque non opus eſt, omiſimus; nec tam delaſſare Lectorem voluimus, & multa ingerere, quam paucis prodeſſe.* In quo negotio plurima quidem hauſimus ex optimis Commentatoribus, Grævianæ editioni adjectis; ſed facem quoque nobis ſæpe prætulit Petrus Marſus, uberrima interpretatione Venetiis ante ducentos minimum annos impreſſa, quam ipſe ad calcem ex re

& ve-

& vero appellat *munus multis vigiliis & ſudoribus elucubratum, quod juvenibus & litterarum arcana ingreſſis profuturum arbitror.* Ac mirum eſt, bonum illum Marſum tanta oblivione premi, ut non ſolum Manutius nepos, cujus reliqua plagia Grævius in præfatione notavit, verum & alii, quos minime putares, non pauca ex illo verbotenus ſurripuerint. Cæterum notas noſtras ſenſim contraximus, partim ne libellus nimium excreſceret, partim ut quilibet, *veris experimentis*, Jacobi Gronovii, Celeberrimi Viri, *exemplo deprehendere diſcat, ſi mentem adhibuerit, & obduraverit hos libellos habere familiares, ipſos adeo lucidos per ſe viſum iri, ut quodcunque illuſtrationum genus negligat.* Denique breviorem Indicem Gronovianum ſufficere putavimus, relicto Græ-

viano prolixiſſimo. *Quod quidquid eſt*, verba Gronovii rurſus mea facio, *non alio fine ſuſcepi, niſi ut tibi prodeſſet; neque ultra moror, quo minus prudenter omnibus officii tui generibus conſulere addiſcas.*

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS 1 DE OFFICIIS AD MARCUM FILIUM

LIBER I.

CAP. I.

ARGUMENTUM.

In primo hocce libro occurrit Præfatio & Tractatio ipſa. Præfatio tribus conſtat partibus, quarum prima in hoc capite extat, & in ſe continet adhortationem, ut Filius, exemplo Patris, Philoſophiam cum eloquentia, & Latinam eloquentiam cum Græca conjungat; deinde, ut & ſuo in audiendis Philoſophis aliquid tribuat ingenio; denique ut tam Philoſophica, quam Oratoria Patris ſcripta ſtudioſe perlegat.

QUAMQUAM 2 te, Marce fili, 3 annum jam 4 audientem 5 Cratippum, idque 6 Athe-

---

1 *Officiorum* alii. Sed hanc *de Officiis* inſcriptionem Cicero ipſe Attico ſcribens probavit & conſtituit, quare mutari non debet. *Officium* eſt id, quod quemque facere decet. *Græci* καθῆκον vocant, & de eo plerique Stoici libros ſcripſerunt. 2 Paucis verbis egregium artificium in cohortando ad philoſophiam filio licet animadvertere, a Doctore Cratippo, locoque celeberrimo, & annuo ſpatio petitum. 3 Annuum tempus conficiebatur poſt Kal. Apr. ut patet ex lib. XV. epiſt. ad Atticum; ſtatim enim, interfecto Cæſare, filium Athenas miſerat. 4 Audire magis eſt, quam privatim ſtudere. 5 Cratippus Peripa-

6 Athenis, 7 abundare 8 oportet præceptis 9 inſtitutiſque philoſophiæ, propter ſummam & doctoris 10 auctoritatem, & urbis, quorum alter te ſcientia 11 augere poteſt, altera 12 exemplis; tamen, ut ipſe 13 ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina conjunxi, neque 14 id in philoſophia ſolum,

claruit. Multa ejus mentio in Ciceronis & Plutarchi ſcriptis. 6 Olim civitate libera, nec indigna ullius præconii amplius, tanta claritas ſuperfluit, ut inquit Plinius. 7 Non modo non egere, ſed etiam abundare. Ex tribus adhortationis cauſſis intulit verbum, *oportet*. Non enim, *arbitror*, aut ſimile quippiam, ſatis eſſe duxit, ſed, *oportet*: cum antecedant illa, Audire Cratippum, Audire Athenis, Audire multis menſibus, quo efficitur, niſi valde jam profecerit, culpam & infamiam vitare non poſſe. 9 Inſtituere plus eſt, quam præcipere. Præcepta enim docent, quid agendum ſit: nec tamen omnes, quibus præcipitur, ita ſe gerunt, ut præceptorum ſententiam vita & moribus exprimant; inſtituta vero plane formant & fingunt eorum animos, quibus præcepta traduntur, ſic, ut a præceptorum regula nihil aut minimum diſcedant. 10 Auctoritas eam vim habet, ut ipſa per ſe, vel ſi ratio nulla, cur aliquid agatur, afferatur, nos tamen ad agendum impellat, 11 ornare, celebriorem reddere & perfectiorem. Augent nos ea, unde fructum capimus. 12 Athenis maxima exempla erant fuerantque ad bene beateque vivendum. *Nulla res magis animos honeſtate induit, dubioſoſque & in pravum inclinabiles revocat ad rectum, quam bonorum virorum converſatio.* Vide Senecam lib. XIV. Epiſtolarum. 13 Monet filium exemplo ſuo, ne Latinam linguam a Græca disjungat, cum id maxime conducat. Locus eſt ab utili. 14 Ita cum Græcis Latina conjungere mihi ſemper curæ fuit, ut Latini ſermonis uſum, ne cum philoſophiæ quidem operam dabam; Græci, ne cum Latine quidem exercerer, unquam dimiſerim, &c.

15 Pa-

ſium, ſed etiam in dicendi exercitatione ſeci: idem tibi 15 cenſeo faciendum, ut 16 par ſis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos, (ut 17 videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus noſtris, ut non modo Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti, 18 aliquantum ſe arbitrentur adeptos & ad 19 dicendum, & ad 20 judicandum. Quamobrem diſces tu quidem a Principe hujus ætatis philoſophorum, & diſces, 21 quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, 22 quod te, quantum 23 proficias, non pœnitebit. Sed tamen noſtra leges, 24 non multum a Peripateticis diſſidentia, (quoniam 25 utrique & Socratici & Platonici eſſe volumus) de rebus ipſis 26 utere tuo judicio: nihil enim impedio. Orationem au-

15 Paternam auctoritatem redolet hoc verbum. 16 Aeque doctus Græce & Latine. 17 Hoc poſuit ad vitandam arrogantiæ ſuſpicionem. 18 non dixit, *multum*, ut vitaret itidem arrogantiam. 19 quantum ad artem oratoriam, in qua nihil fere jam a Romanis deſideratur. 20 quantum ad Philoſophiam Topicam rerumque ſcientiam, quam Cicero complexus erat, & eloquii nitore illuſtraverat. 21 Quod ſuæ poteſtatis eſt, filio largitur; ut ſtatuat ipſe Cratippi tempus audiendi. Sed, quod largitur, adſtringit paullum ſequentibus verbis. 22 quouſque. 23 creſcas in ipſis philoſophiæ præceptis. 24 non multum diſſimilia à præceptis Peripateticorum: quibus nunc das operam ſub Cratippo. 25 Multa hic diſputant Commentatores, quæ in unum congeſſit Grævius, cui perſuaſum eſt pro *Socratici* legendum eſſe *Stoici*. 26 non te addicam alicui ſectæ; integrum liberumque tibi eſt, quod dogma ſequi velis.

tem Latinam 27 profecto 28 legendis noſtris efficies 29 pleniorem. Nec vero 30 arroganter hoc dictum exiſtimari velim. Nam philoſophandi 31 ſcientiam concedens multis: quod eſt oratoris proprium, 32 apte, 33 diſtincte, 34 ornate dicere; quoniam in eo ſtudio ætatem conſumſi, ſi id 35 mihi aſſumo, videor id meo jure quodammodo 36 vindicare. Quamobrem magnopere te 37 hortor, mi Cicero, ut non ſolum orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, 38 qui jam illos fere æquarunt, ſtudioſe legas. 39 Vis enim dicendi major eſt in illis: ſed hoc quoque colendum eſt 40 æquabile, & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigiſſe,

---

27 Quintilianus: *Is ſe profeciſſe multum exiſtimet, cui Cicero valde placere cœperit.* 28 Figura Latini ſermonis: pro, Dum noſtra leges. 29 copioſiorem, uberioremque. 30 nolo, putent me eſſe arrogantem, pluſque mihi tribuere, quam par ſit: cum mihi aſſumam id, quod pertinet ad bonum oratorem. 31 rei per cauſſas cognitionem. 32 ad id, quod orator agendum ſuſcepit, ut ea dicantur, quæ ſubjecta materia poſtulat. 33 ne rerum ordo perturbetur. 34 adhibitis Latinæ orationis luminibus & ornamentis. 35 Sapit emphaſin. 36 Genus loquendi ex JCtorum fontibus derivatum. 37 hortari eſt dare conſilium ad erigendum animum. Hortatur Cicero filium, quem ſciebat ad ſtudia pigrum, & ideo calcaribus egere. 38 i. e. tot fere Philoſophicos libros ſcripſi, quot orationes. Hanc quidem lectionem præfert Grævius vulgari, *qui ſe jam illis fere æquarunt*; ſed legendum erit, *illas*, ſc. orationes, *æquarunt*, non *illos*. 39 Vehementia, ut moveatur auditor ad affectum. 40 ex utroque miſtum, ſummo & infimo.

41 ſum-

Digitized by Google

giſſe, ut idem utroque in genere 41 laboraret; ſequereturque & illud 42 forenſe dicendi, & hoc 43 quietum diſputandi genus, niſi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator 44 parum vehemens: dulcis tamen; ut 45 Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum ſit judicium: utrumque certe ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus forenſe dicendi tractare voluiſſet, 46 graviſſime, & 47 copioſiſſime potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa, quæ a Platone didicerat, tenuiſſet, & 48 pronuntiare voluiſſet, ornate 49 ſplendideque facere potuiſſe, eodemque modo de Ariſtotele, & Iſocrate judico: quorum uterque ſuo 50 ſtudio delectatus, 51 contempſit alterum.

41 ſummum ſtudium & laborem poneret, quemadmodum ego feci. 42 Orationes enim in foro ad judices habebantur. 43 caret enim actione forenſi, nec illam dicendi vim ad movendos animos requirit. 44 qui non inflammabat auditores: Sed potius dulci oratione delectabat. 45 qui ſuaviſſimus in dicendo fuit. *Quis Theophraſto dulcior?* Cic. in Bruto. 46 quantum ad ſententias & pondera rerum: quas callebat in omni diſciplina ſummus. 47 quantum ad ubertatem orationis & ſublimitatem illam dicendi: qua Plato aliis antecelluit. 48 proferre, diſputare, vel in ſcholis philoſophorum, vel in libris. 49 omne ſplendidum eſt ornatum, ſed non e contra: ornatus in oratione a multis haberi poteſt, ſplendor vero a paucis. 50 ille Philoſophiæ, hic artis oratoriæ. 51 Ariſtoteles oratorium dicendi genus, Iſocrates Philoſophicum contemſit.

i Con-

CAP II.

ARGUMENTUM.

Hoc capite exhibetur ſecunda & tertia Præfationis pars. Secunda exponit cauſas, ob quas Cicero ad Marcum filium de officiis ſcripſerit, quibus ſcripti commendationem ſubnectit. Pars tertia partim methodum tradit, & docendi rationem, qua uti velit Cicero, partim auctores indicat, quos in hoc opere potiſſimum ſit ſecuturus: ubi Epicureos, & alios perſtringit, Voluptatem eſſe Summum Bonum ſtatuentes, eosque nihil hic præcipere poſſe oſtendit.

SED, cum 1 ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, & multa 2 poſthac, ab eo 3 ordiri volui maxime, quod & 4 ætati tuæ eſſet 5 aptiſſimum, & 6 auctoritati meæ. Nam, cum multa ſint in philoſophia & 7 gravia, & 8 utilia, 9 accurate, 10 copioſeque a philoſophis 11 diſputata; latiſſime 12 patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis, & præcepta ſunt. Nulla enim 13 vitæ pars, neque publicis, neque privatis, neque 14 fo-

1 Conſtituiſſem animo & decreviſſem. 2 poſt hoc tempus. 3 ordiri eſt incipere res majores. Unde Sylius: *ordior arma.* 4 decet enim erudiri adoleſcentem officii potiſſimum colendi notitia. 5 decens & conveniens. 6 In argumento levi nequaquam verſari debuit is, cui magnam auctoritatem honores magiſtratusque pepererunt. 7 quantum ad ſententias & pondera rerum. 8 cognitione & vitæ humanæ ad beate vivendum. 9 methodice. 10 ornata ſplendidaque oratione. 11 ſubtiliter inveſtigata & mandata litteris. 12 ad omnes & ad omnia ſe extendere. 13 nulla actio vitæ humanæ.

14 ex

14 forenſibus, neque 15 domeſticis in rebus, neque ſi 16 tecum agas quid, neque ſi cum altero 17 contrahas, 18 vacare officio poteſt: in 19 eoque colendo ſita eſt vitæ honeſtas omnis, & in 20 negligendo turpitudo. Atque hæc quidem 21 quæſtio communis eſt omnium Philoſophorum. Quis eſt enim, qui 22 nullis officii præceptis tradendis philoſophum ſe audeat dicere? Sed ſunt nonnullæ 23 diſciplinæ, quæ 24 propoſitis bonorum & malorum finibus, officium omne 25 pervertunt. Nam qui ſummum bonum 26 inſtituit, ut nihil habeat cum virtute 27 conjunctum; idque 28 ſuis commodis, non honeſtate, 29 metitur, hic ſi 30 ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, ut neque 31 amicitiam colere poſſit,

 nec

14 extra domum. 15 in cura rei familiaris tuendæ. 16 Multa enim ſæpe ſoli agimus: in quibus aut officium colitur, honeſte; aut negligitur, turpiter. 17 ſi facias cum aliis contractus vendendo, emendo. 18 non poteſt eſſe ſine officio. 19 dum colitur. 20 dum negligitur. 21 inquiſitio. 22 nulla tradendo præcepta de officiis, id eſt, de actionibus, quæ ad virtutem ducunt. 23 Sectæ philoſophorum, ut Epicurea, cui finis malorum eſt dolor, bonorum voluptas. 24 finibus illis bonorum & malorum, quos propoſuerunt ſibi aliisque ſuæ ſectæ hominibus. 25 depravant, nec ſervant officiorum ordinem, finem male conſtituentes. 26 ut Epicurus. 27 nulla eſt conjunctio virtutis cum divitiis & voluptate. 28 qui jus omne metitur utilitate, ex quo manaverit ſocietas, ejusque jura, quæ ſententia fuit Carneadis. 29 menſurat, adæquat. 30 ſi ſemper idem ſentiat, nec ſe doceri & corrigi ab ipſa, rerum omnium optima, natura patiatur. 31 quia omnia amicorum debent eſſe communia: & qui ſtatuit finem in divitiis, non erit amicus, quia vult omnia pro ſe.

32 quo-

nec 32 juſtitiam, nec 33 liberalitatem; fortis 34 vero, dolorem ſummum malum judicans, aut 35 temperans, voluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certe nullo modo poteſt. Quæ, quamquam ita ſunt in 36 promtu, ut res diſputatione non egeat, tamen ſunt a nobis 37 alio loco diſputata. Hæ 38 diſciplinæ igitur, ſi 39 ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queunt dicere; neque ulla officii præcepta firma, ſtabilia, 40 conjuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab iis, qui 41 ſolam, aut ab iis, qui 42 maxime honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum & Peripateticorum: quoniam 43 Ariſtonis, Pyrrhonis, Herilli jam pridem 44 exploſa ſententia eſt: qui

32 quoniam juſtitia tueri debet ſocietatem conjunctionis humanæ. 33 quæ verſatur circa erogandas pecunias, & nunquam poteſt eſſe dives. 34 refellit illos, qui ponebant ſummum bonum in indolentia. 35 refellit illos, qui voluptatem ſtatuebant finem eſſe bonorum. 36 manifeſta & nota omnibus. 37 IV. Tuſculanarum Quæſtionum, & libris de Finibus bonorum & malorum. 38 Sectæ Philoſophorum. 39 ſi voluerint perſeverare in ſuis opinionibus, & ita vivere, ut dicunt. 40 quæ conſentiant naturæ humanæ. 41 a Stoicis, qui nihil expetendum dicebant præter ſolam virtutem. 42 a Peripateticis & Academicis, qui dicebant, virtutem maxime expetendam, & ante alia omnia; ſed poſt virtutem bona corporis & fortunæ. 43 Ariſto Chius & Herillus Carthaginienſis, fuerunt Zenonis Cyttiei auditores, qui, ut & Pyrrho, diſcrimen veri & falſi, boni & mali ſuſtulerunt, paria eſſe omnia putantes. 44 quaſi pulſatione manuum ejecta & excluſa.

45 poſ-

qui tamen 45 haberent jus ſuum diſputandi de officio, ſi 46 rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad 47 officii inventionem aditus eſſet. Sequemur igitur 48 hoc quidem tempore & hac in quæſtione, 49 potiſſimum Stoicos; non ut 50 interpretes: ſed, ut ſolemus, e fontibus eorum, 51 judicio arbitrioque noſtro, quantum, 52 quoquo modo videbitur, hauriemus.

PLACET igitur, quoniam omnis 53 diſputatio de officio futura eſt, 54 ante definire, quid ſit officium: quod a 55 Panætio prætermiſſum eſſe 56 miror. Omnis enim, quæ 57 a ratione ſuſcipitur de aliqua re 58 inſtitutio, debet a definitione 59 proficiſci, ut intelligatur, quid ſit id, de quo diſputetur.

---

45 poſſent jure ſuo diſputare. 46 ſi poſuiſſent aliquam differentiam in rebus agendis, ut aliquid agendum eſſet, tanquam honeſtum; aliquid vero fugiendum, tanquam turpe. 47 officium non poteſt inveniri & conſtitui, niſi honeſta diſcernantur a turpibus. 48 germanum Stoicum non fuiſſe Ciceronem, hæc verba declarant; innuit enim, ſe alio tempore & alia in quæſtione Stoicorum doctrinæ addictum eſſe nolle. 49 maxime: quia non relinquit diſciplinam Peripateticorum & Academicorum; ſed id accipit ubique, quod convenit materiæ, de qua ſcribit. 50 ut latine exprimatur, quidquid illi græce ſcripſerunt. 51 judicabo tanquam arbiter de opinionibus Stoicorum, eligendo, quod melius & probabilius videtur. 52 addendo, minuendo. 53 ſubtilis inquiſitio. 54 Ut omnis tollatur ambiguitas, explicandum eſt, quid ſit officium. 55 Stoico, clari nominis Philoſopho, quem in hac potiſſimum quæſtione ſequebatur Cicero. 56 miti verbo utitur, de magiſtro loquens. 57 ſi modo rationem ſequi volumus in diſputando. 58 Diſputatio: nam diſputatio docet & inſtituit. 59 initium ſumere.

CAP. III.

ARGUMENTUM.

Hic apparet Tractatio ipſa de officiis, quam, præmiſſa vocabuli diſtinctione, a Definitione Cicero inchoat. Ea allata, non triplicem juxta Panætium, ſed quintuplicem eſſe rationem auctor, quorſum univerſæ vitæ conſultationes reſpiciunt: quibus enumeratis trium horum librorum argumenta ſubjungit, & in primo de Honeſto, in ſecundo de Utili, ſed utrobique dupliciter; in tertio vero de comparatione utriusq; ſe acturum promittit.

OMNIS de officio 1 duplex eſt quæſtio. 2 Unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: 3 alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes 4 uſus vitæ conformari 5 poſſit. Superioris generis hujusmodi exempla ſunt: omniane officia 6 perfecta ſint: num 7 quod officium aliud alio majus ſit: & quæ ſunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta tradun-

1 In hac diviſione continetur ipſa definitio. 2 quod Stoici vocabant δογματικὸν, ad conſtitutionem ſummi boni pertinens. 3 quod appellabant παραινετικὸν, in quo μερικῶς docetur, quid patriæ, quid parentibus, quid liberis, quid amicis præſtare debeamus. 4 exercitatio & modus vivendi. 5 perperam aliæ editiones, *confirmari*, id eſt, eo & judicio, & voluntate ſuſcepta, & ad exitum perducta, ut nulla ignorantiæ nubecula, nulla pravæ cupiditatis labe admiſta contaminentur, ut ad verum ſcopum, citra ullas ambages, contendatur, nec usquam ab eo deerretur. 7 Hæc quæſtio ex altera pendet, ſi enim non omnia officia perfecta ſunt: aliud officium alio eſſe majus aut minus ſatis apparet.

6 e qua

duntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia 8 diviſio eſt officii: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. 9 Perfectum officium rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα: hoc autem 10 commune καθῆκον 11 vocant. Atque ea ſic definiunt, ut rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant; 12 medium autem officium id eſſe dicant, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit.

TRIPLEX igitur eſt, ut Panætio videtur, conſilii capiendi 13 deliberatio. Nam honeſtumne factu ſit an turpe dubitant, id 14 quod in deliberationem cadit, in quo 15 conſiderando ſæpe animi in contrarias ſententias 16 diſtrahuntur. Tum autem aut 17 anquirunt, aut conſultant, ad vitæ 18 commo-

8 e qua item utitur alia definitio: quanquam idem dicit Cicero, quod in ſuperiori, aliis ſaltem nominibus officium appellans. 9 officium perfectum, quod vir ſapiens facit. 10 officium medium, quod facere poteſt is, qui perfecte ſapiens non eſt. Nam Stoici eum ſapientem vocant, qui nunquam fuit, neque eſſe poterit, vel futurus non eſt. 11 vocant, Græci nimirum. Vide Grævium, qui rationem reddit, cur *quod* expunxerit. 12 *medius* latinis eſt mediocris. 13 prius inquirimus: inde conſultamus: poſtea eligimus. 14 de quo homines ſolent conſultare & deliberare. 15 diligenter inſpiciendo, quid ſit honeſtum aut turpe. 16 diſtrahi eſt in varias ſententias & occupationes trahi: & maxime refertur ad animum. 17 *anquirere*, proprie eſt circumquærere, ut Feſtus ſcribit, a quo *inquirere*, quod alii habent libri, diverſum eſt:

qui

moditatem 19 jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare, & ſuos: 20 conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in 21 rationem utilitatis 22 cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cum pugnare videtur cum honeſto id, quod 23 videtur eſſe utile. Cum enim utilitas ad ſe 24 rapere, honeſtas contra 25 revocare ad ſe videtur, ſit, ut diſtrahatur deliberando animus, afferatque 26 ancipitem curam cogitandi. Hac diviſione, (cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo ſit) duo prætermiſſa ſunt, nec enim ſolum, utrum honeſtum, an turpe ſit, deliberari ſolet, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius: itemque, duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit eſſe 27 rationem, in quinque partes diſtribui debere

qui igitur circumquaq; omnia ſcrutans quærit, 's *anquirere* latine & Ciceroniane dicitur. 18 utilitatem, lucra. 19 oblectationem animi, ut, eligere theatra, celebrare ludos, &c. 20 utile ſit. 21 obſervandum hoc loquendi genus, *ratio* cum Genitivo. 22 venit: continet utilitatem, de qua conſultatur. 23 hominibus leviter eruditis, populariterque & ſentientibus & loquentibus. 24 per vim & quodam appetitu. 25 ducere, allicere, perſuadere. *Revocare* autem dixit, ut oſtendat hominem natura eſſe honeſtati conjunctum, a qua interdum abſtrahitur ſpecie utilitatis, & illecebris voluptatis. 26 lubricam, dubiam & variam, Ovidius. *Aliudque cupido, Mens aliud ſuadet, Video meliora, proboque, Deteriora ſequor.* 27 modum conſilii capiendi.

28 His

bere reperitur. 28 Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter: tum pari ratione de utili, poſt de comparatione eorum diſſerendum.

CAP. IV.

ARGUMENTUM.

Antequam ad diſputationem de Honeſto accedit, naturæ humanæ vim inveſtigat, & primo homines cum beluis in quibusdam convenire, in nonnullis ab iisdem differre oſtendit: poſtea naturaliter nobis omnium virtutum ſimulacra ſubminiſtrari commonſtrat.

PRINCIPIO generi animantium 1 omni eſt a natura 2 tributum, ut ſe, vitam, corpusque 3 tueatur, 4 declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæcunque ad vivendum ſunt neceſſaria, anquirat, & 5 paret; ut 6 paſtum, ut 7 latibula, ut alia ejusdem generis. Commune autem animantium omnium eſt, 8 conjunctionis appe-

28 His verbis argumentum horum trium librorum perſequitur.

1 Tam rationalium, quam irrationalium. 2 conceſſum liberalitate quadam naturæ, communis parentis. 3 ſuſtentet, ac quovis modo ſalutem ſuam conſervet. 4 vitet & fugiat; declinare proprie eſt motu corporis & geſtu aliquid vitare. 5 acquirat. 6 cibum dixit, non potum, quoniam ſatis eſt aqua, quæ paſſim fluit, ad potum. 7 latebras, in quibus lateat, declinans aliquod detrimentum. 8 copulationis. *Nam iſtud jus*, inquit Juſtinianus, *non ſolum humani generis proprium eſt, ſed omnium animalium, quæ in cœlo, quæ in mari, quæ in terra naſcuntur, a quo deſcendunt matrimonia, liberorum procreationes, educationes.*

9 qui

appetitus, procreandi cauſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime intereſt, quod hæc tantum, quantum ſenſu movetur, ad id ſolum, quod adeſt, quodque præſens eſt, ſe accommodat, 9 paululum admodum ſentiens præteritum, aut futurum: homo autem, quod rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, cauſas rerum videt, earumque 10 progreſſus, & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, rebusque præſentibus adjungit, atque annectit futuras; facile totius vitæ 11 curſum videt, ad eamque 12 degendam præparat res neceſſarias. Eademque natura 13 vi rationis hominem conciliat homini & ad 14 orationis, & ad vitæ ſocietatem: 15 ingeneratque inprimis 16 præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati ſunt: impellitque, ut hominum cœtus & 17 celebrationes eſſe, & ſe obiri velit: ob easque cauſas ſtudeat parare ea, quæ 18 ſuppeditent & ad 19 cul-

9 quia non habet perfectam memoriam & reminiſcentiam, ut homo. 10 *Progreſſus* hic dicit, quæ præcedentibus appellat *conſequentia*, uti *anteceſſiones*, quas *cauſſas rerum* dixit, quæ ſolent rem antecedere. Nimirum aliis vocabulis, ut ſæpe ſolet, eandem rem explicat. 11 animo & prudentia complectitur omnem vitæ conſequentis ſtatum. 12 ſuſtentandam, cum ratione. 13 potentia intellectus. 14 colloquiis ad ſermonem conferendum & ſimul vivendum. 15 in ipſa generatione inſerit. 16 maximum & ſingularem. 17 Cicero vult, hominem a ratione impelli, ut velit cœtus & concilia, tum inter ipſos homines celebrari ac frequentari, tum ab unoquoque noſtrum non negligi, ſed obiri. 18 abunde ſufficiant.

19 orna-

19 cultum & ad victum: nec 20 ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, cæteriſque, quos caros habeat, tuerique debeat. Quæ cura 21 exſuſcitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Inprimisque hominis eſt propria 22 veri inquiſitio, atque inveſtigatio. Itaque, cum ſumus neceſſariis negotiis, curisque vacui, tum avemus aliquid 23 videre, audire, 24 addiſcere: cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad beate vivendum neceſſariam 25 ducimus: ex quo intelligitur, quod 26 verum, ſimplex, ſincerumque ſit, id eſſe 27 naturæ hominis aptiſſimum. Huic 28 veri videndi cupiditati adjuncta eſt 29 appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus 30 bene a natura informatus velit, niſi 31 præcipienti, aut docenti, aut 32 utilitatis cauſa juſte & legitime imperanti ex

19 ornatum corporis. 20 quoniam impellimur a natura, ut prodeſſe velimus quam plurimis. 21 a ſomno ignaviæ. 22 Metaphora, a venatoribus, qui e veſtigiis luſtra ferarum indagant. 23 ut poſtea cognoſcamus & ſciamus: quoniam nihil poteſt eſſe in intellectu, quin prius ſit in ſenſu. 24 diſcimus rem prius incognitam: addiſcimus, cum aliquid addimus: ediſcimus, cum memoriæ mandamus. 25 exiſtimamus. 26 fidele: purum inconſtans & ſine vitio. Hinc veri ſermo dicitur ſimplex & infucatus. 27 Natura enim omnes homines ſcire deſiderant. De qua cupiditate vide pluribus diſputantem Ciceronem V. de finibus 18. 28 vivendi veritatem, & cognoſcendi omnia & ſingula. 29 ut primus in civitate ſit: quemadmodum Cæſar in parvulo oppidulo primus, quam Romæ ſecundus, eſſe malebat. 30 qui principia naturæ habet & ipſis utitur. 31 Exemplo ſit Eumenes apud Juſtinum XIV, 3. 32. qui legitime magiſtratus eſt conſtitutus: ad diſcrimen tyrannorum.

33 for-

ex quo 33 animi magnitudo 34 exiſtit, humanarumque rerum contemptio. Nec vero illa parva vis naturæ eſt, 35 rationisque, quod unum 36 hoc animal ſentit, 37 quid ſit ordo, quid ſit quod deceat, in factis, dictisque, qui 38 modus. Itaque eorum ipſorum, quæ adſpectu 39 ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, convenientiam partium ſentit. Quam ſimilitudinem natura, ratioque ab oculis ad 40 animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſiliis, factisque conſervandum putat, cavetque, ne quid 41 indecore, 42 effœminateve faciat: tum in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid 43 libidinoſe aut faciat, aut 44 cogitet. Quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honeſtum: quod etiamſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit: quodque vere dicimus, etiamſi a nullo laudetur, 45 natura eſſe laudabile.

CAP.

33 fortitudo & magnanimitas. 34 emergit, apparet. 35 intellectus, qui pulchritudinem ordinis, decori & modeſtiæ metitur & ſentit. 36 homo qui eſt divinum animal, & cui principatus inter omnia animalia tribuitur. 37 Homo ſolus inter omnia animalia novit judicareq; quid in omni actione ſermoneve ſit obſervandum, quod deceat. 38 Horatius: *Eſt modus in rebus, ſunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit conſiſtere rectum.* 39 Cum oculorum ſenſu bruta quoque utantur, ordinem tamen in ſenſibilibus non agnoſcunt. 40 ad mentem & potentiam naturalem animi. 41 contra modeſtiam, ſive temperantiam. 42 molliter: mulierum more. 43 excluſa ratione. 44 *Nam ſcelus intra ſe tacitum qui cogitat ullum, Facti crimen habet.* Juvenalis. 45 etſi notum non ſit & prædicetur a nemine.

1 For-

CAP. V.
ARGUMENTUM.

Nunc ipſam de Honeſto aggreditur doctrinam, & quatuor ejus in univerſum ſive fontes ſive partes recenſet, quas non ipſas quidem nominatim, ſed elegantiſſimis luculentiſſimisque circumſcriptionibus exprimit, & officiorum, objectorumque reſpectu inter ſe diſtinguit. Sunt autem illæ Prudentia, Juſtitia, Fortitudo & Temperantia.

FORMAM 1 quidem ipſam, Marce fili, & 2 tamquam faciem honeſti 3 vides: quæ ſi oculis cerneretur, mirabiles amores, ut ait 4 Plato, excitaret 5 ſapientiæ Sed omne, quod honeſtum eſt, id 6 quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in 7 perſpicientia veri 8 ſolertiaque verſatur: aut in hominum ſocietate 9 tuenda, tribuendoque ſuum cuique, & rerum 10 contractarum fide; aut in animi 11 excelſi, atque invicti magnitudine, ac 12 robore: aut in omnium, quæ 13 fiunt, quæ-

1 Forma honeſtatis quatuor virtutibus continetur. 2 Honeſtum proprie non habet faciem, quippe quæ ad corpus refertur. 3 animo concipis. 4 in Phædro, cujus verba Cicero II. de Finibus interpretatur. 5 philoſophiæ. Fons enim, unde manat ſapientia, honeſtum eſt. 6 prudentia, juſtitia, fortitudine & temperantia. 7 integra cognitione. 8 eſt ingenitum acumen & naturalis prudentia. 9 defendenda, ſuſtentanda opibus & opera. 10 venditionum, emtionum, promiſſionum, cæterorum contractuum: & fides eſt fundamentum juſtitiæ. 11 elati, & omnia tamquam inferiora ſpernentis, quod eſt proprium magnanimi. 12 fortitudine, quæ dolore aut aliqua alia calamitate non frangitur. 13 nam in factis & dictis ſervandus eſt modus.

14 Eſt

quæque dicuntur, ordine, & modo, in quo ineſt modeſtia, & temperantia. Quæ quatuor quamquam inter ſe 14 colligata atque implicita ſunt, tamen ex ſingulis 15 certa officiorum genera naſcuntur, velut ex ea parte, quæ prima 16 deſcripta eſt, in qua 17 ſapientiam & prudentiam ponimus, ineſt 18 indagatio, atque inventio veri : ejusque virtutis hoc 19 munus eſt 20 proprium. Ut enim quisque maxime 21 perſpicit, quid in re quaque veriſſimum ſit, quique 22 acutiſſime, & 23 celerrime poteſt & 24 videre, & explicare rationem ; is prudentiſſimus, & ſapientiſſimus 25 rite haberi ſolet. Quocirca huic, quaſi materia, quam 26 tractet, & in qua verſetur, 27 ſubjecta eſt veritas. Reliquis autem 28 tribus virtutibus neceſſitates

29 pro-

14 Eſt hoc Stoicorum dogma, virtutes ita eſſe connexas, ut, qui unam habet, omnes habeat, quod Ariſtotelici negant. 15 propria cujusque virtutis : quoniam pertinere dicuntur ad unam potius, quam ad aliam. 16 non, ut vulgo accipitur, definitu, ſed collocata, & ordinata primo loco. 17 Sapientia & prudentia hic eadem eſt virtus, & ſæpe alias Ciceroni, & Platoni, aliisque. 18 inquiſitio. 19 officium ut inquirat verum. 20 peculiare. 21 recte videt. Talis erat Themiſtocles, qui, teſte Cornelio Nepote, *celeriter, quæ opus erant, reperiebat* &c. vide locum. 22 quantum ad ingenii acumen, & ſolertiam atque inventionem. 23 quantum ad conſilium, & bonam illico conſultationem & rectam deliberationem. 24 animo, mente & oculo. 25 recte. 26 exerceat & colat. 27 quæ animæ tantum oculis cernitur, ut ait Plato. 28 juſtitiæ, fortitudini & temperantiæ.

29 tan-

29 propoſitæ ſunt ad eas 30 res parandas, 31 tuendaque, quibus 32 actio vitæ continetur: ut & 33 ſocietas hominum conjunctioque ſervetur: & 34 animi excellentia, magnitudoque cum in augendis opibus, utilitatibusque & ſibi, 35 & ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpiciendis 36 eluceat. 37 Ordo autem, & 38 conſtantia, & moderatio, & ea, quæ ſunt his ſimilia, 39 verſantur 40 in eo genere, ad quod 41 adhibenda eſt actio quædam, non ſolum mentis 42 agitatio: his enim rebus, quæ tractantur in vita, 43 modum quendam & ordinem adhibentes, honeſtatem & 44 decus conſervabimus.

CAP.

29 tanquam munus ipſarum. 30 acquirendas cum labore ac diligenti opera. 31 conſervandas: *quoniam non minus eſt virtus, quam quærere, parta tueri.* 32 exercitatio, & omnis actus humanæ vitæ degendæ. 33 juſtitiæ munus. 34 fortitudinis hæ partes ſunt. 35 quoniam non ſolum nobis nati ſumus. 36 appareat, & magis laudetur in opibus ſpernendis, quam comparandis. 37 nunc ponit quaſi materiam temperantiæ. Ordo enim eſt compoſitio rerum aptis & accommodatis locis. 38 perſeverantia in honeſtis actionibus. 39 Conſiſtunt. 40 in ea parte vitæ humanæ. 41 ut ſcil. honeſte aliquid cogitemus, & opera atque exercitatione honeſta agamus. 42 cogitatio, contemplatio, conſideratio. 43 modeſtiam & moderationem quandam. 44 ipſum decorum, quod ab honeſto non poteſt ſeparari.

1 Pro-

CAP. VI.

ARGUMENTUM.

Separatim jam de ſingulis Honeſti partibus, & primo omnium de Prudentia, eiusque objecto & officiis agit, eaque mentione vitiorum, quibus opponuntur, maxime conſpicua facit: mox artes, in quibus operæ pretium ſit elaborare, itemque exempla quædam Romanorum artificum addit.

EX quatuor autem locis, in quos honeſti 1 naturam 2 vimque diviſimus, 3 primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, 4 maxime 5 naturam attingit humanam. Omnes enim 6 trahimur, & 7 ducimur ad 8 cognitionis, & ſcientiæ cupiditatem, in qua 9 excellere pulchrum putamus: 10 labi autem, 11 errare, 12 neſcire, 13 decipi, & 14 malum, & turpe ducimus. In hoc genere & 15 naturali, & 16 honeſto, duo vitia vitanda ſunt: 17 unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque 18 temere aſſentiamur: quod vitium effugere qui vo-

1 Proprietatem. 2 potentiam. 3 prudentia & ſapientia. 4 inprimis convenit naturæ hominis. 5 quæ potiſſimum in excellentia mentis eſt poſita. 6 quaſi vi, etiam inviti. 7 Sponte, certa ratione & via allecti. Natura enim nos cogit, cognitionis vero ſuavitas maxime delectat. 8 vide Senecam de otio ſapientis Cap. 32. 9. excellentiorem eſſe ac præſtantiorem aliis. 10 longius in errorem progredi. 11 falſum pro vero ſibi proponere. 12 non didiciſſe: & cauſſas rerum ignorare. 13 ab aliquo verſuto & callido. 14 ut ad damnum accedat inſania. 15 quoniam a natura impellimur ad rerum cognitionem. 16 Honeſtum quippe eſt ſcire, turpe vero, ignorare. 17 primum. 18 nullo adhibito judicio.

19 quo-

Digitized by Google

volet, (omnes 19 autem velle debent) adhibebit ad conſiderandas res & tempus, & 20 diligentiam. Alterum eſt vitium, quod quidam nimis magnum ſtudium, multamque 21 operam in res obſcuras atque difficiles conferunt, easdemque non neceſſarias, quibus vitiis declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in aſtrologia 22 C. Sulpicium audivimus, in geometria 23 Sex. Pompejum ipſi cognovimus: multos in dialectica, plures in jure civili, quæ omnes artes in 24 veri inveſtigatione verſantur: cujus ſtudio a rebus gerundis abduci, contra officium eſt, 25 virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: a qua tamen ſæpe 26 fit intermiſſio, 27 multique dantur ad ſtudia reditus; tum 28 agitatio mentis, quæ 29 nunquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudiis 30 cognitationis, etiam ſine

19 quoniam levitas eſt & temeritas aſſentiri incognitis. 20 quod maxime efficitur per Dialecticam & Rhetoricam. 21 exercitationem & laborem. 22 Cajus Sulpitius primus Romanorum defectus ſolis & lunæ rationem in vulgus efferre auſus eſt; & in bello Macedonico exercitum Romanum magni animi moleſtia & ſollicitudine liberavit, pridie quam cum Perſeo rege pugnaretur. 23 patruum Cn. Pompeji Magni. 24 veri inveſtigandi cupiditate ac ſtudio. 25 tunc enim homo laudatur, cum ſtudioſe aliquid agit aut cogitat. 26 homine ſtudioſo ad contemplationem revertente. 27 Seneca: *Tamdiu diſcendum eſt, quamdiu neſcio: & ſi proverbio credimus, quamdiu vivas.* 28 motus & contemplatio. 29 quæ ſemper eſt in motu. 30 alii malunt: *cognitionis*, quod rejicit Manutius, propugnat Grævius, quos conſule, ſi placet.

31 me-

DE 1 tribus autem reliquis latiſſime patet ea 2 ratio, qua 3 ſocietas hominum inter ipſos, & vitæ quaſi 4 communitas continetur; cujus partes duæ ſunt: Juſtitia, in qua 5 virtutis ſplendor eſt maximus; ex qua 6 boni viri nominantur: & huic conjuncta 7 beneficentia 8 quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed juſtitiæ primum munus eſt, ut 8 ne cui quis noceat, 9 niſi laceſſitus injuria, deinde, ut 10 communibus pro communibus utatur, 11 privatis ut ſuis. Sunt autem privata nulla 12 natura: ſed aut veteri 13 occupatione, ut qui quondam in 14 vacua venerunt: aut

1 Juſtitia, fortitudine, temperantia. 2 ipſa Juſtitia, quæ eſt quædam ratio modusque vivendi ad utilitatem communem. 3 amoris conjunctio & hominum congregatio inter ipſos; viciſſim mutuis officiis, ut alter alteri opituletur & adſit. 4 ſocialis iſta vita, quæ hominibus præ cæteris animalibus eſt propria. 5 in qua plurimum reſidet virtus: nam præclariſſima eſt omnium virtutum. 6 nam boni & juſti convertuntur. 7 *beneficientia* ſecundum analogiam a *beneficiens* dicitur, & in antiquis libris exſtat: pro quo vulgo *beneficentia*. 8 Cum enim juſtitia bonum quiddam ſit, & boni ea vis ac natura ſit, ſemper prodeſſe, nunquam nocere, neceſſario efficitur, juſtum nemini nocere. 9 Vim enim vi repellere licet: inſidiari autem non licet. 10 Communes res ſunt vel omnium hominum, vel reipublicæ alicujus, vel ſocietatis. Confer Senecam VII. de Benef. c. 12. 11 ne tamen iis abutatur. Intereſt enim Reipubl. ne ſua re quis male utatur. 12 primo ortu: nam natura in medium omnia protulit. 13 ut fuerunt illi priſci, quos caſcos appellat Ennius: qui loca communia occupantes propria fecerunt. 14 prædia non obſeſſa ab aliis, colonisque carentia.

15 quo-

aut 15 victoria, ut qui 16 bello potiti ſunt: aut 17 lege, 18 pactione, 19 conditione, 20 ſorte. ex 21 quo ſit, ut ager 22 Arpinas Arpinatum dicatur, Tuſculanus Tuſculanorum, 23 ſimilisque eſt privatarum poſſeſſionum 24 deſcriptio, ex quo, quia 25 ſuum cujusque ſit eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique 26 obtigit, id quisque 27 teneat. e quo ſi quis ſibi 28 appetet; violabit jus humanæ ſocietatis! Sed quoniam (ut præclare ſcriptum eſt a 29 Platone) non nobis ſolum nati ſumus, ortusque noſtri partem 30 patria 31 vindicat, par-

15 quoniam, ut inquit Juſtinianus, ea, quæ ex hoſtibus capimus, jure gentium ſtatim noſtra fiunt, ut etiam liberi homines in noſtram ſervitutem deducantur. 16 bellum gerentes. Alii legunt cum Lambino: *aut bello, ut qui victoria potiti ſunt.* 17 cum lata lege novis colonis agri conceduntur publici. 18 Pactum Ulpiano eſt duorum pluriumve in idem placitum & conſenſus. 19 Conditio eſt pactio certam legem in ſe continens, definiente Interprete Terentii in Andria. 20 fortuna: cum prædia ſorte jacta dividuntur, & illius ſunt, in quem ſors ceciderit, ut omnis controverſia tollatur. 21 propter hoc, quod ea, quæ quondam communia erant, privata fiunt; factum eſt, ut agris nomina poſſeſſiva imponerentur. 22 exemplo utitur familiari; nam Arpini Cicero natus: in Tuſculano vero villam habuit magnificam. 23 ejusdem generis, cujus eſt prima, quæ pertinet ad reſpublicas in genere; ita etiam eſt de rebus ſingulorum. 24 definitio & diviſio. 25 proprium. 26 aliquo ſupra dictorum modorum contigit, & ſuum factum eſt. 27 poſſideat tanquam ſuum. 28 *appetere* proprie eſt amplius petere, demum vehementer velle atque etiam vi invadere. 29 in epiſtola ad Architam Tarentinum. 30 quod in multis editionibus additur, *partem parentes*, ab omnibus MSCtis exulat. 31 ſibi attribuit, & ſuam eſſe dicit.

32 naſci-

Digitized by Google

partem amici; atque, (ut placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia 32 creari, homines autem hominum 33 cauſſa eſſe generatos, ut ipſi 34 inter ſe aliis alii prodeſſe poſſent: in hoc 35 naturam debemus ducem ſequi, & communes utilitates 36 in medium afferre, 37 mutatione officiorum, dando, accipiendo: tum artibus, tum opera, tum facultatibus 38 devincire hominum inter homines ſocietatem. Fundamentum eſt autem juſtitiæ 39 fides, id eſt, dictorum, 40 conventorumque conſtantia, & veritas: ex quo, quamquam 41 hoc videbitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos; qui 42 ſtudioſe exquirunt, unde verba ſint ducta: credamusque, quia 43 fiat, quod dictum eſt, appellatam fidem. Sed injuſtitiæ duo genera ſunt: unum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſſunt,

32 naſci, gigni. 33 ad hominum utilitatem & uſum. 34 viciſſim mutuis officiis. 35 quæ vult, ut communiter & conjuncte vivamus. 36 in uſum communem. 37 Eſt translatio a mutatione mercium, cum officia tanquam merces mutamus, aliis officia præſtando, ut viciſſim nobis præſtent. 38 obligare & conjungere. 39 juſtitia ſine fide eſſe non poteſt. 40 *conventionis* verbum, auctore Ulpiano, generale eſt ad omnia pertinens, de quibus negotii contrahendi cauſſa conſentiunt, qui inter ſe agunt. 41 hæc interpretatio illis, qui eam non probabunt, videbitur duriuſcula & violenta. 42 Stoici verborum architecti habebantur; cujuſmodi *Logodædalos* appellat Socrates. 43 Sic quidem Cicero, more Stoicorum, ut ſuo serviat inſtituto. Recte autem Salmaſius docuit, ex Græco *πίστις*, pro quo Aeoles dixerint *πίττις*, Latinorum eſſe *fides*.

non propulſant injuriam. Nam qui injuſte impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quaſi manus videtur afferre 44 ſocio: qui autem 45 non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, injuriæ, 46 tam eſt in vitio, quam ſi parentes, aut amicos, aut patriam deſerat. Atque 47 illæ quidem injuriæ, quæ nocendi cauſa de 48 induſtria inferuntur, ſæpe 49 a metu proficiſcuntur; cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, niſi id fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam 50 aggrediuntur, ut adipiſcantur ea, quæ concupiverunt: in quo vitio latiſſime patet avaritia.

CAP.

44 quoniam homines naturali quadam ſocietate conjuncti ſunt. 45 Horat. 1. Serm. 4. *Qui non defendit, alio culpante &c.* Hic niger eſt, hunc *tu, Romane, caveto.* 46 vocula *tam* non quantitatem, ſed qualitatem potius notat. Vult enim Cicero, æque peccare in juſtitiam, qui injuriam, a quocunque poteſt, non propulſat, ac illum, qui parentem aut patriam deſerat. 47 ponit cauſam & originem ipſorum generum injuſtitiæ: primum proficiſcitur a metu; ſecundum ab avaritia. 48 dedita opera & certo conſilio. 49 ab aliquo inferuntur, qui timet; vide Grotium L. II. de J. B. & P. c. 1. n 2. 50 Dictio *nonnulli*, a ſciolis adſcripta, in bonis libris non extat, eſtque hic familiariſſimus Ciceroni aliiſque veteribus dicendi modus, cum de hominibus loquuntur indefinite in tertia plurali.

CAP. IIX.

ARGUMENTUM.

Per παρέκβασιν quandam avaritiæ explicat cauſas: poſtea de ambitione, ſive cupiditate gloriæ quædam addit, amplificans ejus malum teſtimonio Ennii, & exemplo C. Jul. Cæſaris; primique hujus generis injurias qualitate diſtinguit.

EXPETUNTUR autem divitiæ, tum 1 ad uſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major eſt animus, in his pecuniæ cupiditas ſpectat ad 2 opes, & ad 3 gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus negabat, ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in republica princeps vellet eſſe, cujus fructibus 4 exercitum alere non poſſet. Delectant etiam 5 magnifici apparatus, vitæque 6 cultus cum 7 elegantia, & copia. Quibus rebus effectum eſt, ut 8 infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec vero rei familiaris

 9 am-

1 ad vitam degendam. 2 *opes* dicuntur, non divitiæ, ſed honores, auctoritates, & poteſtates, quæ ex divitiis naſcuntur. Cicero in Lælio: *Divitiæ, ut utare: opes, ut colare.* 3 ut gratos, obnoxios, devinctos ſibi reddere poſſint. 4 Exercitus populi Romani quatuor legiones erant; in ſingulis legionibus, extremis reipublicæ temporibus, peditum ſex millia, equitum trecenti. Unde patet M. Craſſi immenſa cupiditas opum, qui tamen in agris ſuis ſeſtertium decem millia poſſedit, quod Plinius teſtatur, idemque non eodem in Craſſum, quem Cicero, odio flagrans, dictum ejus ad unam legionem reſtringit. 5 ampli & ſumptuoſi. 6 ornatus. 7 affluentia rerum & eleganti apparatu. 8 inſatiabilis.

9 am-

9 amplificatio, 10 nemini nocens, vituperanda: ſed fugienda ſemper injuria eſt. 11 Maxime autem adducuntur pleriqne, ut eos juſtitiæ capiat oblivio, cum in 12 imperiorum, 13 honorum, gloriæve cupiditatem inciderunt. Quod enim eſt apud 14 Ennium. *Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt*; id latius patet: nam, quicquid 15 ejusmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo plerumque fit tanta contentio, ut difficillimum ſit, ſanctam ſervare ſocietatem. Declaravit id 16 modo, 17 temeritas C. Cæſaris, qui 18 omnia jura divina & humana pervertit, propter eum, quem ſibi ipſe 19 opinionis errore 20 finxerat, 21 principatum. Eſt autem in hoc genere moleſtum, quod in maximis animis, 22 ſplendidiſſimisq; ingeniis plerumque

9 augmentum rei domeſticæ, & comparatio pecuniarum ad rem domeſticam augendam amplificandamque. 10 quæ non eſt conjuncta cum alterius injuria. 11 ponit unam cauſſam, propter quam maxime homines impelluntur ad injuſtitiam, cupiditatem ſcilicet honorum. 12 ut ſint imperatores, & aliis imperare poſſint. 13 magiſtratuum: nam proprie honores magiſtratus. 14 Ennius Tragœdias ſcripſit, quæ hodie non exſtant. 15 hujus generis. 16 paullo ante; nam paucis ante annis Cæſar Rempubl. occupaverat. 17 Hoc verbo ſignificatur temerarium factum C. Cæſaris, qui temere, imprudenter, ac ſine conſilio ad principatum & dominatum ruit. Alii legunt, tempeſtas; quod tamen vocabulum ad reipubl. perturbationes transferri ſolet. 18 turbavit omne jus & omne fas. 19 quoniam opinabatur, ſe eo principatu dignum, cum non eſſet: putabat etiam, ſe beatum fore oppreſſa republica, quod ſecus accidit. 20 in mente ſua formaverat. 21 primum in republ. locum. 22 perſpicaciſſimis & excelſis.

23 ve-

que exiſtunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ 23 cupiditates. Quo magis cavendum eſt, ne quid in 24 eo genere peccetur. Sed in omni injuſtitia permultum intereſt, utrum 25 perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis eſt, & ad tempus; an 26 conſulto, & 27 cogitato fiat injuria. 28 Leviora enim ſunt, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ 29 meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria ſatis dictum eſt.

CAP. IX.

ARGUMENTUM.

Agit de altero injuſtitiæ genere, & prætermiſſæ defenſionis cauſas aliquot recitat; inde Philoſophos quoſdam reprehendit, ſolam voluptatem ex ſtudiis ſpectantes, & ad Rempublicam ſive communem vitæ ſocietatem nihil conferentes: tandem per repetitionem dicti: um ſcopum oſtendit, & conſcientia dubia nihil eſſe agendum ſtatuit.

PRÆTERMITTENDÆ autem defenſionis, deſerendique officii plures ſolent eſſe cauſæ: nam aut 1 inimicitias, aut 2 laborem, aut 3 ſumtus ſuſcipe-

23 vehementia deſideria. 24 cupiditate honoris, gloriæ, imperii. 25 ira, quæ eſt ebullitio ſanguinis circa præcordia. 26 capto conſilio & cura adhibita. 27 injuria, de qua inferenda diu cogitavimus. 28 quoniam in ſubitis animi motibus non habet locum deliberatio & electio. 29 certo conſilio & deliberatione.

1 nolunt ſubire inimicitias eorum, qui inferunt injuriam. 2 ſine quo nil confici poteſt. 3 qui admodum neceſſarii ſunt, & in publica re, & in privata

4 pi-

ſcipere nolunt: aut etiam negligentia, 4 pigritia, inertia: aut ſuis 5 ſtudiis quibusdam 6 occupationibusve ſic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, 7 deſertos eſſe patiantur. Itaque videndum eſt, ne non ſatis ſit id, quod apud 8 Platonem eſt 9 in philoſophos dictum: quod in veri inveſtigatione verſentur, quodque ea, quæ 10 plerique vehementer expetunt, de quibus inter ſe 11 digladiari ſolent, contemnant, & 12 pro nihilo ducant, propterea juſtos eſſe. Nam alterum 13 juſtitiæ genus aſſequuntur, inferenda ne cui noceat injuria: in 12 alterum incidunt. Diſcendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent, deſerunt. Itaque eos ad 15 rempublicam ne acceſſuros quidem putat, niſi coactos. Æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipſum ita juſtum eſt, quod recte fit, ſi 16 eſt voluntarium. Sunt 17 etiam, qui aut ſtudio 18 rei

4 pigritia ad corpus, inertia ad animum ſpectat. 5 aut in litteris, aut aliis in rebus: ut varia ſunt hominum ſtudia. 6 rerum ſcil. domeſticarum, in quibus obeundis occupantur. 7 derelictos & ope deſtitutos. 8 Modeſte diſſentit a Platone, Philoſophorum ſententiam in ſexto de republ. comprobante. 9 in laudem philoſophorum. 10 major pars hominum. 11 certare more gladiatorum. 12 exiſtiment, nullius eſſe pretii & momenti. 13 id eſt, eo quod nemini injuriam inferunt, juſti ſunt. 14 alterum juſtitiæ genus non colunt, quoniam eos non defendunt, quos debent, ſtudio ſcil. cognitionis & doctrinæ. 15 ad munera reipubl. obeunda. 16 Juſtus enim is eſt, qui ſciens, conſilio capto, & conſilio ipſius juſtitiæ amore capto, & perpetuo conſtanterque agat, Ariſtot. ii ad Nicomach. 4. 17 ponit nunc alios, qui rebus ſuis intenti alios deſerunt.

18 quod

18 rei familiaris tuendæ, aut odio 19 quodam hominum, ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam 20 videantur injuriam, qui, dum 21 altero injuſtitiæ genere vacant, in 22 alterum incurrunt: deſerunt enim vitæ ſocietatem, quia nihil conferunt in eam 23 ſtudii, nihil 24 operæ, nihil 25 facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injuſtitiæ propoſitis, adjunximus cauſas utriusque generis, easque res ante conſtituimus, quibus juſtitia continetur; facile, quod 26 cujusque temporis officium ſit, poterimus, niſi 27 nosmetipſos valde amabimus, judicare. Eſt enim difficilis cura rerum alienarum. Quanquam 28 Terentianus ille Chremes humani 29 nihil a ſe alienum putat. Sed tamen, quia magis ea 30 percipimus, atque 31 ſenti-

18 quod laudabile eſt, pater enim, procreandis educandisque liberis, reipubl. ſeminaria parat: ſeque & ſuos honeſta aliqua arte alit. 19 *ut ſocietatem hominum fugiat atque oderit, qualem Athenis fuiſſe Timonem neſcio quem accepimus.* Cic. in Lælio. 20 cum tamen faciant, quia vitæ ſocietatem deſerunt. 21 quoniam nemini nocent. 22 quoniam nihil faciunt pro humana ſocietate tuenda. 23 quantum ad animum. 24 laboris & diligentiæ. 25 divitiarum. 26 quacunque temporis conditione. Hanc prudentiam Græci περιστατικὴν appellant. 27 niſi noſtræ quietis commodorumque ſtudioſi nimis fuerimus, ut laborem moleſtiamque aut ſumtum alterius cauſſa ſuſcipere nolimus, 28 in Heautontimorumeno. Scribit autem D. Auguſtinus, cum Romæ in theatro hic verſus recitaretur, univerſum populum reclamaſſe. 29 putat ad ſe ſuamque curam pertinere aliorum hominum curas, moleſtias, negotia. 30 mente. 31 ſenſibus exterioribus.

mus, quæ nobis ipſis aut proſpera, aut adverſa eveniunt, quam illa, quæ cæteris: quæ quaſi longo intervallo interjecto videmus, 32 aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant, quidquam agere, 33 quod dubites æquum ſit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipſa per ſe, 34 dubitatio autem cogitationem ſignificat injuriæ.

CAP. X.

ARGUMENTUM.

Dirigit auctor diſputationem ad conſiderationem circumſtantiarum, quæ ſæpe variant communia de juſtitiæ officiis præcepta; ubi cur interdum fides ſervari non poſſit, docet: idque Tragica fabula de Theſeo & Neptuno illuſtrat. Deinde callida etiam & malitioſa dictorum interpretatione juſtitiæ fines tranſiri oſtendit: ejusque rei duo allegat exempla; pauca quædam de ἐπιεικείᾳ, & ſummo jure intermiſcens.

SED incidunt ſæpe 1 tempora, cum ea, quæ maxime videntur digna eſſe juſto homine, eoque, quem virum bonum dicimus, 2 commutantur, fiunt.

32 minus illis conſulere ſtudemus, quam nobis. 33 Seneca: *Quod dubitas, ne feceris.* 34 Si quis enim facit, quod an æquum ſit, dubitat, eum apparet ab inferenda injuria non abhorrere, cupiditatemque ſuam juſtitiæ anteferre.

1 temporis conditiones. 2 aliter ſe habent, & fiunt contra officium propter aliquam circumſtantiam.

untque contraria: ut, reddere 3 poſitum, 4 promiſſum facere, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea migrare interdum, & non ſervare, fit juſtum. Referri enim decet ad ea quæ propoſui in principio, fundamenta juſtitiæ: primum, ut ne cui noceatur: deinde ut 6 communi utilitati ſerviatur. 7 Ea cum tempore commutantur, commutatur officium, & non ſemper eſt idem. Poteſt enim accidere promiſſum aliquod, & conventum, ut id effici ſit inutile, vel ei, cui promiſſum ſit, vel ei, 8 qui promiſerit. Nam ſi, ut in 9 fabulis eſt, Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſſet, Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis, ut ſcribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu 10 iratus optavit. quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promiſſa igitur ſervanda ſunt ea, quæ ſint iis, quibus promiſeris, inutilia: nec, ſi plus tibi noceant, quam illi proſint, cui promiſeris. Contra officium eſt, majus 11 non anteponi minori: ut, ſi conſtitueris te

 cui-

3 pecuniam depoſitam ad amicum. 4 quæ hic in aliis inſeruntur verba, *etiam ne furioſo*, Langius, Lambinus & plures expungunt, quos Grævius ſequitur. 5 mutare, ſecedere, transgredi, modeſta ſignificatione. 6 ut omnia fiant communis utilitatis cauſa. 7 Grævius mavult *ea* expungere, quia referenda ſunt ad fundamenta juſtitiæ, quæ tamen nunquam mutantur; & legere: Cum tempora commutantur. 8 ſi ipſi plus nocet, quam ei prodeſt, cui promiſerat. 9 vide Euripidem, Ovidium &c. Meurſiique de Theſeo librum cap. 1. 10 putans verum eſſe, Hippolytum filium petiiſſe concubitum Phædræ uxoris. 11 *damnum*, quod pro *non* legitur in pleriſque editionibus, nullius eſt ſenſus.

12 in

cuipiam advocatum 12 in rem præſentem eſſe venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere quod dixeris, magisque ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur. Jam illis promiſſis 13 ſtandum non eſſe, quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo, promiſerit? quæ quidem pleraque 14 jure prætorio liberantur, nonnulla 15 legibus. Exiſtunt 16 etiam ſæpe injuriæ 17 calumnia quadam, & nimis callida, ſed malitioſa juris interpretatione: ex quo illud, 18 SVMMVM JVS, SVMMA INJVRIA, factum eſt jam tritum ſermone proverbium. quo 19 in genere etiam in 20 republica multa peccantur; ut ille, qui, cum 21 triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum eſſent

12 in judicium. Proprie dicitur, cum judex ſeu arbiter in locum, de quo controverſia eſt, venit. 13 illa promiſſa non eſſe ſervanda. 14 per prætores in integrum reſtituuntur. Jus prætorium & leges opponuntur. Leges enim proprie Romanis dicebantur, quæ ſuffragiis populi ferebantur. Jus autem prætorium ex edictis prætorum conſtabat, quæ quilibet eorum, cum iniret magiſtratum, proponebat. 15 Lege XII. tabularum, Lætoria & Aquilia. Vide Ciceronem lib. 3. de nat. Deorum, & infra lib. 3. hujus operis, cap. 15. 16 emergunt, apparent. 17 calumnia hic accipitur pro quadam juris ſubtili fraudulenta & iniqua interpretatione: alias eſt falſa accuſatio. 18 Terentius in Heautontimorumeno: *Summum jus, ſumma malitia.* 19 in malitioſa juris interpretatione & calliditate. 20 in his, quæ pertinent ad rempublicam. 21 Ephorus apud Strabonem lib. IX. Thracum commentum dicit adverſus Bœotos.

20 Ro-

fecit pactæ, non noctium induciæ. Nec 22 noſter quidem probandus, ſi verum eſt, Q. Fabium 23 Labeonem, ſeu quem alium; (nihil enim præter 24 auditum habeo) 25 arbitrum Nolanis, & Neapolitanis 26 de finibus a Senatu datum, cum ad locum veniſſet, cum utriſque ſeparatim locutum, ne 27 cupide quid agerent, ne 28 appetenter; atque ut 29 regredi, quam progredi, mallent, id cum utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt. Itaque illorum fines, ſicut ipſi 30 dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. 31 Decipere hoc quidem eſt, non judicare, quocirca in omni re fugienda eſt talis 32 ſolertia.

CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Adjicit Cicero nonnulla de modo vindictæ erga eos, a quibus quis læſus eſt, ne metas juſtitiæ excedat. Miſſa ſic vindicta privata, ad publicam, quam geminam facit, progreditur: & in poſteriore, quæ bello exercetur, modum quoque ultionis eſſe ſervandum monet, docens primum, quid parta victoria

22 Romanus & Italus. 23 Labeones dicuntur a labiorum magnitudine. 24 de hoc nihil legi & nihil ſcio. 25 qui deberet dijudicare de finibus agrorum. 26 in quibusdam editis eſt, *de finibus agri*: ſed potius ſequimur libros veteres, in quibus, *de finibus* abſque Genitivo legitur. 27 avide atque avare. 28 vulgo inſulſe legitur: *nec appeterent*. 29 intra ſuos fines redire, quam progredi in alienos. 30 lege potius cum Pithœano, *ſicut ipſi diſceſſerant*; nimirum, quo utrique receſſerunt. 31 nam fraus & deceptio fuit illa, non judicium. 32 tale acumen & malitia.

agendum ſit tam cum devictis, iisque vel non immanibus, vel crudelibus, quam cum his, qui poſitis armis ſeſe dediderunt ipſi; poſtea de jure & modo indicendi belli, & de æquitate gerendi, pugnandique ratione apud Romanos diſſerit, idque explicat rurſus exemplis ſuæ Reipublicæ.

SUNT autem quædam officia etiam adverſus eos ſervanda, a quibus injuriam acceperis, eſt enim 1 ulciſcendi, & 2 puniendi 3 modus; atque, haud ſcio, an ſatis ſit, eum, qui laceſſerit, injuriæ ſuæ pœnitere, ut ipſe ne quid tale poſthac, 5 & cæteri ſint ad injuriam tardiores. Atque in republica maxime conſervanda ſunt 6 jura belli. Nam cum ſint duo genera decertandi; unum per 7 diſceptationem, alterum per 8 vim: cumque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: 9 confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt 10 ob eam cauſam, 11 ut ſine injuria in pace vivatur. Parta au-

1 quantum ad privatum hominem. 2 quantum ad publicas Leges. 3 menſura quædam & ratio: non debemus menſuram excedere in puniendo. 4 parum abeſt, quin exiſtimem ſatis eſſe. 5 Verbum *committas*, quod hic ante legebatur in bonis libris, deeſt. Sunt enim utiles in præceptis præciſæ orationes, & per ſe ſine verbo, ſententia conſtat. 6 *eſſe quædam belli jura, quæ ut facere, ita pati ſit fas.* Livius 31.10. 7 contentionem verborum. 8 armis, cum verba non ſufficiant. 9 diſceptatione uti non poſſumus cum hoſte, ſed opus eſt certare armis, & vi hoſtes reprimere. 10 ad eum finem, qui ſemper expectandus eſt in omnibus actionibus. 11 Bellum enim pacis cauſſa ſuſcipitur, ut pax ſit ſecura & ſine injuria.

12 im-

autem victoria, conſervandi ii, qui non crudeles in bello, non 12 immanes fuerunt: ut majores noſtri 13 Tuſculanos, 14 Æquos, Volſcos, 15 Sabinos, 16 Hernicos in civitatem etiam acceperunt. at 17 Carthaginem, & 18 Numantiam funditus ſuſtulerunt. Nollem 19 Corinthum: ſed 20 credo aliquid ſecutos, 21 opportunitatem loci maxime, ut poſſet aliquando 22 ad bellum faciendum 23 locus ipſe adhortari. 24 Mea quidem ſententia, 25 paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt 26 conſulendum. In quo ſi 27 mihi eſſet obtemperatum; etſi non 28 optimam, at 29 aliquam rempublicam, quæ nunc nulla eſt, haberemus. Et cum

12 immanes dicuntur, in quibus nulla eſt bonitas, ſed natura & ingenium ferinum ab omni humanitate alienum. 13 Tuſculani donati civitate ſunt Anno urbis conditæ CCC LXXV. 14 Aequos & Volſcos in civitatem receptos nuſquam legi dicit Manutius. 15 Sabini, Romanis juncti, unam civitatem ex duabus fecerunt, & omnia ſua Romam tranſtulerunt. 16 Hernici a Q. Marcio in deditionem accepti A. V. C. CCCCXLIIX. 17 Utramque Scipio Æmilianus evertit. 18 urbem Celtiberorum in Hiſpania. ægre fert Cicero, everſam fuiſſe Corinthum, propter bonas artes, quæ illic vigebant. 20 excuſat Cicero majores, qui, ut Corinthum exſcinderent, non crudelitate ſint adducti, ſed aliam aliquam rationem, & maxime opportunitatem loci. 21 commoditatem. Græciæ compedes propter Iſthmum Philippus junior dixit. 22 ad movenda arma Romanis. 23 qui erat natura munitus. 24 ut mea fert opinio. 25 Plato inane eſſe pacis nomen in terris dicit. 26 providendum. 27 a Pompejo & Cæſare: nam Cicero utrique paucis auctor fuit. 28 non integræ dignitatis libertatiſque. 29 aliquem ſtatum reipublicæ, quæ nunc penitus corruit.

iis, quos deviceris, conſulendum eſt: tum ii, qui, armis poſitis, ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum 30 aries percuſſerit, recipiendi ſunt. In quo 31 tantopere apud noſtros juſtitia culta eſt, ut 32 ii, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepiſſent, earum 33 patroni eſſent, more majorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſime 34 feciali populi Romani jure perſcripta eſt. Ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe juſtum, niſi quod aut 35 rebus repetitis geratur, aut 36 denunciatum ante ſit, & 37 indictum. 38 Popil-

30 dicit Cicero ex militari lege, qua, ubi mœnia quati ariete cœperunt, oppidani in deditionem fidemque non recipiebantur. Arietem invenere prius Carthaginenſes; eratque inſtrumentum bellicum, quo januæ quatiuntur & muri. 31 tam juſte ſe geſſerunt noſtri. 32 conſules, imperatores & duces exercitus. 33 ut Siculorum Marcelli, Allobrogum Fabii: id eſt, eos & in Senatu, & in judiciis defenderent, eorumq; curam haberent. 34 Romani veteres non niſi conſulto collegio fecialium ad id inſtituto bella ſuſcipiebant, & vetantibus fecialibus, nulli fas erat arma capere. Hoc nomine jus feciale comprehendebat non tantum indicationem ex jure dominii, ſed & perſequutionem ejus, quod ex cauſſa civili aut criminis debetur. 35 Hanc rerum repetitionem dictam eſſe *clarigationem*, teſtis eſt Plinius lib. XXII. cap. 2. 36 ſine aliqua ſolennitate. 37 ſolennitate quadam, & ritu fecialium in bello indicendo. Nempe legatis violatis, vel aliqua alia juſta de cauſa. 38 M. Popillius Lænas Liguriam Coſ. obtinuit, biennio ante, quam ad bellum Macedonicum ſecundum P. Æmilius ivit, quo bello adoleſcens Cato militavit, ut Plutarchus etiam refert. Duas igitur hiſtorias Cicero recenſet ac confundit, pæne ejuſdem tenoris.

39 quo-

pillius imperator tenebat provinciam: in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Popillio videretur 39 unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remanſiſſet, Cato ad Popillium ſcripſit, ut, ſi eum pateretur in exercitu remanere, 40 ſecundo eum obligaret militiæ ſacramento: quia, priore 41 amiſſo, jure cum hoſtibus pugnare non poterat. Adeo ſumma erat 42 obſervatio in bello movendo. Marci quidem Catonis 43 ſenis eſt 44 epiſtola ad Marcum filium, in qua ſcripſit, ſe audiſſe, eum miſſum factum eſſe a Conſule, cum in Macedonia bello 45 Perſico miles eſſet. Monet igitur, ut caveat, ne prælium ineat: negat enim 46 jus eſſe, qui 47 miles non ſit, pugnare cum hoſte.

CAP. XII.

ARGUMENTUM.

Novum æquitatis Romani populi in bello argumentum adducit, ab appellatione adverſæ partis molliori & leniori: cui ſubjicit præceptum de officio bellico & modo clementiæ, quæ ſumitur ex conſideratio-

---

39 quoniam eam alere non poſſet. 40 iterum juramento ipſum adſtringeret. 41 juramento. Cujus vide apud. A Gellium lib. XVI. cap. 4. 42 obſervatio legum, conſuetudinum & diſciplinæ veteris in bello. 43 ad differentiam Catonis junioris, qui Uticenſis cognominatus eſt. 44 exſtat apud A. Gellium. 45 quod gerebatur contra Perſeum, ultimum Macedonum regem. 46 jure licere. 47 non dederit nomen, & militiæ ſacramento ſe non obligarit.

ratione cauſæ impulſivæ ſuſcepti belli: ſiquidem aliter contendendum cum cive, eoque vel inimico, vel competitore; aliter cum peregrinis, quos partim vituperat, ut Pœnos & Hannibalem; partim laudat, ut Pyrrhum, cujus magnificam vocem verſibus Ennianis refert.

EQVIDEM illud etiam 1 animadverto, quod qui proprio nomine 2 perduellis eſſet, is 3 hoſtis vocatur, 4 lenitate verbi triſtitiam rei mitigante. Hoſtis enim apud majores noſtros is dicebatur, quem nunc 5 peregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulæ: *Aut 6 ſtatus dies cum hoſte*: Itemque, 7 *Adverſus hoſtem æterna 8 auctoritas.* Quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt? eum, quicum bella geras, tam 9 molli nomine appellari?

1 video & conſidero. 2 perduellis dicebatur, qui per ſeditionem interfecerat civem Romanum, aut arma moverat; aut qui commiſerat crimen læſæ majeſtatis. 3 Varro IV. de lingua latina: *Multa verba aliud nunc oſtendunt, aliud ante ſignificabant, ut hoſtis; nam tum eo verbo dicebant peregrinum, qui ſuis legibus uteretur, nunc dicunt eum, quem tum dicebant perduellem.* 4 miti ſignificatione. 5 Hoſtis enim, id eſt peregrinus, antiquitus dicebatur, qui in urbe acceptus æqualis erat civibus; inde verbum *hoſtire*, pro *æquare* & *hoſtimentum*, pro *compenſatione, &c.* 6 Feſtus: *Status dies vocatur, qui judicii cauſſa eſt conſtitutus cum hoſte, id eſt peregrino. Ejus enim generis ab antiquis hoſtes appellabantur, quod erant pari jure cum populo Romano.* 7 adverſus peregrinum ſemper civi Romano ſalvum manet jus dominii: peregrinus nihil quod eſt civis Romani, quantumvis diuturno uſu, acquirere & uſucapere poteſt. 8 *Auctoritas* hic eſt jus dominii, & vindicandi poteſtas. 9 miti.

10 dur

ri? quamquam id nomen 10 durius jam effecit vetuſtas: a peregrino enim receſſit, & proprie in eo, qui arma contra ferret, remanſit. Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, cauſas omnino ſubeſſe tamen oportet easdem, quas dixi paullo ante 11 juſtas cauſas eſſe bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria propoſita eſt, 12 minus acerbe gerenda ſunt. Ut enim cum cive 13 aliter contendimus, ſi eſt inimicus, aliter, ſi 14 competitor: cum 15 altero certamen 16 honoris, & 17 dignitatis eſt: cum 18 altero 19 capitis, & famæ: ſic cum 20 Celtiberis, cum 21 Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, 22 uter eſſet, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho 23 de imperio dimicabatur. 24 Pœni fœ-

di-

10 durioris ſignificationis. 11 unam pro patria; alteram propter fines propagandos. 12 minori ſævitia & acerbitate. 13 alio animo & loco. in foro, ad judices, inimicum accuſamus: in campo Martio, populi comitiis, cum competitore agimus. 14 in aliquo magiſtratu. 15 competitore. 16 quantum ad magiſtratum, qui petitur. 17 gloriæ, quæ ex ipſo magiſtratu ſequitur. 18 inimico. 19 inimicus cupit alterius mortem, & famam inimico ſuo eripere. 20 Numantinis, quæ in Celtiberia ſunt, & per XX annos cum Romanis pugnarunt de capite & vita. 21 populis Germaniæ, qui magna hominum manu collecta in Italiam inimico animo ſeſe effundebant, quos C. Marius delevit. 22 non certabant pro imperio, ſed pro capite. 23 volebant enim imperare, & non parere Romanorum juſſis. 24 Ter fidem fregerunt Pœni, unde *terrarum orbe infamis Punica calliditas.* Valer. *Max.* VII, 4.

25 ob

difragi, 25 crudelis Hannibal, 26 reliqui 27 juſtiores. 28 Pyrrhi quidem de 29 captivis reddendis illa 30 præclara:

Nec 31 mi aurum poſco, nec mi pretium 32 dederitis:
Nec 33 cauponantes bellum, ſed 34 belligerantes:
35 Ferro, non 36 auro vitam 37 cernamus utrique:
Voſne velit, an me regnare 38 hera, quidque 39 ferat fors.
40 Virtute experiamur, & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum virtuti 41 belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere 42 certum eſt.
43 Dono: ducite: doque 44 volentibus cum magnis dis.

Rega-

25 ob conditiones Saguntinis datas. 26 Latini, Sabini, Samnites, Pyrrhus. 27 quoniam ſervaverunt melius, quam Pœni & Hannibal, jura belli, quo imperiuum quæritur: non enim geri debet tanta ſævitia & perſidia, quanta id, quo de capite dimicatur. 28 Pyrrhus Rex Epiri venit in Italiam in auxilium Tarentinorum. 29 Miſſi fuerunt legati ad Pyrrhum pro captivis redimendis, quos ille dono remiſit, dicens Romanis hæc verba, quæ Ennius poſtea verſibus proſequutus eſt. 30 digna memoratu & ſummis laudibus. 31 mihi. 32 Lertia ſyllaba producta: quæ corripitur in præteritis. Sic etiam Ovidius: *Vitam dederitis in undis.* Ex alibi: *tranſieritis aquas.* 33 non lucrum ſectantes, & quærentes pecuniam ex bello, ut faciunt caupones, qui vendunt vinum &c. 34 ſimpliciter bellum gerentes. 35 armis. 36 non pecunia, more inſtitorum. 37 de vita dimicemus. 38 fortuna rerum domina. 39 afferat & cupiat. Vosne velit regnare an me hera fors, ſive domina fortuna, quidve ferat illa, quem ſucceſſum ſit habituri res. 40 fortitudine, non pecuniis. 41 qui in bello non ceciderunt. 42 conſtitui illos liberare. 43 Dono vobis captivos, ducite illos vobiſcum. 44 Vetus eſt loquutio, ut apud Plautum: *Agite ite cum diis bene volentibus.*

43 Py-

Regalis ſane, & digna 45 Æacidarum genere ſententia.

CAP. XIII.

ARGUMENTUM.

Fidem datam etiam hoſti ſervandam eſſe, declarat exemplo M. Attilii Reguli: poſt de æquitate, & clementia, qua uti Dominus erga ſervos debeat, præcipit, originesque injuriæ in vim & fraudem diſtribuens inſidias bonitatis ſpecie fallentes violentia pejores eſſe aſſerit.

ATQUE etiam, ſi quid 1 ſinguli, 2 temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in 3 eo ipſo fides conſervanda: ut primo Punico bello 4 Regulus captus a Pœnis, cum de 5 captivis 6 commutandis Romam miſſus eſſet, juraſſetque ſe rediturum, 7 primum, ut venit, captivos reddendos in ſenatu 8 non cenſuit: deinde, cum retineretur 9 a propinquis, & ab amicis, ad 10 ſupplicium redire maluit, quam fidem hoſti datam 11 fallere.

12 (Se-

45 Pyrrhus ab Achille Æaci, quem Jupiter genuit, nepote, magnanimo & fortiſſimo heroe, originem ſuam deducebat.

1 ſoli cives. 2 aliqua temporum conditione, & aliqua difficultate coacti. 3 quod promiſſum eſt tali temporum conditione. 4 M. Attilius Regulus. 5 quos Regulus in Africa felici eventu pugnans ceperat. 6 ut commutarentur cum Regulo. 7 cum primum venit. 8 dixit ſententiam, non eſſe reddendos captivos: ſe quippe nullo uſui futurum Romanis; quoniam venenum ſibi a Pœnis datum eſſet, quo paullo poſt tabeſceret. 9 & maxime ab uxore Marcia. 10 quod graviſſimum tulit, inſomnia necatus. 11 deſerere.

12 Quæ

12 (*Secundo autem Punico bello, poſt Cannenſem pugnam, quos decem Hannibal Romam adſtrictos miſit jurejurando ſe redituros eſſe, niſi de redimendis iis, qui capti erant, impetraſſent; eos omnes cenſores, quoad quiſque eorum vixit, qui pejeraſſent, in ærariis reliquerunt: nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cum enim Hannibalis permiſſu exiſſet de caſtris, rediit paulo poſt, quod ſe oblitum neſcio quid diceret. Deinde egreſſus e caſtris jurejurando ſe ſolutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid ſenſeris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum eſt juſtitiæ in hoſtem a majoribus noſtris conſtitutum. Cum a Pyrrho perfuga ſenatui eſt pollicitus, ſe venenum regi daturum, & eum necaturum: Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hoſtis quidem, & potentis, & bellum ultro inferentis, interitum cum ſcelere approbavit.*)

At de bellicis quidem officiis 13 ſatis dictum eſt. Meminerimus autem, & adverſus infimos juſtitiam eſſe ſervandam. Eſt autem infima conditio, & fortuna 14 ſervorum: quibus non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis: 15 operam exi-

12 Quæ uncinis incluſa diverſoque typorum genere expreſſa ſunt, a pleriſque veteribus libris & editionibus abſunt. De quibus Langius, *an Ciceronis ſint non vult contendere.* 13. pro inſtituti ratione. 14 vix enim inter homines numerabantur. 15 In libris vulgatis mendoſe, & contra fidem veterum legitur: *Ad operam exigendam, & juſta præbenda.* Sic homines imperiti paſſim aliena multa ſuppleverunt.

16 quæ

exigendum, 16 juſta 17 præbenda. Cum autem duobus modis, id eſt, aut vi, aut fraude, fiat injuria; 18 fraus quaſi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque homine alieniſſimum: ſed fraus odio digna majore. Totius autem injuſtitiæ nulla 19 capitalior eſt, quam eorum, 20 qui cum maxime fallunt, id agunt, ut 21 viri boni eſſe videantur. De juſtitia ſatis dictum eſt.

CAP. XIV.

ARGUMENTUM.

Accedit ad alteram Juſtitiæ ſpeciem, Beneficentiam nimirum, ſive Liberalitatem, tria circa beneficia, quæ in alios conferuntur, præcepta tradens. Primum eſt, ne obſint iis, quibus exhibentur, vel etiam aliis: ubi geminum prohibet vitium, aſſentationem ſcilicet ſive indulgentiam, & rapinam. Secundum, ne ſint majora facultatibus: quod prodigalitas ejusmodi conjunctam habeat & ἀσοργίαν ſive defraudationem ſuorum, & aliorum violationem, & gloriæ captationem. Tertium, ne dentur indignis: ubi ſpectare jubet mores, & animum eorum, quibus benefaciamus, vitæ item ſocietatem, & officia nobis ante præſtita.

DE-

16 quæ more, merito, & quaſi jure quodam tribuuntur: ut ſunt quaterni modii frumenti in menſem, quod demenſum dicebatur. 17 Prebendi verbum ad annonam ſpectat, maxime dum capitatim ſua cuique portio tribuitur. 18 Huc ſpectat illud Lyſandri: *Quo leonina pellis penetrare nequit, vulpina aſſumenda.* 19 pernicioſior; vel, quod caput & vitam petat; vel, pœna capitis magis digna. 20 In vulgatis: *qui tum, cum maxime* &c. particulam *tum*, recte expunxit Græ-vius. 21 qui Curios ſimulant, & Bachanalia vivunt.

1 quo-

DEINCEPS (ut erat propoſitum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur: qua quidem nihil eſt 1 naturæ hominis accommodatius, ſed habet multas cautiones. 2 Videndum eſt enim, primum, 3 ne obſit 4 benignitas, & iis ipſis quibus benigne 5 videbitur fieri, & cæteris; deinde, ne 6 major benignitas ſit, quam 7 facultates; tum ut pro 8 dignitate cuique tribuatur, id enim eſt 9 juſtitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda ſunt omnia. Nam & qui 10 gratificantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe velle 11 videantur, non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi 12 aſſentatores judicandi ſunt; & qui 13 aliis nocent, ut in alios liberales ſint, in eadem ſunt injuſtitia, ut 14 ſi in ſuam rem aliena convertant. Sunt autem 15 multi, & qui-

1 quoniam homines, qui opibus valent, ad tuendam ſocietatem humanam natura incitantur; idque humanitatis proprium eſt. 2 probe obſervandæ ſunt circumſtantiæ: quarum Cicero tres enumerat; quæ tamen ſi ſubdividantur, plures emergunt. 3 Seneca lib. II. de Benef. c. 14. *Sunt quædam nocitura imperantibus; quæ non dare, ſed negare beneficium eſt.* 4 pecuniarum collatio. 5 cum revera non ſit: quoniam obeſt potius, quam prodeſt. 6 exhaurietur enim fons liberalitatis. 7 modus divitiarum & patrimonii. 8 prout quiſque meretur. 9 nam juſtitiæ proprium eſt, ſuum cuique tribuere. 10 rem gratam faciunt, quæ accipienti noceat. 11 cum in animo habeant nocere. 12 qui aliud ore proferunt, aliud corde ſentiunt: & alienæ voluntati obtemperant, ut id, quod prave cupiunt, aſſequantur. 13 liberales de alieno. 14 cum enim dando agere cœperunt, alienis bonis manus afferre coguntur. 15 qualis Catilina, ſui profuſus, alieni rapax.

16 ergà

& quidem cupidi ſplendoris, & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur; hique arbitrantur, ſe beneficos 16 in ſuos amicos viſum iri, ſi 17 locupletent eos 18 quacunque ratione. Id autem 19 tantum abeſt officio, ut nihil magis 20 officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare 21 Lucii Syllæ, & 22 Caji Cæſaris, pecuniarum translatio a 23 juſtis dominis ad 24 alienos, non debet liberalis videri. Nihil enim eſt liberale, quod non idem juſtum. 25 Alter erat locus cautionis, ne benignitas major eſſet, quam 26 facultates: quod, qui 27 benigniores volunt eſſe, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injurioſi ſunt 28 in proximos. quas enim copias his & ſuppeditari æquius eſt, & relinqui, eas transferunt ad 29 alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas 30 plerumque rapiendi & 31 auferendi

16 erga ſuos. 17 divites faciunt. Locupletes proprie dicuntur, qui multa loca habent, & poſſeſſiones. 18 per fas & nefas; quomodocunque potuerint. 19 tantum ab officio diſtat. 20 actioni, quæ eſt cum virtute. 21 *Sylla proſcriptorum bona ad libidinem dilargitus eſt.* 22 De Cæſaris rapacitate plura dicit Suetonius. 23 poſſeſſoribus legitimis, qui opes illas vel a majoribus acceperunt, vel propria induſtria ſibi pepetere. 24 amicos, ad quos tamen nihil horum jure pertinebat. 25 ſecundus locus, ſive altera cautio. 26 patrimonium, cenſus, opes. 27 monemur, de ſorte & ſumma nihil decedere oportere: de reditibus & proventibus liberales eſſe nos poſſe. 28 parentes, uxores, liberos, cognatos; quia his neceſſaria vitæ præſidia debentur maxime. 29 nulla conſanguinitate aut affinitate ſibi conjunctos. 30 per vim. 31 quocunque modo & fraude.

di per injuriam, ut ad largiendum 32 ſuppetant copiæ. Videre etiam licet, pleroſque non tam natura liberales, quam 33 quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere 34 multa, quæ proficiſci ab oſtentatione magis, quam a 35 voluntate, videantur. Talis autem 36 ſimulatio 37 vanitati eſt conjunctior, quam aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, ut in beneficentia 38 delectus eſſet dignitatis; in quo & mores ejus erunt 39 ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & 40 animus erga nos, & 41 communitas ac ſocietas vitæ, & 42 ad noſtras utilitates officia ante collata. Quæ ut 43 concurrant omnia, optabile eſt: ſin minus, plures cauſæ, majoreſque, 44 ponderis plus habebunt.

CAP.

32 abunde ſufficiant. 33 *ut ſunt ii, qui nihil honeſtum putant, niſi quod in vulgus glorioſum*, ſecundum Ciceronem IV. Academ. 34 ut Appius Pulcher, qui ſua ambitione Ciliciam exhauſerat. 35 certo animi judicio, & quod ita eligant agendum. 36 oſtentatio & ficta liberalitas. Proprio utitur vocabulo, quod odium in ſe contineat. 37 mendacio: quoniam non proficiſcitur a voluntate. 38 ut dignior indigniori anteponatur. 39 diligenter conſiderandi. 40 quo animo fuerit erga nos. 41 an fuerit amicus, an concivis, an domeſticus. 42 an fuerit in nos beneficus. 43 ut omnia illi inſint, quæ ſpectanda propoſuit in liberalitate: mores, amicitia, cognatio & gratitudo. 44 magis debent nos movere, ut benefici ſimus, & liberales in aliquem.

I quaſi

CAP. XV.

ARGUMENTUM.

Præmiſſa de infirmitate hominum correctione, tertium præceptum explicatius proponit, & primo quidem, quomodo mores ſpectandi ſint ejus, cui benefacere volumus, monet. Deinde, quomodo animus aliorum erga nos benevolus explorandus, docet, eique qui nos intenſius conſtantiusque diligit, plurimum tribuendum cenſet. Porro de meritis in nos collatis, quibus ad ἀντίδωρα obligati ſumus, atque ſic de Gratitudine, agit, ad quam præſtandam quadruplici argumento invitat. Poſt liberalitatem in duas ſpecies diſtribuit, & de magnitudine acceptorum beneficiorum conſideranda varia præcipit, ſubjuncta antitheſi ſignificans, id a plerisque negligi.

QUONIAM autem vivitur non cum perfectis hominibus, pleneque ſapientibus, ſed 1 cum iis, in quibus præclare agitur, ſi ſunt 2 ſimulacra virtutis: etiam hoc intelligendum 3 puto, neminem omnino eſſe negligendum; in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat: 4 Colendum autem eſſe ita quemque maxime, ut quisque maxime virtutibus his 5 lenioribus erit ornatus, modeſtia,

C tem-

1 quaſi dicat, cum iis agitur, in quibus ne ſimulacra quidem ſunt virtutis, nedum ipſa virtus. 2 effigies & ſigna quædam. 3 *Puto* a ſciolis intextum veretur Grævius, ut plura hujus generis emblemata non bella, *dicunt, ajunt, puto*, quæ a viris doctis ex optimis ſcriptoribus ſunt ejecta. 4 amandum & ornandum. 5 mitioribus, & quæ bonum virum attingunt.

6 ita-

temperantia, ac ipſa, de qua jam multa dicta ſunt, juſtitia. Nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto, nec ſapiente, 6 ferventior plerumque eſt: illæ vero virtutes 7 virum bonum videntur 8 potius attingere. Atque hæc 9 in moribus. De benevolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio; ut 10 ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur: ſed benevolentiam non 11 adoleſcentulorum more, 12 ardore quodam amoris, ſed 13 ſtabilitate potius, & conſtantia judicemus. Sin erunt merita, ut non 14 ineunda, ſed referenda ſit gratia; major quædam cura adhibenda eſt. Nullum enim officium 15 referenda gratia magis neceſſarium eſt. Quod ſi ea, quæ acceperis 16 utenda majore menſura, ſi modo poſſis, jubet reddere 17 Heſiodus; quidnam bene-

6 itaque tunc fortitudo non eſt virtus. accedit enim ad temeritatem. 7 juſtum & bonum civem. 8 ad bonum virum videntur potius pertinere. 9 eorum ſcilicet, in quos volumus conferre beneficia. Quod in nonnullis additur, *conſiderantur*, vel *conſiderando*, non eſt in melioribus MSS. & impreſſis. 10 qui nos amat, a nobis viciſſim amatur, ſecundum illud vetus: *ſi vis amari, ama.* 11 quos Terentius ait, impenſe cupere, conſulere parum, eſſeque levi ſententia. 12 nam hujusmodi ardore facile amor incenditur & deflagrat, ut ignis e ſtipula. 13 quæ non poteſt eſſe, niſi in recto judicio: & judicium maturiorem ætatem requirit. 14 concilianda. 15 fatentur hoc omnes: pauci factis exprimunt. 16 ad uſum domeſticum a vicino. 17 Verſus Heſiodi exſtant in opere de Agricultura: *Acceptum metire, & eorum pondere redde Vicino: ut tibi ille iterum ſuccurat egenti.*

18 ele-

beneficio provocati facere debemus? 18 an imitari agros fertiles, qui multo plus 19 efferunt, quam acceperunt? Etenim, ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: 20 quales in eos eſſe debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis ſint, unum 21 dandi beneficii, alterum 22 reddendi: 23 demus, nec ne, in noſtra poteſtate eſt: 24 non reddere viro bono non licet, 25 ſi modo id facere poſſit ſine injuria. Acceptorum autem beneficiorum ſunt 26 delectus habendi: nec dubium, quin 27 maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quisque 28 animo, 29 ſtudio, 30 benevolentia fecerit, 31 ponderandum eſt. Multi enim multa faciunt 32 temeritate quadam, ſine 33 judicio, vel

C 2 34 mor-

18 elegans affirmandi modus per interrogationem, & Ciceroni perfamiliaris. 19 ſic Cicero in Bruto: *Ager, qui multos annos quievit, uberiores efferre fruges ſolet.* 20 quam liberales & benefici. 21 Sponte noſtra. 22 non gratiam referimus beneficio provocati. 23 an velimus eſſe liberales, eſt nobis integrum liberumque. 24 Seneca III. de Benef. 14. *Non referre beneficiis gratiam, & eſt turpe, & apud omnes habetur.* 25 reddere enim beneficium ita debet, ne quid injuriæ committat. 26 certus modus ſervandus. 27 Valer. Maximus IV. 5. *Ut merito primum amoris vinculum ducitur, plurima & maxima beneficia accepiſſe, ita proximum judicari debet, ſimul accepiſſe.* 28 ſponte an invitus. 29 voluntate. 30 conſtanti & ſtabili, an vana, & quodam ardore & affectu mota. 31 prudenter conſiderandum. 32 ſine conſilio & delectu perſonarum. 33 Seneca I. de Benef. cap. 2. *Beneficia in vulgus effundenda non ſunt, & nullius rei, minime beneficiorum, honeſta largitio eſt, quibus ſi detraxeris judicium, deſinunt eſſe beneficia, in aliud quodlibet incidunt nomen.*

34 mor-

34 morbo, in omnes, vel 35 repentino quodam, quaſi 36 vento, impetu animi incitati. quæ beneficia æque magna non ſunt habenda, atque ea, quæ judicio, 37 conſiderate, conſtanterq; delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in ferenda gratia, 39 ſi cætera 40 paria ſint, hoc maxime officii eſt, ut quisque maxime 41 opis indigeat, ita ei potiſſimum 42 opitulari. quod contra fit a plerisque. a quo enim plurimum ſperant, etiamſi ille his non eget, tamen ei potiſſimum 43 inſerviunt.

CAP. XVI.

ARGUMENTUM.

Pergit auctor in explicando præcepto tertio, & delectum habendum in conferendis beneficiis etiam ratione ſocietatis vitæ, juxta quam varie inter ſe devincti ſunt homines, monet. Primum hujus conſociationis gradum conſtituit humanitatem, ſive ejusdem naturæ, & ſpeciei humanæ communitatem: cujus duos oſtendit ortus: primus eſt Rationis & Orationis, hujusq; officia, & beneficia breviter enumerat: ſecundus rerum omnium, quas ad communem uſum genuit natura, communio: in qua

34 morbus eſt animi vitium inveteratum, ut evelli difficile ſit: qualis in prodigis opum perditio. Editi nonnulli habent, *modo*: perperam. 35 quadam levitate ſine conſilio & delectu perſonæ. 36 qui navim impellit, modo huc, modo illuc. 37 non temere. 38 ut non pœniteat. 39 inter eos ſcil. quibus benefaciendum eſt. 40 ſi par ſit amicitia, virtus, neceſſitudo, officia ante collata; ſi nulla ex cauſſis, concurrentibus cæteris, plus ponderis habeat. 41 auxilii & beneficii. 42 opem afferre. 43 beneficia conferunt aut gratiam referunt. Quæ mercatura potius, quam liberalitas, appellanda.

1 Na-

Digitized by Google

qua ad leges partim, partim ad amicos, partim ad ignotos quoque reſpiciendum eſſe aſſerit. Sub finem præceptum de moderanda in vulgus liberalitate repetit.

OPTIME autem ſocietas hominum, conjunctioque ſervabitur, ſi ut quiſque erit conjunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ 1 natura principia ſint communitatis, & ſocietatis 2 humanæ, repetendum 3 altius videtur. Eſt enim primum, quod 4 cernitur in univerſi generis humani ſocietate, ejus autem 5 vinculum eſt 6 ratio; & oratio; quæ 7 docendo, diſcendo, 8 communicando, 9 diſceptando, 10 judicando 11 conciliat inter ſe homines, conjungitque 12 naturali quadam ſocietate. Neque ulla re 13 longius abſumus a natura ferarum: in quibus ineſſe 14 fortitudinem ſæpe dicimus, ut in equis, in leonibus: juſtitiam, æquitatem, bonitatem non

C 3 di-

1 Naturalia principia ad conſervandam humani generis ſocietatem. 2 quæ eſt inter homines. 3 a primo principio. 4 quoniam cernimus & videmus conjunctionem naturalem hominum inter ſe. 5 connexio & ſtabilitas. 6 utrumque λόγος. λόγῳ enim omnino homo a brutis differt. 7 hominis proprium eſt docere & diſcere: doctrinam enim mens docentis effundit, diſciplinam mens diſcentis haurit. 8 impertiendo neceſſaria, vel conſilia conferendo. 9 accuſando, defendendo. 10 quod ſequitur ex diſceptatione. 11 conjungit & ad benevolentiam trahit. 12 quoniam natura ita vult, ut homines inter ſe conjungantur. 13 longo quaſi intervallo. 14 ſi vires & animum ſpectemus; quæ tamen fortitudo proprie non eſt, rationis expers, & prudentiæ: ſed tantum robur corporis.

15 ad

dicimus, ſunt enim rationis, & orationis expertes. Ac 15 latiſſime quidem patens hominibus inter ipſos, 16 omnibus inter omnes, ſocietas hæc eſt; in qua omnium rerum, quas 17 ad communem hominum uſum natura genuit, eſt ſervanda communitas: ut quæ 18 deſcripta ſunt 19 legibus, & jure civili, hæc ita 20 teneantur, ut ſit conſtitutum: e quibus ipſis cætera ſic obſerventur, ut in 21 Græcorum proverbio eſt, 22 AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt 23 generis ejusdem; quod ab Ennio poſitum in 24 una re, 25 transferri in permultas poteſt;

Homo qui 26 erranti comiter monſtrat viam,
Quaſi 27 lumen de ſuo lumine accendat, facit:
28 *Nihilominus ipſi lucet, cum illi accenderit.*

29 Una

15 ad omnes homines ſe extendens. 16 omnibus hominibus, quicunque illi ſint, ſive noti, ſive ignoti. 17 quæ produxit natura ad uſum humanum communiter, ut ignis, aer, aqua &c. 18 quæ leges permittunt aliquem poſſidere ut ſua. 19 quarundam enim dominio potimur jure gentium, quarundam jure civili. 20 poſſideantur. 21 Pythagoras Samius primus dixit. 22 *κοινὰ τὰ φίλων.* 23 conditionis & naturæ. 24 in lumine ſcil. 25 commutari in exemplum. 26 dubie vaganti & ignoranti viam. 27 Ovid. *Quis vetet appoſito lumen de lumine ſumi? Atque cavum vaſtas in mare ſervet aquas?* 28 æque bene & nulla ex parte minus. Ratio hoc verſu redditur comparatione. Nam nihilominus, inquit, ipſe lucet, nihil igitur ipſi decedit. Sicut nec tunc, cum erranti etiam ignoto viam monſtrant. Hic eſt enim finis Ennii, ut ſine ejus, qui faciat, incommodo, fiat officium.

29 Hæc

29 Una ex re ſatis præcipit, ut quidquid 30 ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo ſunt illa 31 communia, *32 non prohibere aqua 33 profluente: pati ab igne ignem capere, ſi quis velit: conſilium fidele 34 deliberanti dare*, quæ ſunt iis utilia, qui accipiunt, danti non moleſta, quare 35 & his utendum eſt, & ſemper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ ſingulorum ſunt: eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo: 36 vulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennii finem NIHILOMINUS IPSI LUCET: ut facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales.

CAP. XVII.

ARGUMENTUM.

Conſtituta generaliſſima ſocietate, contractiores & ſpecialiores jam declarat. Ubi primo quidem plures patefacit, quarum aliæ communiores tum gentium, nationum & linguarum, tum civium inter ſe: aliæ interiores, & ab illa infinita hominum conſociatione magis recedentes, ſcilicet vel propin-

26 Hac ſimlitudine ſatis docet Ennius. 30 ſine diminutione rerum noſtrarum. 31 volente ſcil. natura. 32 non arcere a flumine eum, qui haurire velit. 33 *profluente*, quaſi procul fluente: quoniam ſi eſſet in fundo alicujus puteus aut piſcina, quæ non profflueret, aliter dicendum eſſet. 34 conſultanti & dubitanti quid agat. 35 Plutarchus VI. Sympoſiacorum. *Neque alimenta nobis fas eſt perdere, ubi ipſi plus ſatis habemus, neque fontem, poſtquam inde quantum libet potaverimus, obturare aut occultare &c.* 36 quæ omnibus impertitur.

quitatum, & conſanguinitatum in conjugio, in liberis, in una domo &c. vel amicitiarum & familiaritatum inter bonos ob ſimilitudinem morum, & honeſti admirationem &c. quas ſequuntur neceſſitudines patriæ, & denique Reipublicæ; Deinde verbo illos inter ſe confert, & quibus ex his plurimum officiorum debeatur, diſerte explicat, concludens gnoma epiphonematica, amicitiam ex ſimilitudine morum eſſe jucundiſſimam.

GRADVS autem plures ſunt ſocietatis hominum. 1 Ut enim ab infinita illa diſcedatur, propior eſt ejuſdem 2 gentis, nationis, linguæ, 3 qua maxime homines conjunguntur: 4 interius etiam eſt, ejuſdem eſſe civitatis, multa ſunt enim civibus inter ſe communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, 5 ſuffragia, 6 conſuetudines præterea, & 7 familiaritates, multiſque cum multis 8 res, rationeſque contractæ. 9 Arctior vero colligatio eſt ſocietatis propinquorum: ab illa enim 10 immenſa ſocietate humani generis, in 11 exiguum, anguſtumque concluditur. Nam cum ſit

1 qua genus humanum inter ſe ratione & oratione devinctum eſt. 2 gens eſt tanquam genus, & natio ſpecies. 3 nam ſermo eſt inſtrumentum ſocietatis. 4 magis intrinſecum & conjunctior ſocietas. 5 voces, quæ dantur in comitiis, in tabellave ſcribuntur. 6 converſationes. 7 amicitiæ. 8 Differt res a ratione contracta, ut genus a ſpecie. Rem contractam dicimus, ut matrimonium, ut eſt ſocietas. Ratio contracta eſt pactum, quod ſuper matrimonio fit. 9 adſtrictior. 10 infinita, de qua paullo ante dictum eſt. 11 conſtringitur inter propinquos & affines.

12 nam

ſit hoc 12 natura commune animantium, ut habeant lubidinem procreandi, prima ſocietas in ipſo eſt conjugio: proxima in liberis; deinde una domus, communia omnia. Id autem eſt 13 principium urbis & quaſi ſeminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, poſt 14 conſobrinorum, ſobrinorumque: qui cum una domo jam 15 capi non poſſint, in alias domus, tanquam in 16 colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & 17 affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ 18 propagatio, & 19 ſoboles, origo eſt rerumpublicarum, 20 ſanguinis autem conjunctio, & benevolentia devincit homines caritate. Magnum eſt enim, eadem habere 21 monumenta majorum, 22 iisdem uti ſacris, ſepulcra habere communia. Sed

12 nam omne animal appetit duce natura, creare ſibi ſimile in ſpecie. 13 urbs enim ex domibus, reſpublica e civibus conſtat. 14 conſobrini dicuntur nati ex duabus ſororibus: ſobrini ſunt filii conſobrinorum. Intelligit enim prolis propagationem. 15 contineri. 16 quoniam cum urbs multitudinem capere non poſſet, nova deducebatur colonia. 17 propinqui uxoris & affinitates conciliantur conjugio. 18 loquitur per translationem. Nam propagatio dicitur in arboribus & vitibus, cum ſunt propagines. 19 *Suboles*, non *ſoboles*; in libris antiquioribus & monumentis antiquitatis legitur, cui ſcripturæ notatio nominis ſuffragatur, a *ſub* & *oleſco*, id eſt, *creſco* 20 ipſi conſanguinei ſunt inter ſe devincti benevolentia & charitate. 21 ſtatuas, tropæa, & majorum imagines, quæ poſteros virtutis avitæ admoneant; unde *monumenta* dicuntur. 22 erant enim & publica civitatis, & privata cujusque familiæ ſacra, quæ tradebantur hæredibus.

omnium ſocietatum nulla 23 præſtantior eſt, nulla 24 firmior, quam cum 25 viri boni, moribus ſimiles ſunt 26 familiaritate conjuncti. Illud enim honeſtum, quod ſæpe dicimus, etiamſi 27 in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad ſe alliciat, faciatque, ut eos diligamus, in quibus ipſa ineſſe videatur: tamen juſtitia & liberalitas id maxime efficit. Nihil autem eſt amabilius, nec 28 copulatius, quam morum ſimilitudo bonorum. In quibus enim 29 eadem ſtudia ſunt, eædemque voluntates, in his fit, ut æque quiſque altero delectetur, ac ſe ipſo: efficiturque id, quod Pythagoras in amicitia 30 ultimum putavit, ut 31 unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt, quæ conficitur ex beneficiis 32 ultro citro datis, acceptis. Quæ & 33 mutua, & 34 grata dum

23 excellentior: quoniam ſuper honeſto & virtute fundatur. 24 quoniam illa ſolum amicitia durat quam virtus conciliat. 25 Hinc Stoicorum dogma eſt, ſolum ſapientem amicum eſſe, inter alios homines nullam eſſe amicitiam. 26 amicitiæ conſuetudine. 27 in alieno homine, nec nobis familiaritate conjuncto. 28 Manutius aliique malunt *copulantius*. 29 quando una & eadem re delectamur & idem eſt velle, nolleque. 30 i. e. primum. Ita legit & explicat Nonius Marcellus, quem reliqui interpretes ſequuntur. Nam & MSCti habent *primum Pythagoras vult in amicitia*. 31 Interrogatus Ariſtoteles, quid eſſet amicus? reſpondit, una anima in duobus corporibus habitans. 32 pro quibus ex librariorum corruptione in impreſſis legitur: *ultro citroque datis acceptisque*. 33 ne alter tantummodo det, alter accipiat. 34 quoniam ſi damus alicui, qui non grato animo accipit, operam perdimus.

dum ſunt, inter quos ea ſunt, firma devinciuntur ſocietate. Sed, cum omnia ratione, animoque 35 luſtraveris, omnium ſocietatum nulla eſt 36 gravior, nulla carior, quam ea, quæ cum republica eſt unicuique noſtrum, cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium caritates 37 patria una complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet 38 mortem oppetere, ſi ei ſit 39 profuturus? Quo eſt 40 deteſtabilior iſtorum 41 immanitas, qui 42 lacerarunt omni ſcelere patriam, & in ea 43 funditus delenda occupati & ſunt, & fuerunt. Sed ſi 44 contentio quædam & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum officii, principes ſunt patria, & parentes, quorum beneficiis maximis obligati ſumus: proximi liberi, totaque domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud ullum poteſt habere 45 perfugium; deinceps 46 bene convenientes propinqui, quibus cum etiam

35 circumſpexeris & contemplatus fueris. 36 in editis pleriſq; eſt; *gratior.* Sed in MSS *gravior.* 37 cujus amorem omnibus rebus præferendum eſſe, omnes fatentur. 38 Horatius: *dulce decorumque eſt, pro patria mori.* 39 ut Decii, Codrus, & alii. 40 execrabilior, & magis vituperanda, & digna odio majore. 41 feritas & impietas erga patriam. 42 Cæſarem jam mortuum notat Cicero. 43 M. Antonium carpit, qui poſt obitum Cæſaris, Cicerone hæc ſcribente, omnem ſuam poteſtatem ad opprimendam rurſus libertatem contulit. 44 ſi in contentionem per comparationem deveniatur, quibus potiſſimum inſerviendum ſit. 45 locum, quo ſe conferat ad opem implorandam. 46 non diſcrepantes a nobis in aliqua re, & maxime concordes in moribus.

communis plerumque 47 fortuna eſt. Quamobrem neceſſaria vitæ 48 præſidia debentur iis maxime, quos ante dixi: 49 vita autem, victusque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam 50 objurgationes, in amicitiis 51 vigent maxime: eſtque ea jucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum 52 conjugavit.

CAP. XVIII.

ARGUMENTUM.

Per correctionem quaſi præcedentium oſtendit, circumſtantias, & neceſſitatem ordinem graduum ſocietatis humanæ quandoque intervertere, ut non conjunctiſſimi, ſed egentiſſimi ſint juvandi, & duo hujus commutationis exempla recenſet: poſt ad uſum & praxin eorum, quæ de toto hoc genere liberalitatis præcepit, hortatur & exſtimulat, idque ſimilitudine trium aliarum artium declarat. Tandem ad tertium officiorum fontem, Fortitudinem nempe, tranſit, cujus commendationem præmittit ſumptam ab opinione populari, & tractatam per contentionem contrarii, i. e. ignaviæ, additis exemplis celeberrimis, & argumento a ſignis, i. e. ſtatuis.

SED

47 ſtatus & conditio, in rebus ſecundis adverſiſque. Unde videmus interdum, quod propter unum ex civitate pellitur omnis familia. 48 præſidium eſt, quod ad alicujus auxilium comparatur. 49 conſuetudo vivendi. 50 *objurgationes in amicitia gratæ ſunt, quæ aculeos habent, dolores non habent.* Ambroſius. 51 exercentur inprimis. 52 conjunxit bonos viros quadam neceſſitudine.

1 pro-

SED in his omnibus officiis tribuendis, 1 videndum erit, quid cuique maxime neceſſe ſit, & quid quisque 2 vel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Ita 3 non iidem erunt neceſſitudinum gradus, qui temporum. Suntque 4 officia, quæ aliis magis, quam aliis, debeantur: ut vicinum citius adjuveris in 5 fructibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem: at, ſi 6 lis in judicio ſit, propinquum potius, & amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumſpicienda ſunt 7 in omni officio: & conſuetudo, exercitatioque capienda, ut boni 8 ratiocinatores officiorum eſſe poſſimus, & addendo, 9 deducendoque videre, quæ 10 reliqui ſumma fiat, ex quo 11 quantum cuique debeatur, intelligas. Sed ut

1 prudenter conſiderandum. 2 *nobiſcum*, quod hic interſerunt quædam editiones, plane nihil ad rem facit. Docet enim Cicero, honeſtum innocentium paupertatem levandam eſſe. 3 habenda temporis ratio interdum major eſt, quam neceſſitudinis. 4 ponit infima officia, quæ magis uni, quam alteri debentur, ratione temporis. 5 Sic in apologo Gellii Noct. Attic. II. vicini vicinis operam commodarunt in metendo. 6 ſi propinquus litigat & vocatur in jus. 7 cum volumus eſſe officioſi, & aliquod officium alicui præſtare, & in beneficio collocando. 8 Arithmetici, qui officiorum datorum, acceptorumque inire rectam rationem poſſint. 9 diminuendo, & detrahendo. 10 dum utraque pagina, & accepti, & expenſi diſpungitur, & inter ſe confertur, apparet, pares ſint rationes, an reliquum ſit? & utrum illud reliquum ſit accepti, quod nondum expenſum ſit, an expenſi, quod nondum acceptum, & quantum illud ſit? 11 quod officium cuique præſtandum ſit, & qui ſint præponendi in beneficio collocando.

12 nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum ſine uſu & exercitatione conſequi poſſunt: ſi officii 13 conſervandi præcepta traduntur illa quidem, ut 14 facimus ipſi: ſed 15 rei magnitudo uſum quoque, exercitationemque deſiderat. Atque ab iis rebus, quæ ſunt 16 in jure ſocietatis humanæ, quemadmodum 17 ducatur honeſtum, ex quo 18 aptum eſt officium, ſatis 19 fere diximus. Intelligendum eſt autem, cum propoſita ſint genera 20 quatuor, e quibus 21 honeſtas officiumque manaret, ſplendidiſſimum videri, quod 22 animo 23 magno, 24 elatoque, 25 humanasque res deſpiciente factum ſit. Itaque in probis maxime 26 in promtu eſt, ſi quid 27 tale dici poteſt: *Vos*

12 aptiſſima hæc eſt comparatio cum hominibus reipublicæ opportunis. 13 ut officium recte conſervetur & præſtetur. 14 in his libris ſcilicet, quibus officiorum præcepta tradimus. 15 iſtorum officiorum dijudicatio & difficultas in officiis præſtandis. 16 in juſtitia & liberalitate, quibus humana ſocietas conſervatur. 17 fiat, formetur, habeatque originem. 18 non *ortum*, ut vulgo legitur, ſed *aptum eſt*, quo Cicero ſæpe utitur, ſeu connexum & colligatum eſt, ut Nonius exponit. 19 quaſi ſufficienter: ut pauca in his, quæ ad juſtitiam pertinent, deſiderentur. 20 prudentia, juſtitia, fortitudo & temperantia. 21 nam alia ſunt officia, non ab honeſtate, ſed utilitate, quæ media dicuntur. 22 fortitudinis deſcriptio & laus. 23 magnas res appetente. 24 non humili & abjecto, ſed alte ſpectanti, nam *elatum* in bonam partem accipiendum eſt. 25 fortuitas & externas fortunæque ludibria. 26 cito venit in mentem. 27 Carmen eſt Ennii, quo juvenes Romanos ignaviæ accuſabat, qui a Clelia virgine, quæ obſes fuerat apud Porſenam, ſuperabantur.

Vos etenim juvenes, animum geritis muliebrem;
Illa virago viri.

& ſi quid hujuſmodi:

28 *Salmacidu ſpolia ſine & ſudore, & ſanguine.*

Contraque in 29 laudibus, quæ 30 magno animo, & 31 fortiter, 32 excellenterque 33 geſta ſunt, ea neſcio 34 quomodo quaſi 35 pleniore ore laudamus. Hinc 36 Rhetorum campus de 37 Marathone, 38 Salamine, 39 Platæis, 40 Thermopylis: 41 Leu-

rabantur. Illa enim Tiberim ad ſuos tranavit: Unde Romani ſtatuam illi erexerunt equeſtrem. 28 Mire hic ſe torquent interpretes. Optime Grævius: *Alloquitur hominem mollem, & ignavum, quem Salmacidem vocat, quod Salmacide nympha ſit effæminatior.* An autem hi verſus ſtatuæ Cleliæ equeſtri inſculpti fuerint, quod ex Seneca Manutius vult elicere, alii videant. 29 cum aliquem laudamus. 30 elato & humana ſpernente, quod eſt proprium magnanimi. 31 contra illud, quod in probis dixerat, *animum geritis muliebrem.* 32 contra illud, *ſine ſudore & ſanguine.* 33 *geſta* proprie dicuntur in rebus gravioribus. 34 modo quodam mirabili & cum quadam admiratione. 35 maximis laudibus & amplo præconio. 36 Rhetorum campus proverbio dicitur, ut Poetarum Sylvæ: indicatq; ingentem materiam propoſitam ad dicendum oratoribus in laudem fortium virorum. 37 propter inſignem Miltiadis contra Perſas in Marathonis, civitatis Atticæ campo, victoriam: qui enim in illa pugna occubuerunt, quotannis laudabantur. 38 apud Salaminam inſulam, Atticæ continenti objectam, Xerxes victus fuit ab Athenienſibus pugna navali duce Themiſtocle. 39 Plateæ oppidum Bœotiæ, ubi Pauſanias & Ariſtides profligarunt Mardonium Xerxis Ducem, gymnicumq; certamen in cæſorum honorem conſtitutum, & tropæa pro univerſa Græcia contra vim Aſiæ poſita fuerunt. 40 Thermopylæ anguſtus viatoribus ex Theſſalia, & a littore Locros

41 Leuctris: 42 hinc noſter Cocles, 43 hinc Decii, 44 hinc Cnæus & Publius Scipiones, 45 hinc M. Marcellus, 46 innumerabileſque: 47 maximeque ipſe populus Romanus animi magnitudine 48 excellit. Declaratur autem 49 ſtudium bellicæ gloriæ; quod ſtatuas quoque videmus ornatu 50 fere militari.

CAP.

Locros petentibus tranſitus eſt, ubi Leonides, Lacedæmoniorum Dux, contra Xerxen innumero exercitu inſtructum, deficientibus ſociis, parva civium manu, fortiſſime occubuit. 41 Leuctræ oppidum Bœotiæ, ubi Epaminondas Thebanus Lacedæmonios vicit adeoque attrivit, ut poſtea imperium recuperare non potuerint. 42 in quibusdam MSS. legitur *Stratocles*, in aliis *Sterocles*, ſeu *Stercocles*, ſed cum neutrius ullibi exſtet memoria, Balduinus, Langius & alii peccatum librarii, primam ſyllabam *no* omittentis, ſubodorati, repoſuerunt: *noſter Cocles*. Intellige Horatium Coclitem, quem Cicero inter Romanos, bellica laude inſignes, ut tempore, ita ordine, primum recenſet, poſtquam Græcorum loca præliis nobilitata memoravit. Sic & in primo paradoxo ante Decios poſuit: *Quæ Horatium Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? Quæ vis patrem Decium, quæ filium devovit?* 43 Decius pater & filius pro patria ſe devoverunt, ille adverſus Latinos, hic adverſus Hetruſcos, & glorioſe occubuerunt. 44 Fratres, duo illa fulmina belli, ut Ennius appellat, qui ſecundo bello Punico, Hannibale Italiam lacerante, in Hiſpania occubuerunt. 45 Marcellus Hannibalem fugavit, & Syracuſas expugnavit, inde in Apulia inſidiis circumventus in quodam colle cecidit. 46 Duces & clariſſimi Imperatores, quorum tanta copia apud Romanos fuit, ut numerari vix poſſint. 47 ante omnes alios populos & nationes. 48 illuſtrior eſt cæteris gentibus. 49 immenſa voluntas bellicæ gloriæ, quam Romani appetebant, tanquam ſumma laude veraque dignißimam. 50 raro togato.

1 Magna-

Digitized by Google

CAP. XIX.

ARGUMENTUM.

Subjungitcommendationi definitionem Fortitudinis, atque remotis contrariis cum ea pugnantibus ejusdem cum juſtitia congruentiam Platonis auctoritate communit, & illuſtrat: cognata poſtmodum recenſet, ex quibus qualem eſſe virum fortem velit, colligit: poſtremo præceptum contra κενοδοξίαν & auræ popularis captationem addit, & pleroſque, viros etiam magnos, præmiis potius, quam officio moveri affirmat.

SED ea 1 animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, ſi 2 juſtitia vacat, pugnatque non pro 3 ſalute communi, ſed 4 pro ſuis commodis, 5 in vitio eſt: non enim modo id 6 virtutis non eſt, ſed potius 7 immanitatis, omnem humanitatem 8 repellentis. Itaque probe definitur a Stoicis fortitudo, cum eam virtutem eſſe dicunt propugnantem pro 9 æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt, inſidiis & malitia laudem eſt adeptus: nihil enim honeſtum eſſe poteſt, quod juſtitia vacat. Præclarum igitur 10 Platonis illud: Non ſolum, inquit, ſcientia, quæ eſt remota a juſtitia, 11 calliditas potius, quam ſapientia,

1 Magnanimitas in periculis ſubeundis & laboribus. 2 ſi eſt ſine juſtitia. 3 ad utilitatem reipublicæ. 4 ut fecit Cæſar. 5 non mereretur laudem veræ fortitudinis. 6 non pertinet ad virtutem. 7 feritatis & ſævitiæ. 8 rejicientis, & ab omni humanitate alienæ. 9 quæ commune commodum ſpectat, non privatum. 10 Locus ſumtus ex epitaphio Platonis. 11 verſutia.

12 quod

entia eſt appellanda: verum etiam animus 12 paratus ad periculum, ſi 13 ſua cupiditate, non utilitate communi impellitur, 14 audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis. Itaque viros fortes, & magnanimos eoſdem bonos, & ſimplices, veritatis amicos, minimeque fallaces eſſe volumus: quæ ſunt 15 ex media laude juſtitiæ. Sed illud 16 odioſum eſt, quod in hac elatione, & magnitudine animi, facillime 17 pertinacia & nimia cupiditas principatus innaſcitur. Ut enim 18 apud Platonem eſt, 19 omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum eſſe 20 cupiditate vincendi: ſic, ut quiſque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium, vel potius ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cum 21 præſtare omnibus concupieris, ſervare 22 æquitatem, quæ eſt juſtitiæ maxi-

12 quod foritudinis principium videtur. 13 injuſta, ſuique commodi cauſſa. 14 audax eſt enim ſimulator fortitudinis, non fortis. 15 ob hæc aliqui juſtitiæ laudem merentur, quia boni ſunt & veri. Juſtus enim nunquam mentitur, nunquam decipit: quæ ſi vir fortis non habet, fortitudinis nomen & laudem non meretur, quæ, ut definitur a Stoicis, pugnat pro æquitate. 16 moleſtum & ægre ferendum. 17 eſt conatus animi ad rem, quam jure aſſequi non debemus. 18 in Lachete, ſive περὶ ἀνδρείας. 19 diſciplinam, educationis conſuetudinem & inſtitutum in exercendis juvenibus. 20 accenſum ad cupiditatem victoriæ: quoniam illa educatio in laboribus docebat ipſos vincere & pati omnia fortiter, quæ accidere poſſunt. 21 antecellere, & velle primum locum habere & primas partes in civitate. 22 æqualitatem, ut æquo & pari vivas cum aliis, & nemini inferas injuriam.

23 ver-

maxime propria. Ex quo fit, ut neque 23 diſceptatione 24 vinci ſe, nec ullo 25 publico ac 26 legitimo jure potiantur, exiſtúntque in republica plerumque 27 largitores & 28 factioſi, ut 29 opes quam maximas conſequantur, & ſint 30 vi potius ſuperiores, quam juſtitia pares. Sed quo 31 difficilius, hoc præclarius. Nullum eſt enim tempus, quod juſtitia vacare debeat. Fortes igitur & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui 32 propulſant injuriam. Vera autem & ſapiens animi magnitudo, honeſtum illud, quod 33 maxime natura ſequitur, 34 in factis poſitum, non in gloria judicat; 35 principemque ſe eſſe mavult quam videri.

23 verbis & rationibus. 24 ab aliis ſcil. intercedentibus & contra ſentientibus. 25 jus ordinarium, quod commune civibus omnibus eſt. 26 quod eſt conſtitutum & mandatum legibus. 27 largitio eſt in malam partem ad captandos favores, corrumpendaque ſuffragia. 28 factio eſt diviſio civium in diverſa ſtudia: cum aliqui in civitate principes fieri conantur. 29 potentiam, non divitias. 30 violentia & cum injuria aliorum. 31 Græcis, δύσκολα τὰ καλά. Quanto difficilius eſt, ne quis animi ſui magnitudine & potentia abutatur ad injuſtitiam, tanto præclarius eſt, ſi qui haſce virtutes ſemper copulatas habet. 32 neque in inferenda, ſed propulſanda injuria lex virtutis eſt: qui enim non repellit a ſocio injuriam, ſi poteſt, tam eſt in vitio, quam ille, qui affert. 33 ſequitur natura honeſtum, quod illi amicum & conjunctum eſt, quodque natura ipſa per ſe expetit. 34 in rebus, quæ fiunt cum virtute, quam amamus & expetimus propter ſe, non propter gloriam & hominum æſtimationem. 35 vult potius laudanda facere, & non laudari; quam factorum, quamvis mereatur, laudationes accipere.

36 ar-

deri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis [36] pendet, hic [37] in magnis viris non eſt habendus. Facillime autem ad res injuſtas impellitur, ut quisque eſt altiſſimo animo & gloriæ [38] cupiditate, qui locus eſt ſane [39] lubricus, quod vix invenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculisque aditis, non, quaſi mercedem rerum geſtarum, deſideret [40] gloriam.

CAP. XX.

ARGUMENTUM.

Poſt definitionem, & contraria ad diviſiones fortitudinis progreditur, ſumtas a ſubjectis; quod altera ſit domeſtica ſive togata, altera publica ſive caſtrenſis, & utramque ab objectis, & cauſa formali deſcribit: mox confert inter ſe has ſpecies, & priorem ex mente Stoicorum rurſus in duas partes, [illegible] & ἀπάθειαν dividit: ſed omiſſa poſteriore latius tradit priorem, & quæ fugienda ſummopere viris fortibus exponit, ſi velint animi tranquillitatem, unde ſit conſtantia & dignitas, obtinere. Per occaſionem vituperat ἀπραξίαν & nimiam honorum atque onerum, ob tranquillitatem animi obtinendam, fugam.

OMNI-

[36] arbitratur veram gloriam virtutis conſiſtere in opinione imperitorum hominum, qui judicare non poſſunt, & errore ducuntur. [37] in numero magnorum virorum. [38] eſt ellipſis; ſubauditur *maxima*, vel *ſumma* gloriæ cupiditate. [39] quoniam in ipſo pauci conſiſtunt, ut oportet, ſed labuntur. [40] laudem ex opinione vulgi, quam ſæpe, neglecta æquitate, appetimus.

1 co-

OMNINO fortis animus, & magnus, duabus 1 rebus maxime cernitur: quarum una in 2 rerum externarum 3 deſpicientia ponitur, cum 4 perſuaſum ſit, nihil hominem, niſi quod honeſtum, decorumque ſit, aut 5 admirari, aut 6 optare, aut 7 expetere oportere: nullique 8 neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut, cum ita ſis affectus animo, ut ſupra dixi, res geras magnas illas quidem, & 9 maxime utiles, ſed & 10 vehementer arduas plenaſque laborum, & periculorum, 11 cum vitæ, tum multarum aliarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum 12 ſplendor omnis & amplitudo, addo etiam 13 utilitatem, in 14 poſteriore eſt: cauſa autem, & ratio efficiens magnos viros, eſt in 15 pri-

1 cognoſcitur, perſpicitur. 2 res externæ ſunt, quæ extra corpus animumq; habentur, ut divitiæ, imperia, magiſtratus & omnia bona fortunæ. 3 omnes res fortunæ contemne; nihil admirare, niſi virtutem &c. 4 inductum in opinionem. 5 Horatius idem dicit: *Nil admirari prope res eſt una Numici, Solaq; quæ poſſit facere & ſervare beatum.* Admiratio hic intelligitur imprudens rerum variarum. 6 animo. 7 conſilio: inde prius optamus, poſtea conſilio expetimus. 8 nullius hominis metu ab honeſtate deficere, vel gratia inflecti: non ad iram proclivem eſſe: non cujusquam opes pertimeſcere. 9 reipublicæ & patriæ atque communi hominum utilitati. 10 plenas difficultatis. 11 in libris vulgaribus legitur, *cum cauſa vitæ*, ſed vox *cauſa* ſuppoſita eſt & adulterina, nec in MSS. exſtat. 12 Facta in oculos hominum incurrunt, & ſenſus. 13 non tantum res utilitatem reipubl. ſpectantes, ſed & ſui & ſuorum. 14 in ſecunda parte & re, circa quam verſatur vir fortis & magnus, ut ſcil. res arduæ gerantur, &c.

15 in

15 priore. In eo enim eſt illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipſum cernitur in 16 duobus; ſi & ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum judices, & ab omni animi perturbatione liber ſis. Nam & ea, quæ 17 eximia pleriſque, & præclara videntur, parva ducere: eaque ratione ſtabili, firmaque contemnere, fortis animi magnique ducendum eſt: & ea, quæ 18 videntur acerba, quæ 19 multa, & varia in hominum vita, fortunaque verſantur, ita ferre, ut nihil 20 a ſtatu naturæ diſcedas, nihil 21 a dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæque conſtantiæ. Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi 22 cupiditate, nec, qui invictum ſe a labore præſtiterit, vinci a voluptate: quamobrem, & hæc 23 videnda, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim eſt tam 24 anguſti animi, tamque parvi, quam amare divitias. Nihil honeſtius, 25 magnificenti-

15 in deſpicientia rerum externarum. 16 Deſpicientiam divídit in rectum judicium de bonis & malis, & *ἀπάθειαν*. 17 præclara & plena ſplendoris & laudis, ut magiſtratus, honores, divitiæ. 18 re ipſa autem non ſunt, ſed opinione tantum hominum non recte ſentientium & imperitorum. 19 quoniam varii ſunt caſus humani. 20 a mentis tranquillitate & gravitate, quam natura ipſa nobis dedit. 21 ne quid facias, quod non deceat ſapientem, cujus non eſt adverſis fortunæ caſibus moveri, aut ſecundis tolli. 22 cupiditate rerum humanarum, affectibus & voluptatibus. *Quippe nec ira Deum tantum, nec tela, nec hoſtes, quantum ſola nocet animis illapſa voluptas.* 23 conſideranda, animadvertenda. 24 demiſſi & vilis. 25 quod magis deceat magnificum, qui magnos facit ſumtus ſine aliqua avaritia.

26 quam

centiuſque, quam pecuniam contemnere, ſi non habeas, ſi habeas, ad beneficientiam, liberalitatemque conferre. Cavenda eſt etiam 26 gloriæ cupiditas, ut ſupra dixi, 27 eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris 28 omnis debet eſſe contentio. Nec vero 29 imperia expetenda, ac potius aut 30 non accipienda interdum, aut 31 deponenda nonunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate & metu, tum etiam ægritudine, & 32 voluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas & ſecuritas adſit, quæ affert cum 33 conſtantiam, tum etiam 34 dignitatem. Multi autem & ſunt & fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes, a negotiis 35 publicis ſe removerint, ad 36 otiumque 37 perfugerint. In his & nobiliſſimi 38 philoſophi, longeq; 39 principes.

26 quam tum maxime amittimus, cum maxime affectamus. 27 nam gloriæ cupidus non eſt ſui juris, ſed ſervit affectui. 28 omnia, quæ magnanimus facit, eo ſpectant, ut ſit liber. 29 magiſtratus & cura exercitus. 30 ut Timoleon regnum Corinthi; Scipio Africanus regnum Hiſpaniæ. 31 ut Tarquinius Collatinus conſulatum; Sulla dictaturam. 32 cum de animi perturbationibus agatur, voluptas nulla corporis, ſed animi tantum intelligenda eſt. Neque vero gaudium animi hic ſignificatur, cum ratione animus movetur placide & conſtanter: ſed lætitia geſtiens, quæ eſt ſine ratione animi elatio. 33 perſeverantiam, hoc eſt, in re cum ratione conſiderata ſtabilem permanſionem. 34 auctoritatem honeſtam. 35 gubernatione reipublicæ. 36 ceſſationem negotiorum & curæ publicæ. 37 tanquam in locum tutum & non obnoxium tot fluctibus, quot ſurgunt in republica 38 ut Socrates, Plato, Ariſtoteles, Epicurus cum ſuis ſectatoribus. 39 valde primi inter ipſos Philoſophos.

40 ut

cipes, & quidam homines 40 ſeveri, & graves, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris, delectati 41 re ſua familiari. His idem propoſitum fuit, quod 42 regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, 43 libertate uterentur: cujus proprium eſt, ſic vivere, ut velis.

CAP. XXI.

ARGUMENTUM.

Inſiſtit incepto argumento, ac primo quidem refert eos, qui jure poſſint a gubernanda Republica abſtinere: ſecundo, qui nullo jure ſe removere queant, recenſet, geminam hujus propoſitionis cauſam afferens: tertio de officiis gubernantium Rempublicam agit, quæ quatuor potiſſimum eſſe dicit: poſtremo præceptum de vitanda temeritate ſubjiciens monito in omni deliberatione neceſſario concludit.

QVARE, cum hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otioſis, 1 alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi 2 opes magnas habeant: 3 alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & parvo. In quo neutrorum omnino contemnenda eſt ſenten-

40 ut Pomponius Atticus. 41 domeſtica, delectari re ſua familiari. 42 vocabulo magnificentiſſimo eorum inſtitutum ornat. 43 ut eſſent liberi in otio, quod ſequebantur.

1 Reges. 2 regnum opulentum magnasque potentias. Qui enim opes poſſidet, ſe ipſarum præſidio omnia poſſe credit. 3 otioſi & philoſophi, ſi imponant finem cupiditatibus.

4 quo-

tentia: ſed & 4 facilior, & 5 tutior, & 6 minus aliis gravis, aut moleſta vita eſt otioſorum: 7 fructuoſior autem hominum generi, & ad 8 claritatem, 9 amplitudinemque aptior eorum, qui ſe ad rempublicam & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forſitan concedendum ſit 10 rempublicam non capeſſentibus, qui 11 excellenti ingenio, doctrinæ ſeſe dediderunt, & iis, qui aut 12 valetudinis imbecillitate, aut 13 aliqua graviore cauſa impediti, a republica receſſerunt, cum ejus adminiſtrandæ poteſtatem aliis laudemque concederent. Quibus autem talis nulla ſit cauſſa, ſi 14 deſpicere ſe dicant ea, quæ 15 plerique 16 admirentur, imperia, & magiſtratus, iis non modo non laudi, verum etiam 17 vitio dandum puto. Quorum 18 judicium in eo, quod 19 gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare:

4 quoniam facilius poſſumus philoſophari, quam regnare. 5 quia Philoſophi non timent gladios fortunæ, quibus Reges obnoxii ſunt. 6 quoniam non offenduntur homines otio Philoſophorum. 7 afferens majorem utilitatem communi hominum ſocietati. Ergo præſtantior: non enim nobis tantum ipſis nati ſumus. 8 ſplendorem nominis. 9 gloriam. 10 pro, ſi non capeſſant. Græco more dictum. 11 Vide Senecam de tranquillitate animi cap. 36. & Epictetum in Enchiridio cap. 31. 12 infirma valetudine; ut majoris Africani filius. 13 cum, alicujus metu, libere ſententiam dicere non licet. 14 contemnere. 15 major pars hominum. 16 magni æſtiment. 17 vituperandum, ſeu vitio vertendum. 18 ſententiam & opinionem. 19 non enim amanda gloria, ſed id, unde oritur gloria, honeſtum & virtus.

ſed videntur 20 labores, & moleſtias tum 21 offenſionum, tum 22 repulſarum, quaſi quandam 23 ignominiam, timere, & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis 24 parum ſibi conſtent: voluptatem 25 ſeveriſſime contemnant, in dolore ſint 26 molliores: 27 gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non ſatis conſtanter. Sed iis, qui habent a natura 28 adjumenta rerum gerendarum, 29 abjecta omni cunctatione, adipiſcendi magiſtratus, & 30 gerenda reſpublica eſt. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi 31 magnitudo poteſt. 32 Capeſſentibus autem rempublicam 33 nihilominus, quam philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & 34 deſpicientia

20 qui ſubeundi ſunt in petendo magiſtratu. 21 cum res ex animi ſententia non ſuccedit: vel, quod magiſtratum bona fide gerenti multorum ſimultates & odia ſuſcipienda ſunt. 22 quoniam non adipiſcuntur magiſtratum, quem petunt. 23 cum ignominiæ non tam ſint, quam ſolidæ gloriæ, materies. 24 parum ſint conſtantes in rebus adverſis, medii terminos tranſilientes. 25 graviſſime & conſtanter. 26 fracto animo & molli. Utrumque fortitudinis eſt, nec dolore, nec voluptate vinci. 27 facilius enim rebus commodis caremus, quam incommodas ſuſtinemus. Sed vir fortis & magnus non timet infamiam injuria illatam. 28 qui valent ingenio, prudentia, viribus corporis. 29 ſine aliqua mora. 30 adminiſtranda. 31 quæ non in otioſa vita, ſed in rebus gerendis proſpicitur. 32 accedentibus ad curam reipublicæ. 33 Senſus eſt: Philoſophi magnificentiam & deſpicientiam rerum humanarum adhibent: capeſſentes vero rempubl. nihilominus, quam philoſophi, & fortaſſe magis etiam, adhibere debent. 34 ut omnia contemnat, quæ homini accidere poſſunt in utramque par- [illegible]

35 Sedi-

entia adhibenda ſit rerum humanarum, quam ſæpe dico, & 35 tranquillitas animi, atque ſecuritas: ſiquidem nec anxii futuri ſunt, & cum gravitate conſtantiaque victuri. Quæ eo 36 faciliora ſunt philoſophis, quo minus 37 multa 38 patent in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent: & quia, ſi quid adverſi eveniat, tam graviter 39 cadere non poſſunt. Quocirca non ſine cauſa 40 majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda rempublicam gerentibus, quam 41 quietis; quo magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas 42 ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo conſideret, quam illa res honeſta ſit: ſed etiam, ut habeat 43 efficiendi facultatem. In quo ipſo 44 conſiderandum eſt, ne aut 45 temere deſperet propter ignaviam, aut 46 nimis confidat propter

 cu-

35 ſeditio perturbationum. 36 tanto facilius eſt philoſophis ſervare gravitatem & vacare affectibus, quanto minus eſt in ipſis, quod ſit in manu fortunæ. 37 pauciora, quam in vita eorum, qui rempubl. adminiſtrant. 38 ſunt obnoxia & expoſita telis fortunæ, ut magiſtratus & imperia. 39 quoniam Philoſophis omnia ſunt præmeditata. Alii vero *tolluntur in altum, ut lapſu graviore ruant.* 40 quoniam timent caſum & tela fortunæ. 41 otioſis ſeu philoſophis. 42 animi perturbationibus. 43 *Inſpicere debemus primum nosmet ipſos, deinde quæ aggredimur negotia, deinde eos, quorum cauſſa, aut cum quibus agendum eſt. Ante omnia neceſſum eſt ſe ipſum æſtimare: quia fere plus nobis videmur poſſe, quam poſſumus.* Seneca de tranquill. animi Cap. 4. 44 prudenter judicandum. 45 nullo adhibito judicio deſperet, ſe poſſe perficere, quod incepit. 46 ne nimis audeat.

47 in

cupiditatem. 47 In omnibus autem negotiis, prius quam aggrediare, adhibenda eſt 48 præparatio diligens.

CAP. XXII.

ARGUMENTUM.

Quandoquidem fortitudinem in caſtrenſem, & togatam ſupra diſtinxerat Cicero, utriusque nunc collationem inſtituit, & utra ſit præſtantior, diſputat. Præfert autem togatam bellicæ, idque tam rationibus, quam exemplis probat. Rationes affert duas, quarum prior a durabilitate effectuum utriusque fortitudinis, poſterior a præſtantia cauſæ efficientis petitur. Exempla ſunt vel externa, Athenienſium & Lacedæmoniorum: vel domeſtica, cum aliorum partim togatorum, Scauri, Catuli, Naſicæ, partim Imperatorum, C. Marii, & Pompeji: tum proprium, quod eſt oppreſſio conjurationis Catilinariæ in toga ab auctore facta, quam a magnitudine periculorum, & teſtimonio Pompeji defendit, & amplificat.

SED cum plerique arbitrentur, res bellicas majores eſſe, quam urbana: 1 minuenda eſt hæc opinio. 2 Multi enim bella ſæpe quæſierunt propter

47 in omnibus rebus agendis, tam bello, quam pace. 48 diligenter omnia neceſſaria præparanda ſunt, ut id, quod incipimus, perficere poſſimus: hoc enim niſi fiat, turpiter nos proſtituemus.

1 confutanda eſt, non tollenda. Tempus autem hoc dijudicat: modo enim bellicæ excellunt, modo urbanæ. 2 ut Mummius Achaicus, M. Craſſus, Julius Cæſar, multique alii.

3 præ-

pter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingeniisque plerumque contingit: eoque magis, ſi ſunt ad rem militarem 3 apti, & cupidi bellorum gerendorum. 4 Vere autem ſi volumus judicare, multæ res extiterunt 5 urbanæ majores, clarioresque, quam bellicæ. Quamvis enim Themiſtocles jure laudetur, & ſit ejus nomen, quam 6 Solonis, illuſtrius, citeturque 7 Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis, ei, quo 8 primum conſtituit Areopagitas; non minus præclarum hoc, quam illud, judicandum eſt. Illud enim 9 ſemel profuit, hoc ſemper proderit civitati: hoc conſilio leges Athenienſium, hoc majorum inſtituta ſervantur. Et Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Areopagum adjuverit: at 10 ille vere, ab ſe adjutum Themiſtoclem. Eſt enim bellum geſtum conſilio ſenatus ejus, qui a So-

3 præſtantes robore corporis & membrorum optima valetudine. 4 ſine fraude, & ut veritas ipſa requirit. 5 geſta conſilio ſenatorum urbanorum. 6 Solon Archon & Legiſlator creatus novis legibus Rempublicam Athenienſium temperavit, anno III. Olympiadis XLVI. 7 vide ſupra Cap. XVIII. Not. 38. 8 Cecrops primus, qui urbem Athenarum condidit, Areopagum conſtituit. Ab urbe condita usque ad Solonem anni fere CCCLV. numerantur; qui cum alia pleraque Athenienſium inſtituta abrogaſſet, Areopagi Senatum, quod popularis eſſet, retinuit, & tam longo tempore labefactatum reſtituit. Quod Cicero indicat, dum conſtitutum eum Senatum dicit a Solone. Eſt enim conſtituere, confirmare, robur addere. 9 Perſis Græcia pulſis, ac trucidatis. 10 Areopagus vere, ſcil. dixerit, Themiſtoclem ab ſe adjutum.

11 vide

Solone erat conſtitutus. Liceat eadem de 11 Pauſania, 12 Lyſandroque dicere: Quorum rebus geſtis quamquam imperium Lacedæmoniorum 13 dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & diſciplinæ 14 conferendi ſunt, quin etiam, 15 ob has ipſas cauſas & 16 parentiores habuerunt exercitus, & 17 fortiores. 18 Mihi quidem, neque 19 pueris nobis, 20 M. Scaurus 21 C. Mario, neque, cum 22 verſaremur in republica, 23 Q. Catulus 24 Cn. Pompejo cedere videbatur. 25 Parva enim ſunt foris arma, niſi eſt conſi-

lium

11 vide ſupra Cap. XVIII. not. 39. 12 Lyſander Lacedæmonius Athenos per deditionem cepit, & de Antiocho tropæa ſtatuit. 13 Multum hic variant MSCta & interpretes. *Dilatatum* retinet Grævius cum editionibus melioribus. Facile quidem credit, aliam hic vocem extitiſſe, quæ intercedit, ſed tamen ſententia hanc aut ſimilem deſiderat. 14 comparandi ſunt. 15 propter diſciplinam, leges & educationem juvenum, ut præcepit Lycurgus. 16 ut ab *obediens obedientior*, ſic a *parens parentior* dicitur. Alii, *paratiores*. Reſpicit ad ordinem militiæ, quo ſæpe victoriam Spartani ſunt adepti. 17 promptiores ad omnia pericula & labores. 18 Hactenus de Græcis: nunc de Romanis ponit exempla & comparat. 19 cum ego eſſem puer. Natus autem Cicero anno ab V. C. DCXLIX. 20 Hic gloria domeſtica floruit, ſummæ gravitatis & conſtantiæ, teſte Cicerone ad Lentulum. Nec tamen bellica gloria caruit: nam de Liguribus Conſul A. V. C. DCXLVI. triumphavit. 21 qui bellica laude claruit, & ſexies conſul fuit. 22 cum ſenatoriis muneribus fungeremur. 23 fuit optimus Senator, qui templum Jovis Capitolini dedicavit &c. 24 qui bellica gloria floruit, & *magnus* a devicta Africa cognominatus eſt. 25 Parum proſunt arma extra urbem, niſi regantur optimo ſenatorum conſilio.

26 mi-

lium domi. Nec plus 26 Africanus, ſingularis 27 & vir, & imperator, in 28 exſcindenda Numantia reipublicæ profuit, quam eodem tempore 29 P. Naſica 30 privatus, cum 31 Tib. Gracchum interemit: quamquam 32 hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione, attingit etiam 33 belli am, quoniam vi manuque confecta eſt: ſed tamen id ipſum geſtum eſt conſilio 34 urbano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quod invadi ſolere ab 35 invidis & 36 improbis audio;

Cedunt 37 arma togæ, concedat 38 laurea laudi. Ut enim alios omittam; 39 nobis rempublicam gubernantibus, nonne 40 togæ arma ceſſere? neque enim in republica periculum fuit gravius unquam, nec 41 majus otium. Ita conſiliis, diligentiaque noſtra 42 celeriter de manibus 43 audaciſſi-

26 minor, Paulli filius. 27 bello, domique. 28 quam delevit A. U. C. DCXXI. 29 Cn. Scipionis filius, Africani minoris patruelis, vir optimus ob hoc ipſum a Senatu judicatus. 30 nullum habens publicum munus. 31 Tribunum plebis, perniciosas reipubl. leges ferentem. 32 cædes Gracchi. 33 partem bellicæ virtutis: quoniam opus fuit manu & pedibus ſubſelliorum conficere Gracchum: ſed hoc fecerunt optimates in toga ſine exercitu. 34 ſenatorio, domeſtico. 35 ut M. Antonio. 26 ut L. Beſtia & L. Piſone. 37 præſtantia bellica conſilio Senatorum. 38 triumphus honorifico Senatus judicio & egregio SCto. Tale judicium meruit Cicero poſt Catilinariam conjurationem, eodemque tempore hunc verſum compoſuit. 39 in noſtro conſulatu. 40 n ihi togato arma conjuratorum: quoniam in toga conſilio oppreſſi ipſos armatos. 41 quies & tranquillitas, quæ oppreſſa illa conjuratione in republ. fuit. 42 intra paucos dies. 43 conjuratorum, qui plus audebant, quam liceret.

morum civium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta unquam in bello 44 tanta? 45 qui triumphus conferendus? licet enim, Marce fili, apud te 46 gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe, vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompejus, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, fruſtra ſe 47 triumphum tertium deportaturum fuiſſe, niſi 48 meo in rempublicam beneficio, ubi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt ergo domeſticæ fortitudines non inferiores militaribus, in quibus plus etiam, quam in his, operæ, ſtudiique ponendum eſt.

CAP. XXIII.

ARGUMENTUM.

Togatam fortitudinem non inferiorem eſſe ſagata, Cicero confirmat argumentis, quorum prius a ſubjecto, ſive materia utriusque fortitudinis; alterum ab effectibus deſumptum eſt. Deinde, ne prorſus non eſſe bellum gerendum exiſtimaretur, præcepta quædam polemica tradit, & quæ militari viro inprimis ſpectanda quæque fugienda exponit.

OMNI-

44 quanta fuit mea, cum conjuratos oppreſſi. 45 quæ bellica laus alicujus Imperatoris poteſt cum mea laude conferri de oppreſſa prima conjuratione? 46 O hominem gloriæ nimis cupidum! 47 primus Pompeji triumphus fuit de Africa, ſecundus de Hiſpania, tertius de Mithridate rege Ponti; quod Romanorum nemini hactenus contigerat, ut trinum e trina orbis parte triumphum duceret. 48 mea opera & vigilantia in rempublicam.

Illa

OMNINO illud 1 honeſtum, quod ex animo excelſo, 2 magnificoque quærimus, 3 animi efficitur, non 4 corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita 5 afficiendum eſt, ut 6 obedire conſilio rationique poſſit in 7 exequendis negotiis, & in 8 labore tolerando. Honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura, & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui 9 togati reipublicæ præſunt, quam qui bellum gerunt. Itaque 10 eorum conſilio ſæpe aut non 11 ſuſcepta, aut 12 confecta bella ſunt, nonnunquam etiam 13 illata, ut 14 M. Catonis bellum tertium Punicum, in quo etiam 15 mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis eſt 16 decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: ſed cavendum, ne 17 id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita ſuſcipiatur, ut nihil aliud, niſi 18 pax quæſita, videatur.

1 illa laus fortitudinis & magnanimitatis. 2 magnanimo, 3 conſiliis & prudentia. 4 ratione virium & arte gymnaſtica. 5 Græce diceretur, [illegible] 6 ut poſſit obire ea, quæ ratio facienda ſuaſerit. 7 cum neceſſitas juſſerit pugnare pro patria. 8 circa quem fortitudo verſatur. 9 ſine armis in urbe remp. conſilio gubernant. 10 togatorum. 11 adverſus aliquos, quamvis provocaverint eos ab ſe. 12 [illegible] 13 ſponte, nullo provocante. 14 [illegible] vide Plinii lib. XV. 15 qui Catone jam mortuo de Carthagine evertenda. 16 ſepida oppoſitio, in qua nihil eſt decernendum. 17 ignavia, quod bellum ut timidi fugiamus. 18 Cicero ad Orat. ad Cæſarem de republ. ordinanda: *Sapientes pacis cauſſa bellum gerunt: laborem ſpe otii ſuſtentant; niſi illam firmam efficis, vinci, an viciſſe, quid retulit?*

19 Vulg.

tur 19 Fortis vero, & conſtantis eſt, non perturbari in rebus 20 aſperis, nec 21 tumultuantem 22 de gradu dejici, ut dicitur; ſed 23 præſenti animo uti & conſilio, nec a 24 ratione diſcedere: quamquam 25 hoc animi, 26 illud etiam 27 ingenii magni eſt, 28 præcipere cogitatione futura; & aliquanto 29 ante conſtituere, quid accidere poſſit in utramque partem; & quid agendum ſit, cum quid evenerit: nec committere aliquid, ut aliquando dicendum ſit: 30 NON PUTARAM. Hæc ſunt opera magni animi & excelſi, & prudentia, conſilioque fidentis. 31 Temere autem in acie verſari & manu cum hoſte 32 confligere, 33 immane quiddam, & 34 belluarum ſimile eſt; ſed, cum tempus neceſ-

19 Vulg. *fortis animi*; ſed vox *animi* eſt inepti gloſſatoris, ſubintelligendum potius, *viri*. 20 adverſis. 21 tumultu perterritum, perturbatum. 22 animo conſternari, ac veluti a ſtatu mentis dimoveri. Metaphora, ab athletis & militibus. 23 animus, qui adeſt, quem neque metus & perturbatio non abſtulit, cogitat, & conſiderat ea, quibus optatum rei exitum conſequatur. 24 a prudentia & ſtatu ſanæ mentis. 25 hoc, quod dictum eſt, uti animo præſenti &c. 26 illud, quod ſequitur, prævidere, ſcil. futura. 27 prudentiæ naturalis. 28 antecapere & animo præoccupare. In vulgaribus *percipere*, mendoſe legitur. 29 ... judicio affirmare id quod futurum eſt. 30 *Turpiſſimum aiebat Fabius Imperatori eſſe, excuſatione uti, non putaram.* Seneca de Ira II, 31. idem Scipioni Africano tribuit Valerius Maximus VII, 2. 31 inconſulte, imprudenter. 32 pugnare manu tantum, non conſilio. 33 ferum & ab humanitate alienum. 34 viribus, non ratione utentium.

35 Nam

neceſſitasque poſtulat, decertandum manu eſt, & mors 31 ſervituti, turpitudinique anteponenda.

CAP. XXIV.

ARGUMENTUM.

Jam Cicero ad armatam accedit fortitudinem, & ab initio fugiendam in victos ſævitiam, inde vero extrema fortitudinis, temeritatem & timiditatem, vitanda eſſe monet. Atque hoc præceptum, quoad prius extremum, duplici ſimilitudine medicorum & navigantium illuſtrat; quoad poſterius vero, ſubjecta diviſione periculorum in privata & publica vita, ubi rurſus privata & ab objectis, & cauſis finalibus diſtinguit, amplificat. Porro quid fieri hic ſoleat, exemplis diſſimilibus Græcorum; quid fieri debeat, unico Romano, declarat, tandemque omnia, quæ dixerat, a bellicis ad togatas transfert actiones.

1 DE evertendis autem 2 diripiendisque urbibus valde conſiderandum eſt NE QUID TEMERE, NE QUID CRUDELITER. 3 Idque eſt viri magnanimi, rebus 4 agitatis, punire ſontes, 5 multitudi-

31 Nam fortis viri & magnanimi, potius in acie mori, quam turpiter cedere, aut pati ſervitutem præter decorum.

1 Solo æquandis. 2 prædandis & ſpoliandis. 3 In multis vulg. perperam additur *fiat*, de quo temere libris invecto dudum queſtus fuit Parrhaſius. 4 expenſa demum & animo diligenter volutata cauſſa. 5 populum impotentem.

6 quo-

tudinem conſervare, in omni fortuna 6 recta, atque honeſt. retinere. Ut enim ſunt, quemadmodum ſupra dixi, qui urbanis rebus bellicas antepo- nant: ſic reperies multos, quibus periculoſa, & 7 calida conſilia quietis cogitationibus & 8 ſplendidiora & 9 majora videantur. Nunquam omnino periculi fuga 10 committendum eſt, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis 11 ſine cauſa, quo nihil poſſet eſſe ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leviter ægrotantes leniter curant: gravioribus autem morbis 12 periculoſas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare 13 in tranquillo tempeſtatem adverſam optare dementis eſt: ſubvenire autem tempeſtati quavis ratione, ſapientis: eoque magis, ſi plus adipiſcare re 14 explicata boni, quam 15 addubitata mali. Periculoſæ autem rerum

6 quoniam nec proſperitas, nec adverſitas nos ad injuſtitiam & turpitudinem cogere debent. 7 ferocia & inconſulta, extemporanea & temeraria, qualia mulierum & ſunt & appellantur. 8 majoris gloriæ, ſplendoris & famæ. 9 ampliora. 10 incidendum in hoc, quod eſt contra fortitudinem & magnanimitatem. 11 quo diſtinguitur a fortitudine temeritas: quales ſunt apud Tacitum Hiſtor. II. 86. *qui non tam præmiis periculorum quam ipſis periculis læti pro certis & olim partis nova, ambigua, ancipitia malunt.* 12 quæ aut curent, aut perdant graviter ægrotantem. 13 translatio a nautis ſumta. 14 quovis modo confecta. 15 propter ſpem incerti exitus omiſſa. Sic Alexander valetudine conclamata *tutius eſt ratus, dubiæ ſe fidei medico* (Philippo) *credere, quam indubitato morbo perire.* Juſtinus XI, 9.

16 prom-

rum actiones partim iis ſunt, qui eas ſuſcipiunt, partim reipublicæ. Itemque alii de vita, alii de gloria & benevolentia civium in diſcrimen vocantur, promptiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quam ad communia; dimicareque 16 paratius de honore, & gloria, quam de cæteris commodis. Inventi autem multi ſunt, qui non modo pecuniam, ſed vitam etiam profundere pro patria parati eſſent: iidem gloriæ 17 jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne 18 republica quidem poſtulante: ut Callicratidas, qui cum Lacedæmoniorum dux fuiſſet 19 Peloponneſiaco bello, multaque feciſſet 20 egregie, 21 vertit ad extremum omnia, cum 22 conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab 23 Arginuſſis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille reſpondit, Lacedæmonios, claſſe illa amiſſa, aliam parare poſſe: ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga 24 mediocris

16 promptiore animo. 17 damnum, ſed jactura proprie dicitur in mari, cum urgente tempeſtate res e navi jaciuntur. 18 utilitate Reipubl. ita exigente. 19 hoc bellum deſcripſerunt Thucydides & Xenophon. 20 ſtrenue & fortiter. 21 in fine turbavit: & publicam perdens felicitatem, & ſuam gloriam amittens. 22 ſententiæ: nam cenſebant tempori cedendum eſſe; nec expectandam claſſem Athenienſium. 23 ſunt tres inſulæ parvæ, ſitæ in continenti ante Lesbum in Maltæ conſpectu, contra Mitylenen. 24 vide de hoc prælio Diodorum Siculum lib. XV. non multum detrimenti Lacedæmoniis attulit, quoniam non amiſerunt imperium, imo ſuperarunt tandem Athenienſes, poſt Callicratidæ mortem, duce Lyſandro.

eris: illa 25 peſtifera, qua, cum Cleombrotus, 26 invidiam timens, 27 temere cùm Epaminonda 28 conflixiſſet, Lacedæmoniorum 29 opes corruerunt. Quanto 30 Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Unus homo nobis 31 cunctando 32 reſtituit rem:
Non ponebat enim 33 rumores ante 34 ſalutem.
35 Ergo poſtque magiſque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum eſt etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod ſentiunt, etſi 36 optimum ſit, tamen invidiæ 37 metu non audent dicere.

CAP. XXV.

ARGUMENTUM.

Revertitur ad vitam togatam Cicero, & primo preceptis duobus Platonicis, quæ ſint officia gubernatorum Reipublicæ, docet: nempe preferendam ſalutem publicam privatis commodis, fugiendamque eſſe προσωποληψίαν.

---

25 quæ Lacedæmoniis imperium eripuit, exitiumque attulit. 26 ne videretur cum hoſte Epaminonda ſentire, differendo pugnam. 27 malo conſilio & nulla ſpe victoriæ. 28 in præclara Leuctrica pugna. 29 potentia & imperium. 30 Q. Fabius Maximus, qui cum bello Punico ſecundo dictator eſſet Hannibalem ſumma patientia & cunctatione fregit. 31 differendo pugnam, quam Hannibal fortuna tunc adſpirante optabat. 32 imperium Romanum prope collapſum recuperavit. 33 obtrectationes eorum, qui Fabium appellabant ſegnem & cunctatorem pro dictatore. 34 Reipublicæ Romanæ. 35 Lepida ſententia; Ergo claret ejus viri gloria non modo poſt obitum, ſed magis etiam, quam cum viveret. 36 ipſi reipublicæ, & communi utilitati. 37 ne aliquem lædant, ſi id dixerint, quod patriæ optimum eſt.

φιλαυτίαν, h. e. opum & dignitatis reſpectum. Siquidem inde ſeditiones, diſcordiæ & bella civilia oriventur: quod ſimilitudine, contrario, addito eventu & exemplis oſtendit. Deinceps a forti, magnanimoque homine remotam cupit calumniam, ambitionem, iracundiam, & moroſitatem, eidemque commendat veritatem, juſtitiam, clementiam & affabilitatem. Cum fortitudinis quoque munus ſit, delicta coercere, præſcribit aliquot regulas in puniendo obſervandas: in quarum poſtrema Peripateticos τὸ θυμοειδὲς tantopere in homine laudantes perſtringit, eique Stoicorum opponit ἀπάθειαν.

OMNINO, qui reipublicæ præfuturi ſunt, duo 1 Platonis præcepta 2 teneant: unum, ut utilitatem civium 3 ſic tueantur, ut, quæcunque agunt, ad eam 4 referant, 5 obliti commodorum ſuorum: alterum, ut 6 totum corpus reipublicæ curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. Ut enim 7 tutela, ſic procuratio reipublicæ ad utilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa, gerenda eſt. Qui autem parti civium conſulunt, partem negligunt, rem

1 in libro de Republ. 2 obſervent & ſciant. 3 eo pacto & animo. 4 omnia illius communitatis cauſſa faciant. 5 non curantes proprias utilitates: quod difficile admodum eſt, propter φιλαυτίαν. 6 *Nam fruſtra præerit princeps, plebe neglecta, ut defectum corpore caput, nutatque inſtabili pondere, tuetur.* Plin. Panegyr. cap. 77. 7 conſtituitur enim tutor, in rem pupilli, & ut ejus ſerviat rationibus.

8 affe-

Platonem: 21 ſimiliter facere eos, qui inter ſe contenderent, uter 22 potius rempublicam adminiſtraret, ut, ſi nautæ certarent, quis eorum potiſſimum gubernaret. Idemque præcepit, ut eos adverſarios exiſtimemus, qui 23 arma contra ferant: non eos, qui 24 ſuo judicio tueri rempublicam velint: qualis fuit inter 25 P. Africanum, & Q. Metellum ſine acerbitate diſſenſio. Nec vero audiendi, qui 26 graviter iraſcendum 27 inimicis putabunt, idque magnanimi, & fortis viri eſſe cenſebunt: nihil enim laudabilius, nihil magno, & 28 præclaro viro dignius 29 placabilitate, atque 30 clementia. In liberis vero populis, & in 31 juris æquabilitate, exercenda etiam eſt 32 facilitas, & al-

21 Eraſmus hoc genus loquendi novum & inuſitatum eſſe arbitratur: ſed ita etiam alibi Cicero. Ut Tuſcul. 4. *ſimiliter facit, ut ſi poſſe putet eum &c.* 22 *potius* dicitur de duobus: *quis* de pluribus. Vide elegantiam a Cicerone ſervatam. 23 Plato de Legibus lib. IX. docet, qui Reipubl. hoſtes ſint cenſendi. 24 ut ipſis videtur, & putant eſſe melius. 25 Africanus ex Africa, Metellus ex Macedonia, eodem anno triumpharunt. Valerius Maximus lib. IV. eorum contentionem ab æmulatione virtutum profectam, ad graves teſtataſque inimicitias progreſſam fuiſſe ſcribit: ita tamen, ut eam præcipua veneratione deleverit moderatio. 26 Seneca iram muliebre vitium eſſe dicit. 27 iis, qui voluntate a nobis abhorrent: non hoſtibus. 28 Ampliſſimo, & ſumma laude digno. 29 quæ ad eos pertinet, qui concitati facile placantur. 30 Seneca ait, clementiam eſſe temperantiam animi in poteſtate ulciſcendi, vel lenitatem ſuperioris adverſus inferiorem in conſtituendis pœnis. 31 ἰσονομία. 32 faciles omnibus aditus ad eos, qui

libero

verbis caſtigat, ſed 47 ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum eſt etiam, ne 48 major pœna, quam culpa ſit: &, ne iiſdem de cauſis alii 49 plectantur, alii 50 ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime eſt ira in puniendo: nunquam enim 51 iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium, & parum; quæ placet 52 Peripateticis: & recte placet, modo ne laudarent 53 iracundiam, & dicerent 54 utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus 55 repudianda eſt, optandumque, ut ii, qui præſunt reipublicæ, 56 legum ſimiles ſint: quæ ad puniendum non iracundia, ſed æquitate ducuntur.

CAP.

47 cum punitio propter exemplum ſit, ut cæteri a ſimilibus peccatis, quæ prohiberi publicitus intereſt, metu cognitæ pœnæ deterreantur. 48 nam pœnæ potius molliendæ ſunt, quam exaſperandæ. 49 graviter puniantur. 50 ne verbis quidem caſtigentur: ut Juvenalis ait: *Dat veniam corvis, vexat cenſura columbas.* 51 Cupiditas modum non novit. Eſt autem ira cupiditas ultionis. Quare quicunque ad repoſcendam pœnam iratus accedit, modum tenere non poteſt. 52 ſectatoribus Ariſtotelis, quem vide in ſecundo Moralium. 53 Seneca inter iram & iracundiam idem ait intereſſe, quod inter ebrium & ebrioſum; inter timentem & timidum. 54 ſi tantum ob egregias res iraſceremur. 55 vide Ciceronem IV. Tuſculan. ubi totus Stoicus Peripateticos vehementer reprehendit. 56 Hinc hauſit Seneca de Ira, L. 16. *Procedam in tribunal, non furens, nec infeſtus, ſed vultu legis, quæ ſcil. non excandeſcit, ſed omnibus eſt æqualis.*

1 Diſſi-

CAP. XXVI.

ARGUMENTUM.

Hic docet, quid in rebus ſecundis, & ſucceſſibus proſperioribus viro forti vitandum, retinendumque ſit. Poſt civilem denuo laudat fortitudinem, eamque in publicam, & privatam, atque hanc rurſus in Philoſophicam & Oeconomicam diſtribuit: fontemque hunc officiorum tertium praeceptorum hactenus traditorum commendatione claudit.

ATQVE etiam 1 in rebus proſperis, & 2 ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam, 3 faſtidium, 4 arrogantiamque 5 magno opere fugiamus. Nam ut adverſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, 6 levitatis eſt: præclaraque eſt æquabilitas in omni vita, & 7 idem ſemper vultus, eademque frons: ut de 8 Socrate, item de 9 Cajo Lælio accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatum a 10 filio: 11 facilitate vero, & humanitate video ſuperiorem fuiſſe

1 Difficilius enim res ſecundæ feruntur, quam adverſæ. 2 ut nos optamus. 3 cum omnia, quæ videntur eſſe infra noſtram fortunam, faſtidio quodam rejicimus. 4 quæ plus ſibi honoris tribui poſtulat, quam meretur. 5 ſalit *magnopere*: ſed Ciceroni & aliis antiquis familiare eſt, *magno opere, maximo opere, ſummo opere &c.* 6 inconſtantiæ, quæ gravitati inimica eſt. 7 quoniam mutatio vultus indicat, animum non eſſe ſedatum. 8 quod de Socrate Xantippe prædicat III. Tuſcul. 15. 9 qui Scipionis Africani ſummus amicus, & ſapiens a Romanis appellatus fuit. 10 Alexandro Magno. 11 *Iram pater* (Philippus) *diſſimulare, plerumque etiam vincere: hic* (Alexander) *ubi exarſiſſet, nec dilatio ultionis, nec modus erat.* Juſtinus IX. 8.

12 ſæpe

fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe 11 turpiſſimus fuit. Ut recte præcipere videantur, qui monent, ut 13 quanto ſuperiores ſimus, tanto nos geramus ſummiſſius. Panætius quidem 14 Africanum auditorem & familiarem ſuum ſolitum ait dicere: ut equos, propter crebras 15 contentiones prœliorum ferocitate exſultantes, domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſſint uti: ſic homines, ſecundis rebus 16 effrenatos, ſibique 17 præfidentes, tamquam in 18 gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut 19 perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ. Atque etiam in 20 ſecundiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorum: hisque major etiam, quam ante, tribuenda eſt 21 auctoritas. Iisdemque temporibus cavendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec 22 adulari nos ſinamus; in quo

12 ſæpe infamia ſumma notatus propter inſolentiam & crudelitatem in ſuos, cum mero incaluiſſet. 13 *quo plurima poſſis, plura patienter feras.* Seneca Troad. 14 vide Vellejum Paterculum. Panætius fuit præceptor Africani minoris, & in libris de Officiis a Cicerone ſæpe allegatis hæc de illo inſeruit. 15 decertationes & prœlia, ſtrepitusque tubarum, quibus effecti ſunt ferociores. 16 ſuperbientes & elatos. 17 nimium fidentes. 18 quemadmodum enim equi in gyrum aguntur, nec ſuo impetu ferri ſinuntur: ſic non eſt committendum, ut homines fortunati ultra ejus limites, vel dicendo vel agendo, evagentur, quos ratio & doctrina præſcribunt. 19 & cogitando, & diſcendo. 20 quoniam homines in proſpera fortuna non ſunt compotes ſui. 21 auctoritati illorum & monitis credendum. 22 adulatione circumveniri. Paſſive dictum, more antiquo.

23 elati

quo falli facile eſt. Tales enim nos eſſe putamus, ut jure laudemur. Ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cum homines 23 inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis verſantur 24 erroribus. Sed hæc quidem hactenus. Illud autem ſic eſt judicandum, 25 maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui rempublicam regant, quod eorum adminiſtratio latiſſime pateat, ad plurimosque pertineat; eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos, etiam in 26 vita otioſa, qui aut 27 inveſtigarent, aut 28 conarentur 29 magna quædam, 30 ſeſeque ſuarum rerum finibus continerent, aut 31 interjecti inter philoſophos, & eos, qui rempublicam adminiſtrarent, delectarentur 32 re ſua familiari, non eam quidem omni ratione 33 exaggerantes, 34 neque excludentes ab ejus uſu ſuos; potiusque 35 & amicis [illegible] impa-

23 elati tali perſuaſione. 24 quoniam ea non habent, quæ habere ſe credunt. 25 Affert Cicero ſuam ſententiam & concluſionem ſuperioris diſputationis: & dicit illos eſſe locandos in primo magnanimitatis gradu, qui remp. regunt. 26 hi ſunt ſecundi, qui ſe ad philoſophandum conferunt & doctrinam. 27 inquirerent ingenio & invenirent. 28 etſi illa non aſſequerentur. Nam *in magnis voluiſſe ſat eſt.* 29 notitiam magnarum rerum & cauſſas earum. 30 ſuum negotium agerent, contenti ſua fortuna & ſorte, nec dignitates & honores captarent. Metaphora a limitibus agrorum. 31 medii. 32 quam philoſophi non curant. 33 non accumulantes rem domeſticam per fas & nefas; ſed unde oportet: id eſt, & ſuis prædiis pecuariis & villatica paſſione. Excludit avaritiam. 34 requirit benignitatem. 35 His & præcedentibus verbis deſcripſit quaſi Pomponium Atticum, cujus vitam apud Cornelium Nepotem vide.

36 ſi

impatientes; & reipublicæ, ſi 36 quando uſus eſſet. 37 Quæ primum bene parata ſit nulloq; 38 turpi quæſtu, neque 39 odioſo: tum, quamplurimis 40 modo dignis ſe utilem præbeat: deinde, augeatur 41 ratione, 42 diligentia, 43 parſimonia: nec 44 libidini potius luxuriæque quam liberalitati, & beneficentiæ, pateat. Hæc præſcripta ſervantem licet 45 magnifice, 46 graviter, 47 animoſeque vivere, atque etiam 48 ſimpliciter, 49 fideliter, vitæque hominum 50 amice.

CAP. XXVII.

ARGUMENTUM.

Abſolutis tribus prioribus, quartum nunc Honeſti fontem oſtendit. Ac primum elegantiſſimis vocabulis Temperantiæ deſcriptionem, enumeratione partium, ſive ſpecierum vicinarum, præponit. Deinde Decorum inſeparabile quidem hujus virtutis ſive adjacens ſive conſequens eſſe docet, *ita*

36 ſi neceſſitas exigeret. 37 tria maxime præcipiuntur in re familiari. 38 ſordido, inhoneſto: ut lenocinium, militia mercenaria, latrocinium. 39 publicanorum, portitorum, fœneratorum. 40 alioquin eſſet contra juſtitiam & liberalitatem, quæ dare debet, quibus oportet. 41 quæ ſcilicet res uberiores fructus, & certiores reditus afferant. 42 ut ipſe rem tuam cures, neque quidquam omittas. 43 *Magnum enim vectigal eſt parſimonia*, ut ait noſter in Paradoxis. 44 intemperantiæ & ſuperfluitati. 45 cum ſplendore & gloria. 46 conſtanter, non leviter. 47 abſque metu & trepidatione. 48 ſine fraude, non ſophiſtice. 49 abſque perfidia & negligentia. 50 humaniter, non tyrannice. Ut nullius hominis inimicitiam ſuſcipias, ſed omnium benevolentiam tibi concilies.

1 pro

Ita tamen, ut diſcrimen aliquod inter hæc demonſtret, ac ſigillatim etiam reliquis honeſti partibus, Prudentiæ, Juſtitiæ &c. illud ipſum ineſſe doceat. Poſtea Decorum in generale & ſpeciale dividens utrumque deſcribit, atque hoc poſterius tantum in Temperantia conſiſtere profitetur.

1 SEQVITVR, ut de 2 una reliqua parte honeſtatis dicendum ſit, in qua verecundia, & quaſi quidam 3 ornatus vitæ, 4 temperantia, & modeſtia, omniſque ſedatio perturbationum animi, & rerum 5 modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine *decorum* poteſt; Græce enim 6 πρέπον dicitur. Hujus vis ea eſt, ut ab honeſto non queat ſeparari. Nam &, 7 quod decet, honeſtum eſt: & quod honeſtum eſt, decet. Qualis autem differentia ſit honeſti, & decori, facilius intelligi, quam 8 explanari poteſt. Quidquid enim eſt, quod de-

1 pro, reliquum eſt. 2 Temperantia, illarum virtutum, unde honeſtas officiumque manat, quarta. 3 quem Plato lib. IV. de Republ. tribuit temperantiæ. Eſt enim verecundia in vita humana quaſi flos quidam. 4 temperans Ciceroni eſt, non modo, qui ſobrie caſteque vivit, ſed etiam, qui nihil non compoſite decenterque aut dicit, aut facit, nihil quod cum bonorum ſapientumque omnium approbatione non excipiatur. 5 *Eſt modus in rebus, ſunt certi denique fines: quos ultra citraque nequit conſiſtere rectum.* Horatius. 6 ἀπὸ τοῦ πρέπειν decere, a περιέπειν, ornare. 7 honeſtum & decorum videntur inter ſe reciprocari: differunt tamen. Honeſtum enim ſemper eſt idem. Decorum vero mutatur tempore, loco, & ætate, eſtque multiplex. 8 demonſtrari re ipſa & actu.

deceat, id tum apparet, cum 9 antegreſſa eſt honeſtas. Itaque non ſolum in hac 10 parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiam in 11 tribus ſuperioribus, quid deceat, apparet. Nam & 12 ratione uti, atque 13 oratione prudenter: & agere, quod agas, 14 conſiderate; omnique in re, quid ſit veri videre, & 15 tueri decet: contraque 16 falli, 17 errare, 18 labi, 19 decipi, 20 tam dedecet, quam 21 delirare, & 22 mente eſſe captum. Et juſta 23 omnia decora ſunt: injuſta contra, ut turpia, ſic indecora. Similis eſt ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque 24 magno fit, id dignum viro & decorum videtur: quod contra, id ut turpe, ſic indecorum. Quare pertinet quidem 25 ad omnem honeſtatem hoc, quod dico, decorum: &

E ita

9 præceſſit. *Antegredi* Ciceronis ætate pro eo, quod Græci προηγεῖσθαι dicunt, crebris uſurparunt ſermonibus. Sic quod Stoici in conſtitutione fati ſumſerunt, πάντα γίνεσθαι, κατὰ προηγουμένας αἰτίας, Cicero vertit, *omnia, quæ fiunt, cauſſis fiunt antegreſſis.* 10 quarta. 11 prudentia, juſtitia, fortitudine: & probat hoc, incipiens a prudentia. 12 recta ratione & intellectu in omnibus rebus. 13 is prudenter oratione utitur, qui in omni tempore & loco ea loquitur, quæ temporis & loci ratio poſtulat. 14 non temere. 15 defendere. 16 decipi falſis opinionibus & rebus, & non videre verum. 17 falſum pro vero ſequi. 18 errare quadam negligentia. 19 verbis. 20 tam eſt indecorum. 21 exorbitare a via rationis, & ea dicere ac facere, quæ ab omnibus irridentur. 12 mente capi dicuntur inſani: quemadmodum oculis capi cœci. 23 nunc oſtendit decorum in juſtitia; mox in fortitudine. 24 contemnenti res humanas & pericula. 25 decorum cum omni virtute confuſum eſt.

26 pul-

ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promptu. Eſt enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat, quod cogitatione magis a virtute poteſt, quam re ſeparari. Ut enim 26 venuſtas, & pulchritudo corporis ſecerni non poteſt a valetudine: ſic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud eſt cum virtute 27 confuſum, ſed mente, & cogitatione diſtinguitur. Eſt autem ejus deſcriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honeſtate verſatur; & aliud huic ſubjectum, quod pertinet ad ſingulas partes honeſtatis. Atque illud ſuperius ſic fere definiri ſolet: decorum id eſſe, quod conſentaneum ſit hominis 28 excellentiæ, in eo, in quo natura ejus a reliquis animantibus differat. Quæ autem 29 pars ſubjecta generi eſt, eam ſic definiunt, ut id decorum eſſe velint, quod ita 30 naturæ conſentaneum ſit, ut in eo 31 moderatio, & 32 temperantia appareat cum 33 ſpecie quadam liberali.

CAP.

26 pulchritudo non poteſt actu ſeparari ab ipſa valetudine corporis: poſſumus tamen libera cogitatione intelligere, aliud eſſe pulchritudinem, aliud valetudinem. 27 ita immixtum, ut reipſa nequeat ſeparari. 28 præſtantiæ. 29 illud decorum particulare, quod eſt ſpecies primi & generalis decori. 30 ita conveniat naturæ humanæ. 31 modus quidam in omnibus dictis factiſque: ne vel nimium vel parum fiat: ne quis ſibi nimium tribuat. 32 quæ moderatur eas voluptates, quæ tactu & guſtu percipiuntur. 33 cum quadam elegantia, qualis & hominum liberaliter educatorum, & liberalibus artibus imbutorum, qui in omni ſenſu, oratione geſtuve nihil inſulſi, nihil abſurdi & inconditi præ ſe ferunt.

1 quæ

CAP. XXXIII.

ARGUMENTUM.

Decorum ſpeciale rurſus dividit in Poeticum & Philoſophicum. Prius tam vitioſas, quam honeſtas perſonas reſpicere, ac ſingulis congruentiam quandam virtutum, & vitiorum cum natura, ætate, moribus, ingenio &c. tribuere; Philoſophicum autem juxta naturæ & rationis præſcriptum in bonis tantum recta, juſta, honeſta requirere ait: idque ipſum porro evidenti ſimilitudine commendat. Poſtmodum verecundiam ac juſtitiam potiſſimum ad civilem ſocietatem pertinere ſubindicat, ſubjuncta inter eas virtutes differentia, ac brevi de utroque Decoro repetitione. Hactenus dixit auctor de Decoro in quatuor partibus honeſtatis obſervando, nunc de eodem, in affectuum gubernatione, in ludis ac jocis ſervando, quoque præcipit. Ac utitur diſtinctione virium animi in homine juxta Stoicos bimembri, quarum altera ὁρμὴ, in appetitu poſita, altera λόγος, ſive Ratio.

HÆC ita intelligi (a 1 Philoſophis) exiſtimare poſſumus ex eo 2 decoro, quod poetæ ſequuntur: de quo alio loco plura dici ſolent. Sed tum ſervare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id

1 quæ Parentheſi incluſa, abſunt a Grævii editione. 2 argumentum a minori: nam ſi poetæ, multo magis philoſophi.

quod quaque 3 perſona dignum eſt, & 4 fit, & 5 dicitur: ut, ſi aut 6 Æacus, aut Minos diceret:

7 *Oderint, dum metuant:* aut:

8 *Natis ſepulcro ipſe eſt parens*;

indecorum videretur, quod eos fuiſſe juſtos accepimus. At, 9 Atreo dicente, 10 plauſus excitantur: eſt enim digna 11 perſona oratio. Sed poetæ quid quemque deceat, ex perſona judicabunt: nobis autem 12 perſonam impoſuit ipſa 13 natura, magna cum 14 excellentia, præſtantiaque animantium 15 reliquorum. Quocirca poetæ in magna 16 varietate perſonarum, etiam vitioſis quid conveniat, &

3 introducta. 4 quoniam vir gravis non debet introduci, ut faciat ea, quæ leviſſimi hominis ſunt, & e contrario. 5 ſic in verbis quiſq; ſecundum ſuam dignitatem & habitum, quem habet, ſive bonum ſive malum, debet induci ad loquendum a poetis. 6 Hi Jovis filii habiti, & propter ſummam juſtitiam apud inferos judicare dicti ſunt. 7 Verba Atrei apud Actium in Tragœdia. 8 verba ejuſdem Atrei, qui Thyeſti fratri filios comedendos appoſuit. Unde venter patris erat ſepulcro ipſis filiis. 9 crudeliſſimo tyranno, qui nullam noxam, nullum facinus reformidabat. 10 in theatro a ſpectatoribus plauditur in laudem poetæ. 11 nam poetæ crudelem crudeliter loquentem fingunt. 12 dedit rationem & ſemina virtutum, perſonamque communem omnibus hominibus; non fictam more poetico: illa perſona & partes tanto majori ſtudio & decore in hoc mundi theatro nobis ſunt agendæ, quanto excellentiores dotes præ aliis animantibus accepimus. 13 id eſt, Deus. 14 quoniam homines ratione cæteris animantibus antecellunt & præſtant 15 alii, *reliquarum*: quæ generis varietas in hoc nomine inſolens non eſt: atque Ciceronem utroque genere id uſurpare, in vulgus notum eſt. 16 quoniam variæ ſunt qualitates perſonarum.

17 ſed

& quid deceat, videbunt. Nobis autem cum a natura conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint: cumque eadem natura doceat 17 non negligere, quemadmodum nos adverſus homines geramus: efficitur, ut & 18 illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet, decorum, quam 19 late fuſum ſit, appareat: & 20 hoc, quod ſpectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipſo, quod inter ſe omnes partes cum quodam 21 lepore 22 conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in 23 vita, movet 24 approbationem eorum, quibuſcum vivitur, 25 ordine, 26 & conſtantia, & 27 moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda eſt igitur quædam reverentia 28 adverſus homines & optimi cujuſque & reliquorum. Nam 29 negligere, quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolum 30 arrogan-

17 ſed conſiderare, quemadmodum vivamus: quod qui negligunt, dicuntur impudentes, perditi & profligati pudoris. 18 generale decorum. 19 ſparſum per omnes virtutes. 20 particulare decorum. 21 gratia, lenitate & venuſtate, qua reſpicientes moventur. 22 conveniunt, quadrant. 23 rebus, quas agimus. 24 laudationem & commendationem. 25 ut ſuo loco & tempore fiant omnia. 26 ut rationi ſemper obediat appetitus. 27 ut ne vehementiores naturæ impetus ſequamur in dicendo & agendo. 28 omnes enim revereri debemus, ſed primum optimos, deinde reliquos. 29 Stoici famam & exſtimationem habebant inter adiaphora, ſed quæ tamen propter utilitatem non eſſent negligenda. 30 ſuperbi & qui falſa quadam opinione elatus aliorum de ſe opinionem negligit.

31 qui

rogantis eſt, ſed etiam 31 omnino diſſoluti. Eſt autem, quod differat 32 in hominum ratione habenda, inter juſtitiam, & verecundiam. Juſtitiæ partes ſunt, non 33 violare homines: verecundiæ, non 34 offendere, in quo maxime perſpicitur vis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto. 35 Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad 36 convenientiam, conſervationemque naturæ: quam ſi ſequemur ducem, numquam aberrabimus: ſequemurque & id, quod 37 acutum & perſpicax natura eſt, & id, quod 38 ad hominum conſociationem accommodatum: & id, quod 39 vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in 40 hac ineſt parte, de qua diſputamus. Neque enim ſolum 41 corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed

31 qui nullo officii ac pudoris vinculo tenetur, & licentia utitur ad omnia, quæ agere vult; tanquam ille, qui frontem perfricuit. 32 alii: *in omni ratione*. Sed præſtat, *in hominum ratione*. Sumit enim Cicero differentiam ex ratione ſocietatis humanæ. In qua tuenda aliud juſtitiæ, aliud verecundiæ munus eſſe oſtendit. 33 per vim alicui injuriam inferre. 34 fraude & verbis alicui nocere, ut illius animus alienus fiat, & de te male ſentiat: a quibus ipſa verecundia nos reprimit, quæ nihil aliud eſt, quam pudor aliquis, non qui incutiatur ob turpitudinem aliquam admiſſam, verum qui præcurrat ut cautio, ne turpitudo admittatur. 35 actio, quæ manat a decore. 36 ut conveniat naturæ humanæ, hoc eſt, rationi. 37 quod nobis oſtendit prudentia. 38 in quo verſatur juſtitia. 39 quod eſt fortitudinis, in adeundis periculis, ſuſcipiendis laboribus, & offenſionibus ſubeundis. 40 in temperantia. 41 *Quemadmodum quis ambulet, ſedeat, qui ductus oris, qui vultus in quoque ſit: nihilne eſt in* his

ſed multo etiam magis 42 animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt. Duplex eſt enim vis animorum, atque 43 naturæ: una pars in appetitu 44 poſita eſt; quæ eſt 45 ὁρμὴ Græce, quæ hominem huc & illuc 46 rapit: altera in 47 ratione; quæ docet, & explanat, quid faciendum, 48 fugiendumve ſit. Ita fit, ut ratio præſit, appetitus obtemperet.

CAP. XXIX.

ARGUMENTUM.

Diſputat Cicero, utrum Appetitus, an Ratio præſtantior ſit, deque earum uſu regulas quaſdam addit: id præcipue efficiendum hic inculcans, ut Ratio præſit, affectus obtemperent: quod præceptum ab effectibus, contrariis, & egregia iratorum ὑποτυπώσει amplificat. Inde de fine hominis hac occaſione diſſerit, eumque non ad jocum &c. ſed ad ſtudia graviora factum indicat. Sub finem, ſicubi neceſſario ad remiſſiones animi diſcedendum, quatenus & quomodo id fieri debeat, quæ item in ludendo

bis rebus, quod dignum libero aut indignum eſſe dicamus? nonne odio dignos multos putamus, qui quodam motu aut ſtatu videntur naturæ modum & legem contempſiſſe. Cicero lib. V. de Finibus. 42 ut amor, pietas, miſericordia, dolor &c. 43 Lambinus & Manutius malunt, omnibus licet antiquis libris adverſantibus: *natura.* Cicero enim de animis, non de natura loquitur, ipſorumque animorum vim naturamque deſcribit. 44 ſenſitivo. 45 Cicero lib. II. de natura Deorum, voluntarios mundi motus ὁρμὰς appellat. 46 vi quaſi trahit. 47 quam idcirco in capite, tanquam in arce, Plato collocavit. 48 male vulgo *fugiendumque.*

1 Mar-

ludendo attendendæ conditiones; adjectis quibusdam honeſtorum ludorum ſpeciebus, oſtendit.

OMNIS autem 1 actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec vero 2 agere quidquam, cujus non poſſit cauſam probabilem reddere. Hæc eſt enim fere deſcriptio 3 officii. Efficiendum autem eſt, ut appetitus rationi obediant, eamque neque 4 præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam 5 deſerant: ſintque 6 tranquilli, atque omni 7 perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis conſtantia, omniſque moderatio. Nam qui appetitus longius 8 evagantur, & tanquam 9 exultantes ſive 10 cupiendo, ſive 11 fugiendo, 12 non ſatis a ratione retinentur, hi ſine dubio finem, & modum tranſeunt. Relinquunt enim & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt

1 Marſus legit, *omnis autem ratio*: aitque, Ciceronem præſcribere, qualis debeat eſſe ratio, quæ appetitum ſenſitivum regere debet. Nam ſi ratio eſt temeraria & negligens, nec ſe, nec appetitum regere poterit. 2 Manutius obſervat, hoc durius quibusdam videri, *actio non debet agere quidquam*, idque ille quidem emollire conatur: ſed ſi eum Marſo legis, *ratio*, omnis tollitur difficultas. 3 medii, quod ſupra ita definiverat: *Medium officium id eſſe, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit.* 4 & ſic fit exſuperatio, & nimium. 5 & ſic eſt defectio & parum. Medium vero tenendum eſt. 6 & ſedati & moderati, ut ratio jubet. 7 perturbatio tollit conſtantiam, inquit Ambroſius. 8 ut equi ferociores. 9 qualis Chærea apud Tereuntium. 10 & ſic erit nimium. 11 & ſic erit parum. 12 Virgilius: *Fertur equis auriga, nec audit currens habenas.*

13 quo-

ſunt ſubjecti 13 lege naturæ: a quibus non modo animi perturbantur, ſed etiam corpora. Licet 14 ora ipſa cernere 15 iratorum, aut eorum, qui aut 16 libidine aliqua, aut 17 metu commoti ſunt, aut 18 voluptate nimia geſtiunt, quorum omnium vultus, voces, motus ſtatusque mutantur. Ex quibus illud intelligitur, (ut ad officii 19 formam revertamur) appetitus omnes 20 contrahendos 21 ſedandosque, 22 excitandamque animadverſionem, & diligentiam, ut ne quid 23 temere, ac 24 fortuito, inconſiderate, negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura ſumus, ut 25 ad ludum, & jocum facti eſſe videamur: ſed ad ſeveritatem potius, & ad quædam 26 ſtudia graviora, atque majora. 27 Ludo autem, & joco 28 uti illo quidem licet:

13 quoniam natura vult, ut appetitus rationi pareat. 14 ut in comœdiis & tragœdiis. 15 ita ſe profert, inquit Seneca, & in faciem exit: quantoque major hæc eſt, effervèſcit manifeſtius. 16 vehementi appetitu alicujus rei. 17 quoniam pallent. 18 exultant, & præter decorum de aliqua voluptate lætitiam oſtendunt. 19 attende, quæ ſit officii forma. 20 ut equos ferocientes. 21 ut populum ad ſeditiones ſpirantem. 22 quaſi dormientem: nam cum ratio videtur eſſe ſopita, excitanda eſt, ut appetitui imperet. 23 inconſulte & ſine rationis præſcriptione. 24 forte fortuna, nullo adhibito judicio. 25 Proverbium ſapit. Ut Cicero in Verrem: *per ludum & jocum evertere aliquem.* 26 vide Ariſtotelem Ethic. 6 polit. 8. & M. Antoninum lib. V. de vita ſua. 27 Objectioni per occupationem reſpondet. 28 Seneca Epiſt. 3. *Inter ſe iſta miſcenda ſunt, & quieſcenti agendum, & agenti quieſcendum eſt. Cum rerum natura delibera, illa dicet tibi ſe & diem feciſſe & noctem.*

29 ut

eet: ſed ſicut ſomno, & 29 quietibus cæteris, tum cum gravibus, ſeriiſque rebus ſatisfecerimus. Ipſumque genus jocandi non 30 profuſum nec immodeſtum, ſed 31 ingenuum, & 32 facetum eſſe debet. Ut enim 33 pueris non omnem 34 licentiam ludendi damus; ſed eam, quæ ab honeſtis actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo joco aliquod probi ingenii 35 lumen eluceat. 36 Duplex omnino eſt jocandi genus: unum 37 illiberale, 38 petulans, 39 flagitioſum, 40 obſcœnum: alterum 41 elegans, urbanum, ingenioſum, facetum. Quo genere non modo 42 Plautus noſter, & 43 Atticorum antiqua comœdia, ſed etiam 44 philoſophorum Socraticorum libri

29 ut Salluſtius de Catilina: *neque vigiliis, neque quietibus cæteris ſedari poterat.* 30 non diſſolutum. 31 ingenuo homine dignum, ut non habeat apertam obſcœnitatem. 32 gratia movendi riſum cum decoro. 33 *Quo ſemel eſt imbuta recens &c.* Horatius. 34 Licentia ſignificat impunitatem agendi, quidquid velis. 35 ſignum & & ſpecimen boni ingenii appareat. 36 vide inprimis Franciſci Vavaſſoris librum de ludicra dictione. 37 non libero homine dignum, ſed ſervili & ſcurrili. 38 laſcivum & ſcurrile, quod ab honeſtate diſcedit. 39 ſceleratum, & ſine aliqua conſideratione & ingenio. 40 turpe, obſcœnum eſt in verbis. 41 ornatum quadam elegantia, & dignum homine libero atque eleganti. 42 Plauti ſales & facetias omnis laudavit & admirata eſt antiquitas, ad Auguſti uſque Imperatoris ætatem, qua ſeverior Horatius, Auguſto forſan haud improbante, ſcripſit: *At noſtri proavi Plautinos & numeros, & Laudavere ſales: nimium patienter utrumque.* 43 Quinctilianus negat Latinis Atticam Venerem in comœdiis conceſſam, Ariſtophanis comœdiæ apud antiquos maximo in pretio fuerunt. 44 hoc ſatis apparet ex Platonis dialogis.

45 Ci-

bri referti ſunt, multaque multorum facete 45 dicta, ut ea, quæ a ſene 46 Catone ſunt collecta, quæ vocantur 47 ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis joci. Alter eſt, ſi 48 tempore fit, ac 49 remiſſo animo, 50 homine dignus: alter ne libero quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcœnitas. Ludendi etiam eſt quidam 51 modus retinendus, ut 52 ne nimis omnia profundamus, 53 elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant etiam & 54 cam-

E 6

43 Cicero ad Cornelium Nepotem Lib. II. apud Macrobium: *Itaque noſtri, cum omnia, quæ dixiſſemus, Dicta eſſent, quæ facete, & breviter, & acute loquuti eſſemus, ea proprio nomine appellari Dicteria voluerunt.* 46 Macrobius II. Cap. I. Catonem cenſorium argute jocari ſolitum ſcribit. 47 Plutarchus apophtegmata Catonis inter cætera Romana multa commemorat. 48 in loco opportuno: vel, ex tempore: nam joci eſſe debent ſubiti. 49 tum ſe quis jucunditati dedit, cum res graves & ſeriæ non tractantur. 50 Vulgo legitur, *libero dignus, alter ne homine quidem*: quam lectionem licet ex antiquis libris cum Victorio, Langio & aliis mutaverit Grævius, habet tamen pro certiſſima. Jocus, inquit Cicero, qui tempore fit & remiſſo animo, eſt jocus ingenuus, & libero ac liberaliter educato dignus; qui vero fit alieno tempore, & obſcœnus eſt, illiberalis quidem dicitur, quaſi indignus libero homine, ſed ne homine quidem dignus eſt, quia contra honeſtum eſt, quod omnes homines docet ratio. 51 menſura quædam & mediocritas. 52 ea ſcilicet, quæ profundi ſolent in luſu: ut riſus, clamor, ſermonis libertas, motus etiam corporis: quæ moderanda ſunt. 53 geſtientes & exultantes nimia ludendi alacritate. Tum enim eſt deſinendum, cum ludus ſit optimus.

54 in-

54 campus noſter, & 55 ſtudia venandi, honeſta exempla ludendi.

CAP. XXX.

ARGUMENTUM.

Ad retinendum in omni officio Decorum, in ludo maxime, & voluptatibus, diſcrimen inter brutum & hominem perpetuo reſpiciendum ait, ac rationes tres, quare frenanda nimia voluptas, adfert. Hinc abſoluto Decoro generali in omni vita promiſcue cuſtodiendo etiam id, quod huic ſubjectum eſt, perſequitur: & quid perſonarum una communis, altera peculiaris, aliarumque περιστάσεων reſpectu faciendum docet, variis exemplis demonſtrans, quantæ naturarum ſint diſſimilitudines, quam mirificæ varietates in moribus, vita, actionibus, habitu & cura ac ſtudiis hominum; eosque inter ſe, nempe facetos cum ſeverioribus, hilariores cum triſtibus, ſimplices & apertos cum his, qui illis contrarii ſunt, comparat.

SED pertinet ad omnem officii quæſtionem, ſemper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisque belluis 1 antecedat. Illæ 2 nihil

---

54 in campo Martio celebrabantur equitia, id eſt, ludi ex curſibus equorum in honorem Martis, & exercitationes bellicæ a pueris & adoleſcentibus. 55 quibus dediti inprimis erant Romani, unde *Romanis ſollemne viris* opus vocat Horatius lib. 1. epiſt. 18.

1 alii Codices habent, *antecellat*, id eſt, præſtantior ſit,

2 nam

2 nihil ſentiunt, niſi voluptatem, ad eamque feruntur 3 omni impetu: hominis autem mens 4 diſcendo alitur, & cogitando, ſemper aliquid aut 5 anquirit, aut agit, videndique, & audiendi delectatione 6 ducitur. Quin etiam, ſi quis eſt 7 paullo ad voluptates propenſior, modo ne ſit ex 8 pecudum genere, (ſunt enim quidam homines 9 non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt 10 paullo erectior, quamvis voluptate 11 capiatur, occultat, & 12 diſſimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatis eſſe 13 dignam hominis præſtantia, eamque contemni, & rejici oportere: ſin ſit quiſpiam, qui 14 aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum eſſe ejus fruendæ 15 modum. Itaque 16 victus 17 cultusque corporis ad valetudinem re-

2 nam beſtiæ uni voluptati addictæ ſunt, nihil prætera curant. 3 omni conatu, nulla ratione obſtante, quam non habent. 4 Cicero V. Tuſculan. *Mens noſtra exquirendis excogitandisque rebus alitur, cum oblectatione ſolertiæ, qui eſt unus ſuaviſſimus paſtus animorum.* 5 inveſtigat, contemplatur. 6 tenetur cupiditate audiendi aliquid & videndi, ut ſciat. 7 magis inclinatus, quam velit natura hominis non penitus corrupta. 8 quæ nihil boni malive fugiunt, ſed naturam ducem ſequuntur, rationem negligentes. 9 ab humanitate enim longiſſime abſunt. 10 non ita propenſus demerſusque in voluptatem. 11 delectetur. 12 celat & negat propter dedecus. 13 *voluptas bonum pecoris eſt.* Seneca epiſt. 92. 14 dicat aliqua ex parte voluptatem amandam, & in aliquo numero habendam. 15 adhibendam eſſe moderationem, cum voluptate frui voluerit. 16 cibus & potus. 17 ornatus & veſtitus.

ferantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam, ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura 18 excellentia, & dignitas: intelligemus, quàm ſit turpe 19 diffluere luxuria & 20 delicate, ac molliter vivere. Quamque honeſtum, 21 parce, 22 continenter, 23 ſevere, 24 ſobrie. Intelligendum eſt etiam, duabus 25 quaſi nos a natura indutos eſſe perſonis, quarum una eſt communis, ex eo, quod omnes participes ſumus rationis, præſtantiæque ejus, qua antecellimus beſtiis, a quo omne honeſtum, decorumque 26 trahitur, & ex qua 27 ratio inveniendi officii 28 exquiritur: altera autem, quæ proprie 29 ſingulis eſt tributa. Ut 30 enim in corporibus magnæ diſſimilitudines ſunt (alios enim videmus velocitate ad curſum, alios viribus ad luctandum valere, itemque in formis, aliis 31 dignitatem ineſſe, aliis venuſtatem) & ſic in animis exiſtunt

18 quoniam homo propter rationem & orationem longo quaſi intervallo beſtiis antecellit. 19 omnibus libidinibus frena laxare 20 genio indulgere. 21 ne quid ſumtus fiat in res ſupervacaneas. 22 coercere libidinem, imperare voluptatibus. 23 cogitationi rerum gravium atque utilium eſſe intentum: aut rei familiari, aut philoſophiæ operam dare. 24 cibo & potu ad conſervandam tantum valetudinem uti, non autem crapulæ ſe dedere. 25 quoniam non dicitur in hoc proprie perſona, ſed qualitas & diſpoſitio. 26 quoniam nihil eſt agendum, quod hominis præſtantiam dedeceat. 27 via & modus. 28 quoniam omnia officia huic præſtantiæ accommodari debent, ut generale illud decorum ſervetur. 29 quoniam diverſæ ſunt hominum qualitates. 30 ſumſit hoc ab Ariſtotele ex lib. I. Polit. 31 virile quiddam dignitas, muliebre venuſtas habet.

32 Mille

ſtunt etiam 32 majores varietates. Erat in L. 33 Craſſo, & 34 L. Philippo multus lepos: major etiam, magisque de induſtria in 35 C. Cæſare, L. filio. At iisdem temporibus in 36 M. Scauro, & in 37 M. Druſo adoleſcente ſingularis ſeveritas: in 38 C. Lælio multa hilaritas: in ejus familiari 39 Scipione 40 ambitio major, vita 41 triſtior. De Græcis autem, dulcem & facetum feſtivique ſermonis, atque in omni oratione 42 ſimulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra,

32 *Mille hominum ſpecies, & rerum diſcolor: Velle ſuum cuique eſt, nec voto vivitur uno.* Perſius Satyra V. De quo Cicero lib. II. de Orat. *Non vere quisquam reperietur præter hunc in utroque genere leporis Excellens: & illo, quod in perpetuitate ſermonis, & hoc quod in celeritate atque dicto eſt.* 34 L. Martius Philippus Conſul A.V.C. 663. de quo in Bruto Cicero: *Erat in eo ſumma libertas, multæ facetiæ, ſatis creber in reperiendis, ſolutus in explicandis ſententiis.* 35 L. Cæſar Strabo, quo & filio negat quenquam in Bruto Cicero ſale & lepore conditiorem fuiſſe. 36 Cicero in Bruto: *In oratione Scauri ſapientis hominis & recti, gravitas ſumma, & naturalis quædam inerat auctoritas, ut teſtimonium dicere putares, cum pro reo diceret.* 37 qui in tribunatu C. Gracchum Collegam fregit, *vir & oratione gravis & auctoritate*, vel de illo Tullius in Bruto. 38 Cicero pro Muræna: *Quis C. Lælio comior? quis jucundior eodem ex ſtudio iſto? quis illo gravior? quis ſapientior?* Plura de eo dabimus infra in Dialogo de Amicitia. 39 quem Fannius in Annalibus *εἴρωνα* appellat. 40 ambitio hic eſt σεμνότης in habitu & cultu. 41 i.e. ſeverior. 42 Socrates de ſe ipſe detrahens in diſputatione, plus tribuebat iis, quos volebat refellere, ita cum aliud diceret, aliud ſentiret, libenter uti ſolitus eſt ea diſſimulantia, quam Græci *εἰρωνείαν* vocant.

43 cu-

tra 43 Pythagoram, & 44 Periclem, ſummam auctoritatem conſecutos ſine ulla hilaritate. Callidum 45 Hannibalem ex Pœnorum; ex noſtris ducibus 46 Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, 47 diſſimulare, inſidiari, 48 præripere hoſtium conſilia. In quo 49 genere Græci 50 Themiſtoclem, & 51 Pheræum Jaſonem, cæteris anteponunt. In primisque verſutum, & callidum factum Solonis; qui, quo & tutior vita ejus eſſet, & plus aliquanto reipublicæ prodeſſet, 52 furere ſe ſimulavit.

Sunt

43 cujus tanta fuit auctoritas, ut in proverbium abierit, *αὐτὸς ἔφα*. 44 Summæ apud Athenienſes auctoritatis: quippe qui ea ipſis perſuaderet, quæ nimime volebant. 45 Vide Valerium Maximum lib. VII. cap. de Stratagem. 46 Hic eſt Q. Fabius Maximus, qui Hannibalem cunctando fregit. Unde videns Hannibal, aſtus ſuos a Fabio deprehendi, dixit: Et Romani ſuum Hannibalem habent. 47 non oſtendere, quid agere vellent. 48 providere, quid hoſtes conſultent facturique ſint: & ſic eorum conſiliis obviam ire, nec permittere, ut id exequantur, quod cogitant. 49 calliditatis. 50 Xerxes inter anguſtias freti Salaminii victus magis eſt conſilio Themiſtoclis, quam armis Græciæ; quoniam naves barbarorum propter multitudinem non poterant explicari. 51 Jaſon Princeps Argonautarum, a Poetis celebratus, calliditate ſua expeditionem in Colchos perfecit, aureo vellere potitus. 52 vides verum eſſe illud tritum: *Stultitiam ſimulare loco ſapientiæ ſumma eſt.* Exemplo ſit præter Solonem, in ſacris David, apud Romanos Brutus. Hiſtoriam Solonis Laertius in vita ejus recenſet, quemadmodum ſubitam ſimulans dementiam Athenienſibus perſuaſit bellum contra Megarenſes pro recuperanda Salamine inſula, cujus publicam facere mentionem ſub pœna capitis prohibitum erat.

53 dis-

Sunt his alii multum 53 diſpares, 54 ſimplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis perpetiantur, 55 cuivis deſerviant, dum quod velint, conſequantur. Ut 56 Sullæ M. Craſſum videbamus. Quo in genere verſutiſſimum, & patientiſſimum Lacedæmonium 57 Lyſandrum accepimus: 58 contraque Callicratidam, qui præfectus claſſi proximus poſt Lyſandrum fuit, 59 itemque in ſermonibus, alium quemque, quamvis præpotens ſit, efficere, ut 60 unus de multis

53 diſſimiles. 54 ſine fraude & ſimulatione. 55 omnes prenſando & affectando præter decorum. 56 Vulgo: *ut Sullam & M. Craſſum videbamus.* Sed quoniam nuſquam legitur, Sullam alios coluiſſe, & ſervili obſequio dignitates meruiſſe, Grævius ex MS. replicuit, *ut Sullæ M. Craſſum videbamus,* ſcil. deſervire: Craſſus enim Sullam ſectatus eſt, & coluit enixe, ejusque gratia potiſſimum ad illas divitias & poſtea honores eſt evectus. 57 Vide Cornelium Nepotem in ejus vita. 58 Lyſander primus in convivio apud Cyrum Perſarum Regem adulationibus pecuniam impetraverat, quam ad bellum navale optabat: ſed Callicratides pro Spartana dignitate animos gerens, cum a Rege ſemel auditus, iterum rogaſſet admitti & repulſam tuliſſet, diſceſſit, malens ſervata dignitate Spartani carere pecuniis, quam præter decorum animi ſui invicti & excelſi barbaro Regi adulari. 59 Sententia non eſt obſcura, ſed verba ſunt ſcabroſa. Nimirum hoc vult: Eſſe in quibusdam ſermonis comitatem, ut, quamvis ſint in magna dignitate conſtituti, tamen cum ſermones ſerunt cum infimæ quoque ſortis hominibus, videntur & ipſi ejusdem loci & ordinis homines eſſe, nullum ut præ ſe ferant in oratione faſtum. 60 ob ſuavitatem ſermonumque dulcem. Hic ad laudem refertur, alibi: unus de multis, ad infamiam.

61 uter-

tis eſſe videatur. Quod in 61 Catulo, & in patre & in filio, idemque in Q. Mucio 62 Mancia vidimus. Audivi ex majoribus natu, hoc 63 idem fuiſſe in P. Scipione Naſica: 64 contraque patrem ejus, illum, qui T. Gracchi 65 conatus perditos 66 vindicavit, 67 nullam comitatem habuiſſe ſermonis 68 ne Xenocratem quidem, ſeveriſſimum philoſophorum, ob eamque rem ipſam magnum, clarumque fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morumque, 69 minime tamen vituperandorum.

CAP. XXXI.

ARGUMENTUM

Expoſita naturarum in hominibus varietate pariter quædam vitæ formandæ præcepta tradit, & retentat, ſi non ſit vitioſa, natura propria, præcipue κακοζηλίαν h. e. pravam alienorum geſtuum & ſermonum imitationem

61 uterque enim Catulus ſic in congreſſibus & ſermonibus verſabantur, ut plebeji viderentur, quamvis potuiſſent uti faſtu. Vid. Cicero in Bruto. 62 Alii legunt: *Q. Mucius Numantius*; Sed Minutius oſtendit, *Mancia*, gentium Romanarum cognomen fuiſſe, ut Helvius; ex qua poſtea gente Pertinax Imperator originem traxerit. 63 hanc ſermonis comitatem. 64 ſic apparet diſſimilitudo maxima inter patrem & filium. 65 audaciam deteſtabilem & pernicione dignam, quoniam aura populari evectus Rempubl. cogitabat opprimere. 66 ultus eſt. 67 adeo ſeverus erat & gravis. 68 id eſt, ne Xenocratem quidem comitatem ſermonis habuiſſe; nam gravitate ſumma ab ipſa natura præditus fuit, ac ſemper vultu ſevero & habitu ſerio perduravit. 69 ſi ſcilicet illæ naturales inclinationes recte regantur, neque per pravam aſſuefactionem aliquid labis contraxerint.

alii,

nem vitandam ſtatuit: partim M. Catonis, Ulyſſis, Ajacis &c. exemplis, quantam hæc animorum differentia vim habeat, demonſtrat, atque ſub finem argumento ab hiſtrionibus, a minori ſcilicet ad majus, ducto, ſuperius de naturis, ejusque propriis ſequendi, exercendis moderandis præceptum repetit, quidque, ſi neceſſitas aliud jubeat, hic faciendum, aperit.

ADMODUM autem 1 tenenda ſunt ſua cuique, non vitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim eſt faciendum, ut contra 2 univerſam naturam nihil 3 contendamus: ea tamen conſervata, 4 propriam naturam ſequamur: ut, etiam ſi ſint alia graviora, atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula 5 metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quidquam 6 ſequi, quod aſſequi non 7 queas. Ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideo, quia nihil decet 8 invita (ut ajunt) Minerva, id eſt adverſante & repugnante natura. Omnino, ſi quidquam eſt decorum,

1 alii, *tuenda.* Monet Cicero, ut quisque ſuæ naturæ ductum ſequatur, nec inepte ac ſtolide aliorum mores affectet. 2 Decorum generale. 3 nil conemur efficere, quod ab hominis præſtantia ſit alienum. 4 decorum ſpeciale. 5 conſideremus & prudenter judicemus, ad quid propr a natura nos impellat; & ſic contineamus nos intra naturæ noſtræ fines. Metaphora a fabris. 6 *ſequi*, *aſſequi*, paronomaſia. 7 Latini verbium *nequeo* ita probarunt; ut *non queo* minime repudiaverint. 8 Horatius; *Tu nihil invita dicas faciasve Minerva.*

9 in

rum, nihil eſt profecto magis, quam 9 æquabilitas univerſæ vitæ, tum ſingularum actionum: quam conſervare non poſſis, ſi aliorum naturam imitans, omittas tuam. Ut enim ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne (ut quidam) 10 Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur; ſic in actiones omnemque vitam, nullam diſcrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia 11 naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem ſibi ipſe conſciſcere alius debeat alius in eadem cauſa non debeat. Non enim 12 alia in cauſa 13 M. Cato fuit, alia cæteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt? atque cæteris forſitan vitio datum eſſet ſi ſe interemiſſent, propterea quod eorum vita 15 lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuiſſet natura gravitatem, eamque ipſe perpetua conſtantia roboraſſet, ſemperque in propoſito, ſuſceptoque conſilio permanſiſſet, moriendum potius, quam 16 tyranni vultus aſpiciendus fuit. Quam multa paſſus eſt 17 Vly-

9 in qua nulla eſt perturbationum varietas. 10 Hoc ipſum Juvenalis exagitat in Romanis matronis Satyra 6. *Omnia Græce, cum ſit turpe magis noſtris miſcere Latine &c.* 11 ingeniorum. 12 alio loco, alia conditione. 13 Hoc ex Stoicorum placitis, quæ merito Peripatetici aliique fere philoſophi omnes repudiarunt. Cæſar Catonis morte audita & ſuam & illius vicem doluit, dicens: Invideo morti Catonis, quon am ipſe gloriæ invidit meæ. 14 eleganter ſæpe Cicero, *atque* initio ſententiæ uſurpat: quod qui non attendunt, male reponunt, *atqui*. 15 non ita gravis, ut Catonis. 16 ſcripſit hæc Cicero, Cæſare interemto.

17 in

17 Vlyxes in illo errore 18 diuturno, cum & mulieribus (ſi Circe & Calipſo, mulieres 19 appellandæ ſunt) inſerviret & in omni ſermone omnibus affabilem & jucundum ſe eſſe vellet! 20 domi vero etiam contumelias 21 ſervorum, 22 ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At 23 Ajax, quo 24 animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti, maluiſſet. Quæ contemplantes 25 expendere oportebit, quid quisque habeat ſui: eaque 26 moderari, nec velle experiri, quam ſe 27 aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod eſt cujusque maxime ſuum. Suum igitur quisque noſcat ingenium, 28 acremque ſe & vitiorum ſuorum judicem præbeat: ne ſcenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas, fabulas eligunt. Qui voce freti ſunt, 29 Epigonos, 30 Medumque: qui geſtu, 31 Menalippam, 32 Clytæmneſtram: ſemper 33 Rupilius, quem ego memini, 34 Antiopem: non ſæpe 35 Æſopus

17 in antiquiſſimis variorum ſcriptorum codicibus audit *Ulyxes*, non *Ulyſſes*. 18 per X annos poſt captum Ilium. 19 dicebantur enim filiæ Numinis, fictæ tamen ab Homero. 20 poſtquam reverſus eſt habitu mendici. 21 Melantii. 22 Melanthus. 23 Telamonius, de quo exſtat Sophoclis Tragœdia. 24 forti & excelſo. 25 animo ponderare & intueri diligentius. 26 cum modo menſuraque tractare. 27 accommodate naturis aliorum. 28 ſeverum, non ſui nimis amantem. 29 Attii tragœdiam. 30 Pacuvii tragœdiam: pro qua alii male *Medeam* ſubſtituerunt. 31 Attii. 32 Attii. 33 ſcenicus fuit ætate Ciceronis. 34 tragœdiam de Antiopa. 35 quem Cicero pronuntiando imitatus eſt.

36 tra-

pus 36 Ajacem. Ergo 37 hiſtrio hoc videbit in ſcena, 38 non videbit ſapiens in vita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in iis potiſſimum 39 elaborabimus. Sin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenii non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, ſi non decore, at quam minimum indecore facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum, ut 40 bona, quæ nobis data non ſunt, ſequamur, quam ut 41 vitia fugiamus.

CAP. XXXII.

ARGUMENTUM.

Quod doctrina de Decoro ſpeciali plenior ſit, & perfectior, ſuperioribus duabus perſonis duas adjungit alias, nempe fortuitam & voluntariam, quarum breviter declarat origines; ſed miſſa priore, quod fortunæ rationem nemo reddere debet, vel poteſt, de poſteriore, quam quisque ſibi ſuo judicio accommodat, prolixius agit: ac primum honeſta quædam ſtudiorum genera, ad quæ ſe alii atque alii applicant, enumerat: deinde triplicem ἔκθεσιν τῶν λογισμῶν, *in deligenda & aſſumenda ſibi certa perſona, proſequitur, dum parentes vel imitari, vel ſuperare etiam liberi in eodem, aut diverſo etiam vitæ genere,*

36 tragœdiam de Ajace furente. 37 homo viliſſimus. 38 multo magis videre debet, ut id eligat, ad quod eſt aptus, & nil agat, quod non deceat. 36 diligenter labores noſtros conferemus. 40 bonas diſpoſitiones & aptitudines ad res agendas. 41 Nam vitiis nemo ſine naſcitur, optimus ille eſt, qui minimis urgetur: ut vere Horatius. Vitioſitas autem naturæ corrigitur doctrina & uſu ſeu adſuefactione.

1 Ut

genere, vel omiſſa majorum imitatione proprium ſequi inſtitutum ſolent. Denique de hac perſona, quam quisque ſua voluntate ſuſcepit, præcepta tradit, & mature de certo vitæ genere eligendo, Herculis exemplo, deliberandum ſuadet.

AC duabus his perſonis, quas ſupra dixi, tertia adjungitur, quam 1 caſus aliquis, vel tempus imponit: quarta 2 etiam, quam nobismet ipſis judicio noſtro accommodamus. Nam regna, imperia, 3 nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque, quæ ſunt his contraria, 4 in caſu ſita, temporibus gubernantur: ipſi autem gerere quam perſonam velimus, a noſtra voluntate proficiſcitur. Itaque ſe alii ad philoſophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant: ipſarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum vero patres, aut majores aliqua gloria 5 præſtiterunt, ii ſtudent plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mucius, P. filius, in jure civili; 6 Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: ut hic idem Africanus 7 eloquentia cumulavit

1 Ut illi, qui adipiſcuntur magiſtratus, imperia, honores, divitias, & ea omnia, quæ ſunt in manu fortunæ. 2 aliqui enim volunt invigilare legibus, aliqui philoſophiæ &c. 3 generis & natalium. 4 polita in manu fortunæ, quoniam poſſunt amitti. 5 excelluerunt in aliquo genere laudis & gloriæ. 6 Pauli Æmilii filius, qui de Perſeo Macedonum rege triumphavit. 7 ſemper fere in manibus habuit Cyropædiam.

lavit bellicam gloriam. Quod idem fecit 8 Timotheus, Cononis filius; qui cum belli laude non inferior fuiſſet, quam pater, ad eam laudem doctrinæ, & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli omiſſa imitatione majorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur; maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna ſibi proponunt, 9 obſcuris orti majoribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus, quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus. Inprimis autem 10 conſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe velimus, & in quo 11 genere vitæ: quæ deliberatio eſt omnium difficillima. Ineunte enim adoleſcentia, cum eſt maxima 12 imbecillitas conſilii, tunc id ſibi quisque genus ætatis 13 degendæ conſtituit, quod maxime adamavit; itaque ante implicatur aliquo certo genere, curſuque vivendi, quam potuit, quod optimum eſſet, judicare. Nam quod Herculem 14 Prodicium dicunt, (ut eſt apud Xenophontem) cum primum pubeſceret, (quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi ſit ingreſſurus, datum eſt,) exiiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem, diu ſecum, multumque dubitaſſe, cum duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram ingredi melius eſſet: hoc Her-

8 fuit Iſocratis diſcipulus, ac præceptori imaginem æneam dicavit. Confer Cornelium Nepotem in ejus vita. 9 qui non habent claros natales, & humili loco nati ſunt. 10 vitæ genus conſiderate deligendum. 11 activa an contemplativa, privata an publica. 12 quoniam ratio non eſt perfecta. 13 vivendæ & tenendæ. 14 Prodicius de Hercule librum compoſuit.

15 ut

Herculi, 15 Jovis ſatu edito, potuit fortaſſe contingere: nobis non item, qui imitamur, 16 quos cuique viſum eſt, atque ad eorum ſtudia, inſtitutaque impellimur. Plerumque autem parentum præceptis 17 imbuti, ad eorum conſuetudinem, moremque deducimur, alii multitudinis judicio feruntur, quæque 18 majori parti pulcherrima videntur, ea maxime 19 exoptant, nonnulli tamen, 20 ſive felicitate quadam, ſive bonitate naturæ, ſive parentum diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam.

CAP. XXXIII.

ARGUMENTUM.

Deliberationis dictæ difficultatem, recenſitis aliquot hac in re erroribus, captandæ attentionis, & monendi ergo exaggerat. Porro in deligendo vitæ genere duo ſpectanda eſſe monet, Naturam & Fortunam, & collatione inſtituta Naturam longe potentiorem eſſe Fortuna innuit: Poſtea de mutatione generis vitæ non recte inſtituti, vel ſuſcepti agit, eamque neque temere, neque præcipitanter faciendam eſſe monet, atque tandem, quæ in imitatione majorum ſint excipienda, duabus præceptionibus ſuggerit poſteriori exemplum Filii Africani ſuperioris inferens.

F ILLUD

15 ut eſt in fabulis. Sapit hoc phraſin poeticam, non ſine ſarcaſmo. 16 voluntatis libertas conceditur nobis ad imitandum. 17 imbuere proprie eſt dare primum ſaporem. 18 quam vincere meliorem, ait Livius. 19 quod nunquam facient, qui ſapiunt. 20 alludit ad tria hominum genera, ab Heſiodo nobis propoſita.

I par-

ILLUD autem maxime 1 rarum genus eſt eorum, qui aut excellentis ingenii magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, ſpatium etiam deliberandi habuerunt, quem potiſſimum 2 vitæ curſum ſequi vellent. In qua deliberatione ad ſuam cujusq; naturam conſilium eſt omne 3 revocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque 4 natus eſt, (ut ſupra dictum eſt) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita conſtituenda multo eſt ei rei cura major adhibenda, ut 5 conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobismet ipſis, 6 nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, 7 fortuna proximam: utriusque omnino 8 ratio habenda eſt in deligendo genere vitæ: ſed naturæ 9 magis: multo enim & firmior eſt, & conſtantior: ut fortuna nonnunquam, tanquam ipſa 10 mortalis, cum 11 immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ 12 non vitio-

1 pauci admodum poſſunt reperiri: quoniam tempus ante ſolet præterire, quam deliberationem inſtituant. 2 quod genus vitæ degendæ eligere, conſtituere finem, ad quem tendentes quieſcerent. 3 accommodandum. 4 Sic naſci poeta verius dicitur, quam fieri. 5 conſtantiam ſervare & perſeverare. 6 pro ne in ullo officio claudicemus, ſive erremus. 7 quæ aliquando vocat non ad aliquod vitæ inſtitutum, & ut honoribus inſerviamus. 8 conſideratio & reſpectus. 9 quoniam potius eam vitam eligere debemus, ad quam apti ſumus natura, quam illam, quæ a fortuna offertur. 10 quæ mutabilis eſt ac non durat. 11 quæ non mutatur. 12 quoniam ſi natura vitioſa eſt, eniti debemus, ut illam emendemus ratione; nec vita, quam illa appetit, eligenda, ſed corrigenda, ut Socrates fecit.

13 ho-

vitioſæ genus conſilium vivendi omne contulerit, is conſtantiam teneat: id enim maxime decet. Niſi forte ſe intellexerit erraſſe, in deligendo genere vitæ. Quod ſi acciderit, (13 poteſt autem accidere) facienda morum, inſtitutorumque mutatio eſt. Eam igitur mutationem, 14 ſi tempora adjuvabunt, facilius, commodiusque faciemus: ſin minus, 15 ſenſim erit, 16 pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere, cenſent ſapientes, ſenſim 17 diſſuere, quam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum eſt, ut id bono 18 conſilio feciſſe videamur. Sed quoniam paullo ante dictum eſt, imitandos eſſe majores: primum illud exceptum ſit, 19 ne vitia ſint imitanda; deinde, ſi natura 20 non feret, ut quædam imitari poſſint, ut ſuperioris Africani filius, qui 21 hunc 22 Paullo natum adoptavit, propter infirmitatem valetu-

F 2 dinis

13 homines enim ſumus, quorum errare eſt proprium. 14 ſi quædam opportunitas ratioque temporum nos ad aliud vitæ genus vocaverit, ut ipſum Ciceronem, qui oppreſſa republ. a Cæſare, relicto foro & curia totum ſe dabat Philoſophiæ. 15 paullatim, quantum ad animum. 16 quantum ad actiones. 17 Sic Cicero in Lælio. *Tales amicitiæ ſunt remiſſione uſus elevandæ, & ut Catonem dicere audivi, diſſuendæ magis quam diſcindendæ.* 18 ne poſtea iterum relinquamus locum pœnitentiæ. 19 ita Platonis gibbum, Ariſtotelis balbutiem, Alexandri M. aquilinum naſum ſtolide diſcipuli aulicique ſunt imitati. 20 non patientur & aliena penitus erit a tali imitatione. 21 de quo ſæpe mentionem fecimus; vel, propiorem ætati noſtræ. 22 filium Pauli Æmilii, Scipionem, ſibi adoptavit, qui cognominatus eſt Africanus minor.

23 ſui

dinis non tam potuit patris ſimilis eſſe, quam ille fuerat 23 ſui. Si igitur non poterit ſive cauſas 24 defenſitare, ſive 25 populum concionibus tenere, ſive 26 bella gerere: illa tamen præſtare debebit, quæ 27 erunt in ipſius poteſtate, 28 juſtitiam, 29 fidem, 30 liberalitatem, 31 modeſtiam, 32 temperantiam; quo minus ab eo id, quod deſit, requiratur. Optima autem hæreditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio præſtantior, 33 gloria virtutis, rerumque geſtarum: cui dedecori eſſe 34 nefas, & impium judicandum eſt.

CAP. XXXIV.

ARGUMENTUM.

Poſt præcepta de Decoro generalia ad ſpecialia, quæ pendent a circumſtantiis ætatum, temporum, locorum, fortunarum &c. tranſit Cicero: & primum

23 ſui ſcilicet Patris, Publii Scipionis ſimilis, qui, Imperator, poſt multas in Hiſpania victorias occubuit. 24 miti verbo uſus eſt, pro *cauſas agere*: nam accuſant etiam ſæpe oratores. 25 delectare, nec tantum docere & movere. 26 nam Romana reſpublica & oratoria facultate, & rei militaris ſcientia plurimum valuit. 27 Hinc Plautus: *Ingenio, non ætate, adipiſcitur ſapientia.* 28 quæ ſuum cuique tribuit. 29 dictorum conventorumque conſtantiam & veritatem. 30 quæ re, opera, conſilio alios juvat. 31 quæ modum ſervat cum in aliis rebus, tum in opinione de ſeſe. 32 quæ pravis affectibus dominatur. 33 ſupra etiam ad filium dixit Cicero: *Ad te hereditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet.* 34 male in vulg. *vitium* cum *nefas* jungitur, quippe quod eſt infra nefas. Quare Gruterus & Grævius merito reponunt, *impium*.

1 hoc

mum quæ adoleſcentum ſint munera docet: deinde quæ ſenes decent, quæve minus, oſtendit: poſtmodum de officiis magiſtratuum & privatorum, peregrinorum item, & incolarum ſecundum præceptum Decori agit; ſub finem autem officii a decoro, decorum autem a circumſtantiis pendere, & in omni animi conſilio conſtantiam eſſe ſervandam admonet.

ET quoniam officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur, aliaque ſunt juvenum, alia ſeniorum, aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt. Eſt igitur adoleſcentis, 1 majores natu vereri, exque his 2 deligere optimos, & 3 probatiſſimos, quorum conſilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis 4 inſcitia, ſenum 5 conſtituenda & regenda prudentia eſt. Maxime autem 6 hæc ætas a libidinibus arcenda eſt, exercendaque in labore, patientiaque & animi, & corporis, ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis 7 vigeat induſtria. Atque etiam cum 8 relaxare animos, & dare

1 hoc in primis obſervarunt Lacedæmonii ex Lycurgi inſtitutis: idemque ſummopere commendat Plato lib. IX. de Legibus. 2 Solebant Romani adoleſcentes ſtatim a die tyrocinii commendari viro inſigni, quem imitarentur. 3 eos, qui magnæ civium parti probantur: quod non temere fit, niſi virtute excellant. 4 alii legunt, *inſcientia*: ſed apud optimos ſcriptores non differunt. 5 laudabiliter traducenda. 6 quam etiam Lycurgus Lacedæmoniis commendavit. 7 ut patriæ & omnibus prodeſſe & poſſint, & velint. 8 quos tanquam arcus intentos habuerunt.

9 illam

dare ſe jucunditati volent, caveant 9 intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, ſi ejusmodi quidem rebus 10 majores natu intereſſe velint. Senibus autem labores corporis minuendi, 11 exercitationes animi etiam augendæ videntur: danda vero opera, ut amicos, & juventutem, & maxime rempublicam conſilio, & prudentia quamplurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum eſt ſenectuti, quam ne 12 languori ſe deſidiæque dedat. 13 Luxuria vero cum omni ætati turpis, tum ſenectuti fœdiſſima eſt. Sin autem 14 libidinum intemperantia acceſſerit, 15 duplex malum eſt, quod & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium 16 impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum eſt, de magiſtratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratus, 17 intelligere, ſe gerere perſonam civitatis, debereque ejus dignitatem, & decus ſuſtinere, ſervare leges, 18 jura deſcribere, ea fidei ſuæ com-

9 illam præcipue, quæ indulget voluptatibus pernicioſis & turpibus. 10 quod ex inſtituto Lycurgi obſervabatur in Lacedæmoniorum republica, & faciendum præſcribit Plato lib. II. de Legibus. 11 *arma ſenectutis ſunt artes exercitationesque virtutis.* Cicero in Caton. 12 torpori & inertiæ. 13 quædam ſuperfluitas in omnibus & maxime venereis. 14 Cato major ob ſenilem laſciviam male audivit. 15 ſenex enim talis dupliciter peccat: primum re, deinde exemplo. 16 ut ipſos adoleſcentes minus pudeat peccare. 17 animadvertere, ſe eſſe perſonam publicam. 18 non eſt leges ferre, ſed jus ſuum cuique tribuere, jus dicere.

19 nam

commiſſa meminiſſe. Privatum autem oportet [19] æquo, & pari cum civibus jure vivere, [20] neque ſubmiſſum & objectum, neque ſe efferentem; tum in republica ea velle, quæ tranquilla, & honeſta ſunt. Talem enim & ſentire bonum civem, & dicere ſolemus. Peregrini autem, & incolæ officium eſt: nihil præter ſuum negotium agere, nihil de alieno anquirere, [21] minimeque in aliena eſſe republica curioſum. Ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, conſilioque capiendo ſervare [22] conſtantiam.

CAP. XXXV.

ARGUMENTUM.

Cum non ſolum quid deceat, rectumve & honeſtum ſit, cognitum & perſpectum eſſe, ſed in conſuetudinis etiam luce id eminere debeat, ut probemur his, cum quibus vivimus, de geſtu, motu, cultuque corporis, ut omnibus numeris abſoluta ſit hæc præceptio, deinceps auctor docere quoque inſtituit, & tria ad omnem externam actionem, ut probetur, requiri ait, nempe formoſitatem, ordinem &

19 nam potentiores & tenuiores conjuncti eſſe debent in republ. gerenda. 20 qui imperare pariter obedireque, cum opus ſit, poſſit. 21 non eſt peregrini, ut alienis ſe negotiis inſerat, quæ nihil ad ſe pertinent; nec ita perſcrutetur leges & mores alienæ reipublicæ, ut illius arcana, quæ nolunt perveſtigari, rimetur. 22 animi ſtabilitatem, ne mutemus facile propoſitum vitæ & inſtitutum.

& ornatum: cui diſputationi verecundiæ commendationem quaſi prooemium præmittit, eamque primo judicio naturæ, dein conſenſu ſanorum hominum confirmat: huic autem gemino argumento Cynicos opponit, naturæ judicium negantes, hominumque auctoritatem, abſurditate collecta, elevantes: curam autem verecundiæ quantam eſſe velit, argumento iterum ab hiſtrionibus ſumpto, & exemplo moris Romani oſtendit.

SED quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & ſtatu cernitur: idque poſitum eſt in tribus rebus, 1 formoſitate, 2 ordine, 3 ornatu ad actionem apto, 4 difficilibus ad eloquendum, ſed ſatis erit intelligi: In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut 5 probemur iis, quibuscum,& apud quos vivamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis noſtri magnam natura ipſa videtur habuiſſe rationem: quæ formam noſtram, reliquamque figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, poſuit in 6 promptu: quæ partes autem corporis, ad naturæ neces-

1 eſt elegantia, quæ ſpectatur in geſtu, habitu ac ſermonibus familiaribus,quam Græci σεμνότητα dixerunt. Formoſitas Ciceroni eſt dignitas corporis. 2 Græci εὐταξίαν dixerunt, cui oppoſuerunt ἀταξίαν. 3 quoniam non omnes actiones eundem ornatum requirunt. 4 non *difficilius*, ut vulgo legitur, ſed *difficilibus*, ſcil. rebus, ob Latini ſermonis inopiam. 5 laudemur: quoniam nihil eſt agendum, quod eos offendat. 6 In aperto, ut ab omnibus cernerentur.

7 in

neceſſitatem datæ, adſpectum eſſent deformem habituræ, ac turpem, eas contexit, atque 7 abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominum 8 verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, 9 qui ſana mente ſunt removent ab oculis, ipſique neceſſitati dant operam, ut quam occultiſſime 10 pareant: quarumque partium corporis uſus ſunt neceſſarii, eas neque partes, neque earum uſus ſuis nominibus appellant: quodque 11 facere turpe non eſt, modo occulte, id dicere 12 obſcœnum eſt. Itaque nec actio rerum illarum aperta 13 petulantia vacat, nec 14 orationis obſcœnitas. Nec vero audiendi ſunt 15 Cynici, aut ſi qui fuerunt Stoici 16 pene Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quod ea, quæ re turpia non ſint, 17 nominibus & verbis flagitioſa ducamus: il-

 la

7 in intimis occultavit. 8 pudor, ut id vitet & tegat, quod turpe eſt duce natura. 9 qui enim contrarium facit, ubi veſtium uſus eſt receptus, exiſtimationem ſuam, quam omnes tueri debent, minuit, & ſe tanquam hominem leviſſimum, & tam perfrictæ frontis, ut omnem pudorem decoxerit, proſtituit ac omnium contemtui exponit. 10 opus naturæ occultiſſime faciunt. 11 quia naturale & neceſſarium. 12 turpe & contra hominis dignitatem & pudorem. 13 petulans dicitur inverecundus, laſcivus, libidinoſus. 14 ſcilicet, petulantia vacat. 15 Ignominiæ cognomen: quia obvios quosque admonendo allatrare verius, quam alloqui, ſoliti ſunt, vel, quod in propatulo cum conjugibus, canum more, coire ipſis mos fuit. 16 fuerunt enim Stoici, qui Cynicorum rationem & vitam probarunt. 17 Variant vulgati Codices. Sed hæc eſt Ciceronis manus. Irrident, inquit, Cynici eos, qui, quæ re non ſunt turpia, ducant verbis ac nominibus flagitioſa eſſe.

cum

la autem, quæ turpia ſint, nominibus appellemus ſuis. Latrocinari, fraudare, adulterare, re turpe eſt: ſed dicitur non obſcœne: liberis dare operam, re honeſtum eſt, 18 nomine obſcœnum: pluraque in eam ſententiam ab eisdem contra verecundiam diſputantur. Nos autem 19 naturam ſequamur & omne, quod abhorret 20 oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Status, inceſſus, ſeſſio, 21 accubitio, vultus, oculi, manuum motus 22 teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maxime ſunt fugienda, ne quid 23 effœminatum, aut molle, & ne quid durum, aut ruſticum ſit. Nec vero hiſtrionibus, oratoribusque concedendum eſt, ut iis hæc apta ſint, nobis 24 diſſoluta. 25 Scenicorum quidem mos tantam habet a 26 vetere diſciplina verecundiam, ut in ſcenam ſine 27 ſubligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, ſi quo caſu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aſpiciantur non decore. 28 Noſtro qui-

18 cum ejus operæ nomen dicitur. Vid. Cic. Epiſt. 22. lib. IX. Famil. 19 quæ nobis inſevit pudorem, & corpus ita finxit & formavit, ut honeſtatis ſummam videatur habuiſſe rationem. 20 quod in aliis exſtat, *ab oculorum* &c. minus Latine dicitur. 21 *accubitio* non *accubatio* legunt meliores Codices cum Nonio, dicimusque *accubitum* non *accubatum*. 22 ne ita his in rebus nos geramus, ut aliis tædio ſimus, eorumque oculos offendamus. 23 ut in Sardanapalo, effœminatum erit, quantum ad actionem: molle ad animum. 24 inepta & danda vitio. 25 ut pugiles & hiſtriones. 26 ab antiqua inſtitutione. 27 ſubligaculum erat indumentum ab umbilico ad genua, quo primum in Olympicis ludis athletæ & pugiles uſi ſunt, auctore Thucydide. 28 Valerius lib. IV. Cap. 1.

29 poſt

quidem more cum parentibus 29 puberes filii, cum ſoceris generi non lavantur. Retinenda eſt igitur hujus generis verecundia, præſertim natura ipſa magiſtra, & duce.

CAP. XXXVI.

ARGUMENTUM.

Nunc de tribus illis, in quibus Decorum in actione externa eſt poſitum, diſſerere incipit: & primum de Formoſitate ſive pulchritudine tradit, quam in duo dividit genera, quorum unum eſt venuſtatis, ad mulieres pertinens, alterum dignitatis, viris magis conveniens: atque hic partim ea, quæ ad dignitatis conſervationem faciunt, Formam nempe virilem, colorem, mundiciem, veſtitum &c. partim quæ eandem deformant, v. gr. Tarditates molliores, feſtinationes nimias in inceſſu & greſſu recenſet. Deinde, qualem animi pulchritudinem eſſe velit, explicat, atque hic ad naturam dirigi vult animi motus, quorum alios cogitationis, alios ipſius appetitus eſſe dicit.

CUM autem 1 pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero venuſtas ſit, in altero dignitas: 2 venuſtatem muliebrem ducere debemus;

29 poſt XIV. ætatis annum: impuberes autem lavabantur.

1 Ad juſtam, & quæ cum majeſtate quadam conjuncta ſit, pulchritudinem & apta proceritas corporis requiritur: quæ ubi deeſt, *venuſtus* quidem quis dici, *pulcher* proprie dici non poteſt. 2 Salluſtius: *Munditia mulieribus, labor viris convenit.*

dignitatem virilem. Ergo & a forma removeatur omnis 3 viro non dignus ornatus; & huic ſimile vitium in geſtu, motuque caveatur. Nam & 4 palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores; & 5 hiſtrionum nonnullis 6 geſtus inepti non 7 vacant offenſione: & in 8 utroque genere, quæ ſunt recta, & ſimplicia, laudantur. Formæ autem dignitas 9 coloris bonitate tuenda eſt: color 10 exercitationibus corporis. Adhibenda eſt præterea 11 munditia 12 non odioſa, neque 13 exquiſita nimis: tantum quæ fugiat agreſtem, & 14 inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda 15 veſtitus: in quo, ſicut in plerisque rebus, mediocritas optima eſt: Cavendum eſt autem, ne aut tarditatibus utamur in greſſum mollioribus, ut pomparum 16 ferculis ſimiles

3 omnis expolitio cutis & fucus, & calamiſtrum, quo mulieres utuntur. 4 in palæſtris docebantur, & brachia & totum corpus movere decore ad leges, numerosque. 5 qui recitant comœdias, & tragœdias, & perſonas aliorum referunt. 6 ſolebant Comœdiis Romæ dare operam, geſtuum pronuntiationisque cauſſa. 7 non probantur a ſpectatoribus, tanquam molles & inepti. 8 in palæſtricis moribus & geſtu hiſtrionum. 9 nativi, non fucati & medicaminibus comparati. Hinc *colorati* dicebantur, qui proſpera utebantur valetudine. Improbatur autem in viris color albus, laudi vero ducebatur fuſcus, & quaſi aduſtus ſole. 10 præcipue in campo Martio, & ruri venatu, ut ſuperius oſtendit Tullius. 11 ornatus quidam decorus. 12 quæ facit aliis faſtidium. 13 nimis affectata & accurata. 14 ab homine alienam. 15 Maxima ſemper fuit hominibus liberis, nec ineptis, cura; ut, quoties in publicum eſſet prodeundum, decenti eſſent habitu. 16 Fercula erant inſtrumenta lignea, quibus ſigna ante triumphantem vehi per pompam ſolebant.

Tar-

miles eſſe videamur: aut in feſtinationibus ſuſcipiamus 17 nimias celeritates; quæ cum fiunt, anhelitus movetur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multo etiam magis elaborandum eſt, ne animi motus a natura recedant: quod aſſequemur, ſi cavebimus, ne in 18 perturbationes, atque 19 exanimationes incidamus: &, ſi attentos animos ad 20 decoris conſervationem tenebimus. Motus autem animorum duplices ſunt: alteri cogitationis; alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime verſatur; appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, ut 21 cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

CAP. XXXVII.

ARGUMENTUM.

Deinceps quædam de Decoro in ſermone tenendo monita præſcribit, quibus generalem ejus diviſio-

---

Tardiſſime autem pompæ triumphalis fercula circumferebantur. 17 hoc enim habebatur ſervile. *Liberos homines modico magis par eſt gradu ire, ſervile eſſe duco feſtinatim currere. Plautus.* 18 ne quid nimis nos perterrefaciat, & mentem nobis excutiat. Perturbationes per *motus animi nimios, rationi non obtemperantes* definit mox Cicero cap. 38. 19 pavoris comites. Pavor autem ſapientiam omnem ex animo expectorat. 20 Editiones recentiores *decori*: ſed *decoris* non ſolum viſitur in olim excuſis, verum & MSS. & non longe poſt noſter. *Modus autem eſt optimus, decus ipſum terere, de quo ante diximus.* 21 vir bonus abſtinet non tantum a perpetrando, ſed etiam a cogitando malo.

nem in Rhetoricum & quotidianum ſive Philoſophicum præmittit, & ubi quisque locum habeat, indicat. Hinc quædam de voce, quæ ſermonis index eſt, eique dignitatem affert, demonſtrat, ac in ea duo requirit, claritatem ſcilicet & ſuavitatem, quarum illam exercitatione, hanc imitatione augeri innuit, exempla adjiciens eorum, in quibus commendata fuerit vocis bonitas, ut in Catulis, L. Craſſo, Cæſare. Ultimo de virtutibus & vitiis ſermonis tractat, qualis & quantus eſſe debeat, oſtendens.

ET quoniam magna vis orationis eſt, eademque duplex; altera contentionis, altera ſermonis: 1 contentio diſceptationibus tribuatur 2 judiciorum, 3 concionum, 4 ſenatus ſermo in 5 circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium verſetur: perſequatur etiam convivia. 6 Contentionis præcepta rhetorum ſunt, 7 nulla ſermonis. Quamquam haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe. Sed 8 diſcentium ſtudiis inveniuntur magiſtri: 9 huic autem qui ſtudeant, ſunt nulli: rhetorum turba

1 eſt oratio acris ad confirmandum aut confutandum apta. 2 in genere judiciali. 3 in genere demonſtrativo. 4 in genere deliberativo. 5 corona hominum confabulantium de aliqua re honeſta. 6 præcipiunt rhetores, quomodo & quando debeamus uti contentione; ſed non præcipiunt, quomodo utamur ſermone. 7 vide tamen Ariſtotelem IV. Ethic. ad Nicom. Cap. 6. 8 eorum, qui dicendi artem præcipere cupiunt. 9 quoniam eſſet res quaſi infinita, perſequi præcepta de ſermone quotidiano.

10 apud

turba referta omnia: quamquam quæ verborum ſententiarumque 10 præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo ſequamur, ut 11 clara ſit, ut 12 ſuavis: utrumque omnino a natura petendum eſt: verum alterum 13 exercitatio augebit, alterum imitatio preſſe 14 loquentium, & leniter. Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos 15 exquiſito judicio putares uti litterarum; quamquam erant litterati: ſed & 16 alii. Hi autem optime uti lingua Latina putabuntur. Sonus erat dulcis litteræ 17 neque expreſſæ, neque oppreſſæ, ne aut obſcurum eſſet, aut putidum. Sine contentione vox 18 nec languens, nec canora. 19 Uberior oratio

10 apud rhetores. 11 ut exaudiatur, & ſatis intelligatur oratio. 12 quæ levet audiendi faſtidium. 13 Magnam curam veteres habebant vocis, & in ea exercenda multum ſtudii ponebant. Propter quam cauſſam dabant operam phonaſcis, ſeu magiſtris vocis. 14 ita clare, ut omnes audiantur litteræ, ſed tanta lenitate, ut nullius aures offendant. 15 videbantur accurate & optime judicare de litteris & lingua Latina, cum ita loquerentur, & commendabantur ſuavitate vocis, cum non eſſent admodum eruditi. 16 ſcil. erant litterati, tamen non putabantur exquiſito uti judicio litterarum. 17 Hoc optime docet Quintilianus Inſtit. l. 11. *ut expreſſa ſint verba, ut ſuis quæque litteræ ſonis enuncientur: quarundam enim vel exilitate, vel pinguedine nimia laboramus: quaſdam velut acriores parum efflamus, & aliis non diſſimilibus, ſed quaſi hebetioribus permutamus.* 18 nec torpens, nec tinnula. Studendum ſummopere, ne oratio fiat deforme canticum, neve frangatur in effæminatam & ſcenicam pronunciationem. 19 Craſſi, qui ſuo tempore ſummus orator fuit, oratio copioſior quidem erat oratione

tio L. Craſſi, nec minus faceta: ſed bene loquendi de Catulis opinio non minor. 20 Sale vero & facetiis Cæſar, Catuli patris 21 frater, vicit omnes: ut in ipſo illo 22 forenſi genere dicendi, contentiones aliorum 23 ſermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum eſt, ſi in omni, quid deceat, exquirimus. Sit igitur hic ſermo, in quo 24 Socratici maxime excellunt, 25 lenis, 26 minimeque pertinax: inſit in eo 27 lepos. Nec vero tamquam in 28 poſſeſſionem ſuam venerit, 29 excludat alios: ſed cum reliquis in rebus, tum in ſermone communi, 30 viciſſitudinem non iniquam putet. Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur; ſi ſeriis, ſeveritatem adhibeat; ſi jocoſis, leporem. In primiſque provideat, ne 31 ſermo vitium aliquod indicet

---

tione Catulorum: ſed de illis non minor erat opinio, quod bene uterentur lingua Latina. 20 facetiis & joco. 21 fratres apud Romanos dicti fuerunt non modo, qui iiſdem parentibus, ſed & qui fratribus, & qui fratre ac ſorore nati erant. 22 judiciali & cauſſis, quæ in foro agebantur. 23 oratione ſua, ſine contentione: quæ multum ſalis & leporis habebat; eratque tanquam ſermo quotidianus. *Hoc adeo placebat populo.* 24 Academici veteres, qui a Socrate originem habuerunt, in diſputationibus maxima verecundia utebantur, ut ex Xenophonte liquet. 25 ſuavis; intentior vox eſt ruſticitatis argumentum. 26 concedat aliis, quod eſt concedendum. 27 feſtivitas quædam & ſuavitas cum gratia. 28 proverbium ſapit. 29 vitium eorum, qui ſemper loqui in omnibus congreſſibus, nec alios audire volunt. 30 verior hæc eſt lectio, cujus loco in vulgatis legitur. *Viciſſitudine nonnunquam utendum putet.* 31 Nihil enim certius illo Solonis dicto apud Laertium: ὁ λόγος εἴδωλον τῶν ἔργων: *Oratio eſt ſimulacrum operum.*

32 dedita

cet ineſſe moribus: quod maxime tum ſolet evenire, cum 32 ſtudioſe de 33 abſentibus, 34 detrahendi cauſa, 35 aut per ridiculum, aut ſevere, maledice, contumelioſeque dicitur. Habentur autem plerumque ſermones, 36 aut de domeſticis negotiis, aut de republica, aut de artium ſtudiis atque doctrina. Danda igitur opera eſt, ut etiamſi 37 aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio: ſed 38 utcumque aderunt res. Neque enim omnes iisdem de rebus, 39 nec omni tempore, 40 nec ſimiliter delectamur. Animadvertendum eſt etiam, quatenus ſermo delectationem habeat, &, ut incipiendi ratio fuerit, ita ſit 41 deſinendi modus.

CAP. XXXVIII.

ARGUMENTUM.

Quod paulo ante paucis attigit, cavendum eſſe, ne ſermo vitium aliquod indicet ineſſe moribus, id nunc copioſius explicat, & omnes pravos affectus a ſermone excludit. Poſt vultum & geſtus format, atque objurgationibus vehementioribus in colloquiis non eſſe utendum monet.

32 dedita opera. 33 nam inter præſentes linguæ mutato metu continentur, ut ait Tacitus, & Terentius; *Qui, quæ voluerit, dixerit: ea quæ non voluerit, audiet.* Huc pertinet tritum illud, de abſentibus & mortuis nil niſi bene loquendum eſſe. 34 ad imminuendam alterius exiſtimationem & gratiam. 35 ſive joco, ſive ſerio. 36 de quibus rebus ſermo ſit inſtituendus, docet. 37 minus caute. 38 qualeſcunque erunt res, de quibus loquimur, videndum eſt, ne modum excedamus. 39 nam alias aliter affecti ſumus. 40 alii magis, alii minus. 41 quod qui non faciunt, moleſtiſſimi ſunt, & odio enecant, quibuſcum ſunt.

1 Mu-

net. Non quomodo inimicis reſpondendum inculcat, tandemque jactantiam, certum ſtultitiæ ſignum in ſermone fugiendam eſſe præcipit.

SED 1 quomodo in omni vita rectiſſime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id eſt motus animi nimios, rationi non obtemperantes: ſic ejusmodi motibus ſermo debet vacare, ne aut 2 ira exiſtat, 3 aut cupiditas aliqua, aut 4 pigritia, aut 5 ignavia, aut tale aliquid appareat. Maximeque curandum eſt, ut eos, quibuscum ſermonem conferemus, & 6 vereri, & 7 diligere videamur. 8 Objurgationes etiam nonnunquam incidunt 9 neceſſariæ: in quibus utendum eſt fortaſſe, & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam, 10 ut ne ea facere videamur irati, ſed, 11 ut ad urendum, & ſecandum, ſic & ad hoc

1 Mutarunt hic vulgo contra veterum codicum fidem, *quomodo* in *quoniam*, eo quod *quomodo* in πρότασει orationis inſolentior videretur. 2 emineat, appareat, animadvertatur. Excandeſcere in ſermone probroſum eſt, & virum ſapientem maxime dedecet. 3 pravæ & injuſta. 4 fuga honeſti & neceſſarii laboris. 5 timidus & degener animus honeſta pericula reformidans. 6 ne ſuperbi & impudentes. 7 ne barbari & inhumani videamur. Quare vitanda eſt nimia familiaritas, quæ parit contemtum. 8 *Ne amicum caſtigare ob meritam noxam, immane eſt facinus, verum in ætate neceſſarium.* Plautus. 9 ob hominum injuriam & petulantiam. 10 Cicero Stoicorum ſententiæ ſubſcribit, qui contra Peripateticos ſine ira caſtigandos eſſe improbos, docent. 11 quemadmodum chirurgi inviti quodammodo ſecant & urunt vulnus, ut qui patitur, ſanetur: non ſtudio

hoc genus caſtigandi 12 raro, 13 invitique veniamus, nec unquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina: ſed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. 14 Magna autem parte clementi caſtigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut & 15 ſeveritas adhibeatur, & 16 contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet objurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſa, qui objurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem etiam in illis contentionibus, quæ cum 17 inimiciſſimis fiunt, etiamſi 18 nobis indigna audiamus, tamen 19 gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, nec conſtanter fieri poſſunt, nec iis, qui adſunt, probari. 20 Deforme etiam eſt de ſe ipſo 21 prædicare, falſa præſertim, & cum irriſione audientium imitari 22 militem glorioſum.

CAP.

ſtudio ſecandi aut urendi: ſic amicum caſtigare debemus, non ſtudio caſtigandi, ſed corrigendi reducendique ad officium. 12 ſi licebit. Nam crebro peccantes crebro etiam puniendi. 13 nobis enim ipſis, & aliis moleſti ſumus. 14 alii: *magna ex parte.* Sed Grævius præfert ellipſin particulæ *ex.* 15 Contra Horatius: *Ridentem dicere verum, quid vetat?* 16 convitia indigna homine ingenuo. Nam qui quid geſſit, quod minus deceat, ſi reprehendatur, non ægre ferre debet. 17 qui nos capitali odio perſequuntur. 18 quamvis in nos contumelioſi fuerint, & convitia indigna effuderint. 19 conſtantiam: ut non moveamur ad affectum. In quo maximo nobis adjumento ſunt litterarum ſtudia. 20 turpe & plenum ludibrii. 21 palam dicere & jactare ſeſe in ipſo quotidiano ſermone. 22 Thraſonem Terentianum & Pyrgopolinicem Plautinum.

1 quæ

CAP. XXXIX.

ARGUMENTUM.

Nunc de decoro in ædificiis etiam attendendo diſſerit: ubi eorum conſiderat Neceſſitatem, Dignitatem, Commoditatem, atque Laxitatem denique ſive Spatium. Subinde tamen magis virtuti, quam ædificiorum ſplendori ſtudendum eſſe monet, & exemplis diſſimilibus Cn. Octavii & Scauri probat, ad honores adipiſcendos magnificentiam ædium conduxiſſe aliis, aliis vero minus: ubi illorum ſimul errorem notat, qui res externas aliorum magis, quam virtutes imitantur. Hinc præcepta quædam generalia, quibus ſuperiora velut in ſummam redigit, in omni actione obſervanda annectit, & facta eorum comparatione præſtantiſſimum illud eſſe oſtendit, ut rationi appetitus obtemperet.

ET quoniam 1 omnia perſequimur, (2 volumus quidem certe dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat eſſe. Cujus finis eſt uſus, ad quem acommodanda eſt ædificandi deſcriptio: & tamen adhibenda 3 dignitatis, commoditatisque diligentia. 4 Cn. Octavio, qui primus ex illla familia 5 conſul factus eſt, honori

1 quæ ad officiorum rationem pertinent 2 arrogantiam vitat. In quam incidit, qui profitetur, ſe nihil omittere. 3 quoniam decet principem virum & magnificum, habere domum magnificam & plenam dignitatis. 4 De Perſeo Rege Macedoniæ triumphavit poſt præturam, ſed navali triumpho. 5 A. V. C. DXXCIIX. cum Torquato.

6 dictum

ri fuiſſe accepimus, quod præclaram ædificaſſet in 6 Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viſeretur, ſuffragata domino, 8 novo homini, ad conſulatum putabatur. Hanc 9 Scaurus demolitus, 10 acceſſionem adjunxit ædibus. Itaque ille in ſuam domum conſulatum primus intulit: hic 11 ſummi & clariſſimi viri filius, in domum multiplicatam, 12 non repulſam ſolum retulit, ſed 13 ignominiam & 14 calamitatem. Ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo tota quærenda: nec 15 domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et 16 ut in cæteris habenda ratio non ſui ſolum, ſed etiam aliorum: ſic in domo clari hominis, in quam & 17 hoſpites multi recipiendi, & 18 admittenda hominum 19 cujusque modi multitudo,

6 dictum a Palanto, urbe Arcadiæ, unde Evander evenit. Erat urbis pars celeberrima, ubi Candidati domos conducebant. 7 fuiſſe auxilio, & tuliſſe ſuffragia ad conſulatum conſequendum. 8 cujus majores non fuerant in magiſtratu. 9 cujus domus in palatio quoque fuit. De ejus magnificentia vide Plinium lib. XXXVI, cap. 15. 10 ædes ſuas, domum Octavii demoliendo, majores efficit. 11 M. Scauri principis ſenatus filius vitricum habuit Sullam. 12 in petitione conſulatus: atque etiam de ambitu damnatus eſt. 13 nam L. Sullæ in Sicilia quæſtor, repetundarum damnatus eſt. 14 qui ſuape ſponte exulavit. 15 Hoc eſt, quod Seneca dixit: *habita non amœne, ſed ſalubriter, nec dominum eſſe velis notum a domo, ſed domum a domino.* 16 quemadmodum in omnibus aliis rebus, quid nobis agendum ſit, conſiderare debemus, non ſolum propter nos, verum etiam propter alios. 17 amici externi. 18 ut tunc erant clientes: Et varia hominum genera domos principum ingrediuntur. 19 alii legunt: *cujusque generis.* Sed *cujusque modi* præferunt

titudo, adhibenda eſt cura 20 laxitatis. 21 Aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit, ſi eſt in ea 22 ſolitudo, & maxime, ſi aliquando alio domino ſolita eſt 23 frequentari. Odioſum eſt enim, cum a prætereuntibus dicitur: 24 *O domus antiqua, heu quam diſpari dominare domino!* quod quidem, his temporibus, 25 in multis licet dicere. Cavendum eſt etiam, præſertim ſi ipſe ædifices, ne extra modum ſumptu, & magnificentia prodeas. Quo in genere 26 multum mali etiam in 27 exemplo eſt. Studioſe enim pleriqne, præſertim in hanc partem, facta principum imitantur: ut 28 L. Luculli, ſummi viri, virtutem quis? at quam multi 29 villarum ma-

runt ſcripti libri & Nonius, eodemque alibi utitur Cicero. 20 amplitudinis. Medium itaque tenere debeat. 21 id eſt, *aliqui.* Ut in Lælio: *Aliter amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt.* 22 ſi adeo ampla eſt, ut non tota poſſit habitari. 23 coli familiæ frequentia, clientumque concurſu. 24 Ex vetere poeta. Eſt autem *o domus,* ſenarii finis: integer vero ſenarius id quod ſequitur: *antiqua, heu, quam domino dominaris diſpari.* Licet verba ſint tranſpoſita. Senſus eſt: O domus antiqua, quæ olim habuiſti dominum honoratum & clarum virum, & quæ dicebaris domus illius, aut illius viri, ſcilicet Pompeji: eheu, quam diſparis & diſſimilis domini domus diceris. Nonnulli malunt, *o domus Anci.* Sed id reliqui non probant. 25 in multis Cæſarianis, Pompejanas ædes nullo alio quam victoriæ jure habitantibus. 26 *multas ædificare domos, & paſcere multos, eſt ad pauperiem ſemita certa quidem.* 27 ſemper enim principes imitatur populus. 28 Tubero Stoicus Lucullum togatum Xerxen appellavit propter villam in ſinu Bajano, & aquam marinam immiſſam effoſſo monte. 29 De Luculli hortis ſumtuoſiſſimis vide Plutarchum in ejus vita.

30 ſpe-

magnificentiam imitati ſunt? quarum quidem certe eſt adhibendus modus ad mediocritatemque revocandus. Eademque mediocritas ad uſum, cultumque vitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus. In omni autem actione ſuſcipienda tria ſunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil eſt ad officia conſervanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res ſit, quam efficere velimus: ut neve major, neve minor cura & opera ſuſcipiatur, quam cauſa poſtulet; tertium eſt, ut caveamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem [30] ſpeciem, & dignitatem, moderata ſint. Modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium [31] præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

CAP. XL.

ARGUMENTUM.

Quod erat ſecundum ex iis, in quibus Decori vim poſitam eſſe dixit, id nunc tertio & ultimo loco explicat: docens de ordine rerum, & temporum opportunitate. Ubi primum de Vocabulis certi quid conſtituit, & ne quis εὐταξίαν Modeſtiam interpretetur, definitionibus, quid inter illa, & his affinia interſit, palam facit: atque his propoſi-

30 ſpecies & dignitas eſt externa pompa, ſplendor & ornatus, qui in cultu & alio paratu in oculos hominum incurrit. Hinc perſonæ ſenatoriæ dicuntur *ſpecioſæ* ab illa ſpecie tunicæ laticlaviæ, quæ hominum oculos, cum in publico verſarentur, feriit. 31 nam eſt veluti cauſa efficiens eorum, quæ ſequuntur.

poſitis, quid ſit hujus loci proprium, indicat. Deinde quem ordinem in actionibus, & vitæ univerſæ officiis ſervari velit Cicero, luculenter oſtendit, ita ut videatur ſingula pene officii momenta proſequi, eaque omnia egregie ſimilitudinibus, exemplis & epiphonematibus declarat.

DEINCEPS de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt. Hac autem ſcientia 1 continetur ea, quam Græci 2 εὐταξίαν nominant, non hæc, quam interpretamur modeſtiam: quo in verbo modus ineſt. Sed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſervatio. Itaque, ut eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur a Stoicis, ut modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco ſuo collocandarum. Itaque videtur eadem 3 vis ordinis, & collocationis fore. Nam & ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis, & accommodatis locis: locum autem 4 actionis, opportunitatem temporis eſſe dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græce εὐκαιρία. Latine appellatur occaſio. 6 Sic fit, ut modeſtia hæc, quam interpretamur, ita, ut dixi, ſcientia ſit opportunitatis idoneorum ad agendum

1 alii legunt, *continet eam*: ſed noſtra lectio melior. 2 εὐταξία ſignificat diſciplinam quandam & verecundiam manendi in ſuo ordine & loco, ſic ut nec adſpiremus altius, quam decet, nec evagemur latius: deinde quandam elegantiam, prudentiamque, omnia ordine & tempeſtive faciendi. 3 natura & proprietas. 4 operationis. 5 hinc *in loco* ſæpe eſt tempeſtive. 6 ex horum verborum definitione hoc ſequitur.

7 quia

dum temporum. Sed poteſt eadem eſſe prudentiæ 7 definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de 8 moderatione, & temperantia, & 9 earum ſimilibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, ſuo loco dicta ſunt: quæ autem harum virtutum, de quibus 10 jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum 11 approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda ſunt. Talis eſt igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione conſtanti, ſic in vita omnia ſint 12 apta inter ſe, & convenientia. Turpe eſt enim, valdeque vitioſum, in re ſevera 13 convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. Bene Pericles, cum 14 haberet collegam in Prætura Sophoclem poetam, hique 15 de communi officio conveniſſent, & caſu formoſus puer præteriret, dixiſſetque Sophocles, O puerum pulchrum, Pericle! *At enim Prætorem Sophocle, decet, non ſolum 16 manus, ſed etiam 17 oculos abſtinentes habere.* Atque hoc idem Sophocles, ſi in

G 18 athle-

7 quia rationem oſtendi, qua quidque faciendum ſit. Itaque prudentiæ nomine virtutes omnes Socrates intellexit. 8 moderatio eſt hoc loco, quam paullo ante modeſtiam dixit. 9 hæc lectio præferenda eſt alteri, quæ habet, *aliis ſimilibus*. 10 *jamdiu* melius eſt, quam *jamdudum*, quod in aliis legitur: quia continuatio temporis & actionis manentis huic loco bene convenit. 11 laudationem & commendationem. 12 Vulgati habent *convivio dignum*. 13 Quod friget præ illo. 14 hoc factum eſt bello Samio: quod Periclis ductu & auſpiciis Athenienſes geſſerunt anno quarto Olympiadis XXCI. 15 ut jura redderent. 16 a pecuniæ lucro. 17 a libidinoſo aſpectu.

18 nudis

18 athletarum probatione dixiſſet, juſta 19 reprehenſione caruiſſet. Tanta vis eſt 20 & loci, & temporis: ut, ſi quis, cum cauſam ſit acturus, in itinere, aut in 21 ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentius cogitet non reprehendatur: at, hoc idem ſi in 22 convivio faciat, 23 inhumanus videatur, 24 inſcitia temporis. Sed ea, quæ multum 25 ab humanitate diſcrepant, ut, ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna perverſitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta deſiderant: quæ autem parva videntur eſſe delicta, neque a 26 multis intelligi poſſunt, ab iis eſt diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paullum diſcrepent, tamen id a 27 ſciente animadverti ſolet: ſic vivendum eſt in vita, ne 28 forte quid diſcrepet: vel multo etiam magis, quo major, & melior actionum, quam ſonorum, concentus eſt.

CAP.

18 nudis enim corporibus athletæ certabant, ut ſi viderentur robuſti, a prætoribus probarentur. 19 nam oratio actioni fuiſſet conſentanea. 20 ut nec omnia, nec paſſim, nec ab omnibus. 21 quod cum facerent philoſophi fere ſemper & non ſuo loco, irridebantur ab aliis. 22 unde lex iſta. ἢ πῖθι, ἢ ἄπιθι, *aut bibe, aut abi.* 23 ruſticus, 24 ita elegantiſſime vertit Cicero, quam Græci dicunt ἀκαιρίαν. 25 ab his moribus, quos homo bene inſtitutus habere debet. 26 imperita multitudine. 27 perito in muſicis. 28 ut ſit *æqualitas ac tenor vitæ per omnia conſonans ſibi.* Seneca Epiſt. 31.

1 Aptis-

CAP. XLI.

ARGUMENTUM.

Minima etiam errata ſtudioſe eſſe cavenda, partim ſimili a Muſicis ſumpto, partim congerie aliquot exemplorum illuſtrat. Poſt ex vitiis alienis noſtra emendanda monet, itemque in rebus dubiis doctiores, & prudentiores eſſe conſulendos, quod poſterius ab exemplo pictorum, & poetarum etiam confirmat. Hinc quæ conſuetudine introducta ſunt, obſervanda omnino eſſe præcipit, & gemina occupatione tam κακοζηλίαν in raris præſtantium virorum exemplis, quam Cynicorum ἀναίδειαν, verecundiæ inimicam vitandam eſſe cenſet. Poſtremo de colendis iis, qui ætate, dignitate, & auctoritate antecellunt, quædam adjicit, & generali præcepto locum hunc omnem de Modeſtia claudit.

ITAQUE, ut [1] in fidibus muſicorum aures vel minima ſentiunt: ſic nos, ſi acres, ac diligentes [2] eſſe volumus, animadverſoresque vitiorum magna ſæpe intelligimus ex parvis. Ex oculorum [3] obtutu, ex ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutio-

1 Aptiſſima comparatio. Nam vita hominum harmonia eſt. 2 quidam interſerunt, *judices*, non attendentes, *acres & diligentes* ſine ſubſtantivo etiam alibi a Cicerone poni. 3 nam oculi ſunt in amore duces. 4 Eſtenim in ſuperciliis pars animi: negamus, annuimus. Hæc maxime indicant faſtum. Vide Plinium lib. XI. Hiſtor. Nat. cap. 37. *Ira contractis, triſtitia deductis, hilaritas remiſſis oſtenditur ſuperciliis.* Quintil. XI. 3.

cutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex ſubmiſſione, ex ceteris ſimilibus, facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque diſcrepet. Quo in genere non eſt incommodum, quale quodque eorum ſit, ex aliis judicare: ut, ſi quid 5 dedeceat in aliis, vitemus & ipſi. 6 Fit enim neſcio quomodo, ut 7 magis in aliis cernamus, quam in nobiſmet ipſis, ſi quid delinquitur. Itaque faciliime corriguntur in diſcendo, 8 quorum vitia imitantur, emendandi cauſa magiſtri. Nec vero alienum eſt, ad ea eligenda quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam uſu peritos, & quid his de quoq; officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere deferri ſolet, quo 9 a natura ipſa deducitur. 10 In quibus videndum eſt, non modo, quid quisque loquatur, ſed etiam, quid quisque ſentiat, atque etiam, qua de cauſa quid quisque ſentiat. Ut enim 11 pictores, & ii, qui 12 ſigna fabricantur, 13 & vero etiam poetæ, ſuum

5 ad hoc alienorum morum ſpeculum tanto diligentius noſtros explorare ac emendare debemus, quanto cæciores in re noſtra judices ſumus propter φιλαυτίαν, affectuumque nebulam. *Felix, quem faciunt aliena pericula cautum.* 6 Sic etiam Terentius in Adelphis Act. III. Scen. 4. & Horat. lib. 1. Sat. 4. 7 *aliena vitia in oculis habemus, noſtra a tergo ſunt.* Seneca. 8 magiſtri, cum diſcipulos reprehendere volunt, eos imitantur; ut diſcipuli videndo cognoſcant, quam dedeceat id, in quo reprehenduntur. 9 a recta ratione. 10 ſaluberrimum eſt hoc præceptum Ciceronis. Nam prout quisque affectus eſt, ita varie de rebus judicat. 11 maxime Apelles. 12 ſculptores & ſtatuarii. 13 *Et vero* affirmantis eſt, ut ſæpe Cicero. Inepte in aliis, *& veri poetæ* legitur.

14 di-

ſuum quisque opus a vulgo conſiderari vult: ut, ſi quid reprehenſum ſit a pluribus, id corrigatur: hique & ſecum, & cum aliis, quid in eo peccatum ſit, 14 exquirunt: 15 ſic aliorum judicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda ſunt. Quæ vero, 16 more aguntur, inſtitutiſque civilibus, de his nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa 17 præcepta ſunt, nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus 18 contra morem, conſuetudinemque civilem fecerint, locutive ſint, idem ſibi arbitretur licere. 19 Magnis illi & divinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. 20 Cynicorum vero ratio tota eſt ejicienda: eſt enim inimica verecundiæ; ſine qua nihil rectum eſſe poteſt; nihil honeſtum. Eos autem, quorum vita perfecta in rebus honeſtis, atque magnis eſt, bene de republica ſentientes

 ac

14 diligenter perſcrutantur. 15 modo iis probari velimus, & quid alii de nobis exiſtiment, non contemnamus. 16 Vide Corn. Nepotem in proœmio, ubi oſtendit, non eadem omnibus honeſta eſſe atque turpia, ſed omnia majorum inſtitutis judicari. 17 quæ ab omnibus obſervari debent: ergo de his non opus eſt præcipere. 18 quoniam Socrates novam Athenis religionem introducebat, contra mores & inſtituta civitatis: & Ariſtippus voluptati omnia tribuebat, & quæſtui philoſophiam habere cœpit, & ejus domum meretrices frequentabant. 19 virtutibus excellentibus, eruditione eximia. 20 qui omnia volebant fieri ad libidinem & appetitum, nullamque verecundiæ habebant rationem.

21 ſen-

ac bene n eritos, aut merentes, 21 ſicut aliquo 22 honore, aut imperio affectos, obſervare, & colere debemus 23 tribuere etiam multum ſenectuti: 24 cedere iis, qui magiſtratum habebunt: 25 habere delectum civis, & peregrini: in ipſoque peregrino, 26 privatimne an publice venerit: ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſervare debemus.

CAP. XLII.

ARGUMENTUM.

Ultimus de Decoro locus de artibus & quaeſtibus eſt: de quibus hic nonnulla ſuperioribus addit. Et ut planum fiat, quae libero ac ingenuo homine digna ſint, quae minus, diſtinguit artificia, & dedecere hominem ingenuum, ait, tum ea, quae incurrunt in odia hominum, tum quae luxui, & voluptatibus inſerviunt; mercenariorum item, opificum & propolarum quaeſtus, quos omnes illiberales cenſet: decere autem maxime, quibus vel prudentia major ineſt, vel non mediocris utilitas quaeritur, quales Medicina, Architectura, doctrina rerum honeſtarum, merca- turam

21 ſententia eſt, non ſecus honorandos eſſe Philoſophos, aliosque privatos bene merentes de republica, atque eos, qui conſtituti ſunt in honore vel imperio. 22 magiſtratu civili aut militari. 23 propter uſum rerum, ætate partum: & quod junioribus parentum loco ſint. 24 & propter poteſtatem, & propter publicam auctoritatem. 25 erga cives officioſi, peregrinos honore afficere debemus. 26 nam, ſi legatus, major ei tribuendus eſt honor.

1 digni

turam quoque, ſi avaritia abſit, & agriculturam, quam eximie commendat.

JAM de artificiis, & quæſtibus, qui 1 liberales habendi, qui 2 ſordidi ſint, hæc fere accepimus. Primum improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt, ut 3 portitorum & 4 fœneratorum. Illiberales autem, & ſordidi quæſtus 5 mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Eſt enim illis ipſa merces 6 auctoramentum ſervitutis. Sordidi etiam putandi, qui 7 mercantur a mercatoribus, quod ſtatim vendant. Nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec vero quidquam eſt turpius 8 vanitate: 9 opificesque omnes in ſordida arte verſantur. Nec vero quidquam 10 ingenuum poteſt habere officina.

1 digni homine libero & ingenuo. 2 ſerviles. In quibus comparandis neceſſe eſt, ut manus ſordeant. 3 quorum opera publicani utebantur in exigendis vectigalibus & portoriis. 4 qui pecuniam ſub quæſtu immodico aliis elocant. 5 ut bajuli, cæterique, qui corporis operam locant. 9 quoddam privilegium & auctoritas ſervi: illa enim merces effecit, ut majoris ſit auctoritatis, quam ſervus; licet uterque ſerviat: tamen ille conductus mercede magis auctoratus videtur. Non enim tenetur ad operam ſuam præſtandam, niſi detur merces: ſervi autem in poteſtate Dominorum ſunt. Sed hæc moribus Romanis, non hodiernis. 7 inſtitores, qui ab agricolis & mercatoribus emunt, quod ſtatim carius vendunt, nihil lucrantes, niſi mentiantur, ſe magno pretio emiſſe. 8 mendacio. 9 ut fabri, ſutores & ſimiles. 10 ingenuo liberoque homine dignum.

ac bene n erit quæ miniſtræ ſunt vo-
nore, au coqui, 13 fartores,
benu Terentius. Adde huc, ſi pla-
de ſaltatores, 18 totumque lu-
le autem artibus aut pruden-
non mediocris utilitas quæ-
ut architectura, ut 19 doctrina
: hæ ſunt iis, quorum ordini
honeſtæ. Mercatura autem ſi 20 te-
putanda eſt: ſin magna & copio-
dique apportans, multisque 21 ſine va-
rtiens, non eſt admodum vituperanda:
ſi ſatiata quæſtu, vel 22 contenta poti-
pe ex alto in portum, ex ipſo portu ſe in
poſſeſſionesque 23 contulerit, videtur jure
poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex
aliquid acquiritur, nihil eſt agricultura melius,

11 qui vendunt piſces magnos, & bolonas exercent. 12 qui carnes vendunt. 13 qui inſititia & farcimina faciunt. 14 qui recentes piſces vendunt. 15 in Eunucho act. 2. ſcena 3. 16 qui vendunt unguenta ad delicias & luxum. 17 hiſtriones, qui ſaltando fabulam in theatro exhibent. 18 qui non oblectandi, ſed lucri cauſa ſit. 19 munus docendi honeſtas artes. 20 paucarum mercium. 21 vendens ſine mendacio, ut non decipiantur emtores. Licet hoc adeo familiare ſit mercatoribus, ut congenitum videatur, & ſine eo ſacra eorum conſtare vix videantur. 22 quæ aliquando finem cupiditatibus imponit, & quæſtu jam parto contenta vixit. 23 iverit ad agros emendos colendosque, ut domeſticos alere poſſit.

lius, nihil uberius, nihil dulcius, 24 nihil homine, nihil libero dignius. De qua, quoniam in Catone majore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

CAP. XLIII.

ARGUMENTUM.

Tranſit nunc Cicero ad comparationem duorum inter ſe honeſtorum: atque hic officia juſtitiæ longe præferenda eſſe officiis prudentiæ aſſerit, ideo, quod communi magis ſerviant ſocietati: ideoque hoc capite tribus potiſſimum argumentis a fine hominis, a ſapientiæ definitione & a communi experientia, & teſtimonio ac conſenſu omnium ſaniorum hominum deſumptis probat.

SED ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio & comparatio; 1 de duobus honeſtis, utrum honeſtius: qui locus a 2 Panætio eſt prætermiſſus. Nam cum omnis honeſtas manet a partibus quatuor, quarum

 3 una

24 Vulgo: *nihil libero homine dignius.* Sed præſtat ſcriptorum librorum lectio: *nihil homine, nihil libero dignius,* hominem enim fere appellat eum, qui ſapientiæ præceptis ſit imbutus: liberum, qui ſervus non ſit.

1 ſi ſcilicet incidant præſtanda in idem tempus, cum utroque defungi non liceat: tum deliberatur, utrum alteri ſit præferendum. 2 Non mirum. Stoicis enim placebat peccata eſſe paria, ut notum eſt, & nullum eſſe medium inter virtutem & vitium.

3 pru-

18 athletarum probatione dixiſſet, juſta 19 reprehenſione caruiſſet. Tanta vis eſt 20 & loci, & temporis: ut, ſi quis, cum cauſam ſit acturus, in itinere, aut in 21 ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentius cogitet non reprehendatur: at, hoc idem ſi in 22 convivio faciat, 23 inhumanus videatur, 24 inſcitia temporis. Sed ea, quæ multum 25 ab humanitate diſcrepant, ut, ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna perverſitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta deſiderant: quæ autem parva videntur eſſe delicta, neque a 26 multis intelligi poſſunt, ab iis eſt diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paullum diſcrepent, tamen id a 27 ſciente animadverti ſolet: ſic vivendum eſt in vita, ne 28 forte quid diſcrepet; vel multo etiam magis, quo major, & melior actionum, quam ſonorum, concentus eſt.

CAP.

18 nudis enim corporibus athletæ certabant, ut ſi viderentur robuſti, a prætoribus probarentur. 19 nam oratio actioni fuiſſet conſentanea. 20 ut nec omnia, nec paſſim, nec ab omnibus. 21 quod cum facerent philoſophi fere ſemper & non ſuo loco, irridebantur ab aliis. 22 unde lex iſta. ἢ πῖθι, ἢ ἄπιθι, *aut bibe, aut abi.* 23 ruſticus, 24 ita elegantiſſime vertit Cicero, quam Græci dicunt ἀκαιρίαν. 25 ab his moribus, quos homo bene inſtitutus habere debet. 26 imperita multitudine. 27 perito in muſicis. 28 ut ſit *æqualitas ac tenor vitæ per omnia conſonans ſibi.* Seneca Epiſt. 31.

1 Aptis-

CAP. XLI.

ARGUMENTUM.

Minima etiam errata ſtudioſe eſſe cavenda, partim ſimili a Muſicis ſumpto, partim congerie aliquot exemplorum illuſtrat. Poſt ex vitiis alienis noſtra emendanda monet, itemque in rebus dubiis doctiores, & prudentiores eſſe conſulendos, quod poſterius ab exemplo pictorum, & poetarum etiam confirmat. Hinc quæ conſuetudine introducta ſunt, obſervanda omnino eſſe præcipit, & gemina occupatione tam κακοζηλίαν *in raris præſtantium virorum exemplis, quam Cynicorum* ἀναίδειαν, *verecundiæ inimicam vitandam eſſe cenſet. Poſtremo de colendis iis, qui ætate, dignitate, & auctoritate antecellant, quædam adjicit, & generali præcepto locum hunc omnem de Modeſtia claudit.*

ITAQUE, ut [1] in fidibus muſicorum aures vel minima ſentiunt: ſic nos, ſi acres, ac diligentes
2 eſſe volumus, animadverſoresque vitiorum magna ſæpe intelligimus ex parvis. Ex oculorum 3
obtutu, ex ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutio-

1 Aptiſſima comparatio. Nam vita hominum harmonia eſt. 2 quidam interſerunt, *judices,* non attendentes, *acres & diligentes* ſine ſubſtantivo etiam alibi a Cicerone poni. 3 nam oculi ſunt in amore duces. 4 Eſtenim in ſuperciliis pars animi: negamus, annuimus. Hæc maxime indicant faſtum. Vide Plinium lib. XI. Hiſtor. Nat. cap. 37. *Ira contractis, triſtitia deductis, hilaritas remiſſis oſtenditur ſuperciliis.* Quintil. XI. 3.

5 ad

cutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex ſubmiſſione, ex ceteris ſimilibus, facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque diſcrepet. Quo in genere non eſt incommodum, quale quodque eorum ſit, 3 ex aliis judicare 4 ut, ſi quid 5 dedeceat in aliis, vitemus & ipſi. 6 Fit enim neſcio quomodo, ut 7 magis in aliis cernamus, quam in nobismet ipſis, ſi quid delinquitur. Itaque facillime corriguntur in diſcendo, 8 quorum vitia imitantur, emendandi cauſa magiſtri. Nec vero alienum eſt, ad ea eligenda quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam uſu peritos, & quid his de quoq; officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere deferri ſolet, quo 9 a natura ipſa deducitur. 10 In quibus videndum eſt, non modo, quid quisque loquatur, ſed etiam, quid quisque ſentiat, atque etiam, qua de cauſa quid quisque ſentiat. Ut enim 11 pictores, & ii, qui 12 ſigna fabricantur, 13 & vero etiam poetæ, ſuum

5 ad hoc alienorum morum ſpeculum tanto diligentius noſtros explorare ac emendare debemus, quanto cœciores in re noſtra judices ſumus propter Φιλαυτίαν, affectuumque nebulam. *Felix, quem faciunt aliena pericula cautum.* 6 Sic etiam Terentius in Adelphis Act. III. Scen. 4. & Horat. lib. 1. Sat. 4. 7 *aliena vitia in oculis habemus, noſtra a tergo ſunt.* Seneca. 8 magiſtri, cum diſcipulos reprehendere volunt, eos imitantur; ut diſcipuli videndo cognoſcant, quam dedeceat id, in quo reprehenduntur. 9 a recta ratione. 10 ſaluberrimum eſt hoc præceptum Ciceronis. Nam prout quisque affectus eſt, ita varie de rebus judicat. 11 maxime Apelles. 12 ſculptores & ſtatuarii. 13 *Et vero* affirmantis eſt, ut ſæpe Cicero. Inepte in aliis, *& veri poetæ* legitur.

14 di-

ſuum quisque opus a vulgo conſiderari ſvult: ut, ſi quid reprehenſum ſit a pluribus, id corrigatur: hique & ſecum, & cum aliis, quid in eo peccatum ſit, 14 exquirunt: 15 ſic aliorum judicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda ſunt. Quæ vero, 16 more aguntur, inſtitutisque civilibus, de his nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa 17 præcepta ſunt, nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus 18 contra morem, conſuetudinemque civilem fecerint, locutive ſint, idem ſibi arbitretur licere. 19 Magnis illi & divinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. 20 Cynicorum vero ratio tota eſt ejicienda: eſt enim inimica verecundiæ; ſine qua nihil rectum eſſe poteſt; nihil honeſtum. Eos autem, quorum vita perfecta in rebus honeſtis, atque magnis eſt, bene de republica ſentientes

 ac

14 diligenter perſcrutantur. 15 modo iis probari velimus, & quid alii de nobis exiſtiment, non contemnamus. 16 Vide Corn. Nepotem in proœmio, ubi oſtendit, non eadem omnibus honeſta eſſe atque turpia, ſed omnia majorum inſtitutis judicari. 17 quæ ab omnibus obſervari debent: ergo de his non opus eſt præcipere. 18 quoniam Socrates novam Athenis religionem introducebat, contra mores & inſtituta civitatis: & Ariſtippus voluptati omnia tribuebat, & quæſtui philoſophiam habere cœpit, & ejus domum meretrices frequentabant. 19 virtutibus excellentibus, eruditione eximia. 20 qui omnia volebant fieri ad libidinem & appetitum, nullamque verecundiæ habebant rationem.

21 ſen-

ac bene meritos, aut merentes, 21 ſicut aliquo 22 honore, aut imperio affectos, obſervare, & colere debemus 23 tribuere etiam multum ſenectuti: 24 cedere iis, qui magiſtratum habebunt: 25 habere delectum civis, & peregrini: in ipſoque peregrino, 26 privatimne an publice venerit: ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſervare debemus.

CAP. XLII.

ARGUMENTUM.

Ultimus de Decoro locus de artibus & quæſtibus eſt: de quibus hic nonnulla ſuperioribus addit. Et ut planum fiat, quæ libero ac ingenuo homine digna ſint, quæ minus, diſtinguit artificia, & dedecere hominem ingenuum, ait, tum ea, quæ incurrunt in odia hominum, tum quæ luxui, & voluptatibus inſerviunt; mercenariorum item, opificum & propolarum quæſtus, quos omnes illiberales cenſet: decere autem maxime, quibus vel prudentia major ineſt, vel non mediocris utilitas quæritur, quales Medicina, Architectura, doctrina rerum honeſtarum, mercaturam

21 ſententia eſt, non ſecus honorandos eſſe Philoſophos, aliosque privatos bene merentes de republica, atque eos, qui conſtituti ſunt in honore vel imperio. 22 magiſtratu civili aut militari. 23 propter uſum rerum, ætate partum: & quod junioribus parentum loco ſint. 24 & propter poteſtatem, & propter publicam auctoritatem. 25 erga cives officioſi, peregrinos honore afficere debemus. 26 nam, ſi legatus, major ei tribuendus eſt honor.

turam quoque, ſi avaritia abſit, & agriculturam, quam eximie commendat.

JAM de artificiis, & quæſtibus, qui 1 liberales habendi, qui 2 ſordidi ſint, hæc fere accepimus. Primum improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt, ut 3 portitorum & 4 fœneratorum. Illiberales autem, & ſordidi quæſtus 5 mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Eſt enim illis ipſa merces 6 auctoramentum ſervitutis. Sordidi etiam putandi, qui 7 mercantur a mercatoribus, quod ſtatim vendant. Nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec vero quidquam eſt turpius 8 vanitate: 9 opificesque omnes in ſordida arte verſantur. Nec vero quidquam 10 ingenuum poteſt habere officina.

1 digni homine libero & ingenuo. 2 ſerviles. In quibus comparandis neceſſe eſt, ut manus ſordeant. 3 quorum opera publicani utebantur in exigendis vectigalibus & portoriis. 4 qui pecuniam ſub quæſtu immodico aliis elocant. 5 ut bajuli, cæterique, qui corporis operam locant. 9 quoddam privilegium & auctoritas ſervi: illa enim merces effecit, ut majoris ſit auctoritatis, quam ſervus; licet uterque ſerviat: tamen ille conductus mercede magis auctoratus videtur. Non enim tenetur ad operam ſuam præſtandam, niſi detur merces: ſervi autem in poteſtate Dominorum ſunt. Sed hæc moribus Romanis, non hodiernis. 7 inſtitores, qui ab agricolis & mercatoribus emunt, quod ſtatim carius vendunt, nihil lucrantes, niſi mentiantur, ſe magno pretio emiſſe. 8 mendacio. 9 ut fabri, ſutores & ſimiles. 10 ingenuo liberoque homine dignum.

Minimeque artes probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum, 11 cetarii, 12 lanii, coqui, 13 fartores, 14 piſcatores, ut ait 15 Terentius. Adde huc, ſi placet, 16 unguentarios, 17 ſaltatores, 18 totumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut 19 doctrina rerum honeſtarum: hæ ſunt iis, quorum ordini conveniunt, honeſtæ. Mercatura autem ſi 20 tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna & copioſa, multa undique apportans, multiſque 21 ſine vanitate impertiens, non eſt admodum vituperanda: atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, vel 22 contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum, ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſioneſque 23 contulerit, videtur jure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt agricultura melius,

11 qui vendunt piſces magnos, & bolonas exercent. 12 qui carnes vendunt. 13 qui inſititia & farcimina faciunt. 14 qui recentes piſces vendunt. 15 in Eunucho act. 2. ſcena 2. 16 qui vendunt unguenta ad delicias & luxum. 17 hiſtriones, qui ſaltando fabulam in theatro exhibent. 18 qui non oblectandi, ſed lucri cauſa fit. 19 munus docendi honeſtas artes. 20 paucarum mercium. 21 vendens ſine mendacio, ut non decipiantur emtores. Licet hoc adeo familiare ſit mercatoribus, ut congenitum videatur, & ſine eo ſacra eorum conſtare vix videantur. 22 quæ aliquando finem cupiditatibus imponit, & quæſtu jam parto contenta vixit. 23 iverit ad agros emendos colendoſque, ut domeſticos alere poſſit.

24 Vul-

lius, nihil uberius, nihil dulcius, 24 nihil homine, nihil libero dignius. De qua, quoniam in Catone Majore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

CAP. XLIII.

ARGUMENTUM.

Tranſit nunc Cicero ad comparationem duorum inter ſe honeſtorum: atque hic officia juſtitiæ longe præferenda eſſe officiis prudentiæ aſſerit, ideo, quod communi magis ſerviant ſocietati: ideoque hoc capite tribus potiſſimum argumentis a fine hominis, a ſapientiæ definitione & a communi experientia, & teſtimonio ac conſenſu omnium ſaniorum hominum deſumptis probat.

SED ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio & comparatio; 1 de duobus honeſtis, utrum honeſtius: qui locus a 2 Panætio eſt prætermiſſus. Nam cum omnis honeſtas manet a partibus quatuor, quarum

 3 una

24 Vulgo: *nihil libero homine dignius.* Sed præſtat ſcriptorum librorum lectio: *nihil homine, nihil libero dignius,* hominem enim fere appellat eum, qui ſapientiæ præceptis ſit imbutus: liberum, qui ſervus non ſit.

1 ſi ſcilicet incidant præſtanda in idem tempus, cum utroque defungi non liceat: tum deliberatur, utrum alteri ſit præferendum. 2 Non mirum. Stoicis enim placebat peccata eſſe paria, ut notum eſt, & nullum eſſe medium inter virtutem & vitium.

3 pru-

Minimeque artes probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum, 11 cetarii, 12 lanii, coqui, 13 fartores, 14 piſcatores, ut ait 15 Terentius. Adde huc, ſi placet, 16 unguentarios, 17 ſaltatores, 18 totumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut 19 doctrina rerum honeſtarum: hæ ſunt iis, quorum ordini conveniunt, honeſtæ. Mercatura autem ſi 20 tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna & copioſa, multa undique apportans, multiſque 21 ſine vanitate impertiens, non eſt admodum vituperanda: atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, vel 22 contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum, ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſioneſque 23 contulerit, videtur jure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt agricultura melius,

11 qui vendunt piſces magnos, & bolonas exercent. 12 qui carnes vendunt. 13 qui inſititia & farcimina faciunt. 14 qui recentes piſces vendunt. 15 in Eunucho act. 2. ſcena 2. 16 qui vendunt unguenta ad delicias & luxum. 17 hiſtriones, qui ſaltando fabulam in theatro exhibent. 18 qui non oblectandi, ſed lucri cauſa fit. 19 munus docendi honeſtas artes. 20 paucarum mercium. 21 vendens ſine mendacio, ut non decipiantur emtores. Licet hoc adeo familiare ſit mercatoribus, ut congenitum videatur, & ſine eo ſacra eorum conſtare vix videantur. 22 quæ aliquando finem cupiditatibus imponit, & quæſtu jam parto contenta vixit. 23 iverit ad agros emendos colendoſque, ut domeſticos alere poſſit.

24 Vul-

lius, nihil uberius, nihil dulcius, 24 nihil homine, nihil libero dignius. De qua, quoniam in Catone Majore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

CAP. XLIII.

ARGUMENTUM.

Tranſit nunc Cicero ad comparationem duorum inter ſe honeſtorum: atque hic officia juſtitiæ longe præferenda eſſe officiis prudentiæ aſſerit, ideo, quod communi magis ſerviant ſocietati: ideoque hoc capite tribus potiſſimum argumentis a fine hominis, a ſapientiæ definitione & a communi experientia, & teſtimonio ac conſenſu omnium ſaniorum hominum deſumptis probat.

SED ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio & comparatio: 1 de duobus honeſtis, utrum honeſtius: qui locus a 2 Panætio eſt prætermiſſus. Nam cum omnis honeſtas manet a partibus quatuor, quarum

24 Vulgo: *nihil libero homine dignius.* Sed præſtat ſcriptorum librorum lectio: *nihil homine, nihil libero dignius,* hominem enim fere appellat eum, qui ſapientiæ præceptis ſit imbutus: liberum, qui ſervus non ſit.

1 ſi ſcilicet incidant præſtanda in idem tempus, cum utroque defungi non liceat: tum deliberatur, utrum alteri ſit præferendum. 2 Non mirum. Stoicis enim placebat peccata eſſe paria, ut notum eſt, & nullum eſſe medium inter virtutem & vitium.

3 pru-

3 una ſit cognitionis, 4 altera communitatis, tertia 5 magnanimitatis, 6 quarta moderationis: hæc in deligendo officio ſæpe inter ſe comparentur neceſſe eſt. Placet igitur, 7 aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ 8 ex communitate, quam ea, quæ 9 ex cognitione ducuntur: idque hoc argumento confirmari poteſt, quod, ſi contigerit ea vita ſapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis, 10 quamvis omnia, quæ cognitione digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe conſideret, & contempletur; tamen ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem videre non poſſit, excedat e vita. Princepsque omnium virtutum eſt illa ſapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν, 11 aliam quandam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum, fugiendarumque ſcientia. Illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt 12 divinarum, atque 13 humanarum ſcientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & ſocietas inter ipſos. Ea ſi ma-

3 prudentia. 4 juſtitia. 5 fortitudo. 6 temperantia. 7 magis convenire & utiliora eſſe humanæ naturæ. 8 quæ faciunt ad ſocietatem humanam tuendam. 9 quæ verſantur in inquirendo vero. 10 quamvis ex meditatione ipſa & conſideratione rerum divinarum maximam capiat voluptatem, majorem tamen capiet, ſi habuerit ſocium, quo cum ea communicet, quæ meditando invenit. 11 In vulgatis quibusdam additur, *dicunt:* ſed quoniam in MSS. deeſt, ἀπὸ κοινοῦ ex priori verſu repetendum erit *vocant*. 12 Per res divinas intelligit naturales & illarum cauſſas, ad mentem gentilium philoſophorum, qui ſtatuebant, aut mundum eſſe Deum, aut Dei partem. 13 quæ complectitur doctrinam ſocietatis humanæ tuendæ.

14 Homo

ſi maxima eſt, ut certe neceſſe eſt, quod a 14 communitate ducatur officium, id eſſe maximum. Etenim cognitio, contemplatioque naturæ 15 manca quodam modo atque inchoata ſit, 19 ſi nulla actio rerum conſequatur. Ea vero actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad ſocietatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda eſt. Atque id optimus quiſque re ipſa oſtendit, & judicat. Quis eſt enim tam cupidus in perſpicienda, cognoſcendaque rerum natura, ut, ſi ei tractanti, contemplantique res cognitione digniſſimas, ſubito ſit oblatum periculum, diſcrimenque patriæ, cui ſubvenire, opitularique poſſit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam ſi 17 dinumerare ſe ſtellas, aut 18 metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur? atque 19 hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, ſtudiis officiisque ſcientiæ præponenda eſſe officia juſtitiæ: quæ

14 Homo ad duas res natus eſt, ad contemplandum & agendum. Officium maximum implet, ſi utrumque agit. Præſtat tamen actio, quam contemplatio, cum illa pro communi hominum ſocietate & utilitate ſuſcipitur, quia vitæ humanæ plus prodeſt, quam rerum abſconditarum ſcientia. 15 h.e. imperfecta, non ſolum propter hanc, quam affert. rationem, *ſi nulla actione rerum conſequatur*, ſi nihil agat in vita, nec proſit hominibus; ſed & quia illarum obſcuritas eſt magna, & cognitio tenuis. 16 virtus enim in actione conſiſtit. ut Eudoxus Cnidius, Geometra & Aſtrologus præſtantiſſimus. 18 ut Archimedes, qui in communi periculo ſuis pulveribus fuit intentus. 19 at ſcil. relinquat contemplationem, & adſit periclitanti aut amico &c.

pertinent ad hominum 20 charitatem: qua nihil homini debet eſſe 21 antiquius.

CAP. XLIV.

ARGUMENTUM.

Abſoluta probatione præcedentis aſſertionis Occupationem geminam addit, & primo crimen Philoſophis a ſe, cum de Juſtitia ageret, objectum, quaſi ignavi, & humanæ ſocietatis deſertores eſſent, bipartita defenſione ipſe diluit, oſtendens exemplis Lyſiæ, Platonis, & ſuorum præceptorum, eos, & viva voce docere, & ſcriptis, tum abſentes, tum omnem erudire poſteritatem: ubi eloquentiam quoque tuendæ communitati inſervire probat. Deinde opinionem eorum, qui utilitatis & neceſſitatis gratia initam eſſe cum hominibus ſocietatem ſtatuunt, ſimilitudine ab apibus petita refellit, idque expolitione, omnem ſine ſocio admirationem inſuavem fore, amplificat. Pauciſſimis etiam fortitudini juſtitiam præſtare innuit.

ATQUE illi, 1 quorum ſtudia, vitaque omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non receſſerunt. Nam & erudierunt multos quo meliores cives, utilioreſque rebus ſuis publicis eſſent: ut 2 Thebanum Epaminondam 3 Lyſis Pythagoræus, Syra-

---

20 ſic ex MSS. reſcripſit Grævius, cum in vulgatis exſtet: *utilitatem*. 21 carius & jucundius.

1 præſtantiſſimi philoſophi. 2 vide Cornelium Nepotem in vita Epaminondæ. 3 vulgo male: *Lyſias*. Nam Lyſias Rhetor nihil ad hunc locum. Lyſis Tarentinus Pythagoræ auditor, Thebas confugit, & Epaminondæ ibi præceptor factus eſt.

4 Pla-

Syracuſium Dionem 4 Plato, 5 multique multos, nosque ipſi, quidquid ad rempublicam attulimus, ſi modo aliquid attulimus, a 6 doctoribus, atque doctrina inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolum vivi, atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent. Sed hoc idem etiam poſt mortem 7 monumentis litterarum aſſequuntur. Nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab 8 iis, qui 9 ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reipublicæ pertineret, ut 10 otium ſuum ad noſtrum 11 negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudiis, & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem ſuam prudentiam, intelligentiamque potiſſimum conferunt. Ob eamque cauſam 12 eloqui copioſe, modo prudenter, melius eſt, quam vel acutiſſime ſine eloquentia cogitare; quod cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia complectitur eos, quibuscum communitate juncti ſumus.

4 Plato in Siciliam navigans ſuis doctrinis Dionem adjunxit, qui tum juvenis omnes Platonis diſcipulos ingenio & induſtria ſuperavit. 5 ut Periclem Anaxagoras, Alcibiadem Socrates, Africanum Panætius &c. 6 Hinc in Oratore ait: *Ego autem & me ſæpe nova videri dicere intelligo, cum pervetera dicam, ſed inaudita pleriſque, & fateor me oratorum, ſi modo ſum, aut quicunque ſum, non ex Rhetorum officinis, ſed ex Academiæ ſpatiis extitiſſe.* 7 libris & præceptis ad bene beateque vivendum ſcriptis. 8 Huc pertinent inprimis Platonis & Ariſtotelis ſcripta. 9 ad optimum modum & gubernationem reipublicæ. 10 contemplationem & cognitionem rerum in otio. 11 nos docendo, negotia publica gerere. 12 eloquentia copioſa, qua alios defendamus, vel egregiis cogitationibus præſtat.

Atque, ut apium examina non fingendorum favorum cauſa congregantur, ſed cum congregabilia natura ſint, fingunt favos: ſic homines, ac multo etiam magis, 13 natura congregati adhibent 14 agendi, 15 cogitandique ſolertiam. Itaque, niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, 16 attingat rerum cognitionem, 17 ſolivaga cognitio, & 18 jejuna videtur: itemque magnitudo animi, 19 remota communitate, conjunctioneque humana, feritas ſit quædam, & immanitas. Ita fit, ut 20 vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atque communitas. Nec verum eſt, quod dicitur a 21 quibuſdam propter neceſſitatem vitæ, quod ea, quæ natura 22 deſideraret, conſequi ſine aliis, atque efficere non poſſemus, 23 idcirco initam eſſe cum hominibus communitatem & ſocietatem: quod ſi omnia nobis, quæ ad victum, cultumque pertinent, quaſi 24 vir-

12 Hæc eſt Ariſtotelis doctrina, quam oppoſuit Platonicæ, ſtatuendi, neceſſitatem condidiſſe civitates. Vide infra. 14 ut cogitatio ſine actione inanis eſt, ſic actio, quæ cogitatione careat, ad temeritatem plerumque delabitur. 15 quam præferunt Codices nonnulli, *congregandi ſolertiam*, locum hic non habent. 16 niſi ſtudium ſocietatis cum rerum cognitione conjungatur. 17 ſolitaria. 18 parum utilis generis humano. 19 niſi fortitudo pugnet pro æquitate & utilitate communi. 20 ſuperet præſtabiliorque ſit. 21 maxime a Platone. 22 requireret ad vitam degendam. 23 Vulgo legitur: *idcirco iſtam eſſe*, &c. quod ſatis elegans & venuſtum cenſet Grævius, mutat tamen ex MSS. & primis editionibus.

24 citra

24 virgula divina ut ajunt, 25 ſuppeditarentur, cum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione & ſcientia collocaret. Non eſt ita. Nam & ſolitudinem fugeret, & 26 ſocium ſtudii quæreret: tum docere, tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. 27 Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione & ſcientia continetur.

CAP. XLV.

ARGUMENTUM.

Pergit in collatione honeſtorum Cicero, & Temperantiam etiam ſive moleſtiam cum juſtitia confert, dicens, aliquando officia modeſtiæ, & verecundiæ præferenda eſſe juſtitiæ & communi ſocietati. Sub finem tuendam inprimis, & juvandam hominum illam ſocietatem monet, & occaſione comparationis modo factæ admonitionem de gradibus officiorum juſtitiæ erga alios, atque alios ſupra traditam repetit, atque ſic primum hunc librum concludit.

ILLUD 1 forſitan quærendum ſit, num hæc 2 communitas, quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiam mode-

24 circa noſtram operam, quæ non expetimus. Satyram hac inſcriptione Varro compoſuit. 25 ad pedes, in promptu eſſent, ſuppeterent. 26 participem ſtudii ſui, & quo cum ſuas contemplationes communicare poſſet. 27 Duobus propoſitis honeſtis, concludit, utrum honeſtius: præfertque officia juſtitiæ officiis contemplationis & ſcientiæ.

1 Platonis rempublicam notat, qui laxior eſt multo, quam deceat. 2 juſtitia, quæ eſt ad communem hominum ſocietatem tuendam.

3 non-

moderationi, modeſtiæque ſemper anteponenda. Non placet, ſunt enim quædam 3 ita 4 fœda, partim ita flagitioſa, ut ea ne conſervandæ quidem patriæ cauſa ſapiens facturus ſit. Ea 5 Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam, ita obſcœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet 6 reipubl. cauſa, ne reſpublica quidem pro ſe ſuſcipi volet. 7 Sed hoc commodius ſe res habet, quod non poteſt accidere tempus, ut interſit reipublicæ, quidquam illorum facere 8 ſapientem. Quare hoc quidem effectum ſit, in officiis deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. Etenim cognitionem, prudentiamque ſequitur conſiderata actio. Ita ſit,

3 nonnulli habent, *quædam partim ita.* alii melius omittunt *partim*, quod non ſemper geminatur. 4 crudelia, turpia, flagitio ac ſcelere plena, ut ſi proponeretur alicui, ut cum matre coiret, aut patrem interficeret, aliter patria exſcinderetur &c. nullo pacto cum matre concumbendum eſt, etiamſi patria tuitura eſſet. 5 fuit Panætii diſcipulus, & locum de repugnantia utilis & honeſti a Præceptore prætermiſſum tractavit, teſte infra Cicerone lib. III. cap. 2. 6 alii interſerunt *quisquam*, alii *quis*. Sed has voculas inculcarunt, qui non attendunt, ſæpiſſime Ciceronem eas omittere. 7 Ita feliciter Grævius reſtituit, pro eo, quod in omnibus editionibus antea erat: *Sed & hæc commodius* &c. ſenſus eſt: Tanto melius ſe res habet, non egeat diſputatione, num officia juſtitiæ ſint temperantiæ officiis præferenda, quia nunquam poterit accidere, ut reip. cauſſa quicquam flagitioſum ſuſcipiat ſapiens. 8 quaſi dicas, in puerilem ætatem, aut muliebrem ſexum fortaſſis injuriæ iſtæ caderent.

9 Sed

ſit, ut, 9 agere conſiderate, pluris ſit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus eſt enim locus ipſe, ut non ſit difficile in exquirendo officio, quod cuique ſit præponendum, videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum, ex quibus, quid 10 cuique præſtet, intelligi poſſit: ut prima diis immortalibus; ſecunda patriæ: tertia parentibus: deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtumne an turpe ſit; ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Hic locus a Panætio eſt, ut ſupra dixi, prætermiſſus. Sed jam ad reliqua pergamus.

M. TULLII CICERONIS DE OFFICIIS AD MARCUM FILIUM LIBER II.

CAP. I.

ARGUMENTUM.

Secundum hunc librum ipſe auctor rurſus in proœmium, & ipſam tractationem, dividit. In proœmio per brevem ἀνακεφαλαίωσιν, *primo ſummam libri primi, & argumentum ſecundi proponit: quod nempe de Utili, ſed duplici modo, ſit diſputaturus. Mox tacitæ reprehenſioni,*

9 ſed utrumque ſi jungatur, perfectum hominem reddit.
10 antecellat aliis.

1 a pru-

ſioni, quaſi actum agere videatur, reſpondet, atque deinde, quamobrem nunc ſtudia tractet philoſophica, indicat. Cauſam vero a ſe in tempora, & Reipublicæ ſtatum perturbatum transfert, quo motus a forenſibus negotiis ad Philoſophiam ſeſe retulerit. Poſt votum ſubjungit, deplorationem tyrannidis illorum temporum continens atque, commemoratione vitæ antea actæ occupationis ſupervacaneæ crimen amolitur.

QUEMADMODUM officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque 1 ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. 2 Sequitur, ut hæc officiorum genera 3 perſequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, 4 facultatem, ad opes, ad 5 copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile: tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. De quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de 6 inſtituto, ac de 7 judicio meo dixero. Quanquam enim libri noſtri 8 complures non modo ad 9 legen-

1 a prudentia, a juſtitia, cui conjuncta beneficientia, a fortitudine, a temperantia. 2 ſupereſt, remanet. 3 ut diſputem de utili. 4 potentiam & poſſibilitatem. 5 rerum affluentias. 6 quod me ad Philoſophiam latinis litteris illuſtrandam contulerim. 7 quod hæc mihi ſtudia, cum illæ, reipubl. oppreſſa, conticuiſſent litteræ forenſes ac ſenatoriæ, colenda maxime judicaverim. 8 ut Hortenſium, Brutum, Varronem & alios.

9 ſcripta

9 legendi, ſed etiam ad 10 ſcribendi ſtudium excitaverunt; tamen interdum vereor, ne quibusdam 11 bonis viris philoſophiæ nomen ſit inviſum, miren urque in ea tantum me operæ, & temporis ponere. Ego autem, quamdiu reſpublica per eos 12 regebatur, quibus 13 ſe ipſa commiſerat, omnes meas 14 curas, cogitationesque in eam conferebant: cum autem 15 dominatu unius omnia tenerentur, neque eſſet usquam 16 conſilio, aut 17 auctoritati locus, 18 ſocios denique tuendæ reipubl. ſummos viros amiſiſſem; nec me angoribus 19 dedidi, quibus eſſem 20 confectus, niſi iis reſtitiſſem; nec rurſum 21 indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam reſpublica ſtetiſſet, 22 quo cœperat, ſtatu, nec

9 ſcripta ab aliis. 10 de Philoſophia. 11 Romani enim philoſophiæ ſtudia, tanquam otioſorum Græculorum oblectamenta, aut contemnebant, aut leviter modo tangebant, ac ex illa tantum hauriebant, quantum ad eloquentiam, quam præcipue colebant, facere iis videbatur. Hinc Ciceronem invidi & malevoli Græculum vocabant. 12 in aliis eſt, *gerebatur*, facili tranſpoſitione primarum ſyllabarum. 13 Conſules enim & alii magiſtratus ſuffragiis civium eligebantur. 14 Hinc Auguſtus ad nepotem ſuum, magna horum librorum parte lecta, dixit, *eloquens, eloquens, fili, fuit hic vir, & amans patriæ.* 15 Cæſaris monarchiam deſignat. 16 liberæ enim ſententiæ dici non poterant. 17 ſenatus enim auctoritas jacebat. 18 Pompeium, Catonem, Milonem, Lentulum, & alios. 19 elegantius verbum, & ad rem ſignificandam aptius. 20 victus, proſtratus atque conſumtus. 21 perſtringit Cicero tacite Lucullum & Hortenſium, qui abjectis optimarum artium ſtudiis ſe ſuis piſcinis oblectabant. 22 ſtatim poſt Cæſaris necem, videbatur enim reſtituta reſpublica.

23 ut

nec in homines non tam commutandarum, quam 23 evertendarum rerum cupidos incidiſſet. Primum enim, ut ſtante republica facere ſolebamus, in 24 agendo plus, 25 quam in ſcribendo, operæ poneremus: deinde, ipſis ſcriptis non ea, quæ 26 nunc, ſed 27 actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus. Cum autem reſpublica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, 28 nulla eſſet omnino; illæ ſcilicet literæ conticuerunt, 29 forenſes, & 30 ſenatoriæ. Nihil autem agere 31 cum animus non poſſet; in his ſtudiis 32 ab initio verſatus ætatis, exiſtimavi 33 honeſtiſſime moleſtias poſſe deponi, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. Cui cum multum adoleſcens, 34 diſcendi cauſa, temporis tribuiſſem: poſteaquam 35 honoribus inſervire cœpi, meque totum reipublicæ tradidi; tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuper-

23 ut eſſet nulla penitus Reſp. Antonium conſulem notat, longe improbiorem Cæſare Dominum. 24 in cauſſis forenſibus ſenatoriiſque muneribus. 25 pleraque enim ſcripſit everſa republica. 26 præcepta Philoſophiæ. 27 non tantum orationes in foro & ſenatu, ſed & commentarios de ſuo conſulatu. 28 ſubverſa unius dominatu. 29 orationes in foro, in genere judiciali. 30 orationes in Senatu, in genere deliberativo & demonſtrativo. 31 eo Cicero natus erat ingenio, ut inani tempus otio conſumere non poſſet. Loquitur itaque non communiter de quocunque animo, ſed de ſuo. 32 a prima adoleſcentia, quam copioſe narrat in in Bruto. 33 propter ipſius Philoſophiæ præſtantiam. 34 ut eloquentiam graviorum artium inſtrumento & quaſi dote, locupletarem. 35 dare operam, ut in Republ. honores aſſequerer & magiſtratus.

36 agen-

ſuperfuerat 36 amicorum, & 37 reipublicæ temporibus. Id autem omne conſumebatur in 38 legendo, 39 ſcribendi 40 otium non erat.

CAP. II.

ARGUMENTUM.

Ut oſtendat Cicero, magno viro dignum eſſe Philoſophiæ ſtudium, ſeque eo nomine minime vituperandum, a præſtantia, uſu, & dignitate eandem dilaudat: atque in hunc finem, poſt Græcæ vocis explicationem, ejus primo definitionem proponit: ſecundo ab effectibus eandem commendat, nempe quod delectet, quod in adverſis ſolatium afferat: tertio, doceri quoque poſſe affirmat, idque ſe alibi feciſſe indicat per præciſionem. Dehinc aliam criminationem, nempe cur præter morem recentioris Academiæ, cui addictus, traderet præcepta de officiis, quatuor rationibus diluit; tandemque filio hanc tractationem, tanquam affinem ſtudiis ipſius, iterum dedicat.

1 MAXIMIS igitur in malis hoc tamen boni aſſecuti videmur, ut 2 ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione

36 agendis in furo cauſſis amicorum. 37 capiendis in Senatu de republ. conſiliis. 38 legendis philoſophorum libris. 39 de Philoſophia. Nam ſuas actiones a ſe ſcripto mandatas dixit. 40 plus enim curæ operæque requiritur in ſcribendo, quam legendo.

1 In calamitate reipubl. quo nullum bono civi majus malum accidere poteſt. 2 præcepta Philoſophiæ, quæ ante Varronem & Ciceronem Romæ peregrinabantur.

3 ſtu-

ne digniſſima. Quid eſt enim, per deos, optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc igitur qui expetunt philoſophi nominantur: nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari velis, quam 3 ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt, ut a veteribus philoſophis definitum eſt, rerum divinarum, & humanarum, cauſarumque, quibus hæ res continentur, ſcientia. Cujus ſtudium qui vituperat, haud ſane intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſive oblectatio quæritur animi, requieſque curarum; quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid 4 anquirunt quod 5 ſpectet, & 6 valeat 7 ad bene, beateq; vivendum? ſive ratio 8 conſtantiæ, virtutiſq; ducitur; aut hæc ars eſt aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur. 9 Nullam dicere maximarum rerum artem eſſe, cum 10 minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt 11 partim conſiderate loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab hoc

3 ſtudium Ciceroni alibi eſt animi aſſidua & vehemens, ad aliquam rem applicata, magna cum voluptate applicatio. 4 ignoratio verbi antiqui fecit, ut in libris multis, *acquirunt*, in aliis *inquirunt*, legatur. 5 pertineat, referatur. 6 eam vim habeat, ut ad bene beateque vivendum perducat. 7 ſignific. at illud vitæ genus, quod in contemplatione poſitum eſt. 8 ſignificat eam Philoſophiæ partem, quæ de moribus agit. 9 confutat opinionem eorum, & maxime Hortenſii, qui dicebant, conſtantiæ & virtutis non eſſe aliquam artem, nec Philoſophiam eſſe artem. 10 ut ars fabrilis & ſimiles. 11 imprudenter.

12 ſtudio

hoc 12 diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc, cum ad philoſophiam cohortamur, accuratius diſputari ſolent: quod 13 alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur, orbati reipublicæ muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſſimum contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem 14 a doctis, & eruditis, quærentibus, ſatisne conſtanter facere videamur, qui, cum 15 percipi nihil poſſe dicamus, tamen & 16 aliis de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore 17 præcepta officii perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. Non enim ſumus 18 ii, quorum 19 vagetur animus errore, nec habeat unquam, quid ſequatur. Quæ enim eſſet iſta 20 mens, vel quæ 21 vita potius non modo 22 diſputandi, ſed 23 vivendi ratione 24 ſublata? nos autem, ut 25 cæteri alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic, ab his diſſentientes, 26 alia probabilia, contra, alia improbabilia eſſe dicimus. Quid eſt igitur,

27 quod

12 ſtudio ſapientiæ. 13 in Hortenſio, quo libro Philoſophiam, Hortenſio vituperante, ſummis extulit laudibus. 14 a Peripateticis maxime. 15 ex Academicorum ſententia, cui Cicero addictus fuit. Percipi autem nihil poſſe dixit in quatuor Academicis libris. 16 de quibus diſſeruit in libris de Philoſophia. 17 quæ tradi ab iis non debent, qui percipi nihil poſſe dicunt. 18 Sceptici. 19 qui nihil probent, nulla in ſententia conſiſtant. 20 cui propoſita eſt inveſtigatio veritatis. 21 non modo mens, nam mens paucorum: vita omnium. 22 quæ ad ſcientiam pertinet. 23 quæ ad mores ſpectat. 24 ſi nihil certum putemus, nihil quod ſequamur, habeamus. 25 reliqui Philoſophi, ab Academicis diſſentientes. 26 nihil affirmantes, ſed probabilia ſequentes.

27 nulla

27 quod me impediat. ea, 28 quæ mihi probabilia videantur ſequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitare, fugere temeritatem, quæ a ſapientia diſſidet plurimum? Contra autem omnia diſputatur 29 a noſtris, quod hoc ipſum probabile elucere non poſſet, niſi 30 ex utraque parte cauſarum eſſet facta contentio. Sed hæc explanata ſunt in 31 Academicis noſtris ſatis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam 32 in antiquiſſima, 33 nobiliſſimaque philoſophia, Cratippo 34 auctore, verſaris, iis ſimillimo, qui iſta præclara pepererunt: tamen 36 hæc noſtra 37 finitima veſtris, ignota eſſe nolui. Sed jam ad inſtituta pergamus.

CAP. III.

ARGUMENTUM.

Hactenus proœmium: ſequitur tractatio ipſa, in qua quinquepartitam deliberandi rationem, Libro 1. Cap. 2. propoſitam, ſed cum diſtinctione horum inter ſe, repetit: deinde argumentum libri, quod nempe de Utili agere velit,

---

27 nulla me ratio deterreret: non video, cur mihi non liceat. 28 Hoc cum alibi, tum in doctrina morali locum inprimis habet. 29 ab eo Academicorum genere, quod Cicero ſectabatur. 30 diſputant de eo, quod quæritur, in utramque partem, non ut affirment quidquam, ſed ut probabilia & improbabilia diſtinguant. 31 libris quatuor poſterioribus ad Varronem ſcriptis. 32 Peripatetica, vetuſtiore, quam Stoica, 33 ſcriptis ab Ariſtotele, Theophraſto aliisque nobilitata. 34 quaſi duce & magiſtro. 35 Socrati, Platoni, Xenocrati, Ariſtoteli &c. 36 quæ in his libris perſequimur e Stoicorum ſententia. 37 quia Stoici idem fere, quod Peripatetici, de officio ſentiebant.

1 duæ

velit, proponit: tertio eos reprehendit, qui honeſtum & utile ſecernentes conſtituunt honeſtum aliquod, quod non ſit utile, & utile quod non honeſtum: idque nullo modo fieri poſſe, integro probat ſyllogiſmo. Poſtmodum definitioni utilitatis partitionem omnium rerum utilium, de quibus hic agere inſtituit, ſubjungit: easque dividit in animatas & inanimatas: animatas in brutas, & rationis compotes, easque rurſus in Deos & homines. De Diis breviter, copioſius autem agit de hominibus, quos non tantum alii aliis, ſed etiam ſibi ipſis vel obeſſe, vel prodeſſe ait: ideoque monet, ut ſtudeamus nobis quam plurimos honeſtis officiis conciliare, cum nec res inanimæ abſque eorum opera prodeſſe nobis poſſint.

QUINQUE igitur rationibus propoſitis officii perſequendi, quarum 1 duæ ad decus, honeſtatemque pertinent: 2 duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi judicium, ſi quando 3 ea, quæ dixi, pugnare inter ſe viderentur: honeſtatis pars 4 perfecta eſt, quam quidem tibi 5 cupio eſſe notiſſimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, quod utile appellatur.

H In

1 duæ de honeſto: utrum aliquid honeſtum, an turpe? & duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius? De quibus libro primo. 2 duæ de utili, utrum aliquid utile an inutile, & duobus propoſitis utilibus, utrum utilius? De quibus libro ſecundo. 3 honeſtum cum utili. De quibus libro tertio. 4 abſoluta a nobis libro ſuperiori. 5 quam cupio diligenter legas.

6 non

in 6 quo lapſa conſuetudo 7 deflexit de via, ſenſimque eo deducta eſt, 8 ut honeſtatem ab utilitate ſecernens, conſtitueret honeſtum aliquod, quod utile non eſſet, & utile, quod non honeſtum. Quia nulla 9 pernicies major hominum vitæ potuit afferri. 10 Summa quidem auctoritate philoſophi 11 ſevere ſane, atque honeſte, hæc 12 tria 13 genera confuſa 14 cognitione diſtinguunt; Quidquid enim juſtum ſit, id utile etiam eſſe cenſent, itemque, quod honeſtum, idem juſtum. Et quo efficitur, ut, quid quid honeſtum ſit, idem ſit utile. Quod 15 qui parum perſpiciunt, hi ſæpe 16 verſutos homines, & 17 callidos admirantes, malitiam,

---

6 nonnulli addunt: *in quo verbo*. Sed *verbo* delet Grævius, non enim hoc queritur Cicero, quod verborum vis ſit immutata, ſed quod homines utilitatem ab honeſtate ſecreverint, & honeſtum aliquod crediderint eſſe, quod non ſit utile. 7 quia non ſtatim homines improbi ſunt: verum, ubi ſemel de virtutis via deflectere cœperunt, ſenſim in turpiſſima vitia deducuntur. 8 alii legunt, *ut ab honeſto utile ſecerneret*. 9 omittitur enim ſæpe honeſtum propter vitæ commoda. 10 ut Socrates apud Platonem lib. VIII. de Republ. 11 non leviter, neque temere. 12 juſtum, utile, honeſtum. 13 *genera confuſa* dicit. Unum quippe omnium genus eſt: nec diſtingui poſſunt, quod ad genus attinet. 14 *cogitatione diſtinguunt*, ut ſpecies, quomodo philoſophi loquuntur, uni ſubjectæ generi diſtinguuntur. 15 qui non intelligunt, quicquid honeſtum ſit, utile idem eſſe. 16 qui in omnem partem verſant animum, nihilque intentatum relinquunt, quo ſuis rationibus conſulturi videantur. 17 diuturno rerum uſu ita eruditos, ut ex aliorum incommodis ſua parent commoda, nec a malis artibus abhorreant.

18 ut

tiam, ſapientiam judicant: quorum error eripiendus eſt: omniſque opinio ad eam 18 ſpem traducenda, ut honeſtis conſiliis, juſtisque factis, non fraude, & malitia, ſe intelligant ea, quæ velint, conſequi poſſe. 19 Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt 20 inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quæ 21 gignuntur e terra, ut alia ejusdem generis: partim animalia, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. Expertes rationis equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur 22 aliquid ad hominum uſum, atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos 23 pietas efficiet, & 24 ſanctitas. Proxime autem, & ſecundum deos, homines hominibus maxime utiles eſſe poſſunt. Earumque rerum, quæ noceant, & obſint, eadem diviſio eſt. Sed quia 25 deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus 26 obeſſe plurimum arbitrantur. Ea enim ipſa, quæ 27 inanima diximus, pleraque ſunt 28 hominum operis effecta, quæ nec habere-

 mus,

18 ut non aliter ſperent, ſe ea, quæ cupiunt, aſſecuturos, quam ſi honeſti ac juſti ſint. 19 Nunc ingreditur diſputare de iis, quæ utilia hominibus ſunt. 20 h. e. *ſine anima*, ut Nonius interpretatur. 21 fruges, fructus, ligna, herbæ. 22 cuncta enim hominum gratia creata ſunt. 23 cultus divinus. 24 vita integra, ſcelerisque pura. 25 quos non tantum non nocere, ſed neque prodeſſe affirmarunt Epicurei. 26 Hinc Proverbia, *Homo homini Deus, homo homini lupus*. 27 aurum, argentum, & ea, quæ gignuntur ex terra. 28 ab homine omnis manat utilitas.

29 qua

mus, niſi manus & 29 ars acceſſit: nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque 30 frugum, 31 fructuumque reliquorum perceptio & conſervatio, ſine hominum opera, ulla eſſe potuiſſet. Jam vero, & earum rerum, quibus 32 abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, invectio, certe nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad 33 uſum noſtrum neceſſarii, nec ferrum, æs, aurum, argentum effoderetur 34 penitus abditum, ſine hominum labore, & manu.

CAP. IV.

ARGUMENTUM.

Alia ſub initium hujus capitis enumerat inanimata, in quibus acquirendis, vel uſurpandis aliorum opus induſtria, præcipue autem hic de Architectonicæ utilitatibus, & officiis diſſerit. Poſtea ad animalia tranſit, atque ea etiam abſque humana ope hominibus uſui eſſe non poſſe oſtendit. Artes porro varias, maxime Medicam, ab hominibus ad uſum hominum inventas, & excogitatas eſſe aſſerit: quin opera & inventis hominum ipſam politiam, h. e. civilem conſociationem certis legibus inter ipſos eſſe devinctam pronunciat: tandemque ſocietatis hujus civilis, honeſtæque diſciplinæ aliquid affectus apponit.

TECTA

29 qua inſtrumenta fiunt apta uſui. 30 de frumento & leguminibus. 31 de arborum fœtibus. 32 hinc enim mercatura & negotiatio habuit originem. 33 ad exſtruendas domos & columnas. 34 occultum in viſceribus terræ.

1 vehe-

TECTA vero, quibus & frigorum 1 vis pelleretur & calorum moleſtiæ ſedarentur, unde aut 2 initio ea generi humano dari potuiſſent, aut poſtea 3 ſubveniri, ſi aut 4 vi tempeſtatis, aut terræ motu, aut vetuſtate cecidiſſent, niſi 5 communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet? 6 At deductus aquarum, 7 derivationes fluminum, agrorum irrigationes, 8 moles oppoſitas fluctibus, 9 portus manu factos: quæ unde ſine hominum opera habere poſſemus? Ex 10 quibus omnibus, multisque aliis perſpicuum eſt, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ ſunt inanimæ, percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu, atque opera capere potuiſſe. 11 Qui denique

1 vehementia. 2 cum in unum cœperunt convenire & ædificare domos. 3 ſubſtitui in eorum, quæ aut corrupta & labefactata ſunt, aut prorſus corruerunt, locum. *Potuiſſent* ſubaudiendum eſt. 4 impetu. 5 hominum ſocietas & communitas. 6 vulgo legitur; *adde ductus aquarum*. Sed hic non agitur de aquæ ductibus, quos tum demum invenit hominum ſolertia, cum frequentia incolarum & luxu laborarent magnæ urbes: verum de aquis exundantibus deducendis ex locis, quæ colantur ab hominibus. Bene igitur eum Guilielmus & Grævius reſtituit: *At deductus aquarum*. 7 cum unus alveus in plures diducitur, ad urbium, agrorum, navigationumque commoditatem. 8 aggeres, ad maris, fluminum, ſtagnorum exundationes prohibendas. 9 ſunt enim & portus naturales. Manufacti dicuntur *cothones*. 10 hactenus inanima nominavit. 11 Nunc de animatis, quæ ipſa ſine hominis induſtria nullum fructum ferrent, aggreditur dicere.

ex beſtiis fructus, aut quæ commoditas, niſi homines adjuvarent, percipi poſſet? nam & qui 12 principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque bellua uſum habere poſſemus, 13 homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominum opera aut paſcere eas, aut domare, aut tueri, aut 14 tempeſtivos fructus ex his capere poſſemus: ab eiſdemque & eæ, quæ nocent, interficiuntur, & quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerem 15 artium multitudinem, ſine quibus vita omnino nulla eſſe potuiſſet? quis enim ægris ſubveniret? quæ eſſet oblectatio valentium? qui 16 victus, aut 17 cultus, niſi tam multæ nobis artes miniſtrarent? quibus rebus exculta hominum vita tantum 18 diſtat a victu, & cultu beſtiarum. 19 Urbes vero ſine hominum cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, 20 moresque conſtituti, tum juris æqua deſcriptio, certaque vivendi diſciplina. Quas res & manſuetudo animorum conſecuta, & vere-

12 qui primi invenerunt. 13 ut Saturnus, Pallas, Ceres, Bacchus, opinione & fama hominum dii facti. 14 tempore congruo. 15 *Scilicet ingennium placita mollitur ab arte, & ſtudio mores convenienter eunt.* Ovidius. 16 quantum ad cibum. 17 quoad alios corporis ornatus. Alii malunt præteritum, *deſtitit:* Sed præſens, *diſtat*, tanquam mollius & Ciceronis munditiei convenientius ſequimur cum Grævio. 19 *urbum* eſt aratri curvatura, *urbare*, aratro definire. Inde *urbes*, quoniam aratro deſignabantur. 20 In multis editionibus additur, *per quas bene beateque vivitur.* Sed ea in veteribus libris non extant.

21 minus

verecundia eſt: effectumque, ut eſſet vita 21 munitior; atque ut dando, & accipiendo, 22 mutandisque facultatibus & commodis, nulla re egeremus.

CAP. V.

ARGUMENTUM.

Poſt præciſionem, & quandam quaſi reprehenſionem ſatis notum eſſe ait, utramque gubernandi rationem, civilem & bellicam, abſque aliorum auxilio recte neque fieri, neque adminiſtrari poſſe, eamque rem per ἀντίθεσιν *hominem ſcilicet homini maxime nocere, illuſtrat, atque Dicæarchi auctoritate amplificat. Hinc eo jam accedit, quo voluit, Benevolentiam nempe hominum virtute conciliandam eſſe. Cui propoſitioni rationem a diviſione virtutis, quaternione ad ternionem hic revocato, addit, & repetitione collocationis ſupra tractatæ, quod alii aliis plurimum vel prodeſſe, vel obeſſe poſſint, finit.*

LONGIORES hoc loco ſumus, quam neceſſe eſt. Quis eſt enim, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis a Panætio commemorantur, neminem neque ducem 1 belli, nec principem domi magnas res & ſalutares, ſine hominum ſtudiis gerere potuiſſe? Commemoratur ab eo Themiſtocles,

21 minus obnoxia injuriis tempeſtatum, graſſationibus ferarum, & eorum violentiæ, qui robore ſunt ſuperiores. 22 Hinc Salluſtius: *Vino advectitio mutare.*

1 Sic emendavit Grævius pro eo, quod vulgo eſt: *in bello.* Nam Cicero alibi quoque conjungit, *vel belli, vel domi.*

2 Cam-

cies. Pericles, 2 Cyrus, Ageſilaus, Alexander: quos negat ſine adjumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. 3 Utitur in re non dubia teſtibus 4 non neceſſariis. Atque ut magnas utilitates adipiſcimur 5 conſpiratione hominum atque conſenſu: ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non 6 homini ab homine naſcatur. Eſt 7 Dicæarchi liber de interitu hominum. Peripatetici 8 magni & copioſi, qui collectis cæteris cauſis, 9 eluvionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, 10 belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta: deinde comparat, quanto plures deleti ſint homines hominum impetu, id eſt, bellis, aut ſeditionibus, quam omni reliqua calamitate. Cum igitur 11 hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & pro-

2 Cambyſis filius, Perſarum Rex, qui magnis rebus geſtis poſtremo a Thomiri, Scytharum regina, cum ducentis Perſarum millibus cæſus eſt. 3 hoc erat proverbium, quo utebantur in foro judiciali, ubi teſtes producuntur. 4 exemplis. *Ubi rerum teſtimonia adſunt, quid opus eſt verbis?* 5 Sic & alibi Cicero: *aliquos magna amoris conſpiratione conſentientes.* 6 Homini enim ab homine peſſima quæque naſcuntur: & homini plus, quam res aliæ omnes, ſive animatæ, ſive inanimatæ, nocet. 7 Dicæarchus Siculus, ex Meſſana urbe, Ariſtotelis auditor. 8 celebris tam doctrina rerum, quam dicendi facultate inſtructi. 9 inundationis. 10 ut murium, ranarum, ſerpentum, ſcorpionum, culicum, apum, veſparum. Vide Bochartum lib. IV. Tom. 2. Hierozoici cap. 13 11 hæc pars.

12 Vul-

proſint, & obſint; 12 primum hoc ſtatuo eſſe virtutis, conciliare animos hominum, & 13 ad uſus ſuos adjungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæque in uſu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, 14 artibus ea tribuuntur 15 operoſis, hominum autem ſtudia, ad amplificationem noſtrarum rerum prompta ac parata, virorum præſtantium ſapientia, & virtute excitantur. Etenim 16 virtus omnis in tribus rebus fere 17 vertitur: quarum 18 una eſt in perſpiciendo, quid in quaque re verum, ſincerumque ſit, quid conſentaneum cuique, quid conſequens, ex quo 19 quidque gignatur, quæ cujusque rei cauſa ſit: alterum 20 cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionesque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi: tertium, iis, quibuscum congregamur, 21 uti moderate, & ſcienter, quorum ſtudiis ea, quæ natura deſiderat, expleta, cumulataque ha-

 bea-

12 Vulgo: *proprium.* Sed Grævius optime reſtituit, *primum*: hoc eſt, virum fortem & ſtudio res magnas gerendi inflammatum cæteras omnes curas huic poſthabere debere, hominum animos & benevolentiam ſibi ut conciliet. 13 efficere, ut re, opera, conſilio nos juvent. 14 quoniam artes mechanicæ reddunt nobis belluas cicures & aptas uſui humano. 15 quæ manum laboremque poſtulant. 16 virtutem dixit pro Philoſophia eamque in Logicam, Ethicam & Politicam diviſit. 17 conſiſtit, continetur. 18 prudentia. 19 Vulgo: *ex quo quaque gignantur.* Sed in ſingulari, ut Grævius edidit, Tullium ſcripſiſſe, ſequentia ſunt argumento: *quæ cujusque rei cauſſa ſit.* 20 temperantia. 21 induſtria.

22 *deni-*

beamus: per eos 22 denique, ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus, ulciſcamurque eos, qui nocere nobis conati ſunt, 23 tantaque pœna afficiamus, quantum 24 æquitas, 25 humanitasque patitur.

CAP. VI.

ARGUMENTUM.

Etiam fortuita ſine adjumentis hominum neutram in partem effici poſſe arbitratur: eaque occaſione vim fortunæ univerſam diſtribuit in res ſecundas, & adverſas: poſteriores rurſus in rariores profectas partim ab inanimis, partim a beſtiis, & crebriores, quas vel multorum ſimul, vel paucorum tantum eſſe dicit: quibus libri ſecundi ſummam, quod nempe conciliandæ benevolentiæ artificium exponere velit, ſubjecit. Porro exponit cauſas efficientes, impulſivas & adjuvantes, quæ movent homines, ut aut conferant commoda & utilitates hominibus, aut aliis ſe ſubjiciant.

QUIBUS autem rationibus hanc facultatem aſſequi poſſimus, ut hominum 1 ſtudia complectamur eaque teneamus, dicemus. Neque ita multo poſt: ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam vim

22 *denique* cum apud Ciceronem, tum apud alios eſt frequenter, id quod aliter dicitur, ut uno verbo dicam. Gallis *enfin.* 23 nam modum etiam in puniendo poſſumus excedere. 24 ne & iræ indulgeatur, & crudelitas in victos exerceatur. 25 hominem enim clementia magis decet, quam crudelitas.

1 voluntates, benevolentiam.

2 For-

vim eſſe in 2 fortuna in utramque partem, vel ad ſecundas res, vel adverſas, quis ignorat? nam &, cum proſpero 3 ſtatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos, &, cùm 4 reflavit, affligimur. Hæc igitur ipſa fortuna 5 cæteros caſus rariores habet: primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia: deinde a beſtiis 6 ictus, 7 morſus, impetus. Hæc igitur, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut 8 proximè trium: ſæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper 9 ſummi ac ſingularis viri; invidiæ prætereà multitudinis, atque ob eas, bene meritorum ſæpe 10 civium expulſiones calamitates, fugæ: rurſusque ſecundæ res, honores; 12 imperia, victoriæ, quamquam 13 fortuita ſunt, tamen ſine hominum 14 opibus & ſtudiis 15 neutram in partem effici poſſunt. Hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere, at-

2 Fortunam gentiles ſaniores vocarunt divinam providentiam cuncta gubernantem Metaphora a navigantibus, qui cum proſpero vento navigant, ad optatum portum perveniunt. 4 vertit flatus contrarios: patimur calamitates ut in ſcopulis. 5 alia incommoda, quæ poſſunt hominibus accidere a fortuna, ſine opera hominum. 6 percuſſiones, ut equorum, mulorum. 7 ſerpentum, leonum &c. 8 paucis ante annis in Pharſalia, duce Pompejo Magno, in Africa, ducibus Scipione, Pompeji ſocero, & Juba Mauritaniæ Rege; in Hiſpania, ducibus Pompeji liberis. 9 Pompeji magni. 10 ut ipſi Ciceroni accidit, Scipioni, Themiſtocli, aliis. 11 contra ex altera parte. 12 exercituum. 13 ſunt in manu fortunæ. 14 alii *operibus*, alii *operis*, ſed *opibus* magis placet. 15 neque adverſæ res neque ſecundæ.

16 bene-

que excitare poſſimus, quæ ſi longior fuerit oratio, 16 cum magnitudine utilitatis comparetur; ita fortaſſis etiam brevior videbitur. Quæcunque igitur homines homini tribuunt, ad eum 17 augendum, atque 18 honeſtandum: aut benevolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de cauſa quempiam diligunt: aut honoris, ſi cujus virtutem 19 ſuſcipiunt, quemque dignum 20 fortuna quam ampliſſima putant, aut 21 cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur: aut cujus 22 opes metuunt: aut contra, a quibus 23 aliquid expectant, ut cum reges populareſve homines 24 largitiones aliquas proponunt: aut poſtremo, 25 pretio ac mercede ducuntur. Quæ 26 ſordidiſſima eſt illa quidem ratio, & inquinatiſſima, & iis, 27 qui ea tenentur, & illis, 28 qui ad eam confugere conantur. 29 Male

16 benevolentiam conciliat ab utilitate; & ſex præcipuas cauſſas allegat, quæ homines ſæpe commovere ſolent, ut aliis faveant. 17 ejus divitias, potentiam & auctoritatem. 18 honoribus cumulandum. 19 admirantur. 20 tales initio fuerunt reges. Vide Juſtinum lib. I. 21 ut Romani primis Conſulibus, expulſis regibus. 22 potentiam nimiam. Ut Romanis olim ſe ſubdiderunt Campani, Faliſci, Samnites. 23 ut Ægyptii tempore famis a Pharaone, ſe ſuoſque poſteros in perpetuam ſervitutem ei addicentes. 24 ut in Rep. Romana Gracchi, Julius Cæſar, aliique. 25 pretium refertur ad pecuniam: merces vero ad alias res, quas pro mercede accipiunt, ut alicui faveant. 26 in verbis, *ſordidiſſima eſt illa quidem*, elegans latet & notum genus dicendi, quod locis quibuſdam trajectione eſt deformatum. 27 qui mercede ducuntur. 28 ut pecunia corrumpant eos, a quibus aliquid expetunt. 29 Magiſtratum enim, qui emit, quæſtui habet.

30 vel

le enim ſe res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam [30] ſubſidium hoc neceſſarium eſt, quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi prius de rebus, quæ virtuti [31] propiores ſunt, dixerimus. Atque etiam ſubjiciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati, pluribus de [32] cauſis. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe ſibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut ſpe largitionis, promiſſisque capti, aut poſtremo, ut ſæpe in [33] noſtra republica videmus, mercede conducti.

CAP. VII.

ARGUMENTUM.

Hic duo contraria inter ſe confert Cicero & oſtendit, benevolentiam longe eſſe honeſtiorem, meliorem, tutiorem, & durabiliorem modum ſibi adjungendi homines ad ſua commoda quam metum, qui ſit Tyrannicus, idque probat argumentis, ſententiis, auctoritate, & exemplis maxime h. l. externis.

OMNIUM autem rerum nec aptius eſt quidquam ad opes tuendas, quam diligi, nec alie-

30 vel cum cætera ſubſidia deſunt, vel cum infirma ſunt. 31 cum hæc ratio a virtute longe abſit. 32 cauſſæ quidem eædem, quæ ſupra commemorantur, ſed diverſarum rerum: aliud enim eſt, homines homini tribuere, quæ poſſunt, ad eum augendum: aliud, ſubjicere ſe homines imperio alterius &c. 33 cum pecunia per tribus dividebatur.

nius, quam timeri. Præclare Ennius: *Quem metuunt, oderunt: quem quisque odit, periſſe expedit.* Multorum autem odiis 1 opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, 2 nuper eſt cognitum. Nec vero hujus tyranni ſolum, quem armis oppreſſa pertulit civitas; 3 paret, quæ, 4 cum maxime mortuo interitus declarat, quantum odium hominum valet ad 5 peſtem: ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum: quorum haud fere quiſquam interitum talem effugit. 6 Malus enim cuſtos diuturnitatis metus: contraque 7 benevolentia fidelis eſt vel ad perpetuitatem. Sed iis qui vi oppreſſos imperio coercent, ſit 8 ſane adhibenda ſævitia, ut heris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt. Qui vero in libera civitate ita ſe inſtruunt, ut metuantur; his nihil eſſe poteſt dementius. Quamvis enim demerſæ ſint leges alicujus opibus, quamvis 9 timefacta libertas; 10 emergunt tamen hæc aliquando aut

1 potentiam, ampliſſimum principatum & fortunæ ſummum gradum. 2 proximis annis in cæde Julii Cæſaris. 3 hanc veram lectionem primus reſtituit Grævius. Senſus eſt: quæ hoc ipſo tempore, quamvis extinctus ſit tyrannus; mortuo tamen paret, hoc eſt, Antonio & ejus ſatellitibus, qui Cæſaris acta confirmant, & ne reſcindantur, neve oppreſſa libertas inſtauretur, impediunt. 4 hoc ipſo tempore, in præſenti. 5 ad perniciem & excidium illius, qui odio habetur. 6 neminem diu cuſtodit metus: qui ſe metui potius quam diligi vult, non diu tutus eſt. 7 Perpetua fides oritur ex benevolentia, qui diligit, vel perpetuo, non modo diu, fidus eſt 8 *ſane*, permittentis eſt potius, quam probantis. 9 alii *eremefacta*, quod gloſſema eſt ad, *timefacta*: id enim cum duriuſcule dictum videretur, immutatum eſt. 10 Hoc ad illud ſpectat, *quamvis demer-*

aut 11 judiciis tacitis, aut 12 occultis de honore ſuffragiis. 13 Acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latiſſime patet, neque ad incolumitatem ſolùm, ſed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus abſit, caritas retineatur. Ita faciliime, quæ volemus, & privatis in rebus & in republica conſequemur. Etenim, qui ſe metui volent, a quibus metuentur, eosdem metuant ipſi neceſſe eſt. Quid enim cenſemus, 14 ſuperiorem illum Dionyſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuens 15 tonſoris, candenti 16 carbone ſibi adurebat capillum? quid? Alexandrum Phæreum, quo animo vixiſſe arbitramur? qui (ut ſcriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, 17 barbarum, & eum quidem, ut ſcriptum eſt, 18 compunctum notis 19 Threjiciis, 20 diſtri-

---

demerſa ſint leges. Quod translatum eſt ab agrorum inundatione. 11 cum populus aliquo facto declarat, quid ſentiat de ſtatu reipublicæ, etſi non palam dicat. 12 qualia erant, cum Bruti ſtatuæ quidam ſubſcriberent: *Utinam viveres.* 13 translatio ab animantibus, quæ cum læſa ſunt, mordent acrius, ad ultionem doloris & injuriæ, quam quæ læſa non ſunt. 14 ad differentiam alterius Dionyſii, qui etiam Syracuſanorum tyrannus fuit. 15 nam tonſor gloriatus erat, in ſua poteſtate eſſe tyranni vitam. 16 corticibus nucum juglandium. 17 nam ii naturali odio Græcos perſequuntur. 18 ſignatum, ſtigmate notatum: nam apud Thraces punctas eſſe frontes, nobile judicabatur. 19 pro *Thraciis*, Ionica forma & ſolutione.

20 eva-

20 diſtricto gladio jubebat anteire: præmittebatque de ſtipatoribus ſuis, qui ſcrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in veſtimentis occultaretur telum, exquirerent. O miſerum, qui fideliorem & barbarum, & ſtigmatiam putaret, quam conjugem! Nec eum fefellit 21: ab 22 ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta eſt, quæ premente metu, poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt 23 Phalaris, cujus eſt præter cæteros 24 nobilitata crudelitas: qui non ex inſidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic 25 noſter: ſed in quem univerſa Agrigentinorum multitudo 26 impetum fecit. Quid? Macedones nonne 27 Demetrium reliquerunt, univerſique ſe ad 28 Pyrrhum contulerunt? quid? Lacedæmonios 29 injuſte imperantes nonne repente omnes fere ſocii deſeruerunt ſpectatoresque ſe otioſos præbuerunt 30 Leuctricæ calamitatis?

CAP.

20 e vagina extracta. 21 in libris vulgatis additur, *opinio*, quam vocem veteres libri non agnoſcunt. 22 ipſa enim, adjunctis ſibi tribus fratribus, tyrannum in lecto decumbentem oppreſſit. 23 Aſtyalenſis tyrannus Siculus. 24 ex illo præſertim æneo tauro, quo homines incluſos, ut gemitu mugitum referrent, igni ſubjecto necabat. 25 Cæſar. 26 in foro enim lapidibus eſt obrutus. 27 Poliorcetem, ſuperbiſſimum. 28 Humaniſſimum, Epirotarum Regem. 29 quibus juſtitia nunquam cura fuit, & nec a confœderatis, nec a benefactoribus ſibi temperarunt. 30 Leuctra, Bœotiæ urbs, ad quam ab Epaminonda profligati ſunt. Vide Cornelium Nepotem in ejus vita.

1 Ora-

CAP. VIII.
ARGUMENTUM.

A peregrinis exemplis calamitoſæ tyrannidis ad domeſtica tranſit. Et primo cum quadam occupatione de veterum Romanorum moderatione, & æquitate, cujus etiam effectum ſubjungit, nempe incrementum, ſtabilitatem & auctoritatem Imperii Romani apud omnes nationes, tractat, hancque temporum ſuorum reprehenſioni, invidiæ molliendæ præponit: poſt per querelam exempla tyrannidis ſuæ ætatis commemorat v. gr. P. Syllæ Dictatoris, J. Cæſaris; eamque per collationem ab inhoneſto, & circumſtantiis aliis petitam amplificat, Cæſarem crudeliorem fuiſſe oſtendens. Huic ſubjungit confeſſionem culpæ, & cauſam calamitatum, quam minimam in ſceleratos indulgentiam fuiſſe dicit. Dehinc plurimum mali in exemplis eſſe ex conſequentibus arguit, & de futuris ex cauſis antecedentibus conjecturam facit. Poſt ad coercendam civium improborum petulantiam adhortatur magiſtratum, & exempla ad inſtitutam doctrinam applicat. Tandem finita inter metum & benevolentiam comparatione, hujus captandæ præcepta proponit, & Amicitia maxime hic opus eſſe oſtendit: præcepta autem in politica perſona & in privata diſtinguit.

EXTERNA libentius in tali re, quam 1 domeſtica recordor. Verum tamen, quamdiu imperi-

1 Oratoris hoc dictum: nam a malorum noſtrorum commemoratione natura abhorremus.

a defen-

perium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, bella aut pro 2 ſociis, aut de 3 imperio gerebantur, exitus erant bellorum aut 4 mites, aut 5 neceſſarii, Regum, populorum, nationum 6 portus erat, & refugium ſenatus. Noſtri autem magiſtratus, imperatoreſque, ex hac una re maximam laudem capere ſtudebant, ſi provincias, ſi ſocios æquitate & fide defendiſſent. Itaque illud 7 patrocinium orbis terræ verius, quam imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem, & diſciplinam jam antea minuebamus: poſt vero Sullæ 8 victoriam penitus amiſimus, 9 deſitum eſt enim videri quidquam in ſocios iniquum, cum extitiſſet in cives tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſam 10 non honeſta victoria. Eſt enim auſus dicere, haſta poſita, cum bona in foro venderet, & bonorum virorum & locupletum & 11 certe civium, 12 prædam ſuam ſe vendere.

13 Secu-

2 defendendis contra externam vim. 3 conſervando, vel prolatando. 4 victos aut in civitatem, aut in fidem & clientelam recipiendo, modico tributo impoſito. 5 cum exſcinduntur urbes, captivique ſub corona veneunt. 6 Maccabæi, Ptolemæus, Ariobarzanes, Macedones, Græci, Romanorum auxiliis uſi ſunt. 7 clientium enim utilitatem patroni ſpectant. 8 is hoſtibus devictis, multa civium millia partim occidit in villa publica, partim proſcripſit. 9 cauſſam probat belli, quia Sulla partes optimatum fovebat & tuebatur contra populares. 10 victoriam improbat, quia erat crudelis, ſæva & cruenta. 11 correctio quædam, quaſi dicat, ſi minus boni viri, & locupletes, cives tamen erant. 12 quaſi hoſtes eſſent, non cives.

13 Ju-

13 Secutus eſt, qui in 14 cauſa impia, victoria etiam 15 fœdiore, non ſingulorum civium bona publicaret, ſed 16 univerſas provincias regionesque uno calamitatis 17 jure comprehenderet. Itaque vexatis, & perditis 18 exteris nationibus, ad exemplum 19 amiſſi imperii 20 portari in triumpho 21 Maſſiliam vidimus, & 22 ex ea urbe triumphari, 23 ſine qua nunquam noſtri imperatores ex 24 transalpinis bellis triumpharunt. Multa commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc 25 uno Sol quidquam vidiſſet indignius. Jure igitur plectimur. Niſi enim 26 multorum impunita ſcelera tuliſſemus, nunquam ad unum tanta perveniſſet licentia: à quo quidem rei familiaris 27 ad paucos, 28 cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec vero unquam bellorum civilium ſemen, & cauſa deerit,

13 Julius Cæſar. 14 contra optimates & communem libertatem. 15 crudeliore. 16 quæ pro Pompejo ſtetetant. 17 ſtatu, conditione. 18 Græcia, Africa & Hiſpania. 19 everſæ re p. cum alioquin de hoſtibus, non de ſociis, triumphari ſoleret. 20 portabantur in triumpho imagines oppidorum, quas quis bello ceperat. 21 urbs Galliæ, quæ belli civilis initio portas Cæſari clauſerat: ex quo diu obſeſſa, capta denique per vim eſt. Inde Cæſare triumphnm Gallicum agente Maſſiliæ ſimulacrum ex ebore portatum eſt. 22 Idem prodit Cicero Philipp. VII. 23 ſine cujus auxilio. 24 quæ geſſerunt trans Alpes in Hiſpaniis & Galliis. 25 Cæſare. 26 Clodiorum, aliorumque, qui impunite novas res molientium audacium incendebant, ſpe ejusdem impunitatis facta, quibus everſa fuit reſpublica. 27 ex Cæſaris teſtamento. 28 quoniam omnes improbi cupient id quod Cæſar.

29 bono-

deerit, dum hominis perditi 29 haſtam illam 30 cruentam & 31 meminerint, & ſperabunt, quam 32 P. Sulla cum vibraſſet, 33 dictatore propinquo ſuo, 34 idem ſexto & triceſimo anno poſt a ſceleratiore haſta non receſſit. 35 Alter autem, qui in alia dictatura ſcriba fuerat, in 36 hac fuit quæſtor urbanus. Ex quo debet intelligi, 37 talibus præmiis propoſitis nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo ſtant, & manent, iique ipſi jam 38 extrema ſcelera 39 metuentes: rem vero publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus, (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quam cari eſſe, & diligi maluimus. Quæ ſi populo Romano 40 injuſte imperanti 41 accidere potuerunt: 42 quid debent putare 43 ſinguli? Quod cum

29 bonorum venditionem, factam tempore Syllæ & Cæſaris ſub haſta. 30 translatum a re militari. Nam, cum haſta ante oppidum ponebatur, ſignum erat diripiendæ urbis, & crudelitatis in cives exercendæ. 31 M. Antonium ſignificat. 32 P. Sulla proſcriptorum civium Marianorum bona emit ad haſtam, id eſt, in actione publica, quæ haſta prope fixa fieri ſolebat. Propterea dicitur *haſtam vibraſſe*, metaphorice. 33 L. Cornelius Sulla Dictator fuit patruus P. Sullæ. 34 ſignificat, eundem P. Sullam emiſſe bona proſcriptorum Pompejanorum, Cæſare dictatore. 35 in Sullæ dictatura ſcriba fuerat Cornelius, teſte Lepido conſule in oratione apud Salluſtium. 36 in Cæſaris dictatura. 37 quod multis aliis locis oſtendit Cicero. 38 everſionem ipſorum parietum. 39 dat ſenſum inanimis rebus. Quo magis publica calamitas exprimatur. 40 quia leges pro Cæſaris potentia tulit. 41 quæ non videbantur accidere poſſe. 42 argumentum a majori. 43 tyranni & injuſte imperan-

cum perſpicuum ſit, benevolentiæ vim eſſe magnam, metus 44 imbecillam: ſequitur, ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus faciliime eam, quam volumus, adipiſci, 45 cum honore, & fide caritatem, ſed 46 ea non pariter omnes egemus. Nam ad cujusque vitam 47 inſtitutam accommodandum eſt, a multisne opus ſit, an ſatis a paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, idque & primum, & maxime neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & 48 noſtra mirantium. Hæc enim eſt una res prorſus, 49 ut non differat multum inter ſummos, & mediocres viros: eaque utrisque propemodum comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia civium fortaſſe non æque omnes egent: ſed tamen, ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant aliquantum, tum ad cætera, tum ad 50 amicitias comparandas.

CAP. IX.

ARGUMENTUM.

Quoniam ad res majores adminiſtrandas non parum facit Gloria, per occaſionem, quod partes ejus proxime enu-

rantes qui non tantum potentiæ habent, populoque Rom. vix minima parte conferri poſſunt. 44 Sic habent libri veteres, non *imbecillem*. 45 gloriæ deſcriptio. 46 ea, quæ cum honore & fide conjuncta ſit. Nam privata quidem amicitia pariter omnes egent. 47 alii habent, *inſtituendam*, ſed Græviùs præfert, *inſtitutam*, hoc eſt, ad illud vitæ genus, quod quis ſequendum ſibi ſtatuit & legit, eſt referendum, num multis opus habeat, an paucis amicis. 48 ut apud eos in honore ſimus. 49 ut ea pariter omnes egeant; nam ſine amicitia vita nulla eſt. 50 privatas.

1 quos

enumeraſſet, de illa quoque diſputat, atque ejus naturam deſcribens in tribus eam rebus, benevolentia, fide, honore cum admiratione conſiſtere aſſerit. Mox ordinatim ſingula perſequitur, & de prima ratione comparandæ illius per benevolentiam agens, multitudinem moveri maxime beneficiis, voluntate gratificandi, & fama leniorum virtutum oſtendit, ſubjuncta, cur opinio virtutum id poſſit, ætiologia. Inde ad alteram parandæ veræ gloriæ rationem, quæ fit per fidem, progreditur, ejusque cauſas effectrices prudentiam & juſtitiam facit, recenſitisque prudentiæ partibus duas illas virtutes comparat, & juſtitiam prudentiæ anteponit, atque hanc absque illa quicquam valere affirmat.

SED de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria: quamquam ea quoque de re [1] duo ſunt noſtri libri. Sed [2] attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus adminiſtrandis adjuvat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria conſtat ex [3] tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam honore dignos putat. Hæc autem, ſi eſt ſimpliciter breviterque dicendum, quibus rebus pariuntur a ſingulis, eisdem fere a multitudine; ſed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in univerſorum animos tanquam influere poſſimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi,

1 quos deſideramus temporum ſuperiorum incuria. 2 pauca dicamus. 3 cauſſæ gloriam gignentes.

4 para-

xi, benevolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficiis 4 capitur maxime. Secundo autem loco benefica voluntate benevolentia movetur, etiamſi 5 res forte non ſuppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipſa 6 fama & opinione liberalitatis, beneficentiæ, juſtitiæ, fidei, omniumq; earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum & ad facilitatem. Etenim illud ipſum, quod honeſtum, decorumque diximus, quia 7 per ſe nobis placet, animosq; omniumq; natura, & ſpecie ſua commovet, maximeque quaſi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus, idcirco illos, in quibus eas virtutes eſſe remur, a natura ipſa diligere cogimur, atque hæ quidem cauſæ diligendi 7 graviſſimæ: poſſunt enim præterea nonnullæ eſſe 10 leviores: Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici poteſt; ſi exiſtimabimur adepti conjunctam cum juſtitia 11 prudentiam. Nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, 12 quosque & futura proſpicere credimus, & cum res agatur in diſcrimenque ventum ſit, 13 expedire rem, & conſilium

ſilium

4 paratur, acquiritur. Sed *capitur* plus leporis habet, ad exprimendam beneficiorum vim, quibus capiuntur & obſtringuntur animi. 5 hinc Ovidius: *ut deſint vires, tamen eſt laudanda voluntas.* 6 ſi fama eſt, aliquem eſſe liberalem, & homines ita opinantur eſſe juſtum, beneficum & fidum. 7 vel ſi nullum ex eo fructum capiamus. 8 vi & forma ſua. 9 efficaciſſimæ & magni ponderis atque momenti. 10 ut ſi aliquid fecerimus, quod multitudini placeat. 11 intelligentiam. 12 talis fuit Themiſtocles, teſte Cornelio Nepote in ejus vita. 13 explicare.

14 doli,

ſilium ex tempore capere poſſe: hanc enim utilem homines exiſtimant, veramque prudentiam. Juſtis autem & fidis hominibus, id eſt bonis, ita fides habetur, ut nulla ſit in his 14 fraudis, 15 injuriæque ſuſpicio. Itaque his 16 ſalutem noſtram, his 17 fortunas, his liberos rectiſſime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam 18 juſtitia plus pollet: quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis, prudentia ſine juſtitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis verſutior & callidior eſt, hoc 19 inviſior & ſuſpectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem 20 intelligentiæ juſtitia conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem, virium. Juſtitia ſine prudentia multum poterit: ſine juſtitia nihil valebit prudentia.

CAP. X.

ARGUMENTUM.

Cum alias nexu quodam neceſſario inter ſe jugatas eſſe virtutes ſæpius dixerit auctor, tacitæ nunc objectioni eorum, qui forte eum ſejunxiſſe bis easdem arguere poſſent, occurrit, dicitque, ſe loqui hoc in loco non philoſophice, ſed docendi cauſa populariter. Pedem dehinc ad tertiam comparandæ veræ gloriæ rationem profert, quæ eſt honor cum admiratione: ubi primum cauſas colligit admirationis generales & communes, quæ ſunt virtutes

14 doli, exceptionis. 15 quæ violentiam habet, & eſt contra juſtitiam. 16 curam noſtræ ſalutis. 17 divitias & opes. 18 probitas & vitæ ſanctitas. 19 exemplo ſit Alcibiades. 20 prudentiæ.

tutes excellentes, & ſingulares in hominibus, v gr. ſapientia, diligentia, induſtria; eamque ſententiam illuſtrat antitheſi, deſpici nimirum ab hominibus eos, in quibus nihil virtutis, nihil animi, itemque in quibus induſtria nulla, nulla cura eſt: addensque aliquam inter contemnere ſeu deſpicere, & male exiſtimare διαφέρειν. *Progreditur deinde ad ſpecialiores magisque particulares cauſas, quæ admirationem atque auctoritatem maxime excitant, quales ſunt continentia, fortitudo, &c.*

SED [1] ne quis ſit admiratus, cur, cum inter omnes philoſophos conſter, [2] a meque ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita ſejungam, quaſi poſſit quisquam, qui non idem prudens ſit, juſtus eſſe: alia eſt illa, cum [3] veritas ipſa limatur in diſputatione, [4] ſubtilitas: alia, cum ad [5] opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. [6] Popularibus enim verbis eſt agendum, & uſitatim, cum loquimur de opinione [7] populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitum revertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam perti-

1 ne qua ſit admiratio. 2 vide lib. V. de Finibus, & Tuſcul. III. 3 cum veritas ipſa diligentiſſime quæritur a Philoſophis. 4 diſputatio ſubtilis & acuta. 5 O vocalis vigeſies a Cicerone hic duabus lineis uſurpatur. 6 acceptis ab opinione uſque vulgi. 7 opinatur enim populus diverſas eſſe virtutes.

pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur [8] communiter [9] illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam animadverterunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quædam [10] bona. Itaque eos viros [11] ſuſpiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quaſdam, & [12] ſingulares virtutes perſpicere: [13] deſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus [14] nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, [15] de quibus male exiſtimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam inſtructos, [16] eos contemnunt quidem neutiquam, ſed de iis male exiſtimant. Quamobrem, ut ante dixi, contemnuntur ii, qui nec ſibi, nec [17] alteri, [18] ut dicitur, in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt. Admiratione [19] afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore,

8 communi quodam conſenſu. 9 indocti ſcilicet, & parvo animo prædititi. 10 virtutes, quas ineſſe non arbitrabantur. 11 admirantur. 12 ſummas, quibus nulla poteſt comparari. Exemplo ſit Semiramis. 13 ſpernunt, ac nullius momenti eſſe putant. 14 exemplo ſit Sardanapalus. 15 nam ii nocere poſſunt. 16 vulgo: *eos haud contemnunt quidem*. Sed Langius & alii ex MSS. reſtituunt: *eos contemnunt quidem neutiquam*, id eſt, nullo modo. 17 vulgo: *nec alteri proſunt*. Sed proſunt abeſt a MSStis, & ſententiæ proverbiales raro integræ enunciantur, quaſi vulgo vel a primo verbo notæ. 18 ut eſt in proverbio. 19 qui tales ſe præbent, ut eos homines admirentur & colant.

 20 fran-

core, tum vero [20] iis vitiis, quibus alii non facile poſſunt obſiſtere. Nam & voluptates, blandiſſimæ dominæ, [21] majores partes animi a virtute detorquent: & dolorum cum admoventur [22] faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementiſſime permovent. Quæ qui in [23] utramque partem [24] excelſo animo, magnoque deſpiciunt, cumque aliqua his ampla, & honeſta res objecta eſt, totos ad ſe convertit, & rapit: tum quis non admiretur ſplendorem, pulchritudinemque virtutis?

CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Pergit in enumeratione earum rerum, quæ admirationem excitant, atque inter eas etiam magnitudinem animi in rerum deſpicientia poſitam recenſet. Proximum locum juſtitiæ tribuit, atque ita doctrinam hanc concludens, oſtendit tria illa, quæ ad gloriam aſſequendam faciunt, omnia ex juſtitia proficiſci. Poſt de neceſſitate auxilii humani quædam repetit, & diſtributione quadam probat, neminem eſſe, qui ſine juſtitiæ opinione commode poſſit vivere, eaque nec agricolas, nec mercatores, nec latrones quidem ac piratas carere poſſe, atque his exemplis admonitus a minore ad majus epiphonema.

20 fraude, dolo, violentia. 21 rationem ipſam, cui voluptas eſt inimica, & oculos mentis præſtringens. 22 ardentes dolores. 23 tam voluptates, quam dolores: ſive cum adſunt, ſive cum abſunt. 24 qui virtutem rebus omnibus anteponat, deſpiciatque humana.

deerit, dum hominis perditi 29 haſtam illam 30 cruentam & 31 meminerint, & ſperabunt, quam 32 P. Sulla cum vibraſſet, 33 dictatore propinquo ſuo, 34 idem ſexto & triceſimo anno poſt a ſceleratiore haſta non receſſit. 35 Alter autem, qui in alia dictatura ſcriba fuerat, in 36 hac fuit quæſtor urbanus. Ex quo debet intelligi, 37 talibus præmiis propoſitis nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo ſtant, & manent, iique ipſi jam 38 extrema ſcelera 39 metuentes: rem vero publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus, (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quam cari eſſe, & diligi maluimus. Quæ ſi populo Romano 40 injuſte imperanti 41 accidere potuerunt: 42 quid debent putare 43 ſinguli? Quod cum

29 bonorum venditionem, factam tempore Syllæ & Cæſaris ſub haſta. 30 translatum a re militari. Nam cum haſta ante oppidum ponebatur, ſignum erat diripiendæ urbis, & crudelitatis in cives exercendæ. 31 M. Antonium ſignificat. 32 P. Sulla proſcriptorum civium Marianorum bona emit ad haſtam, id eſt, in actione publica, quæ haſta prope fixa fieri ſolebat. Propterea dicitur *haſtam vibraſſe*, metaphorice. 33 L. Cornelius Sulla Dictator fuit patruus P. Sullæ. 34 ſignificat, eundem P. Sullam emiſſe bona proſcriptorum Pompejanorum, Cæſare dictatore. 35 in Sullæ dictatura ſcriba fuerat Cornelius, teſte Lepido conſule in oratione apud Salluſtium. 36 in Cæſaris dictatura. 37 quod multis aliis locis oſtendit Cicero. 38 everſionem ipſorum parietum. 39 dat ſenſum inanimis rebus. Quo magis publica calamitas exprimatur. 40 quia leges pro Cæſaris potentia tulit. 41 quæ non videbantur accidere poſſe. 42 argumentum a majori. 43 tyranni & injuſte imperan-

cum perſpicuum ſit, benevolentiæ vim eſſe magnam, metus 44 imbecillam: ſequitur, ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillime eam, quam volumus, adipiſci, 45 cum honore, & fide caritatem, ſed 46 ea non pariter omnes egemus. Nam ad cujusque vitam 47 inſtitutam accommodandum eſt, a multisne opus ſit, an ſatis a paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, idque & primum, & maxime neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & 48 noſtra mirantium. Hæc enim eſt una res prorſus, 49 ut non differat multum inter ſummos, & mediocres viros: eaque utrisque propemodum comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia civium fortaſſe non æque omnes egent: ſed tamen, ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant aliquantum, tum ad cætera, tum ad 50 amicitias comparandas.

CAP. IX.

ARGUMENTUM.

Quoniam ad res majores adminiſtrandas non parum facit Gloria, per occaſionem, quod partes ejus proxime enu-

rantes qui non tantum potentiæ habent, populoque Rom. vix minima parte conferri poſſunt. 44 Sic habent libri veteres, non *imbecillem*. 45 gloriæ deſcriptio. 46 ea, quæ cum honore & fide conjuncta ſit. Nam privata quidem amicitia pariter omnes egent. 47 alii habent, *inſtituendam*, ſed Græviue præfert, *inſtitutam*, hoc eſt, ad illud vitæ genus, quod quis ſequendum ſibi ſtatuit & legit, eſt referendum, num multis opus habeat, an paucis amicis. 48 ut apud eos in honore ſimus. 49 ut ea pariter omnes egeant; nam ſine amicitia vita nulla eſt. 50 privatas.

1 quos

enumeraſſet, de illa quoque diſputat, atque ejus naturam deſcribens in tribus eam rebus, benevolentia, fide, honore cum admiratione conſiſtere aſſerit. Mox ordinatim ſingula perſequitur, & de prima ratione comparandæ illius per benevolentiam agens, multitudinem moveri maxime beneficiis, voluntate gratificandi, & fama leniorum virtutum oſtendit, ſubjuncta, cur opinio virtutum id poſſit, ætiologia. Inde ad alteram parandæ veræ gloriæ rationem, quæ fit per fidem, progreditur, ejusque cauſas effectrices prudentiam & juſtitiam facit, recenſitisque prudentiæ partibus duas illas virtutes comparat, & juſtitiam prudentiæ anteponit, atque hanc absque illa quicquam valere affirmat.

SED de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria: quamquam ea quoque de re 1 duo ſunt noſtri libri Sed 2 attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus adminiſtrandis adjuvat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria conſtat ex 3 tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam honore dignos putat. Hæc autem, ſi eſt ſimpliciter breviterque dicendum, quibus rebus pariuntur a ſingulis, eisdem fere a multitudine; ſed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in univerſorum animos tanquam influere poſſimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi,

1 quos deſideramus temporum ſuperiorum incuria. 2 pauca dicamus. 3 cauſſæ gloriam gignentes.

4 para-

xi, benevolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficiis 4 capitur maxime. Secundo autem loco benefica voluntate benevolentia movetur, etiamſi 5 res forte non ſuppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipſa 6 fama & opinione liberalitatis, beneficentiæ, juſtitiæ, fidei, omniumq; earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum & ad facilitatem. Etenim illud ipſum, quod honeſtum, decorumque diximus, quia 7 per ſe nobis placet, animosq; omnium 8 natura, & ſpecie ſua commovet, maximeque quaſi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus, idcirco illos, in quibus eas virtutes eſſe remur, a natura ipſa diligere cogimur, atque hæ quidem cauſæ diligendi 7 graviſſimæ: poſſunt enim præterea nonnullæ eſſe 10 leviores: Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici poteſt: ſi exiſtimabimur adepti conjunctam cum juſtitia 11 prudentiam. Nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, 12 quosque & futura proſpicere credimus, & cum res agatur in diſcrimenque ventum ſit, 13 expedire rem, & conſilium

4 paratur, acquiritur. Sed *capitur* plus leporis habet, ad exprimendam beneficiorum vim, quibus capiuntur & obſtringuntur animi. 5 hinc Ovidius: *ut deſint vires, tamen eſt laudanda voluntas.* 6 ſi fama eſt, aliquem eſſe liberalem, & homines ita opinantur eſſe juſtum, beneficum & fidum. 7 vel ſi nullum ex eo fructum capiamus. 8 vi & forma ſua. 9 efficaciſſimæ & magni ponderis atque momenti. 10 ut ſi aliquid fecerimus, quod multitudini placeat. 11 intelligentiam. 12 talis fuit Themiſtocles, teſte Cornelio Nepote in ejus vita. 13 explicare.

14 doli,

ſilium ex tempore capere poſſe: hanc enim utilem homines exiſtimant, veramque prudentiam. Juſtis autem & fidis hominibus, id eſt bonis, ita fides habetur, ut nulla ſit in his 14 fraudis, 15 injuriæque ſuſpicio. Itaque his 16 ſalutem noſtram, his 17 fortunas, his liberos rectiſſime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam 18 juſtitia plus pollet: quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis, prudentia ſine juſtitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis verſutior & callidior eſt, hoc 19 inviſior & ſuſpectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem 20 intelligentiæ juſtitia conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem, virium. Juſtitia ſine prudentia multum poterit: ſine juſtitia nihil valebit prudentia.

CAP. X.

ARGUMENTUM.

Cum alias nexu quodam neceſſario inter ſe jugatas eſſe virtutes ſæpius dixerit auctor, tacitæ nunc objectioni eorum, qui forte eum ſejunxiſſe his easdem arguere poſſent, occurrit, dicitque, ſe loqui hoc in loco non philoſophice, ſed docendi cauſa populariter. Pedem dehinc ad tertiam comparandæ veræ gloriæ rationem profert, quæ eſt honor cum admiratione: ubi primum cauſas colligit admirationis generales & communes, quæ ſunt virtu-

tes

14 doli, exceptionis. 15 quæ violentiam habet, & eſt contra juſtitiam. 16 curam noſtræ ſalutis. 17 divitias & opes. 18 probitas & vitæ ſanctitas. 19 exemplo ſit Alcibiades. 20 prudentiæ.

1 nec

tutes excellentes, & ſingulares in hominibus, v gr. ſapientia, diligentia, induſtria; eamque ſententiam illuſtrat antitheſi, deſpici nimirum ab hominibus eos, in quibus nihil virtutis, nihil animi, itemque in quibus induſtria nulla, nulla cura eſt: addensque aliquam inter contemnere ſeu deſpicere, & male exiſtimare διάκρισιν. Progreditur deinde ad ſpecialiores magisque particulares cauſas, quæ admirationem atque auctoritatem maxime excitant, quales ſunt continentia, fortitudo, &c.

SED [1] ne quis ſit admiratus, cur, cum inter omnes philoſophos conſtet, [2] a meque ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita ſejungam, quaſi poſſit quisquam, qui non idem prudens ſit, juſtus eſſe: alia eſt illa, cum [3] veritas ipſa limatur in diſputatione, [4] ſubtilitas: alia, cum ad [5] opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. [6] Popularibus enim verbis eſt agendum, & uſitatim, cum loquimur de opinione [7] populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitum revertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam perti-

1 ne qua ſit admiratio. 2 vide lib. V. de Finibus, & Tuſcul. III. 3 cum veritas ipſa diligentiſſime quæritur a Philoſophis. 4 diſputatio ſubtilis & acuta. 5 O vocalis vigeſies a Cicerone hic duabus lineis uſurpatur. 6 acceptis ab opinione uſuque vulgi. 7 opinatur enim populus diverſas eſſe virtutes.

pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur [8] communiter [9] illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam animadverterunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quædam [10] bona. Itaque eos viros [11] ſuſpiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quasdam, & [12] ſingulares virtutes perſpicere: [13] deſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus [14] nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, [15] de quibus male exiſtimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam inſtructos, [16] eos contemnunt quidem neutiquam, ſed de iis male exiſtimant. Quamobrem, ut ante dixi, contemnuntur ii, qui nec ſibi, nec [17] alteri, [18] ut dicitur, in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt. Admiratione [19] afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore,

8 communi quodam conſenſu. 9 indocti ſcilicet, & parvo animo præditi. 10 virtutes, quas ineſſe non arbitrabantur: & t admirantur. 12 ſummas, quibus nulla poteſt comparari. Exemplo ſit Semiramis. 13 ſpernunt, ac nullius momenti eſſe putant. 14 exemplo ſit Sardanapalus. 15 nam ii nocere poſſunt. 16 vulgo: *eos haud contemnunt quidem*. Sed Langius & alii ex MSS. reſtituunt: *eos contemnunt quidem neutiquam*, id eſt, nullo modo. 17 vulgo: *nec alteri proſunt*. Sed proſunt abeſt a MSStis, & ſententiæ proverbiales raro integræ enunciantur, quaſi vulgo vel a primo verbo notæ. 18 ut eſt in proverbio. 19 qui tales ſe præbent, ut eos homines admirentur & colant.

core, tum vero [20] iis vitiis, quibus alii non facile poſſunt obſiſtere. Nam & voluptates, blandiſſimæ dominæ, [21] majores partes animi a virtute detorquent: & dolorum cum admoventur [22] faces, præter modum plerique exterrentur Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementiſſime permovent. Quæ qui in [23] utramque partem [24] excelſo animo, magnoque deſpiciunt, cumque aliqua his ampla, & honeſta res objecta eſt, totos ad ſe convertit, & rapit: tum quis non admiretur ſplendorem, pulchritudinemque virtutis?

CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Pergit in enumeratione earum rerum, quæ admirationem excitant, atque inter eas etiam magnitudinem animi in rerum deſpicientia poſitam recenſet Proximum locum juſtitiæ tribuit, atque ita doctrinam hanc concludens, oſtendit tria illa, quæ ad gloriam aſſequendam faciunt, omnia ex juſtitia proficiſci. Poſt de neceſſitate auxilii humani quædam repetit, & diſtributione quadam probat, neminem eſſe, qui ſine juſtitiæ opinione commode poſſit vivere, eaque nec agricolas, nec mercatores, nec latrones quidem ac piratas carere poſſe, atque his exemplis admonitus a minore ad majus epiphonenia-

20 fraude, dolo, violentia. 21 rationem ipſam, cui voluptas eſt inimica, & oculos mentis præſtringens. 22 ardentes dolores. 23 tam voluptates, quam dolores: ſive cum adſunt, ſive cum abſunt. 24 qui virtutem rebus omnibus anteponat, deſpiciatque humana.

nematis ſpecie infert, juſtitiam omnino apud cives legibus, judiciis, & aliis humanæ ſocietatis vinculis inter ſe obligatos valere debere.

ERGO & hæc [1] animi deſpicientia [2] admirabilitatem magnam facit. Et maxime juſtitia (ex qua una virtute viri boni appellantur) [3] mirifica quædam [4] multitudini videtur. Nec injuria. [5] Nemo enim juſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet, aut qui ea, quæ his ſunt [6] contraria, æquitati anteponit. Maximeque admirantur eum, qui [7] pecunia non movetur: quod in quo viro perſpectum ſit, hunc [8] igni ſpectatum arbitrantur. Itaque illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriam, omnia juſtitia conficit: & benevolentiam, quod prodeſſe vult plurimis: & [9] ob eandem cauſam, fidem: & admirationem, quod eas res ſpernit, & negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac mea quidem ſententia, omnis [10] ratio atque inſtitutio vitæ adjumenta

1 cum & voluptates & dolores deſpiciuntur. 2 facit, ut multitudo admiretur. 3 admiratione digna & miris laudibus efferenda. 4 vulgo; *quædam res.* Sed poſtrema vox in MSS. non legitur, nec eſt neceſſaria. 5 quoniam juſti hominis eſt non timere mortem. 6 vitam, voluptatem, eſſe in patria, divitias. 7 qui eſt liberalis, & non curat pecunias. 8 vulgo: *dignum ſpectatu*, quod Cicero nunquam dixit. Noſtræ lectioni, *igni ſpectatum*, ineſt translatio ab auro optimo, perfectiſſimo & puriſſimo, quod igne probatur & examinatur. Quod omnibus numeris perfectum. 9 quia prodeſſe vult plurimis. 10 omnis modus & via vivendi.

II vitæ

menta hominum deſiderat: in primisque ut habeas, quibuscum poſſis [11] familiares conferre ſermones; quod eſt difficile, [12] niſi ſpeciem præ te [13] boni viri feras. Ergo etiam ſolitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio juſtitiæ neceſſaria eſt: eoque etiam magis, quod ſi eam [14] non habebunt, injuſti habebuntur; &, [15] nullis præſidiis ſepti, multis afficientur injuriis. Atque his etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, juſtitia [16] ad rem gerendam neceſſaria eſt. Cujus tanta vis eſt, ut nec illi quidem, qui maleficio & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine ulla particula juſtitiæ vivere. Nam [17] qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, [18] furatur aliquid, aut [19] eripit, is ſibi [20] ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut interficiatur a ſociis, aut relinquatur. Quin etiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſervent. Itaque propter æquabilem prædæ partitio-

 titio-

11 vitæ enim conſuetudo præcipuum munus eſt ac vinculum ſocietatis & amicitiæ. 12 niſi juſtus videare. 13 juſti. Hinc paulo ante de juſtitia: *Ex qua una virtute viri boni nominantur.* 14 niſi erunt juſti, videbuntur evecti in odium humanæ ſocietatis & fugere hominum commercia. 15 muniti nullo hominum præſidio & adjumento. 16 dum eas res gerunt. 17 juſtitia etiam apud latrones neceſſaria. Argumentum a minori ad majus. 18 clam & inſidioſe. 19 aperte & violenter. Male igitur libri vulgati: *clam eripit.* 20 inter latrones argute.

21 vul-

titionem & [21] Bardilis Illyrius latro, de quo eſt apud Theopompum, magnas opes habuit: & multo majores [22] Viriatus Luſitanus: cui quidem etiam exercitus noſtri, [23] imperatoreſque ceſſerunt: quem C. Lælius, [24] is, qui ſapiens [25] uſurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatemque ejus ita repreſſit, ut facile bellum [26] reliquis traderet. Cum igitur tanta vis juſtitiæ ſit, ut ea etiam latronum opes firmet, atque augeat: quantam ejus vim inter leges, [27] & judicia in conſtituta republica, fore putamus?

CAP. XII.

ARGUMENTUM.

Ulterius juſtitiam ad comparandam veram admirationem neceſſariam eſſe docet, quia & Magiſtratuum, & Legum etiam cauſa efficiens, & auctor extitit: cumque in hac laudanda copioſior fuerit, ne ſapientiæ ſtudium negligatur, prudentiam juſti- *tiæ*

21 vulgo: *Bargulus.* Hunc Bardilin Theopompus opes regias apud Illyrios habuiſſe ſcribit. Vide Diodorum Siculum lib. XVI. 22 ita nomen hoc ſcribitur in monumentis a Reſendio editis. Fuit autem Viriatus ille ob paupertatem primo mercenarius: deinde alacritate venator, audacia latro: ad poſtremum dux bellum adverſus Romanos ſumſit. 23 M. Vetilius, & C. Plautius prætores: & Q. Fabius Pro-Cos. pacem cum eo fecit. 24 cujus nomine Ciceronis liber de amicitia inſcriptus eſt. 25 appellari ſolitus eſt, conſuetudinem enim hoc verbum ſignificat. 26 primum Q. Fabio Maximo, deinde Q. Servilio Cæpioni, qui eum per inſidias occidit. 27 vulgo; *judicia & inſtituta reip.* Sed legendum omnino ex MSS. *& judicia in conſtituta republ.* hoc eſt, recte compoſita & ordinata.

1 qui

tiæ conjunctam conduplicatam quidem parere gloriam ait: nihilominus ob duplicem tamen rationem hanc maxime colendam hortatur. Et quoniam ſatis de comparanda admiratione dixit, nunc per tranſitionem ſimilitudine œconomica amplificatam de eadem quoque retinenda, & augenda præcipit: præceptum Socratis auctoritate firmat, & antitheſi exemplis Græcorum diſſimilibus illuſtrata declarat.

MIHI quidem non apud [1] Medos ſolum, ut ait [2] Herodotus, ſed etiam apud majores noſtros [3] juſtitiæ fruendæ cauſa videntur olim bene morati reges conſtituti. Nam cum premeretur [4] inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant, virtute præſtantem: qui cum prohiberet injuria [5] tenuiores, [6] æquitate conſtituenda ſummos cum infimis pari jure [7] retinebat. Eademque conſtituendarum [8] legum fuit cauſa, quæ regum. Jus [9] enim ſemper quæſitum

1 qui primi Reges habuerunt. 2 lib. 1. qui Clio inſcribitur. 3 Imitatus eſt Ariſtotelem lib. V. Polit. niſi quod ad leges tranſtulit Cicero, quæ Ariſtoteles de tyrannis dixit. 4 impotens populus & plebs. 5 humilioris conditionis & ſortis. 6 æquitas eſt æquum illud jus, ſive, ut vocat, *par jus, æquabile jus*, ἰσονομίαν, quæ cives omnes iiſdem legibus ſubjicit, & reſpectu legum æquales facit. 7 nimirum in fide & officio. 8 παρονομασία. reges primum, deinde leges fuere. Reges autem pro legibus, leges pro regibus. 9 hoc pluribus demonſtrat Ariſtoteles lib. V. ad Nicomachum: æqualitas autem in civitate duplex eſt, Geometrica & Arithmetica.

eſt æquabile. Neque enim aliter eſſet jus. Id ſi ab uno juſto, & bono viro conſequebantur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges ſunt inventæ, quæ [10] cum omnibus ſemper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos, quorum de juſtitia magna eſſet [11] opinio multitudinis. [12] Adjuncto vero hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda juſtitia eſt, tum ipſa [13] propter ſeſe, (nam aliter juſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ non quærendæ ſolum ratio eſt, ſed etiam collocandæ, quæ perpetuos ſumtus ſuppeditet, nec ſolum [14] neceſſarios, ſed etiam [15] liberales: ſic gloria & quærenda, & collocanda [16] ratione eſt. Quamquam præclare [17] Socrates, hanc viam ad gloriam proximam, & quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis eſſet. Quod ſi qui ſimulatione, & inani [18] oſtentatione, & ficto non modo ſermone, ſed etiam vultu, ſtabilem ſe gloriam conſequi

10 nulla ratione habita hominum, cujuscunque ſint ſortis & conditionis. 11 ut de Numa Pompilio legitur. 12 locutio elegans & uſitata. 13 quia in ipſa conſiſtit ſummum bonum, cujus cauſſa omnia expetuntur. 14 ad tuendam vitam, & frugaliter alendam familiam. 15 ut & ipſi vivamus lautius, & benignitate in alios uti poſſimus. 16 non malis artibus. 17 apud Xenophontem. Vide P. Victorium Var. lib. V. cap. 11. 18 breviter detegitur oſtentatio, & irridetur, licet nemo fallat.

19 quia

qui poſſe rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam floſculi, decidunt, [19] nec ſimulatum poteſt quidquam eſſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in [20] utramque partem: ſed brevitatis cauſa, familia erimus contenti [21] una. Tib. enim Gracchus, [22] P. filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at ejus filii [23] nec vivi probabantur bonis, & mortui [24] numerum obtinent [25] jure cæſorum.

CAP. XIII.

ARGUMENTUM.

Repetit hic primo præceptum ſuperius a Socrate de paranda & tuenda gloria traditum: poſtea diſtinctione perſonarum utitur, eosque qui ad honores aſpirant, aut nobiles eſſe dicit, aut obſcuros & inglorios, quæque hic facienda, utrisque inculcat. Præcipue autem adoleſcentum officia, ad gloriam adipiſcendam facientia, explicat: quorum primum ſtudium rei bellicæ, ubi per digreſſiunculam, ſpecie laudationis, Filium ad virtutem incitat, & ſimul corporis, atque animi opera inter ſe

19 quia naturæ adverſatur. 20 diuturna eſſe non ſimulata, non diuturna ſimulata: illud Tib. Gracchi, hoc illius filiorum exemplo comprobatur. 21 qui bis conſul fuit, bis triumphavit, cenſorque fuit. 22 Publii. 23 quia leges ferre conati ſunt pernicioſas reipublicæ. 24 vulgo male: *nomen*. *Numerus* enim Ciceroni aliisque ſcriptoribus optimis ſæpiſſime ſtatus eſt & conditio hominis. 25 teſtimonio minoris Africani: qui de Gracchi nece interrogatus reſpondit, jure cæſum videri.

ſe confert: deinde vero ex ſtudio virtutum leniorum, modeſtiæ, pietatis in parentes &c. ex conſuetudine cum viris præſtantibus, ex ſtudio item eloquentiæ, adoleſcentes fieri poſſe celebres oſtendit, & exemplis confirmat.

QUI igitur adipiſci veram gloriam volet, juſtitiæ fungatur officiis. Ea quæ eſſent, dictum eſt libro ſuperiore. Sed, ut facillime, quales ſimus, tales eſſe videamur; etſi in eo ipſo [1] vis maxima eſt, ut ſimus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte ætate habet [2] cauſam celebritatis, & nominis, aut a [3] patre acceptam, (quod tibi, mi Cicero, [4] arbitror contigiſſe,) aut aliquo [5] caſu atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, [6] acquiritur: & tamquam in [7] clariſſima luce verſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum ejus eſſe, nec factum. Quorum autem prima ætas, propter humilitatem, & obſcuritatem, in hominum ignoratione verſatur: hi, ſimul ac [8] juvenes eſſe cœperunt, [9] magna ſpectare, & ad ea [10] rectis ſtudiis debent contendere:

1 omnia in ea conſiſtunt. 2 materiam. 3 vel nobili, vel aliqua ingenii laude præſtanti. 4 ſic dicit, ut devitet arrogantiam. 5 qualis Æmilius Lepidus, aliique apud Valerium Maximum lib. III. cap. I. 6 non modo enim expectatur, ſed quaſi exigitur ab eo virtus. 7 *Profecto ita ſe res habet, majorum gloria poſteris quaſi lumen eſt: neque bona eorum, neque mala in occulto patitur.* Marium apud Salluſtium. 8 confirmato judicio, & animi corporiſque viribus auctis. 9 gloriam. 10 virtute, labore, probis inſerviendo.

re: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam [11] favetur. Prima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt: in qua multi [12] apud majores noſtros [13] extiterunt, ſemper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus [14] altera pars ſceleris nimium habuit, [15] altera [16] felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompejus [17] alæ [18] alteri præfeciſſet, magnam laudem & a ſummo viro, & ab exercitu conſequebare, equitando, jaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum republica [19] cecidit. Mihi autem hæc oratio ſuſcepta non [20] de te eſt, ſed de genere toto. Quamobrem pergamus ad ea, quæ reſtant. Ut igitur in reliquis rebus multo majore ſunt opera animi, quam corporis: ſic hæc res, quas perſequimur [21] ingenio, ac ratione, graviores ſunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur a [22] modeſtia, tum [23] pietate in paren-

11 ut Scipioni Africano ſeniori, & apud Athenienſes Iphicrati. 12 bellicæ enim rei & eloquentiæ ſtudebant Romani. 13 clari evaſerunt. 14 Cæſariana; plena ſceleris, quia rempubl. oppreſſit. 15 Pompejana. 16 quæ maxime in Imperatore requiritur. 17 turmarum equeſtrium auxiliarium. Nam de auxiliaribus equitibus Ala dicitur. 18 quia duæ legiones exercitus erant conſularis: quas equites, tanquam alæ, a lateribus muniebant. 19 ergo tibi ferenda fortuna communis æquo animo. 20 cui nullum fructum propter interitum reip. bellica virtus attulit. 21 *vivitur ingenio, cætera mortis erunt.* 22 qua foris utimur cum omni hominum genere. 23 quæ domeſtica eſt.

24 clari

rentes,tum in ſuos benevolentia. Facillime autem & in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad [24] claros, & ſapientes viros, bene conſulentes reipublicæ,contulerunt: quibuscum [25] ſi frequentes ſint,opinionem afferunt populo,eorum fore ſe ſimiles,quos ſibi ipſi delegerint ad imitandum. [26] P. Rutilii adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ, & juris ſcientiæ, [27] P. Mucii commendavit domus. Nam Lucius quidem Craſſus, cum eſſet [28] admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa [29] accuſatione nobili, & glorioſa. Et, qua ætate qui exercentur,laude affici ſolent, (ut de [30] Demoſthene accepimus) ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime [31] facere; quod etiam tum poterat domi cum laude [32] meditari.

CAP. XIV.

ARGUMENTUM.

Explicatis jam de ſtudio Eloquentiæ, quæ ad gloriam parandam confert,agit Cicero; & primo Orationem

24 clari nominis, propter res geſtas & optimos mores. 25 ſi eorum conſuetudine crebro utuntur. 26 qui conſul fuit, & juris civilis laude præſtitit. 27 Juris conſulti optimi viri. 28 annos natus XIX. 29 C.Carbonem, eloquentiſſimum hominem, accuſavit & damnavit. 30 qui magna induſtria naturam emendavit, & puer pupillares actiones habuit. 31 quod in vulgatis quibusdam legitur, *nec præmeditatum*, vel ſimile, id e gloſſemate irrepſiſſe, veterum librorum auctoritas demonſtrat. 32 periclitari & declamatorio genere ſeſe exercere.

I con-

nem diſtinguit in ſermonem quotidianæ conſuetudinis, quæ comitas dicitur, & affabilitas, & in contentionem, quæ in judiciis relucet: poſt utriusque collationem inſtituit, & tribus exemplis vim affabilitatis probat: mox vim contentionis, quam Eloquentiam vocat, & quantum ad commendationem in adoleſcentibus valeat, præſertim ſi comitate mixta ſit, oſtendit, eamque dividit in forenſem & ſenatoriam, & hoc loco illam huic præfert. Dehinc forenſem iterum ſubdividit in accuſationem & defenſionem, atque ex poſteriori plus laudis acquiri aſſerit, modum ſimul commonſtrans, ſecundum quem uti etiam quandoque priore liceat, ubi tres conditiones recenſet, & ſingulis exempla ſubjicit: inde ad argumentum a natura contrariorum: Si innocentes non ſunt accuſandi; Ergo nocentes non erunt defendendi; reſpondet quatuor rationibus: & cum ſolutio ejus ſit difficilis, Panætii ſe præterea auctoritate tuetur. Tandem admonitionem quoque de defenſione adjicit, cum appendice de circumſtantia perſonarum, & ſeipſum per occaſionem celebrat.

SED cum duplex ratio ſit orationis, quarum in altera ſermo ſit, in altera contentio: non eſt id quidem dubium, quin contentio orationis plurimum poſſit, & majorem vim habeat [1] ad gloriam: ea eſt enim, quam [2] eloquentiam dicimus. Sed ta-

1 contentio parit gloriam: eſt enim in ea perfecta vis eloquentiæ. 2 Nam, qui excellit in ſermone, diſertus potius, quam eloquens dicitur.

men difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum [3] comitas, affabilitasque [4] ſermonis. Exſtant epiſtolæ & [5] Philippi ad Alexandrum, & [6] Antipatri ad Caſſandrum, & [7] Antigoni ad Philippum filium, trium prudentiſſimorum, (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blande appellando [8] deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe [9] univerſam excitat. Magna eſt enim admiratio [10] copioſe, ſapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam & ſapere plus quam cæteros, arbitrantur. Si vero ineſt in [11] oratione mixta [12] modeſtiæ gravitas, nil admirabilius fieri poteſt; eoque magis, ſi ea ſunt [13] in adoleſcente. Sed cum ſint plura cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant, multique in noſtra republica adoleſcentes & [14] apud judices, & [15] apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint; maxima admiratio eſt

3 ſermo parit gratiam ſine gloria. 4 qui eſt accommodatus & finitimus quotidiano ſermoni. 5 Philippus Rex Macedonum, pater Alexandri Magni. 6 Antipater inter Alexandri duces, & regni ſucceſſor: ejus filius fuit Caſſander. 7 Antigonus rex Macedoniæ. 8 vulgo: *blande appellando ſermone deliniant*: quæ ſectio ferri non poteſt. 9 vulgo additur, *gloriam*: quod auferendum, quia *univerſam* refertur ad multitudinem. 10 hæc eſt oratoris deſcriptio: quem copia a dialectico, ſapientia ab inani garrulitate ſeparat. 11 quæ cum contentione habetur. 12 modeſtia orationi non modo non obeſt, verum etiam prodeſt plurimum. 13 quia pudor ætatem ornat. 14 in genere judiciali. 15 in genere deliberativo.

16 In

eſt [16] in judiciis: quorum ratio duplex eſt. Nam ex accuſatione & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt [17] defenſio, tamen etiam accuſatio [18] probata perſæpe eſt. Dixi paulo ante de Craſſo: idem fecit adoleſcens [19] M. Antonius: etiam P. Sulpitii eloquentiam accuſatio illuſtravit, cum [20] ſeditioſum, & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec umquam, niſi aut reipublicæ cauſa [21] ut ii, quos ante dixi, aut ulciſcendi, ut [22] duo Luculli: aut [23] patrocinii, ut nos [24] pro Siculis, [25] pro Sardis: pro M. Albutio Julius. In accuſando etiam [26] M. Aquilio L. Fuſii cognita induſtria eſt. Semel igitur, aut non ſæpe certe. Sin erit, cui facien-

16 in genere judiciali. 17 quoniam duo naturæ ad utilitatem hominum, non ad perniciem, niſi cum cauſſa neceſſaria ſuberit, uti debemus. 18 laudata: & accuſatori honori fuit & gloriæ, nam plerique olim adoleſcentes famam captabant accuſatione. 19 fuit avus maternus M. Antonii Triumviri, & Cn. Papirium, Carbonem accuſavit, occiſus tandem a C. Mario. 20 ſed Norbanum defendit idem M. Antonius. 21 has ſeptem voces, *ut ii, quos ante dixi, aut ulciſcendi*, quas homines Chriſtiani, tanquam ultionem approbantes, expulerant, reſtituit Langius, probante Grævio & aliis. 22 Lucius & Marcus Luculli admodum adoleſcentes paternas inimicitias magna cum gloria ſunt perſequuti, & patris ſui accuſatorem Servilium Augurem accuſarunt. 23 cum clientes noſtros læſos defendimus. 24 contra Verrem, qui prætor Siciliam expilaverat. 25 Mira hic eſt librorum varietas. Nos Grævium ſequimur. 26 M. id eſt Manius. Ita Grævius cum aliis legit, notatque M. Aquilium graviſſimorum criminum accuſatum, ſed Antonii patrocinio ſervatum fuiſſe.

27 qu

ciendum ſit ſæpius; reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulciſci ſæpius, non eſt reprehendendum: modus tamen adſit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id cum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere ut accuſator nominetur. Quod contingit [27] M. Bruto, [28] ſummo genere nato, [29] illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum eſt, ne quem umquam innocentem judicio capitis arceſſas. Id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum, quam [30] eloquentiam, a natura ad ſalutem hominum, & ad conſervationem datam, ad bonorum peſtem, perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, [31] item habendum eſt religioni, nocentem aliquando, [32] modo ne nefarium, impiumque defendere. Vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam [33] humanitas. Judicis eſt, ſemper in cauſis verum ſequi: patroni, nonnumquam [34] veriſimile, etiamſi minus ſit

27 qui ſe ad accuſandum potius, quam ad defendendum dedit. 28 nam Junia familia Ilio oriunda, cum Ænea in Italiam venit, affinitatemque cum Romanis Regibus contraxit. 29 quod tanto majorem infamiam ei afferebat. 30 vide Quintiliani Cap. 1. libri XII. 31 ſimiliter. 32 veram hujus loci ſcripturam ex pervetuſto Codice feliciter Grævius reſtituit, omneſque Ciceronem impugnantium, quaſi nefarios & impios defendi poſſe ſtatuiſſet, cavillationes præcidit. 33 ut homo hominem ſervatum velit. 34 Cornelius Celſus: Orator ſimile tantum veri petit. Non enim bona

ſit verum, defendere: quod ſcribere, præſertim cum de philoſophia ſcriberem, non auderem: niſi idem placeret graviſſimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus: eoque major, ſi quando accidit, ut ei ſubveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri, urgerique videatur. Ut nos & ſæpe alias, & 35 adoleſcentes contra L. Sullæ dominantis opes pro Sext. Roſcio Amerino fecimus: quæ, ut ſcis, extat oratio.

CAP. XV.

ARGUMENTUM.

De prima parte juſtitiæ, ex qua viri boni dicuntur, hactenus dixit auctor: nunc ad alteram, quæ ad gloriam comparandam & ſtudia hominum allicienda non minorem vim habet, nempe ad beneficentiam ſe confert, eique univerſam largitionum rationem implicat. Primum duo liberalitatis inſtrumenta conſtituit, quæ ſunt pecunia, & opera. Poſt duo hæc confert, utrum ſit præſtantius, & liberalitatem, quæ ſit opera, illi, quæ ſit pecunia, præfert; idque quatuor rationibus, a cauſa efficiente, a duratione, a cauſis adjuvantibus, & a teſtimonio petitis, probat. Poſt commonefactionem, quomodo utraque ſit exercenda, & quis modus obſervandus, ſubjungit, & ne quis largitionem pecuniariam prorſus eſſe repudiandam

bona conſcientia, ſed victoria litigantis eſt præmium, quam tamen ſententiam Quintilianus refellit lib. II. Inſtit. Orat. cap. 15.
35 annos natus XXVII. Cicero pro Sext. Roſcio dixit.

1 labore

dam exiſtimet, quando, quibus & quomodo largiendum, docet, enumeratisque aliquot profuſæ liberalitatis incommodis, duo aurea de vitandis extremis largitionis præcepta tradit.

SED expoſitis adoleſcentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiſcendam, deinceps de beneficentia, ac liberalitate dicendum eſt. Cujus eſt ratio duplex. Nam aut [1] opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim: ſed illa lautior ac ſplendidior, & viro forti, claroque dignior. Quamquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis voluntas; tamen [2] altera ex arca, altera ex virtute depromitur, largitioque, quæ fit ex re familiari, [3] fontem ipſum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures uſus ſis, eo minus in multos uti poſſis. At, qui opera, id eſt virtute & induſtria, benefici & liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt. Deinde conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tamquam exercitatiores ad bene de multis [4] promerendum. Præclare [5] epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quod largitione benevolen-

1 labore & induſtria, ut cum aliquem oppreſſum gratuito defendimus. 2 lepida ſententia. Non enim, quod ex arca, cum eo, quod ex virtute depromitur, conferendum videtur. 3 rem familiarem: cujus rivuli ſunt largitiones. 4 beneficia conferendo. 5 hæc epiſtola non exſtat.

6 ad-

lentiam Macedonum conſectetur. *Quæ te*, [6] *malum*, inquit, *ratio in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles* [7] *putares fore, quos pecunia corrupiſſet? an tu id agis, ut Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum, & præbitorem ſperent fore?* [8] Bene miniſtrum & præbitorem; quia ſordidum regi: melius etiam, quod largitionem corruptelam eſſe dixit. [9] Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem ſemper exſpectandum paratior. Hoc [10] ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non dubium eſt, quin illa benignitas, quæ conſtat ex opera, & induſtria, & [11] honeſtior ſit, & latius pateat, & poſſit prodeſſe pluribus. Nonnumquam tamen eſt largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum eſt: & ſæpe [12] idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum. Sed [13] diligenter, atque [14] moderate. Multi enim [15] patrimonia effuderunt inconſulte largiendo. Quid autem eſt ſtultius, quam, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non

6 adverbium indignantis. 7 male vulgati, *putant*. 8 Hæc verba librarii tanquam otioſa & ſine cauſſa iterata omiſerant: quibus Cicero approbat reprehenſionem Philippi. 9 quod magna mercede didicerunt illi imperatores Romani, qui largitionibus dignitatem imperatoriam ſunt conſequuti. 10 Philippus. 11 plus honoris afferens & laudis. 12 probis hominibus paupertate oppreſſis. 13 cum delectu & cum ingenio; non cuivis promiſcue, ſed dignis & idoneis indigentibus. 14 nam immoderatam largitionem duo vitia ſequuntur, inopia & ruinæ, quæ Catilinæ conjurationis origo fuit. 15 ut Milo, qui Clodium interfecit.

16 exem-

Digitized by Google

non poſſis? Atque etiam ſequuntur largitionem [16] rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum, benevolentiæ comparandæ cauſa, benefici eſſe velint, non tanta ſtudia aſſequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda eſt res familiaris, ut eam benignitas aperire non poſſit; nec ita [17] reſeranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminiſſe debemus id, quod a [18] noſtris hominibus ſæpiſſime uſurpatum jam in proverbii conſuetudinem venit, LARGITIONEM [19] FUNDUM NON HABERE. Etenim quis poteſt modus eſſe, cum & iidem, qui [20] conſueverunt, & illud idem alii deſiderent.

CAP. XVI.

ARGUMENTUM.

Ut ratio de publica largitione melius intelligatur, duo genera largorum facit: quorum alii prodigi, alii liberales. Primum itaque deſcriptione utriusque generis propoſita, de prodigis contraria Theophraſti, & Ariſtotelis exponit judicia, ſed poſteriorem ipſe ſequitur: mox amplificatione circumſtantiarum indignitatem & abſurditatem immodicæ profuſionis exagitat, tandemque per conceſſionem Romano-

16 exempla ſunt infinita. 17 aperienda. 18 Romanis rempubl. gerentibus. 19 finem non invenire; a pertuſo Danaidum apud inferos dolio. Largitionibus facilius effunduntur patrimonia, quam hominum benevolentia comparatur. 20 alii, *conſueverunt, κατὰ συγκοπὴν* uſitatam apud Ciceronem.

I qui

Romanorum inveteratum edendi ſpectacula morem excuſans, ſplendorem ædilitatis congerie exemplorum declarat.

OMNINO duo ſunt genera largorum: quorum alteri prodigi, alteri liberales. [1] Prodigi, qui [2] epulis, & [3] viſcerationibus, & [4] gladiatoriis muneribus, [5] ludorum, [6] venationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam omnino ſint relicturi; liberales autem, qui ſuis facultatibus aut captos a prædonibus redimunt; aut [7] æs alienum ſuſcipiunt amicorum; [8] aut in filiarum [9] collocatione adjuvant; aut opitulantur in re vel quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophraſto, in eo libro, quem [10] de divitiis ſcripſit: in quo multa præclare, illud abſurde. Eſt enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione [11] popularium munerum: taliumque ſumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi

1 qui populi gratiam, honorum ſpe, aucupabantur. 2 publico convivio. 3 cum carnes, ſive crudæ, ſive coctæ, interdum panis vinumque cum illis domum perferentibus ſingulis præbebantur. *Viſceratio* dicta eſt a viſcere, id eſt carne. Nam viſcus eſt, quidquid latet ſub cute. 4 quæ potiſſimum in funeribus edebantur. Vulgarem lectionem *gladiatorum*, in *gladiatoriis* ex optimo codice ſuo mutavit Grævius. 5 theatralium. 6 elephantorum & leonum pugnas intelligit. 7 qui quod amici debent, diſſolvendum in ſe recipiunt. 8 *cauſa* additur in vulgatis, quæ vox a libris antiquis recte abeſt. 9 elocatione. 10 qui non exſtat, ſed a Laertio citatur. 11 ludorum in Deorum honorem inſtitutorum. Nam Græcorum & cæterorum populorum religio tum

Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus pauca exempla poſui, multo & major videtur, & certior. Quanto Ariſtoteles gravius, & verius [12] nos reprehendit, [13] qui has pecuniarum effuſiones non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deleniendam? At ii, qui ab hoſte obſidentur, ſi emere aquæ ſextarium mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omnesque mirari; ſed, cum [14] attenderint, veniam neceſſitati dari: in his inanibus [15] jacturis, infinitisque ſumtibus, nihil nos magnopere [16] mirari; cum præſertim neque neceſſitati ſubveniatur, nec dignitas augeatur, ipſaque illa [17] delectatio multitudinis ad breve exiguumque tempus; eaque a [18] leviſſimo quoque: in quo tamen ipſo una cum [19] ſatietate memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam [20] colligit, [21] hæc pueris, & mulierculis, & ſervis, & ſervorum ſimillimis liberis eſſe grata: gravi vero homini, & [illegible] ea,

tum fere tota vertebatur in magnificentiis. 12 omnes illos, qui hæc vane admirabantur. 13 qui non admiremur, reperiri homines tam fatuos, qui tantum effundant pecuniæ in ludos & munera brevis temporis oblectationem. 14 cum attenderint animum homines; ignoſcere hominibus tam caro aquam ementibus, nec id mirari. 15 donationibus, prodigis largitionibus, quæ fiunt in munera 16 ſed omnes judicare, recte & bene illos impendi. 17 in vulgatis *delinitio* ac paullo poſt duæ voces, *duratura* & *anima*, ex interpretatione addita leguntur. 18 leviſſimo quoque. 19 quæ etiam in rebus jucundiſſimis voluptatem tollit. 20 Ariſtoteles. 21 Argumentum ſpectatorum ſenſu contra ludos & munera, quæ populo dantur.

22 mori-

ea, quæ fiunt, judicio certo ponderanti, probari poſſe nullo modo. Quamquam intelligo, in noſtra civitate inveteraſſe jam a [22] bonis temporibus, ut [23] ſplendor ædilitatum ab optimis viris poſtuletur. Itaque & P. Craſſus cum cognomine dives, tum copiis, functus eſt ædilitio [24] maximo munere. Et paulo poſt L. Craſſus [25] cum omnium hominum moderatiſſimo, Q. Mucio, magnificentiſſima ædilitate functus eſt: deinde [26] C. Claudius, Ap. filius: multi poſt, [27] Luculli, [28] Hortenſius, Silanus. Omnes autem [29] P. Lentulus, me conſule, vicit ſuperiores. Hunc eſt [30] Scaurus imitatus. Magnificentiſſima vero noſtri [31] Pompeji munera ſecundo conſulatu: in quibus omnibus, [32] quid mihi placeat, vides.

CAP.

22 moribus integris cum honeſta diſciplina floreret. 23 In ludis, qui dantur populo. 24 primus enim argento auroque folia imitatus, ludis ſuis coronas dedit, ac elephantos pugnantes induxit. 25 qui fuere collegæ & in prætura. 26 de quo Valerius Maximus: *Claudius Pulcher ſcenam varietate colorum adumbravit, vacuis ante pictura tabulis extentam.* 27 *Luculli ſcenam verſatilem fecerunt.* Idem Valerius. 28 qui pavonem in augurali cœna primus poſuit. 29 *ſcenam argentatis choragiis P. Lentulus Spinther adornavit*, teſte eodem Valerio. 30 vide Plinium lib. VIII. cap. XVII. 31 vide Plutarchum & Plinium. 32 ſignificat ſibi non placere: aperte tamen non ſignificat propter Pompejum, quem amaverat.

I Gra-

CAP. XVII.

ARGUMENTUM.

Hactenus de exceſſu largitionis, nunc de defectu etiam agit: & liberalitatis ad populum interdum exercendæ conditiones cauſasque recitat. Nimirum temporibus eſſe ſerviendum propter vim, ac potentiam conſuetudinis, ſed prius facultates cujusque, finem item atque uſum largitionum conſiderandum, exemplo Oreſtis, docet. Poſt eorum etiam exempla proponit, qui ſine prodigalitate omnia ſumma conſecuti ſunt, quales L. Philippus, Cotta Curio, ipſe Cicero. Porro quas in res utiliter ipſiusmodi profuſiones fieri & debeant & poſſint, demonſtrat, & denique κρίσιν generalem, quid de his largitionibus in univerſum ſentiat, ſubnectit.

VITANDA tamen eſt ſuſpicio avaritiæ. Nam Mamerco homini [1] ditiſſimo, [2] prætermiſſio ædilitatis conſulatus repulſam attulit. Quare & ſi poſtulatur a populo, bonis viris, ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendum eſt, modo pro [3] facultatibus; nos ipſi ut [4] fecimus: &, ſi quando aliqua res major aut utilior populari largitione acquiritur; ut [5] Oreſti nuper prandia [6] in ſemitis, [7] decumæ nomine, magno honori fuerunt. Ne Marco

1 Grævius ex MSS. reponit *divitiſſimo*. 2 propter impenſas. 3 pro ratione divitiarum. 4 in noſtrâ ædilitate. 5 cognomen Aureliæ gentis. Hic forte eſt Cn. Aufidius Oreſtes. 6 per univerſam urbem populo data. 7 hoc prætextu, ut diceret, ſe ſolvere decimam bonorum partem Herculi.

8. M.

Marco quidem [8] Sejo vitio datum eſt, quod in [9] caritate [10] aſſe [11] modium populo dedit. Magna enim ſe, & inveterata [12] invidia, nec turpi jactura, [13] quando erat ædilis, nec maxima, liberavit. Sed honori ſummo nuper noſtro [14] Miloni fuit, quod [15] gladiatoribus emptis reipublicæ cauſa, quæ ſalute [16] noſtra continebatur, omnes P. Clodii conatus, furoreſque compreſſit. Cauſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut utile. In his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus, Q. filius, [17] magno vir ingenio, imprimiſque clarus, gloriari ſolebat, ſe ſine ullo munere adeptum eſſe omnia, [18] quæ haberentur ampliſſima. Dicebat idem [19] Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragiis adepti ſumus [20] noſtro quidem anno, quod contigit eorum ne-

8 *M. Sejus enim F. Ædili Cur. olei denas libras ſingulis aſſibus præſtitit populo R. per totum annum.* Plinius lib. XV. 9 vulgo male inſeritur *caritate annonæ aſſe.* 10 viliſſimo pretio, quarta ſeſtertii parte. 11 libras fere XXX. vide Plinium lib. XIIX. cap. 7. 12 propter opes. 13 quia ſplendorem poſtulabat ædilitas. 14 jam mortuo. 15 Milo in ſua ædilitate comparavit gladiatores, qui Clodium Ciceronis capitalem inimicum in ſilva aricina interfecit. 16 nam per Ciceronis latus petebatur reſpublica. 17 tertius in oratoria laude poſt Craſſum & Antonium, Conſul factus ſine tribunatu militari. 18 præturam, cenſuram, conſulatum. 19 in libris vulgatis eſt, *Cotta Curio* : quod mendum manavit ab imperitia librarii, qui prænominis notam non intellexit. 20 gloriatus Cicero, ſe finita prætura creatum fuiſſe conſulem, quod non contigerat illis, quos ſupra nominavit.

nemini, quos modo nominant, ſane exiguus ſumtus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad uſum reipublicæ pertinent. Quamquam quod præſens tanquam in manum datur, jucundus eſt: tamen hæc in poſterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa verecundius reprehendo propter [21] Pompejum: ſed doctiſſimi non probant, ut & hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ, vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa [22] Propylæa conjecerit. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de republica ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum, genere vitioſa eſt, temporibus neceſſaria, & tum ipſa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt.

CAP. XVIII.

ARGUMENTUM.

Poſt ea, quæ de primo genere largorum, atque adeo de prodigalitate dixit Cicero, nunc officia liberalium quoque exponit, & inſtituta diſtinctione, ſubjecta, ſive perſonas, quibus benefaciendum, diſcernit. Præ

21 qui theatrum magnificentiſſimum exſtruxerat. 22 hæc erant arcis, quæ Cecropia dicebatur, veſtibula, lapide albo tecta, quibus exſtruendis Pericles annos quinque, & bis mille ac duodecim talenta impendit, hoc eſt, noſtra pecunia, duodecies centies mille ducenti coronati.

Præ aliis pauperes, & calamitoſos, niſi ſint ſua culpa tales, deinde eos, qui altiora ſpectant, juvandos cenſet, ſed & hos cum delectu aliquo, quam ſubjectionem partim veriſimiliorem reddit auctoritate verſus Enniani, partim perſpicuam magis aliquot præceptis, inter quæ eminet, ut in eos maxime conferantur beneficia, quorum poſteritas aliquando grata eſſe poſſit. Hinc utramque largitionem confert, liberalitatem prodigalitati anteponit. Porro cum duo illius ſint officia, quorum unum in dando, alterum in repetendo conſiſtit, in debito reddendo, aut aliis officiis exigendis non debere nos eſſe nimium acerbos & vehementes, argumentis ab honeſto & utili ſumtis admonet. Tandem hoſpitalitatem, quæ liberalitatis ſpecies eſt, a decoro & utili iterum commendat, & exemplo viri clari rem illuſtriorem reddit.

IN illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiſcitur, ut uno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. Alia cauſa eſt ejus, qui calamitate premitur, & ejus, qui [1] res meliores quærit, nullis ſuis rebus adverſis. [2] Propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos: niſi forte erunt digni calamitate. In iis tamen, qui ſe adjuvari volent, non ut ne affligantur, ſed ut altiorem gradum adſcendant, reſtricti omnino nullo modo eſſe debemus: ſed in deligendis idoneis judicium,

1 incrementa divitiarum vel dignitatis. 2 hæc enim eſt neceſſaria, quam ſine reprehenſione & ſcelere negligere non poſſumus.

3 Sena-

dicium, & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

3 *Bene facta* 4 *male locata, malefacta arbitror.*

Quod autem tributum eſt bono viro, & grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam 5 ex cæteris. 6 Temeritate enim remota, 7 gratiſſima eſt liberalitas: eoque eam 8 ſtudioſius plerique laudant, quod ſummi cujusque bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, ut iis beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis, poſteriſque prodatur, ut his ingratis eſſe non liceat. 9 Omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamque injuriam 10 in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri; eumque, qui faciat, communem hoſtem 11 tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipublicæ utilis eſt, 12 redimi e ſervitute captos, 13 locupletari tenuiores: quod quidem vulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſe videmus. Hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni 14 munerum

3 Senarius jambicus. 4 collata indignis & minime idoneis. 5 bonis, qui liberalitatem hanc laudant, & virum tam benignum amant & colunt. 6 ſi non temere cuivis datur, ſed idoneis tantum. 7 iis etiam qui nihil acceperunt. 8 tum ex officio, tum ad excitandam & augendam divitum liberalitatem. 9 quod eſt naturæ proprium. 10 Metonymia adjuncti pro ſubjecto, pro *in deterrendis hominibus liberalibus*, ne ſint benefici 11 pauperum, qui indigent aliorum liberalitate. 12 ne uxores & liberi egeant: ne deſint, qui pugnent pro patria. 13 exempla inſignia apud Plinium juniorem lib. 1. epiſt. 19. & lib. 11. ep. 4. 14 ſpectaculorum ad captandam multitudinem.

15 ita

nerum longe antepono. Hæc eſt gravium hominum, atque magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quaſi [15] titillantium. Convenit autem tum in dando [16] munificum eſſe, tum in exigendo non [17] acerbum: in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, [18] vicinitatibus & [19] confiniis æquum, & facilem, multa multis de jure ſuo concedentem: a litibus vero, [20] quantum liceat, & neſcio an [21] paulo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Eſt enim non modo liberale, paulum nonnumquam [22] de ſuo jure decedere, ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris, quam quidem [23] dilabi ſinere flagitioſum eſt: ſed ita, ut liberalitatis, avaritiæque abſit ſuſpicio. Poſſe enim [24] liberalitate uti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum is eſt pecuniæ fructus maximus. Recte etiam a [25] Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus: idque etiam rei-

K 3 pu-

15 ita commoventium, ut pruritus commoveri ſolet: in quo voluptas quædam eſt. 16 cum, quantum, & quibus dare decet. 17 *acerbi* Latinis dicuntur, qui debitum exigunt ad aſſem ſine ulla remiſſione. 18 cujusn odi ſunt vicini & confines, ut matrimonia, ſervitia, uxores, ſervi &c. 19 prædiorum. 20 quantum rei domeſticæ ratio patitur. 21 vel cum aliqua rei familiaris jactura. 22 quod noſtrum eſt, atque ad nos proprie pertinet, de eo partem aliquam temporis cauſſa alteri concedere. 23 conſumi, diſſipari. 24 nam liberalis poteſt eſſe, qui eſt in re tenui. 25 in libro de divitiis.

25 cum

publicæ eſt ornamento, homines æternos hoc liberalitatis genere in urbe noſtra non egere. Eſt autem etiam vehementer utile iis, qui,[26] honeſte poſſe multum volunt, per hoſpites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit, Cimonem Athenis etiam in ſuos [27] curiales [28] Laciades hoſpitalem fuiſſe. Ita enim inſtituiſſe, & villicis imperaſſe, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam ſuam divertiſſet.

CAP. XIX.

ARGUMENTUM.

In præcedentibus de largitione pecuniaria dixit auctor, nunc de ea etiam præcipit, quæ ſit opera. Partiturque hic officia primum in perſonas, in quas benignitas confertur, quarum aliæ publicæ, aliæ privatæ: deinde modos benefaciendi in Republica Romana maxime uſitatos dividit in Jurisprudentiam, Eloquentiam & commendationem apud Juriſperitos, eloquentes & Magiſtratus: denique in omnis generis officia. Juriſprudentiæ commendat uſum, commoda & dignitatem, & per digreſſionem querelam de ruina ſtudii Juris cum amplificatione indignitatis a circumſtantia temporis, & perſo-

26 cum laude virtutis. 27 ejusdem pagi homines. Populus enim Atticus erat deſcriptus in pagos, quos ipſi δήμους vocant, ejusdem vero pagi homines δημόται appellabantur. Curiales Latine vocavit Cicero, petito ex ſua republ. vocabulo, quo Græcum expreſſit. Nam populus Romanus diviſus erat in triginta curias. 28 de pago Λακία, a quo erat Cimon, vide Meurſium in libro de δήμοις Atticis.

1 labore

& perſona Julii Cæſaris interſerit. Eloquentiam ab effectibus h.l. laudat, attexens ejus aliquot conditiones & virtutes: mox utriusque comparatione facta, jurisprudentiæ eloquentiam præfert: ſed de hujus etiam intermiſſione & interitu conqueritur. Tandem ad tertium bene merendi de aliis modum tranſit, qui ſit commendando alios, intercedendo pro iis &c. eique παραγγέλματα quædam hic obſervanda adjicit.

QUÆ autem [1] opera, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in univerſam rempublicam, tum in ſingulos cives conferuntur. Nam [2] in jure cavere, conſilio juvare, atque hoc ſcientiæ genere prodeſſe quam plurimis, vehementer & ad [3] opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quam optime conſtituti juris civilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio, atque interpretatio. Quam quidem ante hanc [4] confuſionem temporum in poſſeſſione ſua [5] principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, ſic hujus ſcientiæ [6] ſplendor deletus eſt. Idque eo dignius, quod eo tempore hoc contigit, cum [7] is eſſet, qui omnes ſuperiores,

1 labore & induſtria. 2 vitare incommoda & deceptiones in jure litibusque: multi enim jus amittunt ſuum ignorantia juris, aut procuratorum cauſſidicorumque inſcitia. 3 potentiam, auctoritatem & gloriam. 4 damnat Cæſaris tyrannidem & bella civilia. 5 civitatis. 6 ſilent enim leges inter arma. 7 Servium Sulpicium ſignificat Cicero: alii Cæſarem inepte intelligunt.

8 ſimil-

riores, quibus honore par eſſet, ſcientia facile viciſſet. Hoc igitur opera grata multis & ad beneficiis obſtringendos homines accommodata. Atque huic arti [8] finitima eſt dicendi [9] gravior facultas, & [10] gratior, & [11] ornatior. Quid enim eloquentia præſtabilius, vel admiratione audientium, vel ſpe indigentium, vel eorum, qui defenſi ſunt, gratia? Huic quoque ergo a majoribus noſtris eſt in [12] toga dignitatis principatus datus. [13] Diſerti igitur hominis & [14] facile laborantis, quodque in patriis eſt moribus, multorum cauſas & [15] non gravate, & [16] gratuito defendentis, beneficia, & patrocinia [17] late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco [18] intermiſſionem eloquentiæ ne dicam interitum, deplorarem, ni vererer, [19] ne de me ipſo aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus exſtinctis [20] oratoribus, quam [21] in paucis ſpes, quanto [22] in paucioribus facultas, quam in multis ſit audacia. Cum autem omnes non poſſint, ne multi quidem, aut juris periti eſſe, aut diſerti;

8 ſimillima: quia prodeſt utraque quamplurimis. 9 gravior facultate juris civilis: quia plus ingenii poſtulat. 10 quia civibus ſalutem dat. 11 quia Latini ſermonis elegantia, copia, ſplendore delectat. 12 vulgo legitur nullo ſenſu: *in tota dignitate*. Cicero togæ ſignificatione libenter pro pace & otio publico abutitur. 13 id eſt eloquentis. 14 laborum tolerantiſſimi. 15 ne multis & ambitioſis precibus & pollicitationibus ſit opus. 16 gratis. Lege enim Cincia vetitum erat, ne quis ob cauſſam orandam pecuniam donumve accipiat. 17 unde oritur, multis defenſis, multorum amor. 18 propter civilia. 19 qui ſtante republ. regnare videbar in cauſſis. 20 ex partibus Pompeji. 21 adoleſcentibus. 22 viris.

23 ſcle-

ſerti; licet tamen opera prodeſſe multis, beneficia petentem [23] commendantem judicibus, & magiſtratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut [24] conſuluntur, aut defendunt; rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratia conſequuntur, latiſſimeque eorum manat induſtria. Jam illud [25] non ſunt admonendi, ([26] eſt enim in promptu) ut [27] animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos quos non expedit: ſi imprudentes, negligentiæ eſt; ſi ſcientes, temeritatis. Utendum etiam eſt [28] excuſatione adverſus eos, quos invitus offendas, quacumque poſſis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris; [29] cæteriſque operis & officiis erit id, quod violatum eſt, compenſandum.

CAP. XX.

ARGUMENTUM.

Attingit jam Cicero cauſam impellentem ad benefaciendum, quam geminam facit, honeſtatem, cum mores

23 ſolebant rei a viris gravibus & auctoritate præditis laudari judicibus, & commendari, qui eorum & majorum merita in rempubl. prædicabant. 24 quod vulgo legitur, *conſulunt*, loci m habere nequit; loquitur enim de Juriſconſultis, qui dicuntur de jure conſulentibus reſpondere. 25 artificioſe, quod enim omittere ſe velle ſignificat, id tamen facit. 26 patet per ſe, eſt apertum, ſatis notum. 27 Recte Grævius *animum advertant*. Sic ſæpe veteres, quod in plurimis locis librarii mutarunt in *animadvertere*. 28 egregium exemplum eſt apud ipſum Tullium lib. III. ad Familiares epiſt. 12. 29 vulgo: *certiſque*: quod ex MSS. mutat Fabricius.

1 faci-

mores ſpectantur: privatim utilitatem, cum fortuna & conditio eorum, quibus bene fit. Ac primo, quanta honeſtatis vis ſit, eo declarat, quod etiam, qui commodum privatum reſpiciunt, illam ſequi ſeſe, quamvis falſo, profiteantur. Deinde propoſitionem illam, Melius apud bonos, quam apud fortunatos beneficia collocari, triplici divitum & pauperum ἀντιθέσει, tum ab animi grati inope memoria, tum a cauſa impulſiva, & moribus utriusque, tum ex multitudine, & numero beneficiorum, quæ ab utroque divite, & paupere proficiſcuntur, deſumta confirmat, ſtatimque occurrit objectioni, quæ contra faciendum opinatur, diſtinctione phraſium referre, & habere gratiam, eamque per χρείαν ἀνώνυμον amplificat: mox ad diſputationem redit, & ſententiam ſuam Themiſtoclis apophthegmate probat, digreſſiunculam de corrupto hominum judicio, & conſuetudine, qui divitias præferunt virtuti, immiſcens. Tandem per correctionem infert, ſi dives etiam ſit vir bonus, tunc etiam juvandum eſſe, ſed habita tamen ratione virtutis potius, & probitatis, quam divitiarum. Sub finem præceptum, nullam virtutem ſine juſtitia, & æquitate conſiſtere poſſe, repetit.

SED cum in hominibus juvandis aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat; dictu quidem eſt [1] proclive, itaque [2] vulgo loquuntur, ſe in beneficiis collocandis mores hominum, non [3] fortunam ſequi. [4] Ho-

1 facile: ut facile de procliviore loco deſcenditur. 2 ubique. 3 divitias & potentias aliorum.

4 recte

[4] Honeſta oratio eſt: ſed quis eſt tandem, qui inopis, & optimi viri cauſæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio forte videtur, in eum fere eſt voluntas noſtra propenſior. Sed animadvertendum eſt diligentius, quæ natura rerum ſit. Nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt vir, etiamſi [5] referre gratiam non poteſt, [6] habere certe poteſt. [7] Commode autem, quicunque dixit: pecuniam qui [8] habeat, non reddidiſſe; &, qui reddiderit, non habere: gratiam autem, & qui retulerit, habere, & qui habeat, retuliſſe. At qui ſe locupletes, honoratos, [9] beatos putant, hi [10] ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur, cum, ipſi quamvis magnum aliquod acceperint, [11] atque etiam a ſe poſtulari, aut exſpectari aliquid ſuſpicantur: patrocinio vero [12] tuo ſe uſos, & clientes appellari, mortis inſtar putant. At vero ille tenuis, cum, quidquid factum ſit, [13] ſe ſpectatum, non fortunam putet, non modo illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, a quibus exſpectat, (eget enim multis) gratum ſe videri ſtudet. Neque vero verbis auget ſuum

4 recte loquuntur. Sumtum ex Andria Terentii Act. 1. Se. 5. 5 facto & reipſa. 6 animo cum memor eſt beneficii. 7 vide Gellium lib. 1. cap. 11. 8 jocus & feſtivitas eſt in verbis *habere & reddere*: quæ non ſimiliter in pecunia & gratia accipiantur. 9 qui nulla re egent. 10 tantum abeſt, ut gratiam referre veline. 11 ita reſtituit Grævius, quod antea legebatur, *atque etiam a ſe aut poſtulari*. 12 hoc etiam verbulum inſeruit Grævius. 13 habitam eſſe rationem ſui & virtutis.

[14] munus, ſi quo forte fungitur, ſed etiam [15] extenuat. Videndumque illud eſt, quod, ſi opulentum, fortunatumque defenderis, in uno illo, aut forte in liberis ejus, maneat gratia: ſin autem inopem, probum tamen, & modeſtum; omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo eſt, præſidium ſibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera eſt, ut omni generi ſatisfacere poſſimus. Sed, [16] ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt auctor adhibendus: qui, cum conſuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: *Ego vero*, inquit, [17] *malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro.* Sed [18] corrupti mores, depravatique ſunt admiratione divitiarum. Quarum magnitudo quid ad unumquemque noſtrum pertinet? Illum fortaſſe adjuvat, qui habet: [19] ne id quidem ſemper. Sed fac juvare; [20] utentior ſane ſit: [21] honeſtior vero quo modo? Quod

14 ſi ipſe inops aliquid facit pro eo, qui de ſe bene meritus eſt. 15 dicens parum id eſſe, & ſe majora illi debere. 16 ſi forte uſu veniat, ut vel inopi, vel diviti, viro tamen bono ſit inſerviendum. 17 induſtriam & virtutem ſine divitiis malo, quam divitias ſine virtute & induſtria. 18 deplorat Cicero ſtatum ſuorum temporum. 19 quoniam multi propter divitias interficiuntur, aliave patiuntur incommoda. 20 vulgo *potentior*, vel *opulentior*: ſed *utentior* cum aliis mavult Grævius, id eſt, qui plus impendit in cultum vitæ, qui pluribus utitur ad vitam tuendam, qui majores ſumtus in ſe tuendo facit. 21 dignitatem enim divitiarum magnitudo non parit.

22 modo

Quod ſi etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur; [22] modo ne adjuvent; ſitque omne judicium, non quam locuples, ſed [23] qualis quisque ſit. Extremum autem præceptum in beneficiis operaque danda eſt, ne quid [24] contra æquitatem contendas, ne quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ, eſt juſtitia, ſine qua [25] nihil poteſt eſſe laudabile.

CAP. XXI.

ARGUMENTUM.

Tranſit hic auctor ad officia ejus beneficentiæ, quæ ad univerſos, quæque ad rempublicam pertinent. Ubi ab initio quandam publicorum officiorum ſubdiviſionem præmittit, deinde præcepta aliquot hic obſervanda ſubjungit. Primum eſt, ne in præſtandis officiis incommodetur Reipublicæ: quod exemplis contrariis C. Gracchi, & M. Octavii illuſtrat; ſecundum ne malis artibus, & largitione bonorum alienorum captetur aura popularis, quod magiſtratus admonet juſtitiæ commutativæ, & facultates ſingulorum munit: hinc ſimul a fine conſtitutionis Rerumpublicarum rejicit, & damnat æquationem bonorum inter cives, & ne ſibi ipſi contrarius eſſe videatur, objectione, qua communio hæc eſſe juris naturæ ſupra dicebatur, reſpondet. Tertium præceptum eſt de cavendis exactioni-

K 7 *bus*

22 modo ne propter divitias divitem juvemus, ſi vir non eſt bonus, ſed propter bonitatem. 23 probitate & moribus. 24 ne in injuſta cauſa juves amicum. 25 nam juſtitia omnes virtutes complectitur.

1 quæ

bus & tributis: quartum vero de curandæ annonæ copia, & pacis bellique præſidiis mature comparandis: quinto loco magiſtratum ab omni avaritia, & corruptelis munerum, a peculatu præcipue, alienum eſſe vult. Propoſitionem tractat comparatione diverſorum apud Romanos temporum, præteritorum ſcilicet & præſentium, quibus & domi, & apud ſocios bonis exutos omnia miſeriis & malis completa docet.

SED quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ [1] ad ſingulos ſpectant: deinceps de iis, quæ [2] ad univerſos, quæque ad rempubl. pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum [3] partim ejusmodi ſunt, ut ad [4] univerſos cives pertineant, partim [5] ſingulos ut attingant; quæ ſunt etiam gratiora. Danda eſt opera omnino, ſi poſſit, utriusque; nec minus, ut etiam ſingulis conſulatur; ſed ita, ut ea res aut proſit, aut certe ne obſit reipublicæ. [6] C. Gracchi [7] frumentaria magna largitio: exhauriebat igitur [8] ærarium. Modica M Octavii, & reipublicæ tolerabilis, & plebi neceſſaria: ergo & civibus, & reipublicæ ſalutaris. Inpri-

1 quæ depromuntur e cujusque re familiari. 2 cum magiſtratus, qui totius populi perſonam ſuſtinent, aliquid ex ærario depromunt. 3 pro alia ejusmodi ſunt, uſitato genere loquendi. 4 ut, cum augetur respubl. imperio, agris, vectigalibus. 5 ut ſingulos privatim juvent: quo ex genere frumentaria largitio eſt. 6 tribuni plebis, qui legem frumentariam tulit. 7 ex frumento publico plebi dividundo. 8 ſine quo respubl. ſtare non poteſt.

9 pro

Inprimis autem videndum erit ei,qui rempublicam adminiſtrabit,ut ſuum quisque teneat,neque de bonis privatorum [9] publice deminutio fiat. Pernicioſe enim Philippus in tribunatu, cum legem [10] Agrariam ferret, quam tamen [11] antiquari facile paſſus eſt, & in eo vehementer ſe moderatum præbuit: ſed cum in agendo multa [12] populariter, tum illud male: *non eſſe in civitate duo millia hominum, qui* [13] *rem haberent.* Capitalis oratio, & ad [14] æquationem bonorum pertinens. Qua peſte quæ poteſt eſſe major? hanc enim ob cauſſam maxime, [15] ut ſua tenerentur, reſpublicæ civitatesque conſtitutæ ſunt. Nam etſi duce natura [16] congregabantur homines, tamen, ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum, urbium præſidia quærebant. Danda etiam opera eſt, ne, quod [17] apud majores noſtros ſæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, [18] aſſiduitatemque bellorum, tributum ſit conferendum. Idque ne eveniat, multo ante erit [19] providendum. Sin quæ neceſſitas hujus muneris reipublicæ obvenerit,

9 pro impenſis publicis. 10 de publicis agris populo dividundis. 11 a populo rejici, ne ferretur. 12 plebi grata, optimatibus & locupletibus invisa. 13 qui de ſuo viverent, & ad victum neceſſaria haberent. 14 æquari enim poſſeſſiones ſine magna multorum injuria non poſſunt: inde ſeditio, inde cædes, inde ſummum reip. diſcrimen. 15 ut quæ propria cujusque eſſent,ea teneri poſſent. 16 coeunt in ſocietatem civilem, quia homo eſt animal ſociale. 17 ante Paulli Æmilii Macedonicam victoriam. 18 quæ ſine magnis ſumtibus & ſtipendiis geri nequeunt. 19 parſimonia & frugalitate, quæ magnum vectigal eſt.

20 *alii*,

ſit, (malo enim [20] quam [21] noſtræ ominari: neque tamen de noſtra, ſed de omni republica diſputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, ſi ſalvi eſſe velint, [22] neceſſitati eſſe parendum. Atque etiam omnes, qui rempublicam gubernabunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, [23] quæ ſunt neceſſariæ. Quarum qualis comparatio fieri ſoleat & debeat, non eſt neceſſe diſputare. [24] Eſt enim in promptu: tantum locus attingendus fuit. Caput autem eſt in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio. Utinam, inquit [25] C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me reſervaviſſet, & tunc eſſem natus, [26] ſi quando Romani dona accipere cœpiſſent! non eſſem paſſus diutius eos imperare. [27] Næ illi [28] multa ſecula exſpectanda fuerunt, [29] mo-

20 *alii*, vel *alteri*, additur in vulgatis, contra fidem ſcriptorum codicum, qui id ex præcedentibus, *alicui reip.* repetendum eſſe innuunt. 21 inviti enim ea dicimus, quæ ſunt mali ominis. 22 ſolvendum tributum. Neceſſario impoſitum. 23 quæ ad victum, habitationem & veſtitum pertinent. 24 ſatis patet. 25 Samnitium adverſus Romanos imperator, eorumque apud Claudium victor A.V.C. 43. ſed ſequenti anno ab illis ſub jugum miſſus ad Luceriam. 26 Ita Grævius ex veterrimo codice reſtituit, quod antea in vulgatis erat: *quando Romani* &c. Optat tantum Samnis, ut illis temporibus natus eſſet, ſi unquam illa tempora futura ſint, quando Romani dona accipere cœpiſſent. 27 vulgo perperam legebatur: *ne illi quidem*. 28 vix duo ſæcula & paullo amplius effluxerant, ſiquidem ſæculum centum annis finimus. Quare Muretus *γενεὰς*, ſive generationes triginta annorum, intelligere mavult.

29 A.V.

[29] modo enim hoc malum in hanc rempublicam invaſit. Itaque facile patior, tum potius Pontium fuiſſe; ſiquidem in illo [30] tantum fuit roboris. Nondum [31] centum & decem anni ſunt, cum de pecuniis repetundis a [32] L. Piſone lata eſt lex, nulla antea cum fuiſſet. At vero poſtea [33] tot leges; & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati, tantum [34] Italicum bellum [35] propter judiciorum metum excitatum: tanta, [36] ſublatis legibus judiciis, [37] expilatio, direptioque ſociorum, ut [38] imbecillitate aliorum, non noſtra virtute, valeamus.

CAP. XXII.

ARGUMENTUM.

Tractat eamdem propoſitionem etiam commendatione abſtinentiæ in clariſſimis viris, quales P. Corn. Scipio Æmilianus, C. Paulus Macedonicus, & L. Mummius Achaicus. Poſtea locum de pernicie avaritiæ Oraculo Apollinis & exemplo Reipublicæ Spartanæ confirmat & ὑπόθεσιν ad θέσιν *trans-*

29 A.V.C. 640. Jugurtha graſſatus eſt, & propemodum totum ſenatum emit. Cicero autem ſcribebat A. 708. & tamen *modo* dixit. 30 ut poſſet Romanum imperium pecunia largienda evertere. 31 A.V.C. 604. lex illa fuit lata. 32 Tribuno plebis, qui primus *Frugi* dictus eſt. 33 Cæcilia, Servilia, Atilia, Cornelia, Julia, de quibus Manutium libro de legibus Romanis. 34 ſociale a ſcriptoribus dictum. Vide Florum. 35 eorum opera, qui ne quieta republica repetundarum accuſarentur, metuebant. 36 tempore belli Italici & dein Mariani. 37 quoniam, qui in provincias mittebantur, illas expilabant. 38 ſi adhuc imperamus, non virtuti noſtræ, ſed aliorum imbecillitati, acceptum referre debemus.

1 Per-

tranſfert. Inde abſtinentiam avaritiæ opponit, continentiam adjungens. Tandem contra leges Agrarias, de quibus capite proxime præcedente, etiam egerat, diſputationem rurſus inſtituit, & largitiones ejuſmodi variis argumentis injuſtas eſſe oſtendit.

LAUDAT Africanum Panætius; quod fuerit abſtinens. Quidni laudet? ſed in illo alia majora: laus enim abſtinentiæ non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum [1] gaza, quæ fuit [2] maxima, potius eſt [3] Paulus: tantam in ærarium pecuniam invexit, ut unius imperatoris præda [4] finem attulerit tributorum. At hic nihil domum ſuam præter memoriam nominis ſempiternam [5] detulit. Imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine everſa. Quid? qui ejus collega in cenſura fuit, L. Mummius, numquid copioſior, cum [6] copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſſet? [7] Italiam ornare, quam domum ſuam maluit. Quamquam, Italia ornata, domus ipſa mihi

1 Perſæ gazam vocant regiam pecuniam. 2 fuit enim Vellejo Paterculo teſte. *bis millies centies ſeſtertium.* hoc eſt, ut vulgo loquuntur, quinque milliones, & bis centena quinquaginta millia coronatorum. 3 Paullus Æmilius. 4 ut nullum tributum perſolvi a civibus opus fuerit usque ad Hirci & Panſæ conſulatum, circa primum Antonii & Octavii bellum. 5 in vulgatis perperam: *in domum ſuam intulit:* quod a ſciolis eſt, vim vocis *deferre* ignorantibus. 6 Corinthum. 7 ſigna namque ærea marmoreaque, & tabulas pictas, quibus Corinthum ſpoliavit, in triumpho tulit, totamque iis Italiam replevit.

8 gloria

mihi videtur [8] ornatior: Nullum igitur vitium tertius, (ut eo, unde [9] digreſſa eſt, referat ſe oratio) quam avaritia, præſertim in principibus rempublicam gubernantibus. Habere enim [10] quæſtui rempublicam, non modo [11] turpe eſt, ſed [12] ſceleratum etiam, & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius [13] oraculum edidit, *Spartam nulla re alia, niſi avaritia perituram;* id videtur non ſolum Lacedæmoniis, ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe. Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis poſſunt ii, qui reipublicæ præſunt, quam abſtinentia, & continentia. Qui vero ſe [14] populares volunt, ob eamque cauſam aut [15] agrariam rem tentant, ut poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur: aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipublicæ: concordiam primum, quæ eſſe non poteſt, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet. Id enim eſt proprium (ut ſupra dixi) [16] civitatis, atque [17] urbis, ut ſit libera, & non ſolicita ſuæ rei cujusque cuſtodia. Atque in hac pernicie reipublicæ ne illam quidem conſequuntur,

8 gloria ſcil. rei bene geſtæ & fama abſtinentiæ. 9 vulgo perperam, *egreſſa eſt.* 10 ex reipubl muneribus quæſtum facere. 11 ſordidum. 12 facinus publice contra jus in rempubl. admiſſum. 13 in vulgatis abſurde, *oraculo edidit.* Exſtat autem illud in Ariſtophanis Scholiis, & apud Suidam. 14 eos notat, qui multitudinem largitionibus captant & rem publ. evertunt. 15 diviſionem agrorum. 16 multitudinis civium. 17 quæ civitati præſidium eſt.

18 me-

tur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta eſt, [18] eſt inimicus: cui data, etiam diſſimulat, ſe accipere voluiſſe: & maxime in pecuniis [19] creditis [20] occultat ſuum gaudium, [21] ne videatur non fuiſſe ſolvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, & meminit, & [22] præ ſe fert dolorem ſuum: nec, ſi plures ſunt ii, quibus improbe datum eſt, quam illi, quibus injuſte ademtum eſt, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur, ſed [23] pondere. [24] Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis aut etiam ſæculis ante poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat?

CAP. XXIII.

ARGUMENTUM.

Quæ proxime de vitandis legibus Agrariis copioſe diſſeruit, exemplis tam externis Græcorum, Lyſandri Ephori, & Agidis, Spartanorum Regis, quam domeſtico duorum Gracchorum, quos hæ contentiones perdiderunt, clariora facit & amplificat: & mox elegantem græcam hiſtoriam Arati Siconii, de prudentiſſima ratione & æquitatis, & concordiæ conſtituendæ veramque gloriam adipiſcendi

18 meminit injuriæ, & in vultu dolorem oſtendit ſuum. 19 condonatis. 20 in ſinu gaudet. 21 obærati enim, cultus ſplendorem in fraudem creditorum ſimulantes, hominum de ſe opinioni offendunt. 22 in vultu. 23 benevolentiæ. Plus poteſt unus, cui aliquid inique ademtum eſt ad gloriam infuſcandam, & ulciſcendum injuriæ auctorem, quam plurimi, qui aliud injuſte acceperunt. 24 quia dominia rerum a naturali poſſeſſione originem trahunt.

1 Non

ſcendi ſubjungit: quam narrationem epiphonemate concludit, addita ἀντιθέσει, *& loco communi de officio magiſtratus. Denique ad diſputationem ſuperiorem de iniquitate legum Agrariarum, & largitionum iniquarum in magiſtratibus revertitur, hæc omnia cum mœrore, & indignationis ſuæ ſignificatione* παθητικῶς *exaggerans.*

AC propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii [1] Lyſandrum Ephorum expulerunt; [2] Agin regem (quod numquam antea apud eos acciderat) necaverunt. Exque eo tempore tantæ diſcordiæ ſecutæ ſunt, ut & [3] tyranni exiſterent, & [4] optimates exterminarentur, & [5] præclariſſime conſtituta reſpublica dilaberetur. Nec vero ſolum ipſa cecidit, ſed etiam [6] reliquam Græciam evertit contagionibus malorum; quæ a Lacedæmoniis profectæ manarunt latius. Quid? noſtros Gracchos, Tib. Gracchi, ſummi viri, filios, [7] Africani nepotes, nonne Agrariæ contentiones perdiderunt? At vero [8] Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profe-

1 Non eſt Lyſander, dux præclarus, ut plerique interpretes exiſtimant, ſed alius, de quo vide Plutarchum in Agide. 2 conſule Plutarchum ibidem. 3 Mathanidus & Nabis, de quibus Polybius & Livius. 4 ephori occiderentur & tollerentur a Cleomene. 5 Lycurgi legibus. 6 cum ſcilicet miſcuiſſent ſeſe Achæi rebus Laconicis. 7 majoris, cujus ex filia Cornelia Tib. Gracchus duos filios ſuſcepit. 8 cujus vitam Plutarchus litteris mandavit.

9 fine

profectus Argis Sicyonem, clandeſtino introitu urbe eſt potitus. Cumque tyrannum Nicoclem [9] improviſo oppreſſiſſet, ſexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletiſſimi, reſtituit, remque publicam adventu ſuo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis & poſſeſſionibus difficultatem; quod & eos, quos ipſe reſtituerat, quorum bona alii poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur,& quinquaginta annorum poſſeſſiones [10] moveri, non nimis æquum putabat; propterea quod tam longo ſpatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus [11] tenebantur ſine injuria; judicavit, neque illis adimi, neque his non ſatis fieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur ſtatuiſſet, opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecunia, Alexandriam ſe proficiſci velle dixit, remque integram ad reditum ſuum juſſit eſſe: isque celeriter ad [12] Ptolemæum, [13] ſuum hoſpitem, venit, qui tum regnabat [14] alter poſt Alexandriam conditam, cui cum expoſuiſſet, patriam ſe liberare velle, cauſamque docuiſſet: a rege opulento vir ſummus facile impetravit, ut [15] grandi pecunia adjuvaretur, quam cum Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum

9 ſine civili ſanguine. 10 vulgo, *movere*, cui ſcripturam Codicis ſui præfert Grævius. 11 vulgo, *detinebantur*. 12 Philadelphum. 13 quem ſignis & tabulis e Græcia miſſis ſibi devinxerat. 14 filius quippe ejus Ptolemæi, qui cum Alexandro militavit. 15 centum quinquaginta talentis.

16 judi-

cum quibus cauſas [16] cognovit & eorum, qui aliena [17] tenebant, & eorum, qui ſua amiſerant: [18] perfecitque æſtimandis poſſeſſionibus, ut perſuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & poſſeſſionibus cederent: aliis, ut commodius putarent, numerari ſibi, quod tanti eſſet, quam ſuum recuperare. Ita perfectum eſt, ut omnes concordia conſtituta, ſine querela diſcederent. O virum magnum, dignumque, qui in noſtra republica natus eſſet! ſic par eſt agere cum civibus, non (ut [19] bis jam vidimus) [20] haſtam in foro ponere, & bona civium voci ſubjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit ſapientis & præſtantis viri) omnibus conſulendum putavit: eaque eſt ſumma ratio, & ſapientia boni civis, commoda civium [21] non [22] divellere atque omnes æquitate eadem continere. Habitant gratis in alieno. Quid ita? ut, cum ego emerim, ædificaverim, tuear, impendam, tu me invito fruare meo? quid eſt aliud, aliis ſua eripere, aliis dare aliena? [23] Tabulæ vero novæ quid habent argumen-

16 judicavit & perſcrutatus eſt. 17 vulgo, *detinebant*. 18 In Manutianis & aliis quibusdam legitur, *præfecitque, a. p. & ut perſuaderent*. Verum Aratus quindecim principes concordiæ inter cives conciliandæ non præfecit, ſed ſibi in conſilium adhibuit. 19 primum Sulla, deinde Cæſare dominantibus. 20 vendere bona civium ſub haſta voce præconis. 21 verbum *defendere*, quod in vulgatis additur, MSSti non agnoſcunt. 22 omnium commodis ſtudere, non exulibus tantum conſulere, ſed cæteris etiam civibus, qui in urbe ſunt. 23 cum priſtina debita ſupremi magiſtratus decreto aboleantur.

24 quia

gumenti, niſi ut emas mea pecunia fundum, & cum tu habeas, [24] ego non habeam pecuniam?

CAP. XXIV.

ARGUMENTUM.

Concludit tandem hanc diſputationem præcepto omnium maxime neceſſario de tollenda novarum Tabularum & Legum Agrariarum cauſa, ne ſcilicet ſit æs alienum, quod noceat Reipublicæ. Cui ſubjungit argumentum aliud contra eaſdem, ſumptum a fide in ſolvendis debitis, & in omnibus contractibus: probatque porro exemplo Conſulatus ſui in opprimenda conjuratione Catilinaria Leges Agrarias & Tabulas novas pernicioſas eſſe Reipublicæ & ſe jure eas ſuſtuliſſe: cui honeſto ſuo facto opponit contrarium Julii Cæſaris, ejusque turpitudinem a non neceſſario amplificat: atque ſic poſtea repetitione præceptorum hanc de officio, & largitionibus Magiſtratuum abſolvit doctrinam, clauſulam epiphonematicam ab exemplo majorum apud Romanos, & argumentum a conſequente, h.e gratia apud populum, & gloria, eidem ſubnectens. Sub finem digreditur ad alia, quæ in utilitatum præceptis conſiderentur, & Panætius quidem prætermiſit, Antipater autem Stoicus addenda cenſuit, nempe curationem rei familiaris, & valetudinis, quæque hic utrinque facienda aut fugienda ſint, breviter cum rejectione ad Socratis œconomicam indicat.

QUAM-

24 quia licet tibi non ſolvere per tabulas novas.

1 ut

QUAMOBREM [1] ne ſit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum eſt. Quod multis rationibus [2] caveri poteſt; [3] non ſi fuerit, ut locupletes ſuum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius rempublicam continet, quam [4] fides: quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolutio rerum creditarum. Numquam vehementius actum eſt, quam me conſule, ne ſolveretur: [5] armis, & caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum, & ordine; quibus ſic reſtiti, ut hoc tantum malum de republica tolleretur. Numquam nec majus æs alienum fuit; nec melius, nec facilius diſſolutum eſt. [6] Fraudandi enim ſpe ſublata, ſolvendi neceſſitas conſecuta eſt. At vero hic nunc [7] victor, tum quidem victus, quæ cogitarat, ea [8] perfecit, cum ejus jam nihil [9] intereſſet. Tanta

1 ne pars civitatis a potentioribus civibus nimio fœnore prematur. 2 multis legibus immodico fœnori remederi ſtuduerunt Romani. Vide Tacitum lib. VI. Annal. cap. 16. 3 non autem, ſi cives habeant æs alienum, novas tabulas proponere, quibus pecuniæ creditæ condonentur, ita ut locupletes, qui pecunias crediderunt, perdant ſuum; debitores alienum, quod a locupletibus ipſis eſt creditum, lucrentur, & non reddant. 4 quam juſtitiæ fundamentum dixit lib. I. 5 a Catilina & ſociis. 6 ſperaverant debitores, ſi resp. mutaretur, ſe nihil ſoluturos. Eam ſpem ſuſtulit virtus & vigilantia Ciceronis. 7 Notat Cæſarem, qui Pompejum & Pompejanos, in quibus Cicero erat, jam vicerat, ac rerum potitus erat: tunc autem, cum a Cicerone conſule conjuratio Catilinaria (cujus Cæſar particeps fuit) eſt oppreſſa, victus, quæ eo tempore cogitarat, ea & conſul & victor perfecit. 8 ut leges & judicia nihil valerent, non cauſſa, ſed ſuorum, qui gravi ære alieno laborabant. 9 cum ære jam non premeretur alieno, rerum omnium

ta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret peccare, etiamſi cauſſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rempublicam tuebuntur: inprimiſque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate ſuum quiſque teneat: neque tenuiores propter [10] humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad ſua vel tenenda, vel recuperanda [11] obſit invidia. Præterea quibuscumque rebus vel [12] belli, vel domi poterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum ſunt: hæc apud majores noſtros factitata: hæc [13] genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate reipublicæ magnam ipſi adipiſcentur [14] & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis [15] Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo [16] præterita cenſet eſſe a Panætio, valetudinis curationem, & pecuniæ, quas res [17] a ſummo philoſopho præteritas arbitror, quod [18] eſſent faciles, [19] ſunt certe utiles. Sed

vale-

omnium armis potitus. 10 ita ex MSS. reſtituit Langius, quamquam vulgatam lectionem, quæ *imbecillitatem* præfert, non improbet. 11 ſemper enim plebs & inferiores invident potentibus & divitibus. 12 pro, in bello; antique & uſitate dictum, paullo tamen durius. 13 quæ ad univerſos & ad rempubl. pertinent. 14 ut amentur & in admiratione ſint. 15 Catonis Uticenſis familiaris. 16 In aliis legitur: *duo præcepta cenſet eſſe in Panætio prætermiſſa.* Sed noſtra lectio cum ſequentibus aptius cohæret. 17 vindicat eum ab ignorantia, contra objectionem Antipatri. 18 non quod eas ipſe non viderit. 19 Cauſſa, cur Cicero præcepta ſubjungat, a Panætio prætermiſſa.

20 ne

valetudo [20] ſuſtentatur notitia [21] ſui corporis; & obſervatione, quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe: & continentia in [22] victu omni, atque cultu, corporis tuendi cauſa,& [23] prætermittendis voluptatibus: poſtremo [24] arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, a quibus [25] abeſt turpitudo: conſervari autem diligentia, & parſimonia: iiſdem etiam rebus augeri. Has res [26] commodiſſime Xenophon [27] Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur: quem nos, iſta fere ætate cum eſſemus, qua es tu nunc, e Græco in [28] Latinum convertimus.

CAP. XXV.
ARGUMENTUM.

Abſoluta univerſa de utilitate & emolumentorum percipiendorum ratione doctrina, addit comparationem utilium: ubi ante omnia, quarum rerum utilium comparatio inſtitui debeat, docet, nempe eorum, quæ de corpore aut externis rebus proficiſcuntur: animi enim bona multo ſunt angu-

20 ne in morbos cadat. 21 quia non iiſdem rebus omnes, ſed alius alia indiget ad valetudinem. 22 cultus a victu differt: multa enim præter cibum potionemque ſunt, quæ ad valetudinem pertinent. 23 iis, quæ obſunt. 24 Medicinæ & Medicorum præceptis. 25 honeſto lucro quærenda eſt res domeſtica & augenda. 26 ſic ut nihil deſideres: & in diſcendo voluptatem capias. 27 diſcipulus Socratis. 28 hæc Ciceronis interpretatio non extat; nec extabat tempore Quintiliani.

1 nam

guſtiora, quam ut ea cum his comparare fas ſit. Poſt res partim diſſimiles dupliciter, corporis nempe commoda cum externis, & viciſſim hæc cum corporis commodis confert: partim unius certi generis commoda rurſus gemino modo, corporis ſcilicet inter ſeſe & externa inter ſe comparat. Quibus peractis ſententiam Catonis, pecuariam paſtionem omnibus in re familiari commodis anteponentis, recenſet, & ad concludendum ſecundum librum ſe demittens, ad utilitatum rationes quærendæ, collocandæ, & utendæ pecuniæ cognitionem quoque pertinere quidem innuit, ſed totam tamen diſputationem ad fœneratores rejicit.

SED utilitatum [1] comparatio (quoniam hic locus erat quartus a Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria. Nam & corporis commoda cum [2] externis, & externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, & externa cum externis, comparari ſolent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur; valere ut malis, quam dives eſſe: cum corporis, externa, hoc modo; dives eſſe potius, quam maximis corporis viribus. Ipſa inter ſe corporis ſic: ut bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana ruſticis: ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: a quo cum

1 nam de honeſtorum comparatione diſſeruit libro primo.
2 bonis fortunæ, quæ ſunt extra corpus & animum.

3 rem

cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret? reſpondit, [3] bene paſcere: quid ſecundum? [4] ſatis bene paſcere: quid tertium? [5] male paſcere. Quid quartum? [6] arare: & cum ille, qui quæſiverat, dixiſſet, quid fœnerari? tum Cato, quid [7] hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis intelligi debet, utilitatum comparationes fieri ſolere: recteque hoc adjunctum eſſe quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, [8] vellem etiam de utenda, commodius a qui-

3 rem pecuariam quam ampliſſimam habere, magnoſque pecoris greges, & lecta jumentorum armenta. 4 mediocriter, vel minus quam omnino bene. 5 mire variant Codices: alii *bene veſtire*, alii *bene vitire* legunt. Sed *male paſcere* præferendum, quod Columella etiam Catoni tribuit reprehenditque. Vult autem Cato, tantum eſſe utilitatis in pecore paſcendo, ut, quamvis maligne paſcatur, ſive male curatum pecus habeat paterfamilias, ſuperet tamen fructus omnes arationis &c. 6 agriculturam ultimo loco poſuit, quia lentior per eam ad χρηματισμὸν progreſſus. 7 ſignificat Cato, ſuper omnes alias commoditates ad quæſtum faciendum eſſe efficaciſſimi compendii fœnerationem, ſed quæ homines, ex quibus lucrum faceret, interficeret. Quanquam ipſe Cato improbiſſimum & inprimis famoſum fœnus per libertos ſuos exercuit, quod nauticum vocabatur. 8 optat Cicero & vota facit, quo fœneratores, ſicut de quærenda & collocanda pecunia, ſic etiam de utenda agant ac diſputent.

buſdam [9] optimis viris, ad [10] medium Janum ſedentibus, quam ab ullis philoſophis ulla in ſchola, diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro diſputatum eſt. [1] Reliqua deinceps perſequemur.

M. TULLII CICERONIS DE OFFICIIS AD MARCUM F.

LIBER III.

CAP. I.

ARGUMENTUM.

Et in tertio hoc libro Tullius ipſi tractationi longius præmittit exordium, duabus partibus conſtans. Prior habet excuſationem, in qua cauſas exponit, quare ab adminiſtratione Reipublicæ remotus ad Philoſophiæ ſtudium redierit. Orditur autem eam a χρέᾳ ſeu dicto inſigni Scipionis Africani, cujus ἐργασία commendatione, periphraſi, amplificatione, & decora ad perſonam Ciceronis

9 ita fœneratores dicuntur, non per ironiam, ſed quod illorum maxime interſit, ſentire cum bonis, hoc eſt, cum iis, qui pacem, otium, rempubl. tranquillam & ſalvam velint: hinc etiam ſæpe Ciceroni dicuntur *boni viri*. 10 vicus hoc nomine Romæ fuit, ubi pecunia fœnore dabatur, prima vici pars ſummus Janus: media, medius: ultima, imus vocabatur. Maxime vero ad medium Janum, id eſt, medio vico, ſedebant fœneratores.

1 *appel-*

nis applicatione abſolvitur, ubi poſterius membrum comparationem otii utriusque, Scipionis & Ciceronis, continet. Primo nempe modeſte Scipionem ſibi antepoſuit, ſumma omnia ei tribuens: deinde vero otii ſui, atque ſolitudinis qualitatem prorſus diverſam eſſe a Scipionis otio oſtendit: quod ille vel judicio, vel voluntate in ſolitudinem ſe receperit, ipſe nolens volens ſolus eſſe cogatur: ille ad Reipublicæ utilitatem conferre otium poterit, Cicero non item: quibus partibus Scipio ſuperior, contraque inferior, quod is nihil ſcripſerit: Cicero vero etiam poſteris otio ſuo ac ſcriptis profuerit.

PUB. Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus [1] ſit, dicere ſolitum, ſcripſit [2] Cato, qui fuit fere ejus [3] æqualis, [4] *numquam ſe minus otioſum eſſe, quam cum otioſus;* [5] *nec minus ſolum, quam cum ſolus eſſet:* Magnifica vero vox, & magno viro ac ſapiente digna: quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in ſolitudine ſecum loqui ſolitum: ut neque ceſſaret umquam, & interdum collo-

1 *appellatus eſt*, legunt alii; ſed MSSti multi & Nonius habent, *ſit*. 2 qui cenſura ſeveriſſime geſta, Cenſorius appellatus, & Scipioni parum amicus eſſe creditus eſt. Scripſit autem Cato in principio ſuarum originum; clarorum virorum non minus otii quam negotii rationem extare oportere. 3 ſecundum enim Africani conſulatum primus Catonis excepit. 4 quia res præclaras in otio cogitabat. 5 quia tacite ſecum loquebatur de iis virtutibus, quibus actiones noſtræ ad verum decus laudemque diriguntur.

6 tor-

colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ [6] languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium, & ſolitudo. Vellem nobis hoc idem [7] vere dicere liceret: ſed, ſi minus imitatione tantam ingenii præſtantiam conſequi poſſumus, voluntate certe proxime accedimus. Nam & a republica forenſibusque negotiis [8] armis impiis, vique prohibiti, otium perſequimur: & ob eam cauſam, urbe relicta, [9] rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc ſolitudo cum illa comparanda eſt. Ille enim requieſcens a reipublicæ [10] pulcherrimis muneribus, otium ſibi [11] ſumebat aliquando, & a cœtu hominum, frequentiaque interdum, tamquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. Noſtrum autem otium [12] negotii inopia, non requieſcendi ſtudio conſtitutum eſt. Extincto enim ſenatu, deletisque judiciis, quid eſt, quod dignum [13] nobis aut in curia, aut in foro agere poſſimus? Itaque qui in maxima celebritate, atque in [14] oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conſpectum [15] ſceleratorum, quibus omnia redundant, [16] abdimus nos, quantum

6 torporem & inertiam. 7 quodam enim modo licet, ſed non æque, ut illi: quod & ille ingenio præſtiterit, & meliora tempora fuerint. 8 bellis civilibus. 9 inquirentes rura & ſylvas, ſolitudinemque: potiſſimum in ſuo Arpinati & Formiano. 10 honeſtiſſima a reipubl. adminiſtratione. 11 arbitrio ſuo, nulla cogente neceſſitate. 12 quoniam extincto ſenatu & republ. pene everſa nullum Ciceroni negotium in ea relictum erat. 13 auctoritate noſtra & dignitate. 14 in conſpectu. 15 Octavii, Lepidi, Antonii. 16 vide epiſt. 14. lib. XII. ad Atticum.

17 illu-

tum licet, & ſæpe ſoli ſumus. Sed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolum ex malis eligere minima oportere; ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea & otio fruor, [17] non illo quidem, quo debet is, qui quondam [18] peperiſſet otium civitati: nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſitas, non voluntas, quamquam Africanus majorem laudem [19] vel meo judicio aſſequebatur: [20] nulla enim ejus ingenii monumenta mandata litteris, nullum opus otii, nullum ſolitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, [21] inveſtigationeque rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum umquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut [22] cogitatione tacita a ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium, curamque convertimus. Itaque plura [23] brevi tempore, [24] everſa, quam multis annis ſtante republica, ſcripſimus.

17 illuſtri, & cum dignitate. 18 in conſulatu, & conjuratione extincta. 19 non ſolum aliorum ſed & meo judicio. 20 Donatus ait, Terentium a Lælio & Scipione eſſe adjutum. 21 inquiſitione & contemplatione, ductum eſt hoc verbum a veſtigiis ſignisque, quibus ad rei notitiam pervenimus. 22 contemplatione humanarum divinarumque rerum. 23 a dictatura Cæſaris ad triumviratum. 24 a Cæſare, & noviſſime ab Auguſto & Antonio.

Digitized by Google

CAP. II.

ARGUMENTUM.

Sequitur pars exordii poſterior, in qua primo cauſas explicat, cur præcipue de Officiis materiam ex Philoſophia univerſa elegerit, quæ ſunt ſumtæ ab utili & honeſto: ſimulque filium, ut ſtudioſe diſcat Philoſophiam, argumentis hortatur variis, quorum tria a circumſtantia perſonæ paternæ & indole filii, reliqua a loco, a perſona præceptoris, a conſequente, a jucundo, ab occaſione item & facultate diſcendi ducta. Dein, priusquam ad inſtitutam de comparatione honeſtorum & utilium diſputationem accedit Cicero, repetita trimembri trium librorum de officiis ſupra libro I. tradita propoſitione, duas quæſtiones diſcutit: unam, ſitne a Panætio conſulto relicta tractatio tertiæ hujus partis; alteram, debueritne omnino Panætius, etiamſi voluiſſet & potuiſſet, aliquid conſcribere de comparatione honeſtorum & utilium. Quod primam attinet, exponit hoc loco objectiones adverſariorum Panætii, easque refutat, & Panætium rationibus a lege diviſionis, ab ipſius promiſſo & teſtimonio P. Rutilii, quod Poſidonius expoſuit, peritis defendit: poſteriori elegantem ſimilitudinem inferens, qua neminem melius Panætio de hac parte ſcribere potuiſſe comprobat.

SED cum tota philoſophia, mi Cicero, [1] frugifera & [2] fructuoſa, nec ulla pars ejus [3] inculta, ac deſerta ſit: tum nullus feracior in ea locus eſt, nec uberior,

1 a frugibus, quæ ſunt, quidquid ex fructu, terræ in alimoniam vertimus. 2 a fructibus, qui etiam arborum ſunt. 3 perſtat in translatione agrorum frugiferorum: quorum nulla pars propter utili-

uberior, quam de officiis; a quibus conſtanter, honeſteque vivendi præcepta [4] ducuntur. Quare, quamquam a Cratippo noſtro, principe hujus memoriæ [5] philoſophorum, hoc te aſſidue audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumſonare, nec eas, ſi fieri poſſit, quicquam aliud audire. Quod cum omnibus eſt faciendum, qui vitam honeſtam ingredi cogitant: tum haud ſcio, an nemini potius, quam tibi, ſuſtines enim non parvam exſpectationem imitandæ induſtriæ noſtræ, magnam honorum, nonnullam fortaſſe [6] nominis. [7] Suſcepiſti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tamquam ad [8] mercaturam bonarum artium ſis profectus, [9] inanem redire turpiſſimum eſt, dedecorantem & [10] urbis auctoritatem, & magiſtri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, (ſi diſcendi labor eſt potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, ut, cum omnia ſuppeditata ſint a nobis, tute tibi defuiſſe videare. Sed hæc hactenus:

utilitatem inculta eſt. 4 ſumuntur, accipiuntur. 5 Peripateticorum. 6 famæ & gloriæ. 7 *onus* vocat illam expectationem, quam de ſe concitavit propter profectionem Athenienſem & magiſtrum præſtantiſſimum. 8 ad emendas merces. 9 alludit ad Homericum verſum in lib. Iliad. *αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν, κενεόν τ' ἀπονέεσθαι. Turpe foret, manſiſſe diu vacuumque reverti.* 10 quæ ſemper bonas artes aluit.

[11] multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus. Nunc ad reliquam partem propoſitæ diviſionis revertamur. Panætius igitur, qui ſine controverſia de officiis [12] accuratiſſime diſputavit, quemque nos, [13] correctione quadam adhibita, potiſſimum ſecuti ſumus: tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines, & conſultare [14] de officio ſolerent: uno, cum dubitarent, honeſtumne id eſſet, de quo ageretur, an turpe: altero, utilene, an inutile: tertio, ſi id, quod ſpeciem haberet honeſti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quo modo ea diſcerni oporteret. De duobus generibus primis tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum: nec id exſolvit, quod promiſerat. Quod eo magis miror, quia ſcriptum a diſcipulo ejus [15] Poſidonio eſt, triginta annis vixiſſe Panætium, poſtquam illos libros edidiſſet. Quem locum miror a Poſidonio breviter eſſe [16] tactum in quibusdam commentariis; præſertim cum ſcribat, nullum eſſe locum in tota philoſophia tam neceſſarium. Minime vero aſſentior iis, qui negant, eum [17] locum a Panætio præ-

11 nihil tamen exſtat præter Partitiones Oratorias, & hos libros de officiis: qui tamen ad formandos potius mores, quam ad cohortandum, ſcripti ſunt. 12 ſubtiliſſime, diligentiſſime, cum veritate congruenter. 13 correxit enim Cicero diviſionem Panætii, & officium deſolvit, quod Panætius prætermiſerat. 14 cum quæritur, quid recte aut ſecus fiat. 15 quem Cicero ipſe lib. 1. de Fin. ſuum familiarem vocat. 16 vulgo *tractatum*. Sed *breviter tactum* habent MSS. Codices, eſtque idem, quod paucis verbis attactum ſive narratum, non explicatum. 17 de repugnantia utilis & honeſti.

18 ad

prætermiſſum, ſed conſulto relictum, nec omnino ſcribendum fuiſſe; quia numquam poſſet utilitas cum honeſtate pugnare. De quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diviſione Panætii tertium eſt, an plane omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin a Panætio ſuſceptum ſit, ſed relictum. Nam, qui e diviſione tripartita duas partes abſolverit, huic neceſſe eſt reſtare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe deinceps eſſe dicturum. Accedit [18] eodem teſtis locuples Poſidonius: qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, [19] Publium Rutilum Rufum dicere ſolere, qui Panætium audiverat: ut nemo pictor eſſet inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam [20] Apelles inchoatam reliquiſſet, abſolveret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat) ſic ea, quæ Panætius prætermiſiſſet, & non perfeciſſet, propter eorum, quæ perfeciſſet, præſtantiam, neminem eſſe perſecutum.

CAP. III.

ARGUMENTUM.

Tranſit ad alteram quæſtionem auctor, an debuerit nimirum Panætius ſuſcipere tractationem comparationis utilium & honeſtorum: & primo ar-

18 ad illam ſententiam probandam. 19 Is eſt, quem lib. II. cap. 13. Mutium ſectatum eſſe ſcripſit Cicero. 20 Duas Veneres Apelles pinxiſſe dicitur, unam e mari egredientem, de qua Ovidius: inchoavit aliam, quæ ſuperaſſet priorem, niſi mors invidiſſet.

argumenta aſſert, quibus probatur, non debuiſſe tractare eum hanc materiam: ſcilicet, quod fuerit Stoicus, honeſtum Summum Bonum judicans, quo cum nihil comparandum &c. poſtea vero ejusdem defenſionem ſuſcipit, quæ conſtat partim diſtinctione rerum & perſonarum, partim inficiatione etiam, ubi probat, non tam comparatam eſſe utilitatem cum honeſto, quam controverſias obſcuriores eſſe explicatas, ubi dubitatur, quale ſit id, de quo inter 2 diſceptatur. Ponit autem longam & diſtinctionem & deſcriptionem utriusque officii tam perfecti ſive recti, quam communis ſive medii, & perfectum ſi vere virtus eſt, in uno & ſolo ſapiente perfecte, ſimulacra autem virtutum tantum in mediocribus eſſe oſtendit; ſimulque tacitæ objectioni contra Stoicos de perfecto officio reſpondet, quaſi temere a conſenſu generis humani recedentes, neſcio quæ beata ſibi fingant ſomnia, & omnes mortales reliquos improbitatis & ſtultitiæ condemnent, cum cauſa ſit, cur multi probentur, vulgo non perfectio virtutis & ſapientiæ; ſed infirmitas judicii multitudinis & imperitiæ: quod pictorum & poetarum exemplis declarat, ut ſua nempe Stoicis conſtet auctoritas.

QUAMOBREM de judicio Panætii [1] dubitari non poteſt. Rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an ſecus, de

1 alii legunt: *diſputari*. Sed hoc verbum veteribus non accipitur in ea notione, quæ nunc eſt in ore omnium.

2 ipſa

de eo fortaſſe dubitari poteſt. Nam ſive [2] honeſtum ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet; ſive [3] quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripateticis [4] veſtris videtur, ut [5] omnia, ex altera parte [6] collocata, vix minimi momenti inſtar habeant: dubitandum non eſt, quin numquam poſſit utilitas cum honeſtate contendere. Itaque accepimus, [7] Socratem execrari ſolitum eos, qui primum hæc, natura cohærentia, opinione diſtraxiſſent. Cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut, quidquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent: nec utile quicquam, quod non honeſtum. Quod ſi is eſſet Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis eſſet; ut [8] ii, qui res expetendas vel voluptate, vel [9] indolentia metiuntur: liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honeſtate pugnare. Sed, cum ſit is, [10] qui id ſolum bonum judicet, quod honeſtum ſit; quæ au-

2 ipſa virtus & habitus virtutis. 3 de ſummo bono controverſia fere nulla eſt inter Stoicos & Peripateticos. 4 alii: *noſtris.* Sed meliores habent: *veſtris*, quoniam inter Peripateticos Athenis verſabatur Cicero filius. 5 bona corporis & fortunæ. 6 ſi poneretur in lance & expenderentur in trutina, alludit ad Critolai lancem, de qua vide V. Tuſc.17. & V. de fin.30. 7 recte Socrates eum execratus eſt, qui primus utilitatem ab honeſtate ſejunxiſſet: id enim querebatur caput eſſe exitiorum omnium. 8 Epicurei. 9 Græcorum vocem *ἀναλγησία* Cicero ficto a ſe verbo *indolentia* expreſſit. 10 eſt hoc proprium & verum Stoicorum dogma, qui nullum bonum eſſe docebant, niſi quod bonos faciat: reliqua, honores, ignominiam, opes, paupertatem, voluptatem, nec bona eſſe, nec mala.

11 bona

autem huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorum neque acceſſione meliorem vitam fieri, nec deceſſione pejorem: non videtur ejusmodi debuiſſe deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honeſtum eſt, compararetur. Etenim, quod ſummum bonum a Stoicis dicitur, CONVENIENTER NATURÆ VIVERE, id habet hanc (ut opinor) ſententiam, naturam cum virtute congruere ſemper: [11] cætera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita ſit, putant quidam, hanc comparationem non recte introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuiſſe. Atque illud quidem honeſtum quod proprie, vereque dicitur, id in [12] ſapientibus eſt ſolis, neque a virtute divelli umquam poteſt: in iis autem, in quibus ſapientia perfecta [13] non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtum nullo modo; [14] ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris diſputamus, [15] MEDIA Stoici appellant: ea [16] communia ſunt, & late patent: quæ ingenii bonitate multi

---

11 bona fortunæ & corporis, quorum honeſto uſu natura indiget, ita eligenda ſunt, ut virtuti non repugnent. 12 ſapientibus ſcilicet Stoicis, qui nusquam gentium terrarumque ſunt, neque fuerunt, nec erunt: quamvis hoc ultimum negent Stoici. 13 ſed aliqua ad virtutem ſapientiamque progreſſio. 14 ut ſunt media officia, de quibus certa ratio reddi poteſt. 15 τὰ καθήκοντα, qualia Epictetus in Enchiridio præcepit. 16 omnibus hominibus, tam perfectis, quam imperfectis.

17 omnem

multi aſſequuntur, & progreſſione diſcendi. Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque abſolutum eſt: &, ut iidem dicunt, [17] omnes numeros habet; nec, præter ſapientem, cadere in quemquam poteſt. Cum autem aliquid actum eſt, in quo media officia [18] compareant, id cumulate videtur eſſe perfectum: propterea que vulgus, quid abſit a perfecto, non fere intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum. Quod [19] item in [20] poematis, & picturis uſu evenit, in aliiſque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non ſint; ob eam, credo, cauſam, quod inſit in his aliquid probi, quod [21] capiat ignaros; qui quidem, quid in unaquaque re vitii ſit, nequeant judicare. Itaque cum ſunt docti a [22] peritis, deſiſtunt facile ſententia.

CAP.

17 omnem perfectionem. 18 vulgo, *comparantur*, quod locum habere nequit: non enim vulgus hoc judicium comparatione officiorum mediorum facit; ſed cum medium aliquod officium videt. quia, quantum hoc a perfectione abſit, non videt, putat id ipſum omnes numeros habere. Legendum itaque, *compareant*, id eſt appareant, cernantur. 19 vulgo: *quod autem*, plane mendoſe: pro *quod* Lambinus reſtituit *quod item*. 20 in multis eſt: *poematibus*; ſed *poematis* legit etiam Nonius. 21 delectet. 22 peritus plus eſt quam doctus.

I quia

CAP. IV.

ARGUMENTUM.

Quo magis demonſtret, non poſſe perfecta officia ab ullo homine præſtari, adducit cum virtutum excellentium exempla in Deciis, in Fabricio & Ariſtide, quorum nullus aſſecutus eſt κατόρθωμα, ſed omnes in ſecundis honeſtis, & mediis officiis ſubſtiterunt; tum ſapientiæ ipſius perfectionem, cujus opinione celebres M. Cato, Lælius, VII Græciæ ſapientes: conclud:tq; utilitatem nec a ſapiente perfecto, qualem Stoici fingunt juxta perfecta officia, neque a mediocri viro ſapiente aut bono cum honeſtate recte & per ſe poſſe comparari, ita ut cum honeſtate revera pugnet utilitas: poſſe tamen ab aliis, qui privatis utilitatibus, & voluptatibus poſtponunt honeſtatem. Quibus ſubjungit reſponſionem ad ſecundam quæſtionem, cujus hæc fere ſumma eſt: Utut ſeſe res habet, etiamſi Panætius ob eas rationes, quæ ſupra ſunt expoſitæ, non debuiſſet ſcribere de hac tertia parte: tamen quid ſoleret fieri, non quid oporteret fieri: & quid fieret, non quid fieri deberet, oſtendendum. ſi ſcribere voluiſſet, Panætio fuiſſet: nec de perfectis illum officiis, ſed mediis, quæ ab unoquoque præſtari poſſunt, hanc comparationem inſtituturum fuiſſe. Per occupationem tandem, quo intellectu accipiendum ſit, quando honeſtas dicitur cum utilitate aliquando pugnare, exponit. Nunc metas & fines quoſdam conſtituit, ad quos univerſa utilium cum honeſtis comparatio referri debeat: atque de hac ex mente Stoicorum, quos hic potiſſimum ſequitur Cicero, *ante omnia*

omnia formulam quandam judicii, ne ab officio recedatur, proponit, quave ratione eadem utendum demonſtrat: nempe conſulendam hic naturam, quæ cuique quidem permittit ſuum quærere commodum, ſed absque alterius incommodo: adeoque nihil pro utili habendum, niſi idem fuerit honeſtum.

HÆC igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi [1] ſecunda quædam honeſta eſſe dicunt, non ſapientum modo propria, ſed cum omni hominum genere communia: itaque his omnes, in quibus virtutis eſt [2] indoles, [3] commoventur. Nec vero, cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum [4] Fabricius, Ariſtidesve juſti nominantur, aut ab illis [5] fortitudinis, aut ab his juſtitiæ, tanquam a ſapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens eſt, ut ſapientem volumus intelligi: nec ii, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, ſapientes fuerunt: nec illi quidem [6] ſeptem: ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, [7] ſpeciemque ſapientum. Quocirca nec id, quod vere honeſtum eſt,

1 quia non idem eſt officium & honeſtum, ſed ex honeſto naſcitur officium. Metaphora a *ſecundario* pane & vino. 2 ſignum virtutis, non perfecta virtus & ſapientia. 3 afficiuntur, ad bene agendum adducuntur. 4 Talis fuit Fabritius Romæ, qualis Ariſtides Athenis. 5 quia pro republ. mortem libenter oppetiverunt. 6 ſeptem Græciæ ſapientes. 7 hinc dicti proficientes, ſtudioſi, ſectatores ſapientiæ.

8 quo-

eſt, fas eſt cum utilitatis repugnantia comparari: nec id quidem, quod communiter appellamus honeſtum, quod colitur ab iis, qui bonos ſe viros haberi volunt, cum emolumentis umquam eſt comparandum: tamque id honeſtum, quod in [8] noſtram intelligentiam cadit, tuendum, conſervandumque eſt nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque eſt honeſtum ſapientibus. Aliter enim [9] teneri non poteſt, ſi qua ad virtutem eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis, qui conſervatione officiorum exiſtimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea volunt præponderari honeſtate, hi ſolent in deliberando honeſtum cum eo, quod utile putant, comparare: [10] boni viri non ſolent. Itaque exiſtimo, Panætium, cum dixerit, homines ſolere in hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit, [11] ſolere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare, quod utile videatur, quam quod honeſtum; ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his addubitare, turpiſſimum eſt. Quid eſt ergo, quod nonnumquam dubitationem afferre ſoleat, conſiderandumque videatur? Credo, ſi quando dubitatio accidit, [12] quale ſit id, de quo

8 quoniam non ſumus perfecte ſapientes, & intelligimus media quædam honeſta non perfecta. 9 actum eſt cum iis, qui ſapientiæ ſunt ſtudioſi, ſi cum jam profecerunt, propoſita utilitatis & emolumenti ſpe a recte agendo, & officio colendo avocari ſe patiuntur. 10 qui verſantur in mediis officiis. 11 quoniam non debet quis dubitare de hoc, niſi ab officio ſit omnino alienus. 12 honeſtum, an turpe: utile, an pernicioſum.

13 ratio

quo conſideretur. [13] Sæpe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe haberi ſoleat, inveniatur non eſſe turpe. Exempli cauſa ponatur aliquid, [14] quod pateat latius. Quod poteſt eſſe majus ſcelus, quam non modo hominem, ſed etiam [15] familiarem occidere? [16] num igitur ſe adſtrinxit ſcelere, ſi quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? [17] Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud [18] pulcherrimum exiſtimat. [19] Vicit igitur utilitas honeſtatem: immo vero honeſtas utilitatem ſecuta eſt. Itaque ut ſine ullo errore dijudicare poſſimus, ſi quando cum illo, quod honeſtum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile; [20] formula quædam conſtituenda eſt: quam ſi ſequemur in [21] comparatione rerum, ab officio [22] numquam recedemus.

Erit

13 ratio temporis, & ſtatus rerum, ſeu, ut vulgo loquuntur, circumſtantiæ rerum & hominum faciunt, ut res, quæ alias turpis eſſet, non ſit turpis. 14 quod ad plura ſe extendat: nam uno hoc exemplo alia poſſumus intelligere. 15 amicum; quoniam Brutus non modo amicus, ſed etiam filius Cæſaris habebatur. 16 quaſi diceret, non eſt reus ſceleris tyrannicida, imo dignus laude. 17 qui laudavit necem Cæſaris, & percuſſoribus præmia decrevit. 18 Tacitus lib. 1. Annal. 8. dicit, occiſum Cæſarem dictatorem aliis peſſimum, aliis pulcherrimum facinus viſum eſſe. 19 de præterito loquitur: quia jam Cæſaris necem latenter ſignificat. 20 regula, modus & norma, quæ ſit conſentanea diſciplinæ Stoicorum, dicentium, nihil eſſe utile, quod non ſit honeſtum. 21 *video meliora, proboque, deteriora ſequor.* Ovid. Metamorph. VII. 22 omnia recte faciemus, omnem juſtam reprehenſionem cavebimus.

23 vulgo

Erit autem hæc formula, Stoicorum rationi diſciplinæque maxime conſentanea. Quam quidem his libris propterea ſequimur, quod, quamquam a veteribus Academicis, & Peripateticis [23] veſtris, qui [24] quondam iidem erant, Academici, quæ honeſta ſunt, anteponuntur iis, quæ videntur utilia : tamen [25] ſplendidius hæc ab [26] eis differuntur, quibus, quidquid honeſtum eſt, idem utile videtur, nec utile quidquam, quod non honeſtum : quam ab [27] iis, quibus honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. Nobis autem [28] noſtra Academia magnam licentiam dat, ut quodcumque [29] maxime probabile occurrat, id [30] noſtro jure liceat defendere.

CAP. V.

ARGUMENTUM.

Quod nihil ſit utile, niſi ſit honeſtum, confirmat auctor primum argumento ab effectibus, ſimilitudine a membris humanis ſumpta illuſtrat : cui deinde alterum a turpi petitum jungit, nempe locupletari cum alterius detrimento, atque ſic inferre alteri injurias, & humanis & divinis legibus eſſe prohibitum. Inde cauſas ſubnectit, quibus incitentur ali-

23 vulgo perperam : *noſtris*. 24 Iidem fuerunt, vivente Platone, cujus diſcipuli, Ariſtoteles, Peripateticorum auctor, Xenocrates Academicorum parens fuit, teſte Cicerone III. de Orat. 17. 25 majori cum laude. 26 Stoicis. 27 Academicis. 28 profitetur Cicero ſe Academicum. Eloquentiam enim ſuam Academiæ fert acceptam. 29 ſequitur enim veriſimilia, verum eſſe nihil affirmat. 30 libertate ab omnibus conceſſa nobis; quoniam hic eſt mos Academicorum.

aliqui ad faciendas injurias, quarum una ignorantia, altera hominis perverſitas, easque refutat, primam quidem rejectione, quod contra negantem aut non intelligentem principia naturæ nota non ſit diſputandum: ſecundam vero collatione vitiorum animi cum malis externis ſive corporis.

SED redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, [1] magis eſt contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio [2] tollit convictum humanum, & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quisque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maxime eſt [3] ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. Ut, ſi unumquodque membrum [4] ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari, & [5] interire totum corpus neceſſe eſt: ſic, ſi unusquisque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahatque, quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocietas hominum, & [6] communitas evertatur neceſſe eſt. Nam [7] ſibi ut

1 magis adverſatur rectæ rationi: quia paupertas, dolor, mors: ut plurimum ſunt fortuita, illud vero ſemper culpam habet. 2 quia ſuſpicionum & odiorum cauſſa eſt, quæ ſocietatem diſſolvunt. 3 quoniam homo eſt ſociabilis naturaliter. 4 ſi ita ſentiret & opinaretur. 5 omnino diſſolvi. 6 victus communis. 7 hæc enim poſtulat

ut quiſque malit, quod ad uſum vitæ pertineat, quam alteri acquirere, conceſſum eſt [8] non repugnante natura. Illud natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus. Neque vero hoc ſolum natura, id eſt, [9] jure gentium, ſed & legibus populorum, quibus [10] in ſingulis civitatibus reſpublica continetur, eodem modo conſtitutum eſt, [11] ut non liceat ſui commodi cauſa nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt; incolumem eſſe civium conjunctionem: quam qui [12] dirimunt eos, [13] morte, exilio, [14] vinclis, damno coercent. Atque hoc multo magis [15] exigit ipſa [16] naturæ ratio, quæ eſt lex [17] divina, & [18] humana: cui parere qui velit, (omnes autem parebunt, qui [19] ſecundum naturam volent vivere) numquam committet, ut alienum appetat, & id,

lat noſtri conſervatio, & verum eſt, quod vulgo dicitur, proximus eſt quilibet ſibi ipſi: hoc eſt, quisque ſe plus amat, quam cæteros, & ſibi mavult eſſe bene, quam alii. 8 modo juſte acquiramus. 9 ſic & Tuſcul. 1. *Omni in re conſenſio omnium gentium lex naturæ putanda eſt.* 10 quoniam unaquæque reſpubl. ſuas habet leges & jus civile. 11 fons enim legum, unde cæteræ manant, eſt *neminem lædere*. 12 violant furto aut homicidio. 13 ſupplicii genera quatuor. 14 vulgo, *vinculis*. Sed alibi quoque Ciceronem hoc nomen & alia ejus generis contraxiſſe libri veteres docent. 15 *exigit* majorem vim habet, quam *poſtulat*; cum exigantur noſtra, poſtulentur etiam aliena. 16 cum homines congregari conſociarique vult, cui non obedire nefas eſt. 17 divinitus inſita mentibus hominum. 18 conſenſu generis humani comprobata. 19 ita vivere, ut vult & docet natura rationalis & ſocialis hominum omnes homines.

20 ſper-

& id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. Etenim multo magis eſt ſecundum naturam excelſitas animi, & magnitudo: itemque comitas, juſtitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ: quæ quidem [20] contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelſi eſt. Detrahere autem alteri ſui commodi cauſa, magis eſt contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cætera generis ejusdem. Itemque magis eſt ſecundum naturam, pro omnibus gentibus, ſi fieri poſſit, conſervandis, aut juvandis, maximos labores, moleſtiasque ſuſciperet imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, [21] in concilium cœleſtium collocavit: quam [22] vivere in ſolitudine, non modo ſine ullis moleſtiis, ſed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis; ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca [23] optimo quisque & ſplendidiſſimo ingenio longe [24] illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem, naturæ obedientem, homini nocere non poſſe. [25] Deinde qui alterum violat, ut ipſe aliquid commodi conſequatur; aut [26] nihil ſe exiſtimat contra

20 ſpernere, tanquam inferiora hominis præſtantia & celſitudine animi, qui debet eſſe invictus. 21 vulgo: *in concilio*: ſed, cum conſtet, Ciceronem dixiſſe, *eſſe in poteſtatem*: *quis collocare in concilium* in eo improbet, cum præſertim in hoc motus ſignificatio inſit? 22 vitam umbratilem & otioſam agere. 23 qui habet animum a natura bene inſtitutum. 24 negotioſam & laborioſam. 25 argumentum contra eos qui alieno incommodo ſuum auget commodum. 26 quaſi ſc. natura unumquodque animal

ſtra naturam facere; aut [27] magis fugiendam cenſet mortem, paupertatem, dolorem, amiſſionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuipiam injuriam. Si nihil exiſtimat contra naturam fieri hominibus violandis: [28] quid cum eo diſſeras, qui omnino [29] hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem cenſet, ſed & multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: [30] erat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius exiſtimat.

CAP. VI.

ARGUMENTUM.

Concluſionem infert auctor, qua propoſitionem repetit: Injuriam nemini inferendam, ſed communi utilitati inſerviendum: cui novum addit argumentum a contrariis. Beneficentia eſt ſecundum naturam. Ergo injuria naturæ repugnat. Poſt obiter duas confutat perverſas opiniones a gradibus ſocietatis humanæ ſumptas, eaſque quatuor argumentis, quorum duo ab effectu, tertium a religione, ultimum a comparatis petitum refellit. Sub finem quæſtionem geminam circa officium

maxime conciliet ſibi, & ideo qui ſibi ſerviat ac proſit, utcunque cum alterius damno, nihil facere contra naturam. 27 hoc eſt genus modeſtioris malitiæ in illis, qui non quidem commodi ſui perſequendi, ſed incommodi vitandi cauſſa, nocere ſe jure poſſe alteri fas putant. 28 non eſt cum eo diſputandum, cum ſit omnino rudis, & nomine tantum homo. 29 neget, quod hominis proprium eſt: intelligere ſcil. quid natura humana poſtulet. 30 ſed hic error oritur a vitioſitate & improbitate, in bonum virum non cadit.

1 Ita

officium κατὰ περίστασιν movet, nempe de ſpoliando inutili homine & tyranno: & ad priorem reſpondet per diſtinctionem, eripere aliquid homini inutili, privati commodi cauſa, nefas eſſe; propter rempublicam id facere, conceſſum: ad poſteriorem vero tripliciter partim a comparatis, partim a disjunctis, partim denique a neceſſario.

ERGO unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit utilitas uniuscujusque & univerſorum; quam ſi ad ſe quisque rapiat, diſſolvetur omnis humana [1] conſortio. Atque ſi etiam hoc natura præſcribit, ut homo homini, quicumque ſit, [2] ob eam ipſam cauſam, quod is homo ſit, conſultum velit: neceſſe eſt, ſecundum eandem naturam omnium utilitatem eſſe communem. Quod ſi ita eſt, una continemur omnes, eadem lege naturæ. Idque ipſum ſi ita eſt, certe violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt parenti ſe, aut [3] fratri, nihil detracturos commodi ſui cauſa: [4] aliam rationem eſſe civium reliquorum. Hi ſibi [5] nihil juris, & nullam ſocietatem, communis utilitatis cauſa, ſtatuunt eſſe cum civibus. Quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit civitatis. Qui au-

 tem

1 Ita ex MSS, & Nonio reſtituit Manutius. Vulgo, *conſociatio* male. 2 propter cognationem illam a natura inter homines conſtitutam. 3 Ovidius: *fratrum quoque gratia rara eſt.* 4 non idem debere ſervari adverſus reliquos. 5 nullum jus naturale.

6 cœleſti

rem civium rationem dicunt eſſe habendam, exterorum negant; hi dirimunt communem humani generis ſocietatem; qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, juſtitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam adverſus deos immortales impii judicandi ſunt. [6] Ab iis enim conſtitutam inter homines ſocietatem evertunt; cujus ſocietatis arctiſſimum vinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi cauſa, quam omnia incommoda ſubire vel [7] externa, vel corporis, vel etiam ipſius animi, [8] quæ non vacent juſtitia. Hæc enim una virtus omnium eſt domina, & regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit; Nonne igitur [9] ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili? Minime vero. Non enim mihi eſt vita mea utilior, quam [10] animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim, crudelem tyrannum, & [11] immanem, vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpoliare poſſit, nonne faciat? Hæc ad judicandum ſunt facillima. Nam [12] ſi quid ab homine ad nullam partem utili tuæ utilitatis cauſa detraxeris, in-

6 *cœleſti ſumus omnes ſemine oriundi. Omnibus ille idem pater eſt.* Lucretius. 7 ut paupertatem &c. 8 id eſt, quævis incommoda potius ſubeunda eſſe, ſi nihil in illis ſit injuſti 9 homo perfectæ virtutis. 10 talis diſpoſitio & opinio. 11 ab humanitate alienum. 12 comparat utilitatem propriam cum publica. Propriam, vi & injuria quærendam non eſſe docet: publicam, vel ſi cum alterius damno conjungatur, non eſſe reprehendendam.

13 qui

inhumane feceris, contraque naturæ legem: [13] ſin autem is tu ſis, qui [14] multam utilitatem reipublicæ atque hominum ſocietati, ſi in vita remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum: [15] ſin autem id non ſit ejusmodi, ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid hujusmodi, quam detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam eſt: eſt enim injuſta. Itaque lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominum conſervat, & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti atque inutili [16] ad ſapientem, bonum fortemque virum transferantur res ad vivendum neceſſariæ: qui ſi occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut [17] ne ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſeque diligens, hanc cauſam habeat ad injuriam. Itaque ſemper officio fungetur, utilitati conſulens hominum, & ei quam ſæpe commemoro, humanæ ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium eſt. Nulla enim nobis ſocietas cum tyrannis, ſed potius ſum-

13 qui in Cicerone hanc diſtinctionem reprehendunt, non cogitant, illum loqui de perfecto ſapiente, qui novit, quid cuique ſit tribuendum. 14 communis utilitas privatæ anteponenda. 15 ſi tu reip. multum commodare non poſſis: ſi ſis homo plebejus & unus de multis. 16 propter utilitatem reipublicæ, quam quilibet bonus præ ſe fert. 17 modo ne φιλαυτία ipſum decipiat, aliosque afficiat injuria non propter ſe, ſed propter utilitatem publicam.

18 argu-

ma diſtractio eſt: neq; eſt contra naturam [18] ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt [19] necare: atque hoc omne genus peſtiferum, atque impium ex hominum communitate exterminandum eſt. Etenim, ut membra quædam amputantur, ſi & ipſa ſanguine, & tanquam ſpiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta [20] in figura hominis feritas, & immanitas belluæ, a [21] communi tanquam humanitate corporis ſegreganda eſt. Hujus generis ſunt quæſtiones omnes eæ, in quibus [22] ex tempore officium acquiritur.

CAP. VII.

ARGUMENTUM.

Duo hic agit Cicero, & primo ex duobus unum ſibi a filio dari poſtulat, vel ut Stoicum illud approbet: Solum honeſtum propter ſe eſſe expetendum; vel ſaltem id concedet, quod honeſtum ſit, id eſſe maxime propter ſe expetendum. Deinde defendit Panætium, ac excuſat, & cauſas ejus ſcriptionis oſtendit.

EJUSMODI igitur credo res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi aliquis caſus, aut occupatio conſilium ejus prævenuiſſet. Ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta

18 argumentum a majori ad minus. 19 hæc conſtans fuit rerumpubl. veterum ſententia, quam magiſtri recentes acriter impugnant, ac ſi nullus hodie tyrannus inveniatur. 20 quoniam tyranni nihil habent hominis, niſi figuram: animus autem eſt ferinus & ingenium. 21 ex hominum communitate & commercio. 22 variam dubitationem conſequuntur ex circumſtantia temporum.

pta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendum, quid ſit id, quod idcirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato & prope [1] jam abſoluto, tanquam faſtigium imponimus; ut geometræ ſolent non omnia docere, ſed [2] poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, [3] quo facilius, quæ volunt, explicent: ſic ego a te poſtulo, mi Cicero; ut mihi concedas, [4] ſi potes, nihil præter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum. Sin hoc non licet per [5] Cratippum; at illud certe dabis, quod honeſtum ſit, id eſſe maxime propter ſe expetendum. [6] Mihi utrumvis ſatis eſt: & [7] cum hoc, [8] tum illud probabilius videtur, [9] nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus eſt, quod non utilia cum honeſtis pugnare aliquando poſſe dixerit, (neque enim [10] ei fas erat) ſed ea, quæ videntur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honeſtum: nihil honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negatque, ullam peſtem majorem in vitam hominum invaſiſſe, quam

 eorum

1 vulgo male: *tamen*. 2 hinc poſtulata Geometrarum. 3 quo facilius auditor rudis, ſubtilium rationum nondum capax, inſtituatur. 4 quod vereor, ne non poſſis: quia repugnat Peripateticæ doctrinæ, cui tu operam das. 5 qui ex Peripateticorum ſententia non putat, ut Stoici, ſolum honeſtum propter ſe expetendum, ſed maxime propter ſe, non tamen ſolum. 6 & Peripatetica ratione, & Stoica. ſemper honeſtas utilitati præferenda. 7 honeſtum Peripateticorum. 8 honeſtum Stoicorum. 9 hoc tanquam Academicus dicit, de omnibus dubitans. 10 nam in honeſto ſita eſſe bona omnia Stoici dicebant.

11 qui

eorum opinionem, [11] qui iſta diſtraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, [12] repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus nullius adminiculis: ſed (ut dicitur) [13] Marte noſtro. Neque enim quidquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ [14] in manus meas venerunt.

CAP. VIII.

ARGUMENTUM.

Nunc ipſam aggreditur tractationem Cicero, & quid faciendum ſit, demonſtrat, ſi forte allubeſcere cœperint commoda. Et ab initio probat, nullam utilitatem aut poſſe, aut debere vel conferri, vel anteferri honeſtati, idque oſtendit tum a repugnantibus, tum a fine hominis, tum a contrariis effectibus: poſteriusque congerie incommodorum, & vitiorum ex falſa ſententia naſcentium amplificat, concluſionem vehementem ſubjungens. Poſtea novam introducit propoſitionem: Omnino non eſſe deliberanda ea, in quibus turpis eſt ipſa deliberatio.

CUM

11 qui puterint, honeſtatem ab utilitate ſegregatam eſſe, & contra. 12 utilis & honeſti: quæ non revera eſſet: quoniam utile, ſi vere utile eſt, non poteſt cum honeſto pugnare. 13 proprio ingenio & induſtria. 14 quoniam hunc locum breviter tractarunt Poſidonius & Athenodorus.

I non

CUM igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, [1] commoveri neceſſe eſt. Sed ſi, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ ſpeciem [2] utilitatis attulerit: tunc non utilitas [3] relinquenda eſt, ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. Quod ſi nihil eſt tam contra naturam, quam turpitudo; ([4] recta enim, & [5] convenientia, & [6] conſtantia natura deſiderat, aſpernaturque contraria) nihilque tam ſecundum naturam, quam utilitas: certe in eadem re utilitas turpitudo eſſe non poteſt. Itemque, ſi ad [7] honeſtatem nati ſumus, eaque aut ſola expetenda eſt (ut [8] Zenoni viſum eſt) aut certe [9] omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum; quod autem bonum, id certe utile. Itaque quidquid honeſtum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile viſum eſt, arripuit,

1 non poſſumus eam rem non expetere, quæ vel vires, vel voluptates corporis auctura ſit, vel incrementa opum & dignitatis allatura. 2 propriæ & imaginariæ: quia utilitas eſſe non poteſt, ubi turpitudo eſt. 3 non cum vulgatis: *requirenda* Non eſt ita ſtatuendum, utilitatem propter illam turpitudinis adjunctionem relinquere, id eſt, repudiare atque aſpernari oportere, ſed intelligendum ac ſciendum eſt, ubicunque inſit aliqua turpitudo, ibi utilitatem eſſe non poſſe. 4 cum prudentia & juſtitia conſentientia. 5 excellentiæ naturæ humanæ. 6 hoc refertur ad animi magnitudinem & fortitudinem. 7 ad animi incolumitatem. 8 Stoicæ diſciplinæ principi. 9 alludit ad Critolai Peripatetici libram.

10 nihil

puit, id continuo [10] ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur; hinc furta, [11] peculatus, expilationes, direptionesque ſociorum, & civium: hinc opum nimiarum potentiæ [12] non ferendæ: poſtremo etiam in liberis civitatibus regnandi exiſtunt cupiditates: quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumentum enim rerum [13] fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas ſæpe [14] perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis, quæ [15] acerbiſſima eſt, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio, (eſt enim totum [16] ſceleratum, & [17] impium) qui deliberant, utrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant, an ſe [18] ſcientes ſcelere contaminent. In ipſa enim dubitatione facinus ineſt, [19] etiamſi ad id non pervenerint, ergo ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atque etiam ex omni deliberatione, celandi, & occultandi ſpes, opinioque removenda eſt. Satis enim nobis (ſi modo in philoſophia aliquid profecimus) perſua-ſum

10 nihil penſi habet, quantumvis turpe & flagitioſum ſit. **11** furta pecuniæ publicæ. **12** quoniam propter nimias opes aliqui tyrannice vivunt & aliorum inopiæ inſultant. **13** falſo judicant, hanc vel illam rem ſibi utilem futuram, cum non ſit. **14** ut aranearum telas. Alludit ad Anacharſidis dictum de Solonis legibus. **15** mala ſcilicet conſcientia.. **16** quia nocet hominum ſocietati. **17** quia offendit Deum. **18** quia ſciunt, non eſſe honeſtum, quod cupiunt. **19** Ovid. *Ut bene ſervaris corpus, adultera mens eſt. Nec cuſtodiri, ni velit, ulla poteſt:*

20 dec

ſum eſſe debet,[20] ſi omnes deos homineſque celare poſſemus, nihil tamen avare, nihil injuſte, nihil libidinoſe, nihil incontinenter eſſe faciendum.

CAP. IX.

ARGUMENTUM.

Nihil turpiter faciendum, etiamſi id clam Deo, & hominibus fieri poſſit, ab exemplo Gygis fabuloſo, oſtendit, idque ad quæſtionem applicat & ulterius probat. Poſtea reſpondet eorum objectioni, qui negant, poſſe fieri talia, qualia a Platone in iſta fabula conficta ſunt, ipſamque fabulæ de annulo Gygis addit interpretationem, ea monens, nihil injuſte faciendum, etiamſi occultari poſſit. Inſerit etiam cauſas impulſivas, quibus ad ſcelera plerique impelluntur, & tandem dilemmate eos, qui utilitatem ab honeſtate ſejungunt, torquet.

HINC ille Gyges inducitur a Platone: qui cum terra [1] diſceſſiſſet, magnis quibuſdam imbribus in illum hiatum deſcendit, æneumque equum, [2] ut ferunt fabulæ, animadvertit, cujus in lateribus fores eſſent: quibus apertis, mortui vidit corpus magnitudine inuſitata, annulumque aureum in digito: quem ut detraxit, ipſe induit: (erat autem [3] regius paſtor) tum in concilium paſtorum ſe re-

 cepit

20 delictis igitur, etiam occultis abſtinendum.

1 non *deceſſiſſet*, ut vulgo, ſed *diſceſſiſſet*, id eſt, diviſa eſſet, dirupta eſſet. 2 hæc tria verba a pugnatore quopiam addita cenſet Langius. 3 unus ex paſtoribus Candauli regis Lydiæ.

4 fun-

cepit. Ibi cum [4] palam ejus annuli ad palmam converterat, a nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat. Idem rurſus videbatur, cum in [5] locum annulum inverterat. Itaque hac [6] opportunitate annuli uſus, reginæ ſtuprum intulit: eaque adjutrice regem dominum interemit, ſuſtulit, quos obſtare arbitrabatur: nec in his eum quiſquam facinoribus potuit videre. Sic repente annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quam ſi non haberet. Honeſta enim bonis viris, non occulta, quæruntur. Atque hoc loco philoſophi quidam, minime mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, [7] fictam, & commentitiam fabulam dicunt prolatam a Platone. Quaſi vero ille aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis hujus annuli, & hujus exempli: ſi nemo ſciturus, nemo ſe ſuſpicaturus quidem ſit, cum aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſa feceris, ſi id diis, hominibusque futurum ſit ſemper ignotum; ſiſne facturus. Negant id fieri poſſe. Quamquam [8] poteſt id quidem: ſed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnam facerent?

4 fundam, vacuum illud in annulo, quo gemma includitur. 5 in ſuum locum; qui eſt, ut palma extra palmam ſit atque emineat. Vulgo male cum Manutio: *in lucem* legitur, contra omnes antiquos libros, ipſo fatente. 6 occaſione & vi annuli. 7 Macrobius Platonem defendit contra Epicureos, quod fabulis ſit uſus. 8 quidam inſerunt, *non poteſt*. Sed Cicero, ut Academicus, dubitanter de providentia & natura divina loquitur.

9 in-

rent? Urgent [9] ruſtice ſane. Negant enim poſſe, & in eo perſtant: hoc [10] verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, ſi poſſint celare, quid facturi ſint: non quærimus, poſſintne celare. Sed tamquam [11] tormenta quædam adhibemus, ut, ſi reſponderint, ſe impunitate propoſita facturos, quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negent, omnia turpia [12] per ſe ipſa fugienda eſſe concedant.

CAP. X.

ARGUMENTUM.

Quærit hic Cicero: An accidere poſſit, ut aliquid, quod utile videtur, poſſit fieri non turpiter? idque duobus exemplis Bruti & Romuli declarat. Poſtea objectioni reſpondet: hac ſcilicet ratione plus ad proximorum reſpiciendum utilitatem, quam ad ſuam & ſuorum; nempe concedi, ut ſibi unusquisque malit, quam alteri acquirere ad uſum hujus vitæ pertinentia, modo id fiat ſine incommodo & injuria alterius, id quod Chryſippi ſimilitudine declarat, & per certas facti ſpecies oſtendit. Primum autem de amicitia dicit, atque hic propter utilitatem non eſſe violandam honeſtatem, neque amicis deneganda omnia, neque omnia illis tribuenda præcipit: idque præceptum ſimili de judice illuſtrat,

9 inerudite, ineleganter, & inepte, ut decet ruſticum. 10 non conſiderant, quid ſignificet hæc interrogatio, cum quærimus, ſi poſſint celare. 11 interrogationes & rationes, quibus diſputantes coguntur aliquid affirmare aut negare, ſunt tamquam tormenta. Metaphora. 12 non propter metum aliquem infamiæ.

1 an-

illuſtrat, atque diſtinguendo officia, privatum commodum poſtponendum amicitiæ, Rempubl. & religionem eidem præferendam cenſet. Idem mox a more rogandi judicis confirmat, & ex definitione perfectæ amicitiæ amicos neque turpia & injuſta rogare, neque rogatos facere colligit, præclarumque conſtantis ac veræ amicitiæ attexens exemplum, repetita initiali propoſitione, hunc diſcurſum claudit.

SED jam ad propoſitum revertamur. Incidunt ſæpe multæ cauſæ, quæ [1] conturbant animos utilitatis ſpecie; non, cum hoc deliberetur, relinquendane ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino [2] collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuſte: fuerat enim [3] in regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adjutor. Cum autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognationem Superbi, nomenque [4] Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam: quod erat utile, patriæ conſulere id erat ita honeſtum, ut etiam [5] ipſi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honeſtatem, ſine qua ne utili-

1 ancipites agant. 2 quod in vulgatis additur: *Tarquinio,* in MSS. non eſt. 3 unum regem expulit Brutus, ſed in poſterum omnem ſuſtulit regnandi conſuetudinem. 4 hinc & Collatini nomen, quoniam ex familia Tarquiniorum erat Romanis inviſum. 5 Collatinus enim abdicavit ſe conſulatu, rebusque ſuis omnibus Lavinium translatis urbe ceſſit: utpote civis patriæ ſtudioſus.

6 Ro-

utilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo [6] rege, qui urbem condidit, non ita. Species enim utilitatis animum pepulit ejus: cui cum viſum eſſet utilius, ſolum, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omiſit hic & [7] pietatem, & [8] humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, aſſequi poſſet. Et tamen [9] muri cauſam oppoſuit ſpeciem honeſtatis, neque probabilem, neque ſatis idoneam. Peccavit igitur, pace vel [10] Quirini, vel Romuli dixerim. Nec tamen noſtræ nobis utilitates omittendæ ſunt, aliisque tradendæ: cum his ipſi egeamus: ſed ſuæ cuique utilitati, quod ſine alterius injuria fiat, ſerviendum eſt. Scite Chryſippus, ut multa: *Qui ſtadium*, inquit, *currit, eniti & contendere debet, quam maxime poſſit, ut vincat:* [11] *ſupplantare eum, qui cum certet, aut manu depellere, nullo modo debet. Sic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt: alteri* [12] *deripere, jus non eſt.* Maxime autem perturbantur officia in amicitiis: quibus & non tribuere, quod recte poſſis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cætera generis ejusdem, hæc amicitiæ numquam anteponenda

6 Romulo. 7 quia fratrem. 8 quia hominem interfecit. 9 legem enim Romulus tulerat, ne quis mœnia tranſiret. 10 ex ritu ſupplicantium; ne in nomine errarent, plura ſolent enunciare. 11 pedem ſupponere. 12 *deripere* eſt de aliquo rapere ac per vim auferre & detrahere: pro quo *diripere* in multis legitur mendoſe; quippe quod eſt in diverſum rapere & quaſi diſcerpere.

13 ami-

nenda ſunt. At neque contra rempublicam, neque contra jusjurandum, ac fidem, amici cauſa vir bonus faciet; ne [13] ſi judex quidem erit de ipſo amico. Ponit enim perſonam amici, cum induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici cauſam eſſe malit, ut orandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum vero [14] jurato dicenda ſententia ſit, meminerit, [15] Deum ſe adhibere teſtem: id eſt (ut arbitror) [16] mentem ſuam, qua nihil homini dedit Deus ipſe divinius. Itaque præclarum a majoribus accepimus morem rogandi judicis, ſi eum teneremus. *Quæ ſalva fide facere poſſit.* Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullo ante dixi honeſte amico a judice poſſe concedi. Nam ſi omnia facienda ſint, quæ amici velint, non amicitiæ tales, ſed conjurationes putandæ ſunt. Loquor autem de communibus amicitiis. Nam in ſapientibus viris perfectisque nihil poteſt eſſe tale. Damonem, [17] & Phintiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, ut, cum eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinaviſſet, & is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commen-

13 amicitiam & odium a judice abeſſe debere, ait Cæſar apud Salluſtium. 14 in ſingulis cauſſis apud Romanos judices jurabant, ſe pronunciaturos ex animi ſententia, ſecundum legem. 15 hoc eſt ſententiæ ſuæ, quam juratus dicat, teſtem adjungere. 16 hinc Horatius *mentem divinæ auræ particulam* dicit, ex Platonis & Stoicorum ſententia. 17 vulgo *Pythias* appellatur. Sed *Phintiam* habent Plutarchus, Pauſanias ac vetus nummus.

18 id

mendandorum [18] ſuorum cauſa poſtulaviſſet, [19] vas factus ſit alter ejus ſiſtendi; ut, ſi ille non revertiſſet ad diem, moriendum eſſet ipſi. Qui cum ad diem ſe recepiſſet, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut ſe ad amicitiam tertium adſcriberent. Cum igitur id, quod utile [20] videtur in amicitia, cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur, jaceat utilitatis ſpecies, valeat honeſtas. Cum autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur, religio & fides anteponantur amicitiæ: ſic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Nunc agit de eo, quid in adminiſtratione Reipubl. faciendum, & nihil utile putandum exiſtimat, quod cum crudelitate conjunctum. Hoc illuſtrat exemplis, & præcipue crudelitatem in arcendis ab uſu urbis peregrinis vitandum monet. Dein oſtendit, longe melius eſſe, honeſtum utilitati publicæ anteferre, idque declarat exemplis. Quibus Romanorum reprehenſionem ſubjicit, utilitatem honeſto in commercio cum piratis præferentium.

SED utilitatis ſpecie in republica ſæpiſſime peccatur, ut in [1] Corinthi diſturbatione noſtri. Durius etiam Athenienſes, qui ſciverunt, ut Æginetis, qui claſſe valebant, [2] pollices præciderentur. Hoc viſum

18 id eſt, ut ſuos amicis commendaret. 19 ſponſorem ſignificat datum in re capitali. 20 ſed vere non eſt.

1 damnavit hoc excidium etiam ſuperius lib. 1. cap. XI. & recte quidem. 2 ne poſſent uti remis, nec haſtam ferre.

3 por-

viſum eſt utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina [3] Piræeo. Sed nihil, quod crudele, utile. Eſt enim hominum naturæ, quam ſequi debemus, [4] maxime inimica crudelitas. Male etiam, qui [5] peregrinos urbibus uti prohibent, eoſque exterminant, ut [6] Peanus apud patres noſtros, [7] Papius nuper. Nam eſſe pro cive, qui civis non ſit, rectum eſt non licere: [8] quam tulerunt legem [9] ſapientiſſimi conſules, Craſſus, & Scævola: uſu vero urbis prohibere peregrinos, ſane inhumanum eſt. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis ſpecies [10] præ honeſtate contemnitur. Plena exemplorum eſt noſtra reſpublica cum ſæpe, tum maxi-

3 portui Athenarum. Hinc Æginam Atticus quidam apud Plutarchum, Piræeo velut oculis mucum eximendum cenſebat. 4 quia homo natus eſt ad mutuam alterius opem & amorem. Cum vero ſævit in hominem, exuit humanitatem & degenerat in feram beſtiam. 5 ſemper enim in humanitatis officiis numeratum fuit, admittere & benigne habere peregrinos. 6 M. Junius Pennus A. V. C. 627. legem de peregrinis tulit. 7 biennio ante Ciceronem Coſ. jacente Junia, lex alia a Q. Papio Tr. pl. lata eſt, ne quis omnino peregrinus in urbe habitaret, exceptis iis, qui eam, quæ dicitur Italiæ, incolerent. 8 L. Licinius Craſſus & Q. Scævola Coſ. legem rogarunt, ut quisque in ſuæ civitatis jus redigeretur: quæ dicta eſt *Mucia Licinia*: multi enim, qui cives non eſſent, pro civibus ſe gerebant, quæ lex indignantibus principibus populi Italici, cauſa fuit belli Italici. *Junia* igitur Penni & *Papia* hæc, de urbe fuerunt: *Mucia Licinia* de civitate. 9 ſic dicuntur, qui ſummi erant JCti, qui ſæpe *ſapientes & prudentes* per excellentiam dicuntur. 10 reſpectu honeſtatis & comparatione.

11 vide

maxime bello Punico ſecundo: quæ, [11] Cannenſi calamitate accepta, majores animos habuit, quam umquam rebus [12] ſecundis. Nulla timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. Tanta vis eſt honeſti, ut ſpeciem utilitatis obſcuret. Athenienſes, cum Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere, ſtatuerentque, ut urbe relicta, conjugibus, & liberis [13] Trœzene depoſitis, [14] naves conſcenderent, libertatemque Græciæ claſſe defenderent: [15] Cyrſilum quendam ſuadentem ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille ſequi utilitatem videbatur: ſed ea nulla erat repugnante honeſtate: Themiſtocles poſt victoriam ejus belli, quod cum Perſis fuit, dixit in concione, ſe habere conſilium reipublicæ ſalutare, ſed id ſciri opus non eſſe: poſtulavit, ut aliquem populus daret, quocum communicaret. Datus eſt Ariſtides. Huic ille, claſſem [16] Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad [17] Gytheum, clam incendi poſſe: quo facto, [18] frangi Lacedæmoniorum opes neceſſe eſſet. Quod Ariſtides cum audiviſſet, in concionem magna exſpectatione venit, dixit-

11 vide Livium lib. XXII & Florum lib. II. cap. 6. 12 proſperis & ad voluntatem noſtram fluentibus. 13 Trœzenios Pomponius Mela fide ſocietatis Atticæ illuſtres appellat. 14 Themiſtocle ſuadente. 15 vide Orationem Demoſthenis pro Cteſiphonte. 16 qui ſocii fuerant Athenienſium in bello contra Barbaros. 17 Livius Gytheum oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum dicit. 18 ſic Athenienſes totius Græciæ facile poſſent eſſe principes.

19 in-

dixitque, perutile eſſe conſilium, quod Themiſtocles afferret, ſed minime honeſtum. Itaque Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne utile quidem putarunt, totamque eam rem, quam ne audiverant quidem, auctore Ariſtide, repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui [19] piratas immunes, [20] ſocios vectigales habemus.

CAP. XII.
ARGUMENTUM.

Docuit & docet adhuc Cicero in genere, nunquam utilitatem ab honeſto ſejungendam: nunc diſputat in ſpecie primum de prudentia & juſtitia, illuſtrans regulam caſibus & exemplis, diſſerensque in utramque partem, quid in contradictione utilium & honeſtorum ſit ſequendum. Primum exemplum eſt de Rhodio mercatore, & agit de aſtutia in contractibus communibus, oppoſita prudentiæ, quæ fit celando; ubi introducit Antipatrum, & Diogenem inter ſe diſputantes, quorum ille ad Stoicam rationem omnia refert, defendens honeſtatem & jus naturæ: hic vero ex hominum conſuetudine, & jure civili ſingula decidit, & utilitatum rationem defendit. Admiſcet autem reſponſioni Diogenis ad argu-

19 injuſtum eſt, ut ſocii noſtri pendant tributum, & piratæ ſint immunes, juſto potius graviſſimoque ſupplicio afficiendi.
20 Gronovio videntur intelligi Maſſilienſes, & Dejotarus rex Gallo-Græciæ, aliique, qui cum Pompejo ſenſerant, & a Cæſare victore aut libertate privati, aut tributo onerati erant.

I cum

argumentum Antipatri diſtinctionem inter celare & tacere, horumque differentiam exemplo oſtendit.

MANEAT ergo, quod turpe ſit, id numquam eſſe utile, ne tum quidem, cum id, quod eſſe utile putes, adipiſcare: Hoc enim ipſum utile putare, quod turpe ſit,[1] calamitoſum eſt. Sed incidunt, ut ſupra dixi, ſæpe cauſæ, cum repugnare utilitas honeſtati videatur, ut [2]animadvertendum ſit, repugnetne plane, an poſſit cum honeſtate conjungi. Ejus generis hæ ſunt quæſtiones: Si ([3] exempli gratia) vir bonus [4] Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, ſummaq; annonæ caritate: ſi idem ſciat, complures mercatores ab Alexandria [5] ſolviſſe, naveſq; in curſu frumento onuſtas, petentes Rhodum, viderit, dicturusne ſit in Rhodiis, an ſilentio ſuum quam plurimo venditurus? [6] Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione, & conſultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non ſit, id turpe judicet. Sed dubitet, an turpe non ſit. In hujusmodi cauſis aliud [7] Diogeni Babylonio videri ſolet, magno & gravi Stoi-

1 cum ſit contra boni viri decorum & dignitatem. 2 ſecundum circumſtantias temporum, locorum & perſonarum. 3 libenter utitur exemplis, quia rem illuſtrant, ubi ratio paullo videtur obſcurior. 4 vulgo; *ab Alexandria profectus Rhodum*. Sed præpoſitio & participium in plerisque libris antiquis non leguntur. 5 ſolutis anchoris navigationi ſe commiſiſſe. 6 perfectum, & qui ſcit judicare, quid ſit officium. 7 Diogenes imitabatur recentiores Stoicos, qui non nihil a veteribus diſſentiebant: ſed priſcorum partes tuebatur Antipater.

8 quod

Stoico; aliud Antipatro, diſcipulo ejus, homini acutiſſimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emptor ignoret, Diogeni venditorem, quatenus [8] jure civili conſtitutum ſit, dicere vitia oportere: cætera [9] ſine inſidiis agere: &, quoniam vendat, velle quam optime vendere. [10] Advexi, expoſui; vendo meum non pluris quam cæteri: fortaſſe etiam minoris, cum major eſt copia. Cui ſit injuria? Exoritur Antipatri [11] ratio ex altera parte. Quid ais? tu cum hominibus conſulere debeas, & ſervire humanæ ſocietati, eaque lege natus ſis, & ea habeas principia [12] naturæ, quibus parere, & quæ ſequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas ſit: viciſſimque communis utilitas tua ſit: celabis homines, quid iis adſit commoditatis & copiæ? [13] Reſpon-

---

8 quod non ita late patet, ut jus gentium, id eſt naturæ. Leges XII. tabularum mirifica implicabat obſcuritas, propterea multi ingenio & doctrina præſtantes viri ad eas populo interpretandas ſe contulerunt, & inter ſe capita conferentes fori diſputationem invexerunt: quæ proprium juris civilis nomen adepta eſt, ut cognovimus a Pomponio. 9 ſine fraude & crimine. Cætera omnia poſſe celare citra crimen inſidiarum. 10 hæc ſunt verba venditoris. 11 quæ vult, bonum virum, lege naturæ jubente, communi utilitati conſulere debere. 12 quæ docet, ut nihil putemus nobis utile, quod aliis noceat: aliter violari jus humanæ ſocietatis, ad quam colendam nati ſumus. 13 Cicero controverſiam Diogenis & Antipatri ita explicat, ut non tam, quod illi dixerint, quam quid eos dicturos eſſe veriſimile ſit, perſequatur: cui rei futurum tempus melius convenit.

14 ſum-

ſpondebit Diogenes fortaſſe ſic: Aliud eſt celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, ſi tibi non dico, quæ natura deorum ſit, quis ſit [14] finis bonorum: quæ tibi [15] plus prodeſſent cognita, quam tritici [16] utilitas: ſed non quicquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe. Imo vero, [17] inquiet ille, neceſſe eſt: ſiquidem meminiſti eſſe inter homines natura conjunctam ſocietatem. Memini, [18] inquiet ille, ſed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuum cujusque ſit? quod ſi ita eſt, ne vendendum quidem quicquam eſt, ſed donandum.

CAP. XIII.

ARGUMENTUM.

Repetit ſummam diſputationis inter Antipatrum & Diogenem, & decidit litem pro Antipatro. Poſtea ſecundum exemplum ſubjicit de venditore ædium ſive peſtilentium, ſive alias vel in materia, vel in forma vitioſarum, & agit de aſtutia, quæ fit reticendo. Quod argumentum ventilatur & deciditur.

VIDES in hac tota diſceptatione non illud [1] dici: quamvis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit,

14 ſummum bonum, ad quod omnia referuntur. 15 ad perfectionem & ad bene beateque vivendum. 16 alii habent: *vilitas.* 17 verba Antipatri; vide paulo ante Not. 13. 18 verba Diogenis.

1 a Diogene non dicitur, venditor vendet id, quod vult, magno pretio; quamvis talis venditio turpis ſit; ſed dicitur, ita eſſe utilem, ut turpitudinem non habeat: & hoc eſt, quantum ad Diogenem, qui dicit, talem venditionem non eſſe turpem,

pedit, faciam: ſed ita expedire, ut turpe non ſit: [2] ex altera autem parte, ea re, [3] quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipſe norit, cæteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres: ignoretur, in omnibus [4] cubiculis apparere ſerpentes: [5] male materiatæ, ruinoſæ; ſed hoc præter dominum nemo ſciat. Quæro, ſi hoc emptoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multo, quam ſe venditurum putarit; num id injuſte an improbe fecerit? Ille vero, inquit Antipater. [6] Quid enim eſt aliud, erranti viam non monſtrare, (quod Athenis [7] execrationibus publicis ſanctum eſt,) ſi hoc non eſt, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam eſt, quam viam non monſtrare. Nam eſt, ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num

turpem, quoniam non pluris, quam cæteri ſuum vendit. 2 ab Antipatro oſtenditur, id non eſſe agendum, quod ſit turpe. 3 niſi emtor noverit ea, quæ venditor. 4 hoc melius, quam quod in aliis eſt, *cubilibus*. 5 compoſitæ ex mala materia: ut cæmento, lignis, & tabulis tempore non opportuno cæſis & ſectis, & ſic teredini corruptionique obnoxiis: malis lapidibus, male jactis fundamentis, ut ob id ædes caſuræ ſint. 6 in multis aliis, cum editis, tum ſcriptis, additur, *improbe fecit*; id enim a ſciolis Ciceroni eſt intextum, verbum *vero* non intelligentibus, quod ſæpe idem eſt, quod *utique*, *certe*, ut ſubaudiendum ex præcedentibus, *certe improbe fecerit*. 7 lege ſacrata præceptum, quod ita jubetur in axonibus, ut qui id recuſet, ei non quidem dicatur mulcta, ſed ejus caput omnibus diris devoveatur.

Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem eſt? Ille, quod non placebat, [8] proſcripſit: tu, quod placebat, emiſti. Quodſi, qui proſcribunt villam bonam, beneque ædificatam, non exiſtimantur feſelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata [9] ratione: multo minus, qui domum non laudarunt. Ubi enim [10] judicium emptoris eſt, ibi fraus venditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem [11] dictum non omne præſtandum eſt, [12] quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid vero eſt ſtultius, quam venditorem ejus rei, quem vendat, vitia narrare? quid autem tam [13] abſurdum, quam, ſi domini juſſu ita præco [14] prædicet, Domum peſtilentem vendo? Sic ergo in quibusdam cauſis dubiis, [15] ex altera parte defenditur honeſtas: [16] ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honeſtum ſit, ſed etiam non facere, turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur utilium fieri cum honeſtis ſæpe diſſenſio. Quæ dijudicanda ſunt: non enim, ut [17] quæremus, expoſuimus, ſed ut [18] ex-

8 venalem expoſuit cum inſcriptione. 9 ut expoſcit ratio ædificandi & architectura. 10 quoniam omnia illa, quæ poteſt emtor judicare, non tenetur præſtare venditor. 11 dictum, inquit Ulpianus, accipimus, quod verbotenus pronunciatum eſt, nudoque ſermone finitur. 12 multo minus præſtare debet id, quod non dixit. 13 minime conſentaneum prudentiæ venditoris. 14 palam dicat & clamet. 15 ab Antipatro. 16 a Diogene. 17 ut quæſtionem in medio non explicatam relinqueremus.

[18] explicaremus. [19] Non igitur videtur nec [20] frumentarius ille [21] Rhodios, nec hic ædium venditor, celare emptores debuiſſe. Neque enim id eſt celare, quidquid reticeas: ſed cum, quod tu ſcias, id ignorare emolumenti tui cauſa velis eos, quorum interſit id ſcire. Hoc autem celandi genus quale ſit, & cujus hominis, quis non videt? certe non aperti, non ſimplicis, non ingenui, non juſti, non viri boni: verſuti potius, [22] obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nonne inutile eſt, vitiorum ſubire nomina?

CAP. XIV.

ARGUMENTUM.

Adducit tertium aſtutiæ ac reticentiæ exemplum, quæ etiam fit mentiendo. Ac primo narrat factum Pythii, quam narrationem per circumſtantias amplificat, & decidit, addens, quod omnis ſimulatio ſit vitioſa.

QUOD ſi vituperandi ſunt, qui reticuerunt: quid de iis exiſtimandum eſt, qui [1] orationis vani-

18 ut rem dubiam & involutam diſſolveremus & ſententiam afferremus noſtram. 19 ſolum honeſtum, ut Stoici, Cicero ſequitur; ſentit igitur cum Antipatro; quanquam iſtum rigorem a communi vitæ conſuetudine alienum eſſe non uno loco judicet. 20 frumentarius, qui exercet mercaturam frumentariam: frumentator, qui aliunde quærit frumentum quoquo modo convehendum. 21 alii *Rhodius:* ſed meliores: *Rhodios*, ut referatur ad verbum *celare.* 22 qui ſuam voluntatem non facile oſtenderet.

1 falſum dixerunt.

2 per-

vanitatem adhibuerunt? C. [2] Canius, eques Romanus, homo nec infacetus, & ſatis literatus, cum ſe Syracuſas [3] otiandi cauſa, non [4] negotiandi, ut ipſe dicere ſolebat, contuliſſet, dictitabat, ſe hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine [5] interpellatoribus poſſet. Quod cum percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui [6] argentariam faceret Syracuſis, dixit, venales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Canio, ſi vellet, ut ſuis: & ſimul ad cœnam hominem in hortos invitavit in poſterum diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius, qui eſſet, ut argentarius, [7] apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe convocavit, & ab iis petivit, ut ante ſuos hortulos poſtridie piſcarentur, dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam [8] tempore venit Canius: opipare a Pythio apparatum convivium: [9] cymbarum ante oculos multitudo. [10] Pro ſe quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii piſces abjiciebantur. Tum Canius, quæſo, inquit, quid eſt hoc, Pythi, tantumne piſcium? tantumne cymbarum? & ille, Quid mirum? inquit: hoc loco eſt, Syracuſis quidquid eſt piſcium: hic aquatio: hac villa iſti

2 permultæ familiæ Romanæ nomen a beſtiis ſumſerunt, ut *Canii, Ovii, Gallii, Porcii, Aſinii*. 3 ut illic animum relaxaret & otio frueretur. 4 quoniam equites erant publicani. 5 impedientibus iis ſuus otium. 6 erat argentarius ſive nummularius & trapezita. 7 apud homines cujuscunque ordinis propter ejus artem. 8 hora, qua ille cœnam condixerat. 9 naviculæ ſunt piſcatoriæ, a velocitate ſic dictæ. 10 pro virili.

[18] explicaremus. [19] Non igitur videtur nec [20] frumentarius ille [21] Rhodios, nec hic ædium venditor, celare emptores debuiſſe. Neque enim id eſt celare, quidquid reticeas: ſed cum, quod tu ſcias, id ignorare emolumenti tui cauſa velis eos, quorum interſit id ſcire. Hoc autem celandi genus quale ſit, & cujus hominis, quis non videt? certe non aperti, non ſimplicis, non ingenui, non juſti, non viri boni; verſuti potius, [22] obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nonne inutile eſt, vitiorum ſubire nomina?

CAP. XIV.

ARGUMENTUM.

Adducit tertium aſtutiæ ac reticentiæ exemplum, quæ etiam ſit mentiendo. Ac primo narrat factum Pythii, quàm narrationem per circumſtantias amplificat, & decidit, addens, quod omnis ſimulatio ſit vitioſa.

QUOD ſi vituperandi ſunt, qui reticuerunt: quid de iis exiſtimandum eſt, qui [1] orationis vani-

18 ut rem dubiam & involutam diſſolveremus & ſententiam afferremus noſtram. 19 ſolum honeſtum, ut Stoici, Cicero ſequitur; ſentit igitur cum Antipatro; quanquam iſtum rigorem a communi vitæ conſuetudine alienum eſſe non uno loco judicet. 20 frumentarius, qui exercet mercaturam frumentariam: frumentator, qui aliunde quærit frumentum quoquo modo convehendum. 21 alii *Rhodius*: ſed meliores: *Rhodios*, ut referatur ad verbum *celare*. 22 qui ſuam voluntatem non facile oſtenderet.

1 falſum dixerunt.

2 per-

vanitatem adhibuerunt? C. [2] Canius, eques Romanus, homo nec infacetus, & ſatis literatus, cum ſe Syracuſas [3] otiandi cauſa, non [4] negotiandi, ut ipſe dicere ſolebat, contuliſſet, dictitabat, ſe hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine [5] interpellatoribus poſſet. Quod cum percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui [6] argentariam faceret Syracuſis, dixit, venales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Canio, ſi vellet, ut ſuis: & ſimul ad cœnam hominem in hortos invitavit in poſterum diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius, qui eſſet, ut argentarius, [7] apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe convocavit, & ab iis petivit, ut ante ſuos hortulos poſtridie piſcarentur, dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam [8] tempore venit Canius: opipare a Pythio apparatum convivium: [9] cymbarum ante oculos multitudo. [10] Pro ſe quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii piſces abjiciebantur. Tum Canius, quæſo, inquit, quid eſt hoc, Pythi, tantumne piſcium? tantumne cymbarum? & ille, Quid mirum? inquit: hoc loco eſt, Syracuſis quidquid eſt piſcium: hic aquatio: hac villa iſti

2 permultæ familiæ Romanæ nomen a beſtiis ſumſerunt, ut *Canii, Ovii, Gallii, Porcii, Aſinii.* 3 ut illic animum relaxaret & otio frueretur. 4 quoniam equites erant publicani. 5 impedientibus iis ſuus otium. 6 erat argentarius ſive nummularius & trapezita. 7 apud homines cujuscunque ordinis propter ejus artem. 8 hora, qua ille cœnam condixerat. 9 naviculæ ſunt piſcatoriæ, a velocitate ſic dictæ. 10 pro virili.

carere non poſſunt. Incenſus Canius cupiditate contendit a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti, quanti Pythius voluit, & emit [11] inſtructos: [12] nomina facit: [13] negotium conficit. Invitat Canius poſtera die familiares ſuos: venit ipſe mature: [14] ſcalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num [15] feriæ quædam piſcatorum eſſent, quod eos nullos venderet. Nullæ, (quod ſciam,) inquit ille: ſed hic piſcari nulli ſolent: itaque heri mirabar, quid accidiſſet. [16] Stomachari Canius: ſed quid faceret? nondum enim [17] Aquillius collega, & familiaris meus, protulerat de dolo malo [18] formulas: in quibus ipſis, cum ex eo quæreretur, quid eſſet dolus malus? reſpondebat, cum eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc quidem ſane [19] luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes, aliud agentes, aliud ſimulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. Nullum igitur factum eorum poteſt utile eſſe, cum ſit tot [20] vitiis inquinatum.

CAP.

11 quibus nihil, quod uſui & ornamento ſit, deeſſet. 12 Canius ſcribit in tabulas refert, ſe Pythio ex emtione hortorum certam pecuniam debere, atque ita ſcriptura ſe venditori obligat. 13 ipſam emptionem, conſtituens debitorem. 14 naviculam: ſed ſcalmus proprie ſignificat locum naviculæ, in quo remus ponitur & innititur. 15 feſtus dies, in quo piſcatoribus non liceret piſcari. 16 indignari, quod Pythius ſibi impoſuiſſet. 17 C. Aquillius fuit Ciceronis collega in prætura, vir juriſprudentia inſignis. 18 quibus ſuccurritur illis, qui aliorum calliditate decipiuntur. 19 In aliis eſt, *luculente*. Ciceronem utroque uti in vulgus notum eſt. 20 perfidiis, improbitate, malitia.

1 quæ

CAP. XV.

ARGUMENTUM.

Ad improbandas tres quæſtiones præmiſſas etiam aliorum affert ſententiam, quæ omnes tollunt dolum malum. Argumentatur autem ab Etymologia & repugnantibus, atque ſic hanc diſputationem, aliis etiam emptionis exemplis declaratam, claudit. Poſt hæc diſſimile a ſuperioribus exemplum addit, nempe Scævolæ, & reprehendit pernicioſam illam vitæ humanæ opinionem, alios ſapientes, alios bonos eſſe, cum nemo ſit dicique poſſit ſapiens, niſi idem bonus. Dehinc reſpondet ad objectionem Hecatonis, ejuſque rationem de obſervanda utilitate, non neglecta tamen honeſtate, eamque refutat argumentis aliquibus, addita clauſula, ſolum honeſtum eſſe utile.

QUOD ſi Aquilliana definitio vera eſt; ex omni vita [1] ſimulatio, diſſimulatioque tollenda eſt. Ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quiſquam ſimulabit, aut diſſimulabit vir bonus. Atque iſte dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut [2] tutela XII. tabulis & [3] circumſcriptio adoleſcentium lege Lætoria; & [4] ſine lege, judiciis, in quibus additur,

1 quæ fit dolo malo alterius lædendi cauſſa. 2 lege XII. tabularum inventum eſt remedium tutelarum: ne pupillus ſine tutore obligari poſſit: & cogantur tutores rationem reddere, ne dolo malo aliquid fecerint, quod tutori obſit. 3 Lex a Lætorio lata vetabat minorem XXV annis ſtipulari, id eſt, ſtipulatione teneri: & talis in aliquo contractu læſus poteſt petere reſtitutionem in integrum. 4 *ſine lege judicia* ſunt, quæ non deſcendunt ex XII. ta-

ditur, [5] *Ex fide bona agitur*, reliquorum autem judiciorum hæc verba maxime [6] excellunt: in [7] arbitrio rei uxoriæ, *Melius, æquius*: [8] in fiducia, *Ut inter* [9] *bonos bene agier*. Quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius, poteſt ulla pars ineſſe fraudis: aut, cum dicitur: inter bonos bene agier, quidquam agi doloſe, aut malitioſe poteſt? dolus autem malus ſimulatione, & diſſimulatione, ut ait Aquillius, continetur. Tollendum eſt igitur in rebus contrahendis omne mendacium. Non licitatorem venditor, nec, qui contra ſe liceatur, emptor [10] apponet: uterque, ſi ad eloquendum venerit, non plus, quam [11] ſemel, eloquetur. Q. quidem Scævola, P. filius, cum poſtulaſſet, ut ſibi fundus, cujus emptor erat, ſemel [12] indicaretur, idque ven-

XII. tabulis, aut lege per Populum lata, ſed in quibus prætor ſupplet, quod deeſt juri civili. 5 convenientiſſime hanc formulam, *fide bona*, interpretatur Paullus, quando dicit, bonam fidem eſſe contrariam fraudi & dolo. 6 ſunt in uſu & laudantur: quoniam eo ſpectant, ut excludatur dolus. 7 actio rei uxoriæ eſt, quoties poſt divortium de dote contentio eſt. Nam cum judicatur inter virum & uxorem, ſuſpicio eſt, uxorem a viro circumſcribi dolo, & inde dicebatur, ut judex animadverteret, quid eſſet melius, quid æquius. 8 cum aliquid agitur, in quo intervenit ſola utriusque partis fiducia. 9 bonus quippe vir non decipit. 10 ſubornabit. Emtor cum apponit in auctione, qui rem a venditore indicatam viliſſimo pretio liceatur, is ſane ſæpe cauſſa eſt, ut minore pretio quid vendatur, cum multi perſuadeantur, non tanti rem eſſe, quia tam vile pro ea pretium offeratur. 11 venditor quam minimum rei pretium ſtatuat, emtor in dictum pretium, cæteris paribus, conſentiat. 12 æſtimaretur.

13 ſcil.

venditor ita feciſſet: dixit, ſe pluris æſtimare: addidit [13] centum millia. Nemo eſt, qui hoc boni viri fuiſſe neget: ſapientis, negant: ut ſi minoris, quam potuiſſet, [14] vendidiſſet. Hæc igitur eſt illa pernicies, quod [15] alios bonos, alios ſapientes exiſtimant. Ex quo Ennius; [16] *Nequicquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſe prodeſſe non quiret.* Vere id quidem, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis ſcripſit, Q. Tuberoni dicere, Sapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem, habere rationem rei familiaris: [17] neque enim ſolum nobis divites eſſe volumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipublicæ. Singulorum enim facultates, & copiæ, divitiæ, ſunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo poteſt. Etenim omnino tantum ſe [18] negat facturum, [19] compendii ſui cauſa, quod

 non

13 ſcil. æris, hoc eſt, mille philippeos, ſive coronatos. Unciales argenteos 2250. 14 Grævius mavult ex antiquis editionibus: *emiſſet*, ut ſenſus ſit: Negant ſapientis emtoris eſſe plus dare, quam indicarat venditor: ſed contra ſapientis emtoris, hoc eſt, ad rem ſuam attenti, eſſe etiam minoris emere fundum, ſi poſſit, quam erat indicatus. 15 cum revera diſtingui non poſſint: omnes enim ſapientes boni ſunt. 16 verſus integer eſt apud Ciceronem epiſt. VI. lib VII. ad Famil. *Qui ipſe ſibi ſapiens prodeſſe non quit, nequicquam ſapit.* 17 ſententiam Hecatonis Stoicæ ſanctitati minime conſentaneam taxat Cicero: cum multa ſint prohibita legibus, quæ ſi fiant, ſunt contra officium boni viri. 18 Scævola. 19 quaſi dicat, eum dolum, quem leges non vindicant, licere interponere.

20 He-

non liceat. [20] Huic nec laus magna tribuenda, nec gratia eſt. Sed ſive & ſimulatio, & diſſimulatio dolus malus eſt, perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non verſetur: ſive vir bonus eſt is, qui prodeſt, quibus poteſt, nocet nemini, certe iſtum virum bonum, [21] non facile reperiemus. Numquam igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: & quia ſemper eſt honeſtum, virum bonum eſſe, ſemper eſt utile.

CAP. XVI.

ARGUMENTUM.

Tranſit Cicero ad Legum auctoritatem, duas commemorans hiſtorias, unam de T. Claudio Centimalo, alteram de M. Mario Gratidiano. Siſtit porro duos JCtos, M. Craſſum; Gratidiani factum ex jure civili accuſantem, & M. Antonium, ex jure æquitatis defendentem: Sed non placuiſſe majoribus aſtus ejusmodi & impoſturas, ſub finem indicat.

AC de jure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos [1] jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota eſſent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis ſatis eſſet ea præſtari, [2] quæ eſſent

20 Hecatoni, qui diſcedit a lege naturæ, jus civile tantum ſervat, idque ſatis eſſe putat: cum Scævola legem etiam naturæ, quæ multo patet latius, quam jus civile, ſervandam in emendo cenſuerit. 21 qui ſcilicet prodeſt, quibus poteſt, nocet nemini.

1 Digeſtorum lib. XXI. & XLIII. 2 verba legis ſunt apud Feſtum: *Cum nexum facies mancipiumque, uti lingua nuncupaſſet, ita jus eſto.*

3 idem

ſent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus eſſet, [3] dupli pœnam ſubiret: a jureconſultis etiam [4] reticentiæ pœna eſt conſtituta. Quidquid enim ineſt in prædio vitii, id ſtatuerunt, ſi venditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, [5] præſtari oportere. Ut, cum in [6] arce augurium augures acturi eſſent, juſſiſſentque T. Claudium Centumalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri [7] ea, quorum altitudo [8] officeret auſpiciis: Claudius [9] proſcripſit [10] inſulam, vendidit: emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum eſt. Itaque Calpurnius, cum demolitus eſſet, cognoviſſetque, Claudium ædes poſtea proſcripſiſſe, quam eſſet ab auguribus demoliri juſſus, [11] arbitrum illum adegit. [12] QUIDQUID SIBI DARE, FACERE OPORTERET [13] EX FIDE BO-

3 idem ſtatuit Plato de ſervis, morbo occulto laborantibus 4 *actio redhibitoria* hodie appellatur D. de ædilitio edicto. 5 ſatisfieri. 6 Capitolina. 7 *eas, quarum altitudo:* quod non placet: non enim ædes demoliri, ſed altitudinem ædium ſummittere Claudium, ut Valerius ſcribit, augures juſſerunt. 8 noceret, ne rite fierent. 9 ſcripſiſſe ædes venales in tabula, quæ ædibus affigebatur. 10 ædes via ſeu circuitu, publico aut privato cinctas; nam inſula in urbe dicitur domus, quam via ambit. 11 Claudium coegit, judicis arbitrio rem committere. *Arbiter* autem antique pro *prætore* capitur. 12 verba ſunt Calpurnii, cum Claudio apud arbitrum ſtipulantis, ex antiqua formula de dolo malo. Nam qui ſibi promitti volebat, ita ſtipulabatur: *Promittisne, quidquid te dare, facere, oportet?* Reſpondebatur, *promitto.* 13 quaſi Claudius in ædibus vendendis non ex fide bona ſecum egiſſet, vitio, quod ſciviſſet, occultato.

14 qui

BONA. M. Cato ſententiam dixit, hujus noſtri Catonis[14] pater. Ut enim cæteri ex patribus, ſic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur judex ita pronuntiavit: *Cum in venundando rem eam ſciſſet, & non pronuntiaſſet,* [15] *emptori damnum præſtari oportere.* Igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emptori vitium, quod noſſet venditor. Quod ſi recte judicavit: non recte frumentarius ille, non recte ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed hujuſmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non poſſunt: quæ autem poſſunt, diligenter tenentur. [16] M. Marius Gratidianus, [17] propinquus noſter, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis ante annis emerat. Hæ Sergio ſerviebant: ſed hoc in [18] mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus [19] Craſſus urgebat: quod vitium venditor non dixiſſet ſciens, id oportere præſtari: æquitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet,

14 qui ſe Uticæ ſua manu occiderat, ne ſervientem patriam adſpiceret. 15 venditorem æſtimatione facta emtori dare oportere, quanti ejus interſit, ne altitudo ædium demoliretur. 16 fuit M. Gratidii filius naturalis, adoptatus a M. quodam Mario, C. Marii ſepties Conſulis fratre, & ita factus adoptione C. Marii frater patruelis, oſtendente Perizonio, quem ſumme laudat Grævius. 17 Ciceronis enim avus Gratidiani ſororem matrimonio conjunctam habuit. 18 ædium dominio transferendo cedendoque. 19 Craſſus & Antonius, omnium conſenſu principes in eloquentia.

20 hoc

fuiſſet, qui illas ædes vendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici: nec [20] eum eſſe deceptum, qui id, quod emerat, quo jure eſſet, teneret. Quorſum hæc? ut illud intelligat, non placuiſſe majoribus noſtris [21] aſtutos,

CAP. XVII.

ARGUMENTUM.

Redit ad Philoſophiam, & diſcrimen ponens Jurisprudentiæ, & Philoſophiæ, illam externa dicta & facta, hanc etiam animum & cogitationes, factorumque cauſas impulſivas & finales reſpicere ait. Deinde ſimilitudine ab aucupibus vel venatoribus ſumpta callidorum impoſturas depingit, & per conceſſionem honeſtum non tantum conſuetudine hominum, neque ſemper legibus ſcriptis, ſed jure etiam naturæ, gentiumque metiendum cenſet. Rationem addit a gradibus ſocietatis inter homines (v. Lib. 1. *C.* 16. *&c.) itemque aliam a diſtinctione juris petitam. Poſt per digreſſiunculam partim juris ideam, perfectamque imaginem in hac depravatione nos nullam habere conqueritur, ſuorumque temporum arguit corruptionem, partim bonæ fidei formam interpretatur, eamque & ejus uſum probat. Tandem hunc locum concludens, diſcrimen inter prudentiam veram & malitiam faciendum monet, in aliis quoque rebus dolum malum prohibet, idque a difficili amplificat.*

20 hoc ipſum Ulpianus dicit in Digeſtis: *non videtur eſſe celatus, qui ſcivit, neque certiorari debuit, qui non ignoravit.*
21 alii Codices habent *aſtus*, alii *aſtutos.*

1 *quod*

SED aliter leges, [1] aliter philoſophi, tollunt aſtutias, leges, quatenus [2] manu tenere poſſunt: philoſophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc poſtulat, ne quid inſidioſe, ne quid ſimulate, ne quid fallaciter. Suntne igitur inſidiæ, tendere [3] plagas, etiamſi [4] excitaturus non ſis, nec agitaturus? ipſæ enim feræ, nullo inſequente, ſæpe incidunt. [5] Sic tu ædes proſcribas, [6] tabulam tamquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quamquam video, propter depravationem conſuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri, aut jure civili; [7] naturæ tamen lege ſancitum eſt. Societas enim eſt (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius) latiſſime quidem quæ pateat, hominum inter homines: interior eorum, qui ejusdem gentis ſunt, propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile eſſe voluerunt. [8] Quod civile, non idem continuo gentium: quod autem gentium, idem civile eſſe debet. Sed nos veri juris, germanæ-

1 *quod non vetat lex hoc vetat fieri pudor*. Seneca. 2 corrupte hic inſerta erat dictio, *res*. Leges dicuntur manu tenere, ubi fraus nimis manifeſta eſt, & ex factis a judice poſſit convinci, aut eum modum excedit, nam minima non curat prætor. 3 retia, quibus feræ capiuntur in ſylvis. 4 clamore ſive canibus. 5 adaptat ſimilitudinem, oſtenditque illum inſidiari, qui ædes proſcribit, quamvis vanitate verborum non utatur. 6 in qua ſcribebatur, aliquid eſſe venale 7 cujus illud eſt, quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris. 8 Jus gentium patet latius, quam jus civile.

9 Jus

næque juſtitiæ ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus utimur: eas ipſas utinam ſequeremur! feruntur enim [9] ex optimis naturæ principiis & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, [10] UTI NE PROPTER TE, FIDEMVE TUAM, CAPTUS FRAUDATUSVE SIEM? quam illa aurea: UT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAUDATIONE. Sed qui ſint boni, & quid ſit, bene [11] agi, magna quæſtio eſt. Quintus quidem Scævola, Pont. Max. ſummam vim dicebat eſſe in omnibus iis [12] arbitriis, in quibus adderetur, Ex FIDE BONA: fideique bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſime, idque verſari in tutelis, ſocietatibus, [13] fiduciis, [14] mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis: quibus vitæ ſocietas continetur: In his magni eſſe judicis, ſtatuere (præſertim cum [15] in pleriſque eſſent judicia contraria) quid quemque cuique [16] præſtare oporteret. Quocirca, aſtu-

9 Jus naturæ omnem fraudem ac dolum deteſtatur: quia in re leges civiles, quidquid ſpeciatim vetant, ex illius principiis derivatum omne eſt. 10 eſt formula, qua utebantur & ſibi cavebant in ſtipulando. 11 alii habent. *agier*. 12 in actionibus illis arbitrariis, quæ ex arbitrio & poteſtate judicantis pendent, qui non ex natura rei, ſed ex accidenti rem æſtimat. 13 pignoribus ſeu hypothecis. 14 *obligatio mandati conſenſu contrahentium conſiſtit*. 15 in enumeratis contractibus utrinque præſtationes ſæpe debeatur Qui tamen non in omnibus, ſed tantum in ſex illis, quas JCti enumerant, in tutelis, commodato, mandato, depoſito, negotiis geſtis, & pignoratitia ſeu fiducia, locum habet actio contraria, hinc bene Cicero addit, *in pleriſque*. 16 *præſtare* ſenſu JCtorum, quos Cicero ſequitur, eſt, quid cuipiam alius obſtri-

ctus

tiæ tollendæ ſunt, eaque [17] malitia, quæ vult illa quidem videri ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtatque plurimum. Prudentia eſt enim locata in delectu bonorum, & malorum: malitia (ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt) mala bonis [18] ponit ante. Nec vero in prædiis ſolum jus civile, ductum a natura, malitiam, fraudemque vindicat: ſed & in [19] mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excluditur. Qui enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de furtis, [20] præſtat edicto ædilium, [21] Hæredum alia cauſa eſt. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons ſit, hoc [22] ſecundum naturam eſſe, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inſcientia. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri poteſt, quam in malitia ſimulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia naſcuntur, ut utilia cum honeſtis pugnare videantur. [23] Quotus enim quiſque reperietur, qui impunitate, & ignoratione omnium propoſita, abſtinere poſſit injuria?

CAP.

ctus ſit facere, ſuere, ſarcire, ſi qua inæqualitas aut læſio inſque contigerit. 17 aſtutia cum malitia perpetuo cohæret, opponiturque prudentiæ 18 vulgo, *anteponit*; ſed MSS. *ponit ante*. 19 an ſana, fugitiva, furacia. 20 quæ ædiles præſtari jubent. 21 hæredes in vendendis bonis defuncti non coguntur præſtare, ſi quid vitioſi ſit in mancipiis aut aliis rebus, quas vendunt, quia creduntur ignorare vitia. 22 quia natura dictitat, proximo cuique idem faciendum eſſe, quod ſibi quiſque fieri velit. 23 quaſi dicat, pauci reperientur.

I expe-

CAP. XVIII.
ARGUMENTUM.

Alia improbæ, & doloſæ cupiditatis exempla recenſet. Primum de M. Craſſo & Q. Hortenſio eſt; alterum hæredipetas tangit, & in genere omnes eos, qui amicitiæ ſimulatione rem aliorum ad ſe pertrahere conantur, mox addit exemplum contrarium, cui proverbium de magna abſurditate uſurpari ſolitum inſerit.

[1] PERICLITEMUR, ſi placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari [2] vulgus hominum fortaſſe non putat. Neque enim de ſicariis, veneficis, [3] teſtamentariis, furibus, [4] peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt, qui non verbis ſunt, & diſputatione philoſophorum, ſed vinculis, & carcere [5] fatigandi: ſed hæc conſideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minucii [6] Baſili, locupletis hominis, falſum teſtamentum quidam e Græcia Romam attulerunt. Quod quo facilius obtinerent, ſcripſerunt hæredes ſecum M. Craſſum, & Q. Hortenſium, homines ejuſdem [7] ætatis [8] potentiſſimos. Qui, cum illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcii culpæ, alieni faci-

1 experiamur. 2 imperita multitudo, quæ neſcit judicare, quid ex officio fiat, quid contra officium. 3 qui falſa teſtamenta ſcripſerunt. 4 qui rempubl. furati ſunt. 5 vulgo, *caſtigandi*: ſed *fatigandi* legit quoque Nonius, explanatque, cohibendi, comprimendi. 6 vulgo male, *Baſilii*. Eſt enim *Baſilus* cognomen Minuciorum. 7 alii, *civitatis*, ſed *ætatis* ex MSS. præfert Langius. 8 Craſſum divitiis, Hortenſium eloquentia.

9 mer'

facinoris munuſculum non repudiaverunt. Quid ergo? ſatis n'hoc eſt, ut non deliquiſſe videantur? [9] Mihi quidem non videtur. Quamquam [10] alterum amavi vivum, [11] alterum non odi mortuum. Sed cum Baſilius M. [12] Satrium, ſororis filium, nomen ſuum ferre voluiſſet, eumque feciſſet hæredem: [13] hunc, ait, dico [14] patronum agri Piceni, & Sabini: (o [15] turpem notam temporum illorum!) [16] num erat æquum, principes [17] cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim ſi is, qui non defendit injuriam, neque propulſata ſuis, cum poteſt, injuſte facit, ut in primo libro diſſerui: qualis habendus eſt is, qui non modo non repellit, ſed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam [18] veræ hæreditates non honeſtæ videntur, ſi ſint [19] malitioſis blanditiis officiorum, non veritate,

9 merito; nam jus naturæ præcipit, ut rem alienam, quam quis in ſua poteſtate habet, reddat Domino; nec enim ſine ſcelere retinere poteſt. 10 Hortenſium æmulum, cujus mortem deplorat in libri proœmio, qui inſcribitur Brutus. 11 M. Craſſum, quem vivum oderat, & in Paradoxis inſectatur. 12 *Satria* familia Romana eſt. Male igitur in aliis *Satrius* appellatur. 13 volgo omittitur dictio, *ait;* ſed ſunt verba ex Minucii teſtamento. 14 quæ honoris duntaxat appellatio eſt, ad clientelas pertinens. 15 apparet igitur, eos partem illius hæreditatis accepiſſe, quod & ſuperiora comprobant, *alicui facinoris munuſculum non repudiaverunt.* 16 volgo: *non erat:* ſed *num* ex libro veteri Flavius Urſinus reſtituit. 17 vulgati *civitatis* habent: ſed *civis* MSSta præferunt, ut ſit accuſativus pluralis pro *cives.* 18 teſtamento legatæ; cum illa, proxime nominata, vera non fuerit. 19 hæredipetas damnat, quos exagitant Satyrici multis locis.

20 reci-

te, ſed ſimulatione quæſitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum videri ſolet. Falſo: nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis, eſt regula. Qui hoc non perviderit, [20] ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: EST ISTUC QUIDEM HONESTUM: VERUM HOC EXPEDIT, res a natura copulatas audebit errore divellere: Qui fons eſt [21] fraudium, maleficiorum, ſcelerum omnium.

CAP. XIX.
ARGUMENTUM.

Declarat adhuc naturam viri boni, repetens ejus definitionem, eumque etiamſi habeat facultatem injuſte agendi, habere tamen neutiquam voluntatem, affirmans Porro ex jure naturæ agenda vel omittenda nota eſſe poſſe indicat, & virum bonum hæreditatem injuſte affectare non debere, concludit. Nunc etiam agit de malitia, quæ cum juſtitia & æquitate pugnat, idque exemplis illuſtrat. Primum de Fimbria conſulari eſt; poſt Gygis & Craſſi exempla ad regulam applicat: Nihil, quod turpe eſt, poſſe eſſe utile, etſi occultetur, quod tandem tamen reveletur.

ITAQUE ſi vir bonus habeat hanc vim, ut, ſi [1] digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamen-

20 reciproce pro, ipſe non aberit a nulla fraude. 21 *fraudium* ut Philipp. II. *mearum laudium*, pro, laudum, fraudum.

1 nullo negotio, facillime, unde proverbium: *ad digituli crepitum*, id eſt, minimo momento.

2 *Dares*

menta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne ſi exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam ſuſpicaturum. At [2] dares hanc vim M. Craſſo, ut digitorum percuſſione hæres poſſet ſcriptus eſſe, qui re vera non eſſet hæres, in foro, mihi crede, [3] ſaltaret. Homo autem juſtus, isque quem ſentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is ſe, quis ſit vir bonus, neſcire fateatur. At vero, ſi quis voluerit animi [4] ſui complicatam notionem evolvere, jam ſe ipſe doceat, eum virum bonum eſſe, qui proſit quibus poſſit, noceat nemini, [5] niſi laceſſitus injuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quaſi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipſe ſuccedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile ſit, quod expediat? Imo intelligat, nihil expedire, nec utile eſſe, quod ſit injuſtum. Hoc qui non didicerit, bonus vir eſſe non poterit. [6] Fimbriam conſularem audiebam de patre noſtro puer, judicem M. Lutatio Pinthiæ fuiſſe, equiti Romano ſane honeſto, cum

2 *Dares* infinite uſurpatur, pro, *ſi quis daret*, ubi nihil opus eſt particula, *ſi*, quæ in vulgatis additur. 3 præ gaudio, utpote qui ſummum bonum non in honeſto, ſed in divitiis opibusque poneret. Saltationem autem apud Romanos turpem fuiſſe, veterum ſcripta abunde teſtantur. 4 eleganter dictum, pro, id quod animo inſitum eſt & innatum, & ſi obſcurius & involutum, meditando acuere & penitus recognoſcere; id reſpicere, quod mens ipſa ſi excutiatur, & conſcientia dictitat. 5 non ulciſcendo, ſed ſe defendendo & arcendo injuriam. 6 Licinium Fimbriam Valerius lib. VII. cap. 2. nominat.

7 qui

cum is[7] ſponſionem feciſſet, NI BONUS VIR ESSET: Itaque ei dixiſſe Fimbriam, ſe illam rem numquam judicaturum: ne aut ſpoliaret fama probatum hominem, ſi [8] contra judicaſſet, aut ſtatuiſſe videretur, virum bonum aliquem eſſe, cum ea res innumerabilibus officiis, & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem [9] Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri poteſt, quicquam eſſe utile, quod non honeſtum ſit. Itaque talis vir non modo facere, ſed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat [10] prædicare. Hæc nonne eſt turpe, dubitare philoſophos, quæ [11] ne ruſtici quidem dubitent? A quibus natum eſt id, quod jam tritum eſt vetuſtate proverbium. Cum enim fidem alicujus, bonitatemque laudant, dignum eſſe dicunt, quicum [12] in tenebris mices. Hoc quam habet vim, niſi illam nihil expedire, quod non deceat, etiamſi id poſſis nulla refellente obtinere? Videsne igitur,

7 qui petere vult, litemque facit, ante omnia ſponſione provocat adverſarium: is unde petitur, ſic contendit, ex provocatione ſpondet, rurſusque reſtipulatur a petitore, qui etiam viciſſim reſpondere cogitur. 8 quam ille ſpondens aſſeverabat. 9 id eſt, vir in gerenda republ. verſatus, non modo Philoſophus. 10 palam dicere ſine pudore. 11 bonitas etiam apud ruſticos laudem habet, quibus etiam proverbium, quod ſequitur, originem debet, quo oſtenditur, cum bono viro ubique bene agi. 12 cum quo etiam noctu amotis luminibus & arbitris poſſumus ludere manibus: nam micare eſt manus movere & digitos, quos explicando numerum petimus. Bonus vir, etiam ſi manus videre non poteſt, tamen dicet, quot digitos explicuerit.

13 non

tur, hoc proverbio, neque Gygi illi poſſe veniam dari, neque huic, quam paulo ante fingebam, digitorum percuſſione hæreditates omnium poſſe ad ſeſe [13] convertere? Ut enim, quod turpe eſt, id quamvis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, adverſante, & repugnante [14] natura.

CAP. XX.

ARGUMENTUM.

Proponit alia exempla de malitia pugnante cum juſtitia & æquitate, quæritque: An præmiorum magnitudo impellere ad fraudem debeat? Ubi ad hujus declarationem duas hiſtorias allegat: unam de C. Mario, alteram de M. Gratidiano, easque ad prætextum utilitatis contra honeſtatem applicans, regulam ſæpius traditam iterum repetit, & poſtea de facto utriusque diſputans, tribus eadem argumentis reprehendit.

AT ENIM, cum permagna præmia ſunt, eſt cauſa peccandi. C. Marius, cum a ſpe conſulatus longe abeſſet, & [1] ſeptimum annum poſt præturam jaceret, neque petiturus umquam conſulatum videretur, [2] Q. Metellum, cujus legatus erat, ſum-

13 non patitur Gronovius corrigi lectiorem pluribus codicibus cuſtodiram. Nam hac phraſi ſæpe alias utitur Cicero, & Seneca *averſam hereditatem* dixit. Quamquam alii *convertre* præferant. 14 quæ omnia vivendi præcepta nobis tradit.

1 cum conſulatu biennio tantum prætura legibus diſtaret. 2 vide Salluſtium bello Jugurthino cap. 63. & 64.

3 vir-

ſummum [3] virum, & [4] civem, cum ab eo, [5] imperatore ſuo, Romam miſſus eſſet, apud populum Romanum criminatus eſt, bellum [6] ducere: ſi ſe conſulem feciſſent; brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham ſe in poteſtatem populi Romani redacturum. Itaque factus eſt ille quidem conſul, ſed a fide juſtitiaque diſceſſit, qui optimum, & graviſſimum civem, cujus legatus, & a quo miſſus eſſet, in invidiam falſo crimine adduxerit. Ne [7] noſter quidem Gratidianus officio boni viri functus eſt tum, cum prætor eſſet, collegiumque prætorum tribuni plebis [8] adhibuiſſent, ut res nummaria de communi ſententia [9] conſtitueretur. [10] Jactabatur enim temporibus illis nummus, ſic ut nemo poſſet ſcire, quid haberet. Conſcripſerunt communiter [11] edictum cum pœna, atque judicio, conſtitueruntque, ut omnes ſimul in [12] Roſtra poſt meridiem [13] deſcenderent: & cæteri quidem alius alio:

3 virtute. 4 dignitate. 5 hæc duo verba, quæ adulterina quibusdam videntur, omnino retinenda & a Cicerone adſcripta ſunt, ut injuriam Metello a Mario factam amplificaret. 6 vulgo, *producere:* ſed qui veterum codicum ſcripturam interpolarunt, neſciverunt *ducere* Cæſari & Ciceroni ſæpiſſime accipi pro producere, protrahere. 7 rationem, cur *noſtrum* appellat, vide paulo ante cap. XVI. 8 in conſilium. 9 qui ſcil. nummi probi, qui adulterini, quantique quique eſſent. 10 pretium monetæ neque aureæ, neque argenteæ, conſiſtebat. 11 quo erat conſtituta res nummaria! propoſita pœna, ſi quis contra feciſſet. 12 forum. 13 quia plerique procerum habitabant in collibus, & fora eſſent humiliora, dicebant Romæ *deſcendere*, cum prodirent in publicum, licet non habitarent in editioribus urbis locis.

14 a tri-

alio: Marius [14] a ſubſelliis in Roſtra tecta: idque, quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit. Et ea res, ſi quæris, ei magno honori fuit: omnibus vicis ſtatuæ: [15] ad eas thus, & cerei. Quid multa? nemo umquam multitudini fuit carior. Hæc ſunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnumquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo [16] paritur, permagnum videtur: ut Mario, præripere collegis & tribunis pleb. popularem gratiam, non ita turpe: conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula eſt, quam tibi cupio eſſe notiſſimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne ſit: aut, ſi turpe eſt, ne videatur eſſe utile. Quid igitur? poſſumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ ſit in [17] ea [18] ſpecies, fortuna, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti ſui cauſa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. Eſt ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & ſplendorem, & nomen

14 a tribunis, quorum erant ſubſellia, ut & triumvirorum ac quæſtorum: tribunalia vero prætorum & majorum cauſſarum. 15 in vulgatis libris additur, *facta ſunt*, quod a vetuſtis abeſt. 16 acquiritur. 17 intelligentia ſcil. tua. 18 non *ſpecie*, ſed *ſpecies* legendum. Nam hoc & binis ſequentibus nominibus ſignificatur inſita & ante percepta cujuſque formæ cognitio, quam Græci tum *ἔννοιαν* tum *πρόληψιν* dicunt, ut eſt in topicis.

19 alii

men amittas? Quid eſt, quod afferre tantum utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi boni viri nomen eripuerit? fidem, juſtitiamque detraxerit? Quid enim intereſt, utrum ex homine ſe [19] quis conferat in belluam, an [20] hominis figura immanitatem gerat belluæ?

CAP. XXI.
ARGUMENTUM.

Ob potentiæ cupiditatem multos etiam honeſtatem negligere, Pompeji & C. Cæſaris Dictatoris exemplis probat, eorumque facta culpat, objectionibus quibusdam reſpondens, tandemque atrocitatem tyrannidis J. Cæſaris graviter perſtringit, concludens inde, nihil, quod turpe & injuſtum, utile eſſe.

QUID, qui omnia recta & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur; nonne id faciunt, quod is, qui etiam [1] ſocerum habere voluit eum, cujus ipſe audacia potens eſſet? utile enim videbatur plurimum poſſe alterius invidia: id quam injuſtum in patriam, quam inutile, quam turpe

19 alii malunt: *ſe convertat quis:* ſed cum *conferre* pro convertere Cicero & veterum alii ſint uſi, idque in Codicibus antiquis reperiatur, dubitari non poteſt, quin ignotius vocabulum poſtea mutarint scioli, & ſuppoſuerint notius. 20 libri MSS. plerique legunt *an hominis figura*, abſque præpoſitione *in*, quæ in vulgatis exſtat.

1 Pompejum taxat, qui Juliam Cæſaris filiam duxit uxorem, ut Cæſaris audacia ſubnixus multa ad libidinem facere poſſet.

2 Julius

turpe eſſet, non videbat. Ipſe autem [2] ſocer in ore ſemper Græcos verſus Euripidis [3] de Phœniſſis habebat: quos dicam, ut potero; incondite fortaſſe, ſed tamen ut res poſſit intelligi:

Nam ſi violandum eſt jus, regnandi gratia
Violandum eſt: aliis rebus pietatem colas.

[4] Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, [5] quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui [6] rex populi Romani, dominusque omnium gentium eſſe concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem, ſi quis honeſtam eſſe dicit, [7] amens eſt: probat enim legum, & libertatis interitum; earumque oppreſſionem tetram, & deteſtabilem, glorioſam putat. Qui autem fatetur, honeſtum non eſſe, in ea civitate, quæ libera fuit, quæque eſſe debeat, [8] regnare, ſed ei, qui id facere poſſit, eſſe utile; qua hunc objurgatione, aut quo potius convitio a tanto errore coner [9] avellere? Poteſt enim, dii immortales, cuiquam eſſe utile fœdiſſimum, & teterrimum patricidium patriæ, quamvis

2 Julius Cæſar: vide Suetonium. 3 de tragœdia, quæ inſcribitur Phœniſſæ. 4 pernicioſus & ſceleratus. 5 nimirum tyrannis. 6 Suetonius in Julio cap. 79. *nec ex eo infamiam affectati etiam regii nominis diſcutere valuit*, &c. 7 expers prudentiæ: quoniam ignorat, quid ſit honeſtum, quid utile. 8 *Regis* & *regni* nomen in republ. Romana fuit invidioſiſſimum, ut ſemper, cum de Romanis loquerentur, tyrannum & tyrannidem denotet. 9 vulgo, *avertere:* ſed *avellere* habent plerique librorum antiquorum.

10 Sueto-

vis is, qui eo ſe obſtrinxerit, oppreſſis civibus [10] parens nominetur? Honeſtate igitur dirigenda utilitas eſt, & quidem ſic, ut hæc duo [11] verbo inter ſe diſcrepare, re tamen unum [12] ſonare videantur. [13] Non habeo ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam regnandi, eſſe poſſit. Nihil contra inutilius ei, qui id injuſte conſecutus ſit, invenio, cum ad veritatem cœpi revocare rationem. Poſſunt enim cuiquam eſſe utiles [14] angores, ſolicitudines, diurni & nocturni metus, vita inſidiarum periculorumque pleniſſima? *Multi iniqui, atque infideles regno, pauci ſunt boni*, inquit [15] Accius. At cui regno? [16] Quod a Tantalo, & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam [17] quanto plures ei [18] regi putas, qui [19] exercitu populi Romani, populum ipſum Romanum oppreſſit, civitatemque non modo liberam, ſed etiam gentibus imperantem, ſervire

10 Suetonius Cap. 79. inter *honores nimios* a Cæſare *receptos* numerat *cognomen patris patriæ*. 11 *verbo* & *re* ſic apud Latinos opponuntur, ut apud Græcos λόγῳ καὶ ἔργῳ 12 ſignificare. Vide Metaphoram elegantem in *diſcrepare & ſonare*. 13 Vulgata, *nunc abeo ad vulgi opinionem*, ſunt fatua *Non habeo* autem eſt, non habeo dicere. 14 exemplum ſuperius attulit ipſe non unum. Hic addatur inſigne Tiberii, de cujus angoribus vide Suetonium in ejus vita cap 63. & ſeq. 15 in tragœdia, quæ inſcribebatur Thyeſtes. 16 legitima ſucceſſione a patre ad filium Thyeſtem quaſi per manus tranſmiſſum. 17 ſi hoc contingere potuit Thyeſti, qui paternum avitumque regnum tenebat, quid debet putare Cæſar? 18 Cæſari, quem invidioſe regem appellat. 19 *cum*, quod in vulgatis inſeritur, non eſt in ullo vetere libro, & elegantius abeſt.

vite ſibi coegiſſet? Hunc tu [20] quas conſcientiæ la
bes in animo cenſes habuiſſe? quæ vulnera? Cuju
autem vita ipſi poteſt utilis eſſe, cum ejus vitæ e
conditio ſit, ut, qui illum eripuerit, in [21] maxima &
gratia futurus ſit, & gloria? Quod ſi hæc utilia non
ſunt, quæ maxime videntur, quia plena ſunt dede
coris ac turpitudinis; ſatis perſuaſum eſſe debet
nihil eſſe utile, quod non honeſtum ſit.

CAP. XXII.

ARGUMENTUM.

Nihil, quod turpe, utile eſſe poſſe, etiam exempli diſſimilibus illuſtrat. Et primo quidem laudat C. Fabricium, O F deinde vero eos reprehendit, qui publico nomine, relicta honeſtate, utilitatem ſunt ſecuti u L. Philippus, Cato Uticenſis & Curio.

QUAMQUAM id quidem, cum ſæpe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, conſule iterum, & a ſenatu noſtro judicatum eſt. Cum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intuliſſet cumque [1] de imperio certamen eſſet cum rege generoſo, ac potente; [2] perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii eique eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, ut clam veniſſet, clam in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque factum

[20] vide Tacitum Annal. cap. 6. de Tiberio ex Platonis ſenten tia. [21] hoc dicit in laudem Bruti & cæterorum tyrannicidarum. [1] vide ſuperius lib. I. cap. 12. [2] a medicis Pyrrhi, ut ab alii traditum eſt.

factum ejus a ſenatu laudatum eſt. Atqui, ſi ſpeciem utilitatis, opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adverſarium imperii ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum. Utrum igitur utilius, vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit: vel ſenatui noſtro, qui numquam utilitatem a dignitate ſejunxit, [3] armis cum hoſte certare, an venenis? Si gloriæ cauſa imperium expetendum eſt: ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria. Sin ipſæ opes expetuntur [4] quoquo modo, non poterunt eſſe utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. filii, ſententia: quas civitates L. Sulla, pecunia accepta, ex S. C. [5] liberaviſſet, ut hæ rurſus vectigales eſſent, neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Eſt ei ſenatus aſſenſus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam ſenatus. At aucta vectigalia: utile igitur. Quouſque audebunt dicere, quicquam utile, quod non honeſtum? Poteſt autem ulli imperio, quod gloria debet [6] fultum eſſe, benevolentia ſociorum, utile eſſe odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi: nimis mihi [7] præfracte videbatur ærarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa

3 jure gentium jam pridem nefas fuit, hoſtem veneno interficere: ne pericula in bellis, quæ crebra eſſe cœperunt, nimium intenderentur. 4 per fas & nefas. 5 immunes ac liberas eſſe juſſiſſet. 6 ſubnixum. Firmatum & ſtabilitum. 7 dure ac pertinaciter.

8 qui-

ta ſociis: cum in hos benefici eſſe deberemus; cum illis ſic agere, ut cum [8] colonis noſtris ſoleremus: eoque magis, quod illa [9] ordinum conjunctio ad ſalutem reipublicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum cauſam [10] Transpadanorum æquam eſſe dicebat. Semper autem addebat, [11] VINCAT UTILITAS. Potius diceret, non eſſe æquam, quia non eſſet utilis reipublicæ, quam cum utilem eſſe diceret, non eſſe æquam fateretur.

CAP. XXIII.

ARGUMENTUM.

Proponit hic Cicero varias quæſtiones ſpinoſas, in quibus utilitas ad ſe rapere, honeſtas contra revocare ad ſe videtur, easque in utramque partem ventilat. In earum dijudicatione magis Antipatro, defendendi honeſtam jacturam contra turpem utilitatem, & iniquum lucrum,

8 quibus, ſi calamitas quædam fundum infeſtavit, & proventum perdidit, remittimus aliquid de pacta mercede, aut vectigali annuo; ſic & publicanis, ſi animoſe nimis vectigalia publica conduxerunt, & inopinati mala interceſſerunt, per quæ non poſſunt ſolvere, quantum ad reip. ſolvendum ſe obſtrinxerunt, æquitas poſtulat, ut nonnihil pecuniæ debitæ remittatur. 9 illa Catonis durities ordinem equeſtrem a ſenatu disjunxit, & feneſtram aperuit Cæſari & Pompejo, rempublicam opprimendi. 10 qui petebant jus civitatis, quorum cauſſam egit Curio. 11 Clamabat Curio, *vincat utilitas*, quamvis adverſaretur æquum, jus & fas. Cicero vero docet, Curioni potius dicendum fuiſſe, *vincat æquum*, licet aliud ſuadere videatur utilitas, ſed quia ei repugnat æquitas, ideo utilitas eſt repudianda.

I non

lucrum, quam Diogeni, hoc potius ſpectandum contendenti, aſſentiri videtur.

PLENUS eſt ſextus liber de officiis Hecatonis talium quæſtionum: ſitne boni viri, in maxima caritate [1] annonæ [2] familiam non alere? [3] In utramque partem diſputat: ſed tamen ad extremum [4] utilitate putat officium dirigi magis, quam [5] humanitate. Quærit, ſi in mari jactura facienda ſit, equine pretioſi potius jacturam faciat, an [6] ſervuli vilis? Hic alio res familiaris, [7] alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorquebitne eam ſapiens, ſi potuerit? [8] negat, quia ſit [9] injurium. Quid [10] dominus navis? eripietne ſuum? minime: non plus quam ſi navigantem in altum ejicere de navi velis, quia ſua [11] ſit. Quoad enim perventum ſit eo, quo [12] ſumpta navis eſt, non domini eſt navis, ſed naviganti-

1 non tantum frumenti, ſed quidquid ad victum attinet. 2 mancipia. 3 cur & alenda & deſerenda videatur. 4 ut potius fame pereant ſervi & ancillæ, quam ipſe aut inſigni detrimento afficiatur, aut cum ſuis liberis fame periclitetur. 5 ut familia conſervetur propter naturalem ſocietatem rationis & orationis, quæ ſervis etiam cum dominis intercedit. 6 qui non magni vendi poſſit. 7 vincere debet humanitas, etiamſi viliſſimi pretii ſit mancipium. 8 cum tamen præſtet eum vivere, qui ſit utilior reipublicæ. 9 nam quamvis conſervationi mei inprimis ſervire me docuerit natura, tamen non vult, ut cum injuria alterius me ſervem. 10 navicularium & magiſtrum navi vocant JCti. 11 in vulgatis inſeritur *non*, ſed invitis veteribus, eſt enim ratio, quam affert dominus navis, quare navigantem in alto, e navi ejiciat. 12 conducta.

um. Quid, ſi una tabula ſint duo naufragi æque ſapientes; ſibine [13] uter rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero: ſed ei, cujus magis interſit, vel ſua, vel reipublicæ cauſa vivere. Quid, ſi hæc paria in utroque? nullum erit certamen; ſed, quaſi [14] ſorte, aut [15] micando victus, alteri cedet alter. Quid ſi pater fana expilet, [16] cuniculos agat ad ærarium, indicetne id magiſtratibus filius? Nefas id quidem eſt. Quin etiam [17] defendat patrem, ſi arguatur. Non igitur patria præſtat omnibus officiis? imo vere: ſed ipſi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid ſi tyrannidem occupare, ſi patriam prodere conabitur pater? ſilebitne filius? imo vero obſecrabit patrem, ne id faciat. Si nihil proficiet, [18] accuſabit: minabitur etiam: ad extremum, ſi ad perniciem patriæ res ſpectabit, [19] patriæ ſalutem anteponit ſaluti patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis: cum id reſcierit, ſoluturusne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis. Diogenes ait: Antipater negat: cui potius [20] aſſentior. Qui

13 pro *intervis.* 14 ut Jonas in ſacris litteris. 15 controverſias micationibus decidi ſolere, æque ut ſortibus, ex Turci Aproniani Pr. urb. edicto, quod exſtat, clarum eſt. 16 ſubterraneos meatus, ut furetur pecuniam ex ærario. 17 id utique pietas liberorum in parentes requirit, ſi parentum crimina non ad interitum patriæ ſpectant. 18 reprehendet: non enim hoc loco eſt, accuſare ad judices. 19 quod libro primo pluribus declaravit, quia *omnium charitates patria una complexa ſit.* 20 vera eſt Antipatri contra Diogenem ſententia. Dolus enim alterius, quo ego deceptus ſum, nullum mihi jus dat, viciſſim decipiendi alterum &c.

21 quod

Qui[21] vinum fugiens vendat ſciens, debeatne dicere. Non neceſſe putat Diogenes: Antipater viri boni exiſtimat. Hæc ſunt quaſi [22] controverſa jura Stoicorum. In mancipio vendendo dicendane vitia? non ea, quæ niſi dixeris, [23] redhibeatur mancipium jure civili; ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum. Alteri dicenda videntur, alteri non dicenda. Si quis aurum vendens, orichalcum ſed putat vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud eſſe, an emat denario, quod ſit [24] millenarium? Perſpicuum jam eſt, & quid [25] mihi videatur, & quæ ſit inter eos philoſophos, quos nominavi, controverſia.

CAP. XXIV.

ARGUMENTUM.

Quæritur hic: An etiam in promiſſis, pactis & conventionibus τὸ ϖρέπον ſemper debeat ſervari? Sunt autem duplicia promiſſa. Hic de iis agit, quæ nec vi nec dolo malo facta ſunt; atque hic duas quæſtiones proponit: unam de pacto, utrum ſervari debeat, nec ne? alteram de promiſſis abſurdis & ineptis. In priore præter cau-

21 quod durare & ætatem ferre nequit, & cujus vis exoleſcit brevi tempore. 22 alii: *controverſia in jure Stoicorum.* Sed melius in MSStis: *controverſa jura*; id eſt, ambigua, de quibus Stoici inter ſe diſſentiunt: quæ tranſlatio ſumta eſt a JCtis, in juribus dubiis diſſentientibus. 23 opus ſit recipere mancipium venditum. 24 quod æſtimetur, vendatur mille denariis. 25 nimirum, indicandum hoc venditori ab emtore bono viro eſſe, quod minoris ſuum vendiderit.

ſam dubitandi notanda ratio, cur liceat uti medicamento? itemque reſponſio ad quæſtionem: Vitæ & ſaluti conſulendum; in poſteriore vero reſponſio triplex.

PACTA & promiſſa ſemperne ſervanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores ſolent [1]) facta ſint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad [2] aquam intercutem; pepigeritque, ne illo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum ſit; cum ſit is inhumanus, qui non concedat, nec ei quidquam fiat injuriæ, vitæ, & ſaluti conſulendum. Quid? ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui cum hæredem faciat, cum ei teſtamento [3] ſ. ſertium milites relinquatur, ut ante, quam hæreditatem adeat, luce palam in foro ſaltet, idque ſe facturum promiſerit, quod aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet: faciat, quod promiſerit, necne? [4] Promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſſe gravitatis: ſed quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, [5] honeſtius mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit: niſi forte eam pecuniam in repub. [6] ma-

1 in nonnullis additur, edicere: ſed alii vel hoc, vel *ſervare*, quod in prætoris edicto exprimitur, ſubintelligi malunt. 2 morbum hydropiſin. 3 Milliones tres. 4 ſapientis & gravis viri fuiſſet, non promittere. 5 majori laude fidem promiſſis non præſtabit, quoniam oſtendit antiquiorem ſibi eſſe virtutem & decorum omnibus aliis rebus.

6 in

[6] magnum aliquod tempus contulerit, ut vel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit.

CAP. XXV.

ARGUMENTUM.

Ad alterum promiſſorum genus his progreditur auctor, quæ quia non ſunt his, quibus promiſeris, utilia, non eſſe ſervanda docet. Hic primo hujus generis fabellas tres proponit: his deinde ζητήματα duo de depoſitis addit, quibus idem oſtendit, quod in fabulis. Poſtremo finiens totam diſputationem de comparatione utilis & honeſti; ſe nunc deinceps diſcurſum de eadem ad reliquos quoque duos officiorum fontes, fortitudinem nempe & temperantiam, quarum elegantes deſcriptiones ponit, reducturum pollicetur.

ACNE illa quidem promiſſa ſervanda ſunt, quæ non ſunt [1] iis ipſis utilia, quibus illa promiſeris. Sol Phætonti [2] filio (ut redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe [3] dixit, quidquid optaſſet. Optavit, ut in currum patris tolleretur. Sublatus eſt; atque [4] inſanus [5] antequam conſtitit, ictu [6] fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat in

O 5 hoc,

6 in aliquam difficultatem & neceſſitatem reſpubl. cui adeſſe debemus, & quicquid pro illa faciamus, decet.

1 inutile aut noxium pron iſſum non ſervandum. 2 ex Clymene nympha, Oceani & Thetyos filia. 3 imo juravit per aquam Stygiam. 4 ex ſcorpionis conſpectu tertius habenas remiſit, ut eique ſentiret, ſe non verum aurigam habere. 5 antequam ſe colligeret, & ſic componeret, ut ſtare poſſet. 6 a Jove precibus mortalium, tanto incendio laborantium, auditis.

7 Pl æ

hoc, promiſſum patris non eſſe ſervatum? Quid, quod Theſeus exegit promiſſum a Neptuno? cui cum tres optationes Neptunus dediſſet, optavit interitum Hippolyti, filii ſui, cum is patri ſuſpectus eſſet de [7] noverca: quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cum devoviſſet Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno, immolavit [8] Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promiſſum potius non faciendum, quam tam [9] tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promiſſa non facienda nonnumquam. Neque ſemper depoſita reddenda. Si gladium quis apud te [10] ſana mente depoſuerit, repetat inſaniens: reddere, peccatum ſit; non reddere, officium. Quid? ſi is, qui apud te pecuniam depoſuerit, bellum inferat patriæ, reddesne depoſitum? non credo: facies enim contra rempublicam, quæ debet eſſe cariſſima. Sic multa, quæ honeſta natura videntur eſſe, [11] temporibus fiunt non honeſta. Facere promiſſa, ſtare conventis, reddere depoſita, commutata utilitate fiunt non honeſta. Ac de iis quidem, quæ videntur eſſe utilitatis contra juſtitiam ſimulatione prudentiæ, ſatis arbitror, dictum. Sed quoniam a quatuor fontibus honeſtatis primo libro officia

7 Phædra. 8 fabula eſt apud Euripidem in tragœdia. 9 crudele & horrendum. 10 alii: *ſana mentis:* ſed vetuſtiores, *ſana mente.* 11 per temporis rationem, hoc eſt, ut nunc loquuntur in ſcholis Philoſophorum, propter circumſtantias temporis.

12 tene-

ficia duximus, in eisdem [12] verſabimur, cum docebimus, ea, quæ videntur eſſe utilia, neque ſunt, quam ſint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia: idemque de juſtitia, quæ ſemper eſt utilis, diſputatum eſt. Reliquæ ſunt duæ partes honeſtatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præſtantia cernitur; altera in [13] conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ.

CAP. XXVI.

ARGUMENTUM.

Collatione diſſimilium exemplorum oſtendit, quæ vere fortis hominis officia ſint, contemnere ſcilicet utilia. Primum exemplum fabuloſum eſt & externum, de Ulyſſe. Ejus factum comparatione utilitatis & honeſtatis pertractat, turpitudinemque duobus argumentis amplificat. Alterum eſt hiſtoricum & domeſticum, de M. Atilio Regulo (v. Lib. 1. C. 13.)

Utile videbatur Ulyſſi, ut quidem [1] poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum, [2] optimum auctorem, talis de Ulyſſe nulla ſuſpicio eſt: ſed inſimulant eum tragœdiæ, [3] ſimulatione inſaniæ malitiam ſubterfugere voluiſſe. Non hone-

O 6 ſtum

12 tenebimus & exequemur propoſitum & inſtitutum ordinem. 13 Φιλανθρωπία, cujus contrarium apud Terentium *homo perpaucorum hominum.*

1 quorum nullus exſtat. 2 fabularum & artificii poetici, non hiſtoriarum. 3 malitia quædam, quæ prudentiam videretur imitari, cum ab ea diſtet plurimum.

4 quæ

ſtum conſilium. At utile (ut aliquis fortaſſe dixerit) regnare, & [4] Ithacæ vivere otioſe cum parentibus, cum uxore, cum filio. [5] Ullum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? ego vero [6] iſtam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honeſta non ſit, ne utilem quidem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſſe Ulyſſem, ſi in ulla ſimulatione perſeveraſſet? qui cum maximas res geſſerit in bello, tamen hæc audivit ab [7] Ajace:

[8] *Cujus, ipſe princeps jurisjurandi fuit,*
Quid omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem:
Furere aſſimulavit: ne [9] *coiret, inſtitit.*
Quod ni [10] *Palamedis perſpicax prudentia*
Iſtius [11] *percepſet malitioſam audaciam;*
Fide ſacratum jus perpetuo falleret.

Illi vero non modo cum hoſtibus, verum etiam cum fluctibus id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deſerere conſentientem Græciam ad bellum [12] barbaris inferendum. Sed dimittamus & [13] fabulas, & externa: [14] ad rem factam noſtraque veniamus.

---

4 quæ erat patria ſua. 5 i. e. nulla tranquillitas & vita otioſa poteſt conferri cum decore & laude, quam meretur quis ex laboribus & periculis aditis pro decoro ſervando. 6 tranquillitatem. 7 quem Ulyſſes ſuperavit in judicio armorum. 8 Senarii jambici ex Pacuvii armorum judicio. 9 cum reliquis Græcis, in concilio Græcorum: ubi actum de bello Trojanis publice inferendo. 10 cum enim Ulyſſes araret & ſalem ſereret, ut furens videretur, Palamedes objecit aratro Telemachum, filium Ulyſſis: qui inde timens filio ſe aperuit. 11 *percepſet*, pro *percepiſſet*, quod in quibusdam legitur. 12 Phrygibus. 13 non enim hoc de Ulyſſe verum putabat. 14 Codices plurimum variant. Sed plenior eſt

ἀντίθεσις,

mus. M. Attilius Regulus, cum conſul iterum in Africa ex inſidiis captus eſſet, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare, juratus miſſus eſt ad ſenatum, ut, niſi redditi eſſent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem. Is, cum Romam veniſſet, utilitatis ſpeciem videbat, ſed eam, ut res declarat, [15] falſam judicavit: quæ erat talis, manere in patria, eſſe domi ſuæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepiſſe in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere conſularis dignitatis gradum. Quis hæc neget eſſe utilia? [16] quem cenſes? magnitudo animi, & fortitudo negat.

CAP. XXVII.

ARGUMENTUM.

Factum M. Attilii iterum comparatione utilitatis & honeſtatis dilatat, cauſamque dubitandi per congeriem utilium amplificat, ſed quæſtionem, argumento h. l. a natura honeſtatis, & præcipue a proprietatibus fortitudinis, & cognatarum ſpecierum petito decidens, honeſtatem utilitati recte præpoſitam dicit, Regulumque laudat, defendit & commendat.

O 7 NUM

διὰ ἰδεῖν, *ad rem factam noſtraque*, ut opponatur iis, *dimittamus & fabulas & externa*. 15 quæ deciperet, cum utile eſſe non poſſet, quod honeſtum non eſſet. 16 elegans locutio, *quem cenſes?* ſcil. eſſe Attilium: quid dices de Attilio? quamquam aliæ editiones habent: *quid cenſes?*

1 quam

NUM [1]locupletiores quæris auctores? Harum enim eſt virtutum proprium, [2]nil extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? in ſenatum venit: mandata expoſuit: ſententiam ne diceret, recuſavit: [3]quamdiu jurejurando hoſtium teneretur, non eſſe ſe ſenatorem. Atque illud etiam, (o ſtultum hominem, dixerit quiſpiam; & repugnantem utilitati ſuæ!) reddi captivos; negavit eſſe utile: illos enim adoleſcentes eſſe & bonos duces; ſe jam confectum ſenectute. Cujus cum valuiſſet auctoritas, captivi retenti ſunt, ipſe Carthaginem rediit; neque eum caritas patriæ retinuit; nec ſuorum. Neque vero tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad [4]exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed jusjurandum conſervandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, [5]erat in meliore cauſa, quam ſi domi ſenex captivus, perjurus, conſularis remanſiſſet. At ſtulte, qui non modo non cenſuerit captivos remittendos, verum etiam diſſuaſerit. Quo modo ſtulte? etiamne, ſi reipublicæ conducebat? [6]poteſt autem, quod inutile reipublicæ ſit, id cuiquam civi utile eſſe?

CAP.

1 quam animi magnitudinem & fortitudinem. 2 Magnificentius hæc dicuntur, quam verius. 3 hoc etiam affirmant JCti, aliudque exemplum docet apud Gellium lib. VII. Noct. Attic. c. 18. 4 v. de Gellium lib. VI. cap. 4. & Auguſtinum de Civitate Dei. 5 rectius fecit, meliorem cauſſam habuit, felicior erat, ſiquidem ex honeſto felicitatis provenit. 6 ſicut nemini poteſt eſſe utile, quod inutile generi eſt humano: ſic nec civi poteſt prodeſſe, quod nocet civitati, quia pars eſt civitatis.

I quo-

CAP. XXVIII.

ARGUMENTUM.

Eidem ſententiæ inhærens, aliquot objectiones contra factum Reguli pro utilitate inſigni præferenda honeſto affert: quarum argumenta partim ab eventu & tuto, partim a collatione malorum, a perſonæ conditione partim, itemque a qualitate, & genere facti, tandemque ab utilitatis magnitudine deſumpta ſunt.

PERVERTUNT homines ea, quæ ſunt [1] fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honeſtate ſejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque [2] rapimur; nec facere aliter ullo modo poſſumus. Nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſime perſequatur: ſed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, utilia reperire; propterea [3] illa prima, & ſumma habemus: utilitatis nomen non tam ſplendidum, [4] quam neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in jurejurando? num iratum timemus Jovem? at hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non [5] eorum modo, qui Deum nihil habere ipſum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri: ſed [6] eorum etiam, qui Deum ſem-

1 quoniam honeſtum eſt ſecundum naturam, & nihil eſt utile, quod non ſit honeſtum. 2 vi & imperio naturæ: ſed nos corrupti verum utile non perſpicimus. Avaritiæ nubilo aut alterius affectus caligine obducti; æſtuq; calamitatum inflammati. 3 laudem, decorem & honeſtatem, quibus datur primus & ſummus locus. 4 propter humanam indigentiam. 5 Epicureorum. 6 Stoicorum,

obligatione, & vi juramenti, & a diſtinctione. Altera a definitione mali; tertiam objectionem de juramentis, & jure erga hoſtes ſervando diſtinctione refellit. Mox addit, quando non neceſſe ſit ſervare juramentum, addito exemplo, non latroni quidem aut piratæ, hoſti tamen legitimo ac juſto juramentum ſervandum eſſe innuens.

SED prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret, quia [1] neque iraſci ſolet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum; quam contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. Eſt enim jusjurandum [2] affirmatio religioſa. Quod autem affirmate, quaſi Deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. Jam enim non ad iram deorum, [3] quæ nulla eſt, ſed ad juſtitiam, & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius:

O fides alma [4] apta pinnis, & [5] jusjurandum Jovis?

Qui igitur jusjurandum violat, is fidem violat: quam

1 ut ſcilicet homines ſolent iraſci: ſed iraſcitur ut judex, qui ſine ira punit nocentes. 2 videtur hanc definitionem accepiſſe ab Ariſtotele in Rhetor. ad Alexandrum cap. 18. 3 ut Philoſophi omnes affirmant. 4 plerisque ſimulacris Deorum, ut Victoriæ, Famæ &c. affingebant alas, ut Deos ubique præſto eſſe indicarent. *Apta* autem *pinnis* eſt πτερόεσσα. 5 Jovi tribuitur κατ' ἐξοχήν, quia Jupiter credebatur vindex eſſe jurisjurandi.

6 Fidem

quam in [6] Capitolio vicinam Jovis Optimi Maximi (ut in Catonis [7] oratione eſt) majores noſtri eſſe voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuiſſet, quam ſibi nocuit ipſe Regulus. Certe, [8] ſi nihil malum eſſet, niſi dolere. Id autem non modò non ſummum malum, ſed [9] nec malum quidem eſſe, maxima auctoritate philoſophi affirmant. Quorum quidem teſtem non mediocrem, ſed haud ſcio an graviſſimum, Regulum, nolite, quæſo, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quam [10] principem populi Rom. qui retinendi officii cauſa cruciatum ſubierit voluntarium? Nam, quod agunt, MINIMA DE MALIS; id eſt, ut turpiter potius quam calamitoſe: an eſt ullum majus malum turpitudine? Quæ ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis, quanta illa depravatio & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque [11] nervoſius qui iſta diſſerunt, ſolum audent malum dicere id, quod turpe ſit: qui autem [12] remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. Nam illud quidem:

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:

idcirco recte a poeta dicitur; quia cum tractaretur Atreus, [13] perſonæ ſerviendum fuit. Sed ſi hoc [14] ſibi

6 Fidem in Capitolio primus conſecravit Atilius Calatinus. 7 cenſorium intelligis. 8 juxta Epicureos, quibus ſummum malum eſt dolor. 9 hæc fuit opinio Stoicorum, ſtatuentium, nihil eſſe numerandum in malis, præter vitia. 10 erat enim conſularis. In aliis edit. eſt *principem reipublicæ*. 11 ut Stoici. 12 ut Peripatetici. 13 decoro perſonæ.

[14] ſibi ſumunt, nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit: videant, ne [15] quæratur latebra perjurio. Eſt autem etiam jus bellicum, fidesque jurisjurandi, ſæpe [16] cum hoſte ſervanda. Quod enim ita juratum eſt, ut mens [17] conciperet fieri oportere, id obſervandum eſt: quod aliter; id ſi non feceris, nullum perjurium eſt: ut, ſi [18] prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi juratus quidem id non feceris. Nam pirata non eſt [19] perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium. Cum hoc ne fides eſſe debet, nec jusjurandum commune. Non enim falſum jurare [20] perjurare eſt: ſed quod [21] ex animi tui ſententia juraveris, ſicut verbis concipitur, more noſtro, id non facere, perjurium eſt. Scite enim Euripides:

[22] *Juravi lingua, mentem injuratam gero.*

Regu-

---

14 hujus defenſionem ſuſcipiunt. 15 ſervanda fides etiam infideli. 16 hæc eſt omnium veterum librorum ſcriptura, quam cum etiam primæ impreſſionis libri integram conſervent, Manutii ſine cauſa immutarent, *& ſæpe hoſti ſervanda*, repoſuerunt. 17 Vulgo, *mens deferentis conciperet*. Sed *deferentis* non eſt in MSS. & procul dubio ex gloſſemate irrepſit. Etenim jusjurandum debet ad mentem & ſenſum illius præſtari, qui illud defert, & quicum juranti negotium eſt. Nam dictis ipſis teſtem adhibens Deum, debet dicta facere vera, quomodo putat a deferente illa intelligi. 18 cum enim humano generi ſemper infeſti ſint, jus humanum eos juvare non debet. 19 Vulgo: *eſt ex perduellium*: ſed *ex* delet Grævius, & phraſin hanc exponit: non eſt relatus in certorum & juſtorum hominum numerum. 20 Omnes libri MSS. ita habent, non *pejerare*, ut eſt in vulgatis. 21 ſolennis Ciceroni aliisque loquutio. 22 ſunt verba Eteoclis apud

Euri-

Regulus vero non debuit conditiones, pactionesque bellicas & hoſtiles perturbare perjurio. Cum juſto enim, & legitimo hoſte res gerebatur: adverſus quem & totum [23] jus feciale, & multa ſunt jura communia. Quod ni ita eſſet, numquam claros viros ſenatus vinctos hoſtibus dediſſet.

CAP. XXX.

ARGUMENTUM.

Proponit auctor quatuor exempla Romana, in quibus fides aut ſervata hoſtibus, aut pactionibus a Senatu improbatis ipſi imperatores, & Conſules iisdem dediti. Poſt objectionem quartam examinat, & viro forti ex principio Stoico vim non poſſe inferri aſſerit: reſpondetur ſimul novæ objectioni. Tandem quinta objectio ſolvitur, honeſtatem nempe eſſe cauſſam utilitatis: non enim, quia utile, ideo honeſtum: ſed quia honeſtum, ideo utile; atque adeo hæc duo nominibus quidem diſcrepare, ſed re ipſa congruere, perſuadere conatur.

AT VERO T. Veturius & Spurius Poſtumius, cum iterum conſules eſſent, quia cum male pugnatum apud [1] Caudium eſſet, legionibus noſtris [2] ſub jugum miſſis, pacem cum Samnitibus fece-

Euripidem in Phæniſſis, qui juverat, ſe peracto anno daturum ſceptrum fratri ſuo Polycini: ſed poſtea dixit, ſe juraſſe lingua non mente. 23 de quo multa libro primo.

1 Apuliæ vicum. 2 Vide Livium lib. IX. Inermes milites cum ſingulis veſtimentis extra vallum exire juſſi.

3 Livius

fecerant, dediti ſunt his: [3] injuſſu enim populi, ſenatusque fecerant. Eodemque tempore [4] T. Numicius, Q. Mælius, qui [5] cum tribuni pleb. erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitium repudiaretur: atque hujus deditionis ipſe Poſtumius, qui dedebatur, [6] ſuaſor, & auctor fuit. Quod idem multis annis poſt C. [7] Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuscum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius, & Sex. Attilius ex S. C. ferebant: qua accepta eſt hoſtibus deditus. [8] Honeſtius hic, quam Q. Pompejus: quo, cum in [9] eadem cauſa eſſet, deprecante, accepta [10] lex non eſt. [11] Hic ea, quæ videbatur, utilitas plus valuit, quam honeſtas: [12] apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa ab honeſtatis auctoritate ſuperata

3 Livius de hac eadem re: *Injuſſu populo nego quidquam ſanciri poſſe, quod populum teneat.* Hinc a ſenatu magis pro ſponſione habebatur, quam pro pactione aut fœdere: ideoque ſponſores non locupletes dederunt hoſtibus. 4 Mire in his nominibus variant Codices atque interpretes. 5 cum actum eſt de Samnitium pace repudianda, non cum facta pax eſt: nam extra urbem eſſe niſi per unum diem tribunis plebis non licebat. 6 lege apud Livium verba Poſthumi, id ſuadentis. 7 qui auctore Plutarcho ignaviſſimus omnium Romanorum ducum fuit. 8 majori cum laude fortitudinis & magnanimitatis. 9 eadem ignominia premeretur, nam paullo ante cum iisdem Numantinis æque infame fœdus pepigerat. 10 hanc ſupra *rogationem* nominavit. 11 apud Pompejum, qui nolebat hoſtibus dedi. 12 apud Titum Veturium & Spurium Poſthumum, Conſules; qui ſuaſerunt propter honeſtatem, ut hoſtibus dederentur.

13 affert

rata eſt. [13] At non [14] debuit ratum eſſe, quod erat actum per vim. Quaſi vero [15] forti viro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cum præſertim de captivis diſſuaſurus eſſet? Quod maximum in eo eſt, id reprehenditis. Non enim ſuo judicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſam, ut eſſet judicium ſenatus: cui niſi ipſe auctor fuiſſet, captivi profecto Pœnis redditi eſſent; ita incolumis in patria Regulus reſtitiſſet. Quod quia patriæ non utile putavit, idcirco honeſtum ſibi & ſentire illa, & pati credidit. Nam quod ajunt, quod valde utile ſit, id fieri honeſtum: [16] immo vero eſſe, non fieri. Eſt enim nihil utile, quod idem non honeſtum: nec, quia utile, honeſtum eſt: ſed, quia honeſtum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præſtantius.

CAP. XXXI.

ARGUMENTUM.

Laudatur Reguli factum; hinc majorum in jurejurando obſervando religionem Cicero dilaudans, ſuorum temporum levitatem reprehendit. Probata majorum obſervantia dicta Pomponii hiſtoria com-

13 affert aliud, quod Regulo objici potuiſſet. 14 ſic ſane ſentiebant & Philoſophi & JCti. 15 hæc non ſunt inepta, nec Stoica, ſed longe veriſſima & omnibus philoſophis communia. Non hic loquitur de perfecto ſapiente, ſed de viro forti, etiam ex vulgo, qui non poteſt cogi, ſi nolit. 16 Hoc quoque certiſſimum. Nihil enim turpe natura poteſt utilitate magna propoſita fieri utile.

1 ſimi-

commemoratur. Tandem epiphonema de temporum priſcorum moribus adjiciens, caput hoc T. Manlii encomio finit.

SED ex tota hac laude Reguli unum eſt illud admiratione dignum, quod captivos retinendos cenſuerit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur, [1] illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. Nullum enim vinculum ad adſtringendam fidem jurejurando majores arctius eſſe voluerunt, id indicant leges in Duodecim tabulis: indicant [2] ſacratæ: indicant fœdera, quibus etiam cum hoſte devincitur fides: indicant [3] notiones, animadverſionesque cenſorum, qui nulla de re diligentius, quam de jurejurando judicabant. L. Manlio, Auli filio, cum dictator fuiſſet, M. Pomponius tribunus pl. diem dixit, quod is [4] paucos ſibi dies ad dictaturam gerendam addidiſſet. Criminabatur etiam, [5] quod Titum filium, qui Torquatus poſtea eſt appel-

1 ſimile Africani exemplum laudat Cicero lib. II. cap. XXII. ineunte. 2 ſic in libris vetuſtis & impreſſis pleriſque omnibus: de legibus ſacratis Cicero in Corneliana, *tanta*, inquit, *in illis virtus fuit, ut anno XVI. poſt reges exactos propter nimiam dominationem potentium ſecederent, leges ſacratas ipſi ſibi rogarent* &c. in Manutianis editionibus legitur, *indicant ſacra*, quod Marſus de ſacrorum ritibus interpretatur. 3 judicia & cognitiones. 4 quod, occaſione bene faciendi belli ductus, obtinendi legitimum imperii tempus, ſex menſium ſpatio definitum, evaſiſſet. 5 *quod filium juvenem extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congreſſu æqualium, prohibitum, in onus ſervile, prope in carcerem atque in ergaſtulum dederit.* Livius.

6 ita

appellatus, ab hominibus relegaſſet, & ruri habitare juſſiſſet. Quod cum audiviſſet adoleſcens filius, negotium exhiberi patri; accurriſſe Romam, & [6] cum prima luce Pomponii domum veniſſe dicitur. Cui cum eſſet nuntiatum; [7] qui illum iratum allaturum ad ſe aliquid contra patrem arbitraretur, ſurrexit e lectulo, [8] remotiſque arbitris ad ſe adoleſcentem juſſit venire. At ille, ut ingreſſus eſt, confeſtim gladium [9] diſtrinxit, juravitque, ſe illum ſtatim interfecturum, niſi jusjurandum ſibi dediſſet, ſe patrem miſſum eſſe facturum. Juravit hoc coactus terrore Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur ſibi cauſa deſiſtere neceſſe eſſet: Manlium [10] miſſum fecit. Tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is eſt, qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, [11] torque detracta, [12] cognomen invenit: cujus tertio conſulatu Latini ad [13] Veſerim fuſi, & fugati:

6 ita ad veterum morem melius, quam quod antea erat in vulgatis: *prima luce.* 7 *quod illum*, habetur in vulgata. Sed *qui illum*, in optimis libris. Ciceroniane. 8 e cubiculo abire juſſis. 9 quem tectum attulerat. 10 non tantum patri cauſſæ dictio remiſſa eſt, ſed etiam adoleſcenti ea res honori fuit. *Livius.* 11 ita in omnibus legitur editionibus. Sed cum Hieronymus annotavit, Ciceronem & Virgilium muliebri genere: Livium virili *torquem* dixiſſe, tum ex antiquo libro reddit Manutius, *torque detracta.* 12 *Torquatus* enim cognominatus eſt. 13 *pugnatum eſt cum Latinis haud procul radicibus Veſuvii montis, qua via ad Viſerim ferebat.* Livius.

14 quem

gati: magnus vir in primis: & qui perindulgens in patrem, idem acerbe ſeverus in [14] filium.

CAP. XXXII.

ARGUMENTUM.

Exemplis contrariis tractationem de jurejurando illuſtrat, atque ſic concludens univerſam de fortitudine hoc loco inſtitutam diſputationem, nihil eorum, quæ timido, humili, fracto &c fiunt animo, propter utilitatem fortiter factum exiſtimari debere, affirmat.

SED ut laudandus Regulus in conſervando jurejurando, ſic [1] decem illi, quos poſt Cannenſem pugnam juratos ad ſenatum miſit Annibal, in caſtra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, niſi de redimendis captivis impetraviſſent, ſi non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, [2] bonus auctor in primis, ſcribit, ex decem nobiliſſimis, qui tum erant miſſi, novem revertiſſe, a Senatu re non impetrata: unum ex decem, qui paulo poſt, quam egreſſus erat e caſtris, rediiſſet, quaſi aliquid eſſet oblitus, Romæ remanſiſſe. Reditu enim in caſtra, liberatum ſe eſſe jurejurando interpretabatur: non recte: fraus enim [3] adſtringit, non diſſolvit perjurium. Fuit igitur ſtulta calliditas, perverſe imitata prudentiam. Itaque

14 quem ſecuri percuti juſſit, quod injuſſu ſuo cum hoſte pugnaverat, & victor ſpolia retulerat.

1 Vide Livium lib. XXVII. cap. 58. & ſeqq. inprimis 61. 2 maxime dignus, cui, aliquid narranti, fides habeatur. 3 alii malunt: *diſtringit*, quod ſignificet, aliquid reſolutum aliter ligare.

que decrevit ſenatus, ut ille veterator, & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepiſſet, aut qui periculo mortis diffugiſſent, ſed qui relicti in caſtris fuiſſent a Paulo, & Varrone conſulibus. Eos Senatus non cenſuit redimendos, cum id [4] parva pecunia fieri potuiſſet: ut eſſet inſitum militibus noſtris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Annibalis ſcribit idem, quod [5] ſenatus, populusque Rom. rebus afflictis tam excelſo animo fuiſſet. Sic honeſtatis comparatione ea, quæ videntur utilia, vincuntur. [6] Acilius autem ille, qui Græce ſcripſit hiſtoriam, plures ait fuiſſe, qui in caſtra revertiſſent, eadem fraude, ut jurejurando liberarentur, eosque a Cenſoribus omnibus ignominiis notatos. Sit jam hujus [7] loci finis. Perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo fractoque fiant, quale fuiſſet Reguli factum, ſi aut de captivis, quod ipſi opus eſſe videretur, non quod reipublicæ, cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet: non eſſe utilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, turpia.

CAP.

---

4 poterant autem redimi tribus minis, vel HS CIↃ CC teſte Polybio lib. 6. 5 ut declararet, nec tanta clade ſe poſſe permoveri ad captos pretio liberandos, quos peccaſſe judicaret, utque & fidem faceret hoſti, ſe non laborare penuria poſt tantas ſtrages civium. 6 in aliis male: *Attilius*. Cajus Acilius annales ſcripſit, Dionyſio Halicarnaſſæo, Livio, Plutarcho memoratus. 7 diſputationis, quæ pertinet ad fortem animum & magnum.

CAP. XXXIII.

ARGUMENTUM.

Ad quartam nunc & ultimam virtutum, in quas honeſtum primo libro diviſit, digreditur, & jam de collatione temperantiæ cum voluptatibus tractat. Proponit autem primo ejusdem rei varia vocabula; deinde tam Cyrenaicos & Annicerios, quam Epicureos reprehendit Philoſophos, omne bonum vel in voluptatibus ponentes, vel virtutem inde laudandam exiſtimantes, quod voluptatis efficiens eſſet; atque cum his decertandum ait. Tum vero probat, nec Temperantiam, nec ullam quidem virtutem aliam, ex quibus omne honeſtum, officiumque manat, efficientem eſſe voluptatis, aut eidem ſervire poſſe. Inde Epicureorum rationes in traducenda ad perfruitionem voluptatis virtute refutat, & contra Calliphonem & Dinomachum, honeſtatem cum voluptate non poſſe copulari, duplici ratione demonſtrat. Tandem hanc diſputationem ad libros de Finibus remittit: & voluptatem, non habere aliquid in ſeſe utilitatis, concludit. Sequitur tandem Epilogus, partim hujus operis, cum prædicatione librorum Cratippi, commendationem, partim affectus in filium ſignificationem cum adhortatione ad colendam Philoſophiam continens.

RESTAT quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia continetur. Poteſt igitur quidquam eſſe utile, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui

ab Ariſtippo [1] Cyrenaici, atque [2] Annicerii philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt: virtutemque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quod efficiens eſſet voluptatis. Quibus [3] obſoletis, [4] floret Epicurus, ejusdem fere adjutor, auctorque ſententiæ. Cum his, [5] viris equisque, ut dicitur, ſi honeſtatem tueri, ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. Nam ſi non modo utilitas, ſed vita omnis beata corporis [6] firma conſtitutione, ejusque conſtitutionis ſpe explorata, ut a [7] Metrodoro ſcriptum eſt, continetur: certe hæc utilitas, & quidem ſumma, (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? aut ut conquirat undique ſuavitates? Quam miſer virtutis famulatus [8] ſervientis voluptati! quod autem munus prudentiæ? an [9] legere intelligenter voluptates? Fac nihil iſto eſſe jucundius: quid cogitari poteſt turpius? Jam, qui dolorem ſummum malum

1 qui ab Ariſtippo Cyrenaico ortum habuerunt. 2 dicti ab Anniceride, itidem Cyrenaico, qui ſectam Cyrenaicam emendavit. 3 rejectis, cum jam in deſuetudinem venerint. 4 habetur in pretio ejus opinio, ſuosque habet ſectatores. 5 vulgo *velis equisque*, quod exponunt, terra marique, ſed abſurdum cenſet Langius, vela equis conjungere, & primus reſtituit, *viris equisque*, obſervatque, ita Ciceronem aliosque ſæpe loquutos. 6 *εὐεξία*. 7 Athenienſi, Epicuri diſcipulo. 8 de quo & Seneca lib. IV. de benef. c. 2. *apud Epicureos virtus voluptatum miniſtra eſt. Illis paret, illis deſervit, illas ſupra ſe videt.* 9 ut ſalutares noxiis, honeſta turpibus; (ſi tamen hoc tribuendum eſt Epicureo) magna parvis, diuturna brevibus anteponantur.

10 tale

malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus, ſicut hic dicit, [10] ſatis fortiter de dolore; tamen, non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore. Ut ſi illum audiam de continentia, & temperantia: dicit ille quidem multa multis locis: ſed [11] aqua hæret, ut ajunt. Nam qui poteſt temperantiam laudare, is qui ponat ſummum bonum in voluptate? eſt enim temperantia libidinum inimica, libidines autem conſectatrices voluptatis. Atque in his tamen [12] tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallide [13] tergiverſantur. Prudentiam introducunt, ſcientiam, [14] ſuppeditantem voluptates, [15] depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo [16] expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt: dicunt enim, voluptatis magnitu-

10 tale eſt, quod ex illo notavit Seneca epiſt. 67. *Epicurus ait ſapientem, ſi in Phalaridis tauro perurutur exclamaturum: Dulce eſt, & ad me nil pertinet.* 11 non progreditur ejus ratio, impedimentis retinetur, ut aqua: nam abſurda ſunt, quæ dicit. 12 prudentia, fortitudine & temperantia. 13 fugiunt juſtam reprehenſionem, alios fallunt verbis, quibus virtutes ipſas videntur afferre, tueri & expedire. 14 ſubminiſtrantem corpori ipſas voluptates. 15 nam Philoſophia medetur conſternatis animis, ut ait Cicero. 16 videntur introducere, & illi munus aſſignare ſuum.

17 vulgo

gnitudinem doloris detractione [17] finiri. Juſtitia [18] vacillat, vel jacet potius. Omneſque eæ [19] virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in ſocietate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus, quam amicitia, ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria: ſic [20] omnem voluptatem dicimus honeſtati eſſe contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico: qui ſe dirempturos controverſiam putaverunt, ſi cum honeſtate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulaviſſent. Non recipit iſtam conjunctionem honeſtas, aſpernatur, repellit? Nec vero finis bonorum & malorum, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & temperari poteſt. Sed de hoc (magna enim res eſt) [21] alio loco plu-

17 vulgo male, *fieri*. Hoc enim dicebant Epicurei, ubi dolor detractus eſſet finiri ac terminari voluptatem. 18 nutat, nec poteſt conſiſtere aut eſſe apud ipſos; cum omnia referant ad propriam voluptatem, non ad communem; quod eſt contra juſtitiam. 19 liberalitas, magnificentia, comitas, affabilitas. 20 non quod omnem damnet voluptatem, paullo enim poſt ipſe dicit, voluptatem poſſe condimentum eſſe honeſtatis, ſed cum de honeſtate diſputat, non vult ulli voluptati locum eſſe. Nam voluptas honeſtatem non poteſt reddere honeſtiorem & meliorem, ſed nonnunquam ſuaviorem. 21 in libris de Finibus.

22 in

pluribus. [22] Nunc ad propoſitum. Quemadmodum igitur, ſi quando res ea, quæ videretur utilitas, honeſtati repugnat, dijudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. Sin autem ſpeciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate conjunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati: [23] condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certe nihil habebit. Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed [24] perinde erit, [25] ut acceperis. Quamquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, [26] tamquam hoſpites erunt recipiendi. Sed ut, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me e medio curſu clara voce patria revocaſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues his temporis, quantum poteris; poteris autem quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem, [27] ut ſpero; &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero! tibique perſuade, eſſe te mihi quidem

 cariſ-

22 in vulgatis adjiciuntur, *verbis diſputata*, quæ vel deſunt in MSS vel variant, ut facile appareat, omnia eſſe gloſſemata. 23 honeſtatem reddet ſuaviorem. 24 ſic & tanti pretii. 25 ſicut acceperis: nam ſi illud magni facies, magnum erit: nam res tanti ſunt, quanti æſtimantur. 26 plus igitur Cratippo, quam ſibi ipſi, tribuere videtur. 27 augurantis ſcilicet, quod evenit. Nam proſcriptus & interfectus eſt paullo poſt ſcriptos hos libros, M Antonii Triumviri juſſu. Neque igitur præſens, neque abſens cum filio loquutus eſt.

28 Il-

cariſſimum: ſed multo fore cariorem, ſi talibus [28] monumentis, præceptisque lætabere.

M. TULLII CICERONIS
CATO [1] MAJOR, VEL DE SENECTUTE AD T. POMPONIUM ATTICUM.

Dialogi perſonæ:
SCIPIO, CATO, LÆLIUS.

CAP. I.
ARGUMENTUM.

Præfamen autoris ad Pomponium Atticum, bujusque elogium.

O TITE, *ſi quid ego* [2] *adjuero curamve* [3] *levaſſo,*
Quæ nunc te coquit, & verſat [4] *in pectore fixa,*
Ecquid erit pretii?

Licet

28 libros ſuos vocat *monumenta*, paterni ſcil. amoris in filium, tanquam diu duraturos: in quibus quoniam præcipiuntur ea, quæ ad honeſtatem veramque gloriam pertinent, propterea ſubjunxit, *præceptisque*; quaſi dicat, ſi meos libros leges, eorumque præcepta ſervabis: præcepta enim monumentis ejusmodi continentur, igitur ἓν διὰ δυοῖν.

1 De hujus Dialogi inſcriptione ipſe Cicero in Lælii procemio. Major autem addidit, ad minoris differentiam: nam minoris quoque laudem ſcripſit. 2 alii *adiuro*: parum intereſt, utro modo legatur, pro *adiuvero*. 3 futurum antiquum pro *levavero*. 4 vulgo, *ſub pectore*. Qui hæc interpolarunt, & *ſub* pro *in* ſuppoſue-

Licet enim mihi verſibus iisdem affari te, Attice, quibus affatur [5] Flaminium.

Ille vir [6] *haud magna cum re, ſed plenus fidei.*

Quamquam certo ſcio, non, ut Flaminium.

Sollicitari te, Tite, ſic noctesque diesque.

Novi enim [7] moderationem animi tui, & æquitatem: teque non cognomen ſolum Athenis deportaſſe, ſed humanitatem, & prudentiam, intelligo. Et tamen te ſuſpicor iisdem [8] rebus, quibus me ipſum, interdum gravius commoveri: quarum conſolatio & major eſt, & in [9] aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt, de ſenectute aliquid ad te conſcribere. Hoc enim onere, quod mihi commune tecum eſt, aut jam urgentis, aut certo adventantis ſenectutis, & te, me ipſum levari volo. Etſi te quidem id modice, ac ſapienter (ſicut omnia) & ferre, & laturum eſſe certe ſcio. Sed mihi cum de ſenectute vellem aliquid ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo [10] uterque noſtrum

poſuerunt boni viri, neſcierunt apud antiquos poetas T. finale eſſe ambiguum, teſte Martiano Capella. 5 L. Quinctius Flaminius a Catone ſenatu motus, quem Ennius his verſibus alloquitur. Vide infra cap. 12. 6 Jocus, nam cum vellet dicere, locuples teſtis, ex conſuetudine Latini ſermonis, recordatus ejus (Ennii) inopiæ, dixit, *haud magna cum re*. 7 qui neque ſecundis rebus, nec adverſis deprimaris. 8 Reipubl. perturbatione. 9 non enim licet ob tyrannum. 10 amicorum enim omnia communia.

11 Phil.

noſtrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam & jucundam ſenectutem. Numquam igitur ſatis laudari digne poterit philoſophia: cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de [11] cæteris & diximus multa, & [12] ſæpe dicimus. Hunc librum de ſenectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus non [13] Tithonio, ut Ariſto Chius, ne parum eſſet auctoritatis in fabula: ſed M. Catoni ſeni, quo majorem auctoritatem haberet oratio: apud quem [14] Lælium & [15] Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile ſenectutem ferat, iisque eum reſpondentem. Qui ſi eruditius videbitur diſputare, quam conſuevit ipſe in ſuis libris; attribuito Græcis litteris, quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

CAP.

11 Philoſophiæ laudibus. 12 propoſitum enim ei erat; totam philoſophiam Latinis litteris illuſtrare. 13 qui cum ab aurora adamatus eſſet, ab eaque in coelum ſublatus, illius ſucco perunctus eſt. Atque ob id ad eam ſanectutem pervenit, ut petiverit ſe in cicadam converti. Quod genus cantando mori ferunt. 14 Sapientem dictum, prioris Lælii filium. 15 Africanum minorem.

I quas.

CAP. II.

ARGUMENTUM.

Catonis laus. Diſputatio de ſenectute.

SCIP. Sæpenumero mirari ſoleo cum C. hoc Lælio, cum [1] cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque ſapientiam, tum vel maxime, quod numquam ſenectutem tibi gravem eſſe ſenſerim: quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut, onus ſe [2] Ætna gravius dicant ſuſtinere. CAT. Rem haud ſane difficilem, Scipio, & Læli, admirari videmini. Quibus enim [3] nihil eſt opis in ipſis ad bene, beateque vivendum, iis omnis gravis eſt ætas: qui autem omnia bona a ſe ipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat. Quo in genere in primis eſt ſenectus: quam ut adipiſcantur, omnes optant, eandem accuſans adeptam: tanta eſt [4] inconſtantia ſtultitiæ atque perverſitas. Obrepere ajunt eam citius, quam putaſſet. Primum, quis coegit eos falſum putare? Qui enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentia, obrepit? Deinde, qui minus gra-

P 6

1 quas infra in Lælio enumerat Cicero Cap. II. 2 ſun. ſit hoc ex Euripidis Hercule furente. 3 qui omnes vitæ rationes ſuſpenſas habent a muneribus fortunæ rebusque aliis, quæ non ſunt noſtri juris & poteſtatis. 4 vulgo: *inconſtantia, ſtultitia*. Sed noſtra ; rævalet lectio, *inconſtantia ſtultitiæ*, h. e. tam inconſtantes ſunt homines ſtulti atque perverſi, quibus nihil opis eſt in ſeipſis ad bene beateque vivendum.

5 Stoici

gravis eſſet iis ſenectus, ſi octingenteſimum annum agerent, quam octogeſimum? Præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. Quocirca, ſi ſapientiam meam admirari ſoletis, (quæ utinam digna eſſet opinione veſtra, noſtroque cognomine) in hoc ſumus ſapientes, quod naturam optimam ducem, [5] tamquam deum, ſequimur, eique paremus: a qua non veriſimile eſt, cum cæteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tamquam ab inerti poeta eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod extremum, &, tamquam in arborum baccis, terræque frugibus, maturitate tempeſtiva, quaſi [6] vietum, & [7] caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti. Quid enim eſt aliud, gigantum modo bellare cum diis, niſi naturæ repugnare? LÆL. Atqui, Cato, gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi, quoniam [8] ſperamus (volumus quidem certe) ſenes fieri, multo ante a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraveſcentem ætatem ferre poſſimus. CAT. Faciam vero, Læli, præſertim ſi utrique veſtrum, ut dicis, gratum futurum eſt. LÆL. Volumus ſane, niſi moleſtum eſt tibi, Cato tamquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quo perveniſti, videre quale ſit.

CAP.

---

5 Stoici naturam dicebant Deum. 6 languidum, ſine vi, naturalibus viribus privatum. 7 ad caſum pronum 8 hæc clauſula, *ſperamus, volumus quidem certe*; qua aliquoties alibi uſus eſt Cicero, a ſciolis inverſa & corrupta erat.

1 qui

CAP. III.

ARGUMENTUM.

Inanes querelæ nonnullorum de ſenectute. An opes ſenectutem tolerabilem reddant.

CAT. Faciam, ut potero, Læli: ſæpe enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur) quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines conſulares, noſtri fere æquales, deplorare ſolebant: tum, quod voluptatibus carerent, ſine quibus vitam nullam putarent; tum, quod ſpernerentur ab iis, a quibus eſſent coli ſoliti. Qui mihi non id videbantur accuſare, quod eſſet accuſandum. Nam ſi id culpa ſenectutis accideret, eadem mihi uſu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu: quorum ego multorum cognovi ſenectutem ſine querela: qui ſe a libidinum vinculis laxatos eſſe non moleſte ferrent, nec a ſuis deſpicerentur. Sed omnium iſtiusmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate. [1] Moderati enim & [2] nec difficiles, [3] nec inhumani ſenes tolerabilem agunt ſenectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni [4] ætate moleſta eſt. LÆL. Eſt, ut dicis, Cato. Sed fortaſſe dixerit quispiam,

 tibi

1 qui cupiditatibus, voluptatibus & iracundiæ moderentur. 2 apud quos & cognoſcendi & ignoſcendi peccati locus ſit. 3 benigni, comes, non importuni & moroſi. 4 *ætate*, non *ætati*. Omni in ætate moleſta eſt importunitas hominibus, non ſolum in ſenectute.

5 hæc

tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem ſenectutem videri: id autem non poſſe multis contingere. CAT. Eſt iſtuc quidem, Læli, aliquid, ſed nequaquam in iſto ſunt omnia: ut Themiſtocles fertur Seriphio cuidam in jurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non eum ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutum: Nec hercle, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, [5] nobilis, nec tu, ſi Athenienſis eſſes, clarus umquam fuiſſes. Quod eodem modo de ſenectute poteſt dici. Neque enim in ſumma inopia levis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidem, [6] nec inſipienti, etiam in ſumma copia, non gravis. Aptiſſima omnino ſunt, Scipio, & Læli,

5 hæc ſumta ex Platonis lib. I. de Republ. Voluit Themiſtocles non Seriphii modo ignobilitatem, ſed totius gentis perſtringere: quaſi & ingenio & animo tam humiles ſint, ut ne evadere quidem ex illis quis poſſit in virum clarum. Itaque nec Themiſtocles, ſi ei contigiſſet, ut in humili obſcuraque inſula Seripho naſceretur; nec Seriphius ille, ſi Athenis; clarus unquam fuiſſet, niſi acceſſerint quædam majora, ut in rebus gerendis eximia prudentia & fortitudo, aliaque hujus modi. 6 Seriphius ille non conferendus eſt neque cum ſene inopi ſapiente, neque cum divite inſipiente, quorum alteri ſenectutem inopia, alteri inſipientia gravem facit: ſed ei ſeni ſimillimus, cujus ad miſeriam addi nihil poteſt, cum neque res domeſtica ſubſidio eſt, neque ſapientia ſolatio. Nam ſenectus inopi ſapienti gravis eſt, diviti inſipienti gravior, inopi ſimul & inſipienti graviſſima. Atque hec tertium ſenectutis miſerrimæ genus indicat Cicero, cum ait: *ne ſapienti quidem.* Nam ſeni ſapienti quidem inopi levis eſſe ſenectus non poteſt: ſequitur, inſipienti inopi graviſſimam ſic.

1 Hic

Læli, arma ſenectutis, artes, exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos afferunt fructus; non ſolum, quia numquam deſerunt, dein extremo quidem tempore ætatis; (quamquam id maximum eſt) verum etiam, quia conſcientia bene actæ vitæ multorumque benefactorum recordatio, jucundiſſima eſt.

CAP. IV.

ARGUMENTUM.

Q. Fabii Maximi laus. Tarentum ab eo receptum.

EGO Q. Maximum, [1] eum qui Tarentum recepit, adoleſcens ita dilexi ſenem, ut æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec ſenectus mores mutaverat. Quamquam eum colere cœpi non admodum grandem nato, ſed tamen jam ætate provectum. [2] Anno enim poſt, conſul primum fuerat, quam ego natus ſum: cumque eo quartum conſule adoleſcentulus miles profectus ſum ad Capuam, quintoque anno poſt ad Tarentum quæſtor: deinde ædilis, quadriennio poſt factus ſum prætor: quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano, & Cethego; cum quidem ille

1 Hic eſt Q Fabius Maximus, Verrucoſus, qui anno V. C. 544. Tarentum, Calabriæ metropolin, proditione recepit. 2 multum laborant interpretes, ut Catonis Fabiique tempora componant: quos conſule, ſi placet. Noſtrum enim non eſt, tantas componere lites.

3 vide

ille admodum ſenex, ſuaſor [3] legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adoleſcens, cum plane grandis eſſet: & [4] Hannibalem juveniliter exſultantem, patientia ſua molliebat. De quo præclare familiaris noſter Ennius:

Unus qui nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem:
Ergo [5] magisque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo conſilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, [6] amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque dicenti: *Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepiſti: Certe,* inquit, [7] ridens: *nam, niſi tu amiſiſſes, ego numquam recepiſſem.* Nec vero in armis præſtantior, quam in toga: qui conſul iterum, Sp. Carvilio collega quieſcente, C. Flaminio tribuno plebi, [8] quoad potuit, reſtitit, agrum [9] Picentem, & Gallicum,

3 vide Fridericum Brummerum de lege Cincia. 4 Fabius Hannibalem facinora audaciæ, & animi, & fervoris plena, qualia ſunt juvenum, edentem, patientia ſua, quia locum prœlii committendi nunquam dabat, molliorem quietioremque reddebat, & ejus conatus inanes & irritos efficiebat. 5 *poſtque*, quod in vulgatis legitur, ineptum eſt. Sed *magis magisque* etiam Plautus dixit. 6 Tarentum ad Hannibalem defecerat, præſidium tamen Romanorum, cujus erat dux Livius Salinator, in arcem ſe receperat. 7 hoc autem dicit, ut Salinatorem accuſet, qui magno alieno labore partam gloriam verbis in ſe transmovet. 8 nequidquam id quidem conatus. 9 vulgo male: *Picenum*. Ita enim dicebatur ipſa regio: *Ἐθνικὸν* autem eſt *Picentinus*, & *Picens*.

10 *Q. Filii*

licum, viritim contra ſenatus auctoritatem dividenti: augurque cum eſſet, dicere auſus eſt, OPTIMIS AUSPICIIS EA GERI, QUÆ PRO REIPUBLICÆ SALUTE GERERENTUR: QUÆ CONTRA REMPUBLICAM FERRENTUR, CONTRA AUSPICIA FIERI. Multa in eo viro præclara cognovi: ſed nihil eſt admirabilius, quam quomodo ille mortem [10] M. filii tulit, clari viri & conſularis. [11] Eſt in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philoſophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus: ſed intus, domique præſtantior. Qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia juris [12] augurii? multæ etiam, [13] ut in homine Romano, litteræ; omnia memoria tenebat, non [14] domeſtica ſolum, ſed etiam [15] externa bella; cujus ſermone ita tum cupide fruebar, quaſi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, fore, unde diſcerem, neminem.

CAP. V.
ARGUMENTUM.

Senectus quieta.

QUORSUM igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas eſſe dictu, miſeram

10 *Q. Filii* legitur in aliis, quod nomen illi fuerit *Quintus*. 11 laudavit enim ipſemet filium in funere. 12 augurandi. 13 litterarum enim laudem Romani Græcis concedebant, militarem ſibi aſſumebant. 14 geſta Romanis. 15 exterarum nationum, Græcorum, Perſarum, Aſſyriorum.

I Majo-

rum fuiſſe talem ſenectutem. Nec tamen omnes poſſunt eſſe [1] Scipionis, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres navaleſve pugnas, ut bella a ſe geſta, ut triumphos recordentur: eſt etiam quiete, & pure atque eleganter actæ ætatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis, [2] qui uno & octogeſimo anno mortuus ſcribens eſt: qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur; vixitque quinquennium poſtea: cujus Magiſter Leontinus Gorgias centum & ſeptem complevit annos, neque umquam in ſuo ſtudio atque opere ceſſavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diu eſſe vellet in vita? *Nihil habeo*, inquit, *quod incuſem ſenectutem.* Præclarum reſponſum, & docto homine dignum: ſua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus ſpatio qui ſæpe ſupremo
[3] *Vicit Olympia, nunc ſenio confecta, quieſcit.*

Equi fortis, & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probe meminiſſe poteſtis: anno enim undevigeſimo poſt ejus mortem hi conſules, T. Flaminius, & [4] M. Acilius, facti ſunt. Ille autem Cæpione, & Philippo iterum [5] conſule, mor-

1 Majorem Africanum ſignificat. 2 non immoratus eſt ſtudiis, ſed mortuus. Vide Diogenem Laertium. 3 Synecdoche Attica. *Pugnare pugnam, certare certamen.* 4 Non *M. Attilius*, ut vulgo, ſed *M.* (id eſt, *Manius*) *Acilius*, cujus & infra cap. X. meminit. 5 Non *conſulibus*, ut vulgo, ſed conſule, ut referatur ad Philippum,

mortuus eſt, cum ego, quinque & ſexaginta annos natus, [6] legem Voconiam voce magna, & [7] bonis lateribus ſuaſiſſem. Sed annos ſeptuaginta natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem, & ſenectutem, ut eis pæne delectari videretur. Etenim, cum [8] contemplor animo, reperio quatuor cauſas, cur ſenectus miſera videatur: unam, quod avocet a rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmius: tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus: quartam, quod haud procul abſit a morte Earum, ſi placet, cauſarum [9] quanta quamque ſit juſtitia unaquæque videamus.

CAP. VI.

ARGUMENTUM.

Senectus a rebus gerendis non abſtrahit.

A REBUS gerendis ſenectus abſtrahit? Quibus? an iis, [1] quæ in juventute geruntur, & viribus?

Appum, qui ſolus ſecundum Conſul fuit, non Cæpio. 6 de mulierum hæreditatibus. 7 de Catonis validis ſuprema ætate lateribus vide Valer. Max. lib. VII. & Cicer. Philipp. II. *Tu iſtis faucibus, iſtis lateribus, iſta gladiatoria totius corporis firmitate.* 8 vulgati *complector*. Sed melius *contemplor*, verbum augurale eorum, qui templo capto, qua viſus patet, circumſpiciunt, unde eleganter ad animum transfertur. 9 vulgati: *quantum quaque valeat, quamque ſit juſta, videamus.*

1 Vulgati: *qua juventute*, ſed iſta ellipſis eſt inuſitata, *gerere juventute, ſenecta*, pro *in juventute, in ſenecta*.

2 ideo

ribus? nullæne igitur res ſunt ſeniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, ſocer,[2] optimi viri, filii mei? cæteri ſenes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempublicam conſilio &[3] auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii ſenectutem accedebat etiam, ut cæcus eſſet: tamen, cum ſententia ſenatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho fœdusque faciendum, non dubitavit dicere illa, quæ verſibus perſecutus eſt Ennius:

Quo vobis mentes, rectæ quæ ſtare ſolebant
Antehac, dementes ſeſe flexere[4] *via?*

Cæteraque graviſſime: notum enim vobis carmen eſt: & tamen ipſius Appii extat oratio. Atque hanc ille egit ſeptem & decem annos poſt alterum conſulatum: cum inter duos conſulatus anni[5] decem interfuiſſent, cenſorque ante conſulatum ſuperiorem fuiſſet. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem ſane fuiſſe: & tamen ſic a patribus accepimus. Nihil igitur[6] afferunt, qui in re gerenda verſari ſenectutem negant: ſimilesque ſunt[7] iis, qui

2 Ideo laudat, qui perierat jam. 3 conſilio gravi & prudenti. 4 magna in hac vocula interpretum codicumque differentia. Nos Grævium ſequimur, potuit enim verſus Ennii in Monoſyllaba non exire, quam Cato, velut nihil ad ſententiam ſpectantem, omiſit. 5 quod lex tum quidem L. Sulla. 6 non *aſſerunt*, ut quidam linguæ latinæ ignari ſomniant: ſed *afferunt*; i.e. nugas agunt, nulla firma ratione utuntur, ab ipſa experientia coarguuntur. 7 alii, *ut ſi quis* vel *qui*: quod ex ſcribarum negligentia ortum eſt.

8 pri-

qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos ſcandant, alii per foros curſent, alii ſentinam exhauriant: ille autem clavum tenens, quietus ſedeat in puppi. Non facit ea, quæ juvenes. At vero multo majora, & meliora facit. Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, ſed conſilio, auctoritate, ſententia: quibus non modo non orbari, ſed etiam augeri ſenectus ſolet. Niſi forte ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & conſul [8] verſatus ſum in vario genere bellorum, ceſſare nunc videor, cum bella non gero: at ſenatui, quæ ſunt gerenda, præſcribo, & quomodo: Carthagini, male jam diu cogitanti, bellum [9] multo ante denuntio: De qua vereri non ante deſinam, quam illam exciſam eſſe cognovero. Quam palmam utinam dii immortales, Scipio, tibi reſervent, ut [10] avi reliquias perſequare: cujus a morte hic [11] tertius & triceſimus eſt annus. Sed memoriam illius viri excipient omnes anni conſequentes. Anno ante me cenſorem mortuus eſt, novem annis poſt meum conſulatum, cum conſul iterum, me conſule, creatus eſſet. Num igitur, ſi ad centeſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? Nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminus haſtis, haut cominus gladiis uteretur: ſed conſilio, ratione, ſententia.

8 præſertim in Hiſpania. 9 quod orationibus ſuis ſemper pro ſententia ſubjiceret. *Hæc cenſeo & Carthaginem delendam.* Auctor in ejus vita Plutarchus. 10 qui tributariam, Hannibale victo, Carthaginem fecerant. 11 ita plerique Codices. Sed alii, *quartus, quintus* vel *ſextus.*

12 excem-

tia. Quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium majores noſtri appellaſſent ſenatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam nominantur ſenes. Quod ſi legere, aut audire voletis [12] externa: maximas respublicas ab adoleſcentibus labefactatas, a ſenibus ſuſtentatas & reſtitutas reperietis:

Cedo, qui veſtram rempublicam tantam amiſiſtis tam cito?

Sic enim [13] percontantur, ut eſt in Nævii [14] Ludo, reſpondentur & alia, & hæc in primis:

Proveniebant oratores [15] novi, ſtulti, adoleſcentuli.

Temeritas eſt videlicet florentis ætatis; prudentia [16] ſeneſcentis.

CAP. VII.

ARGUMENTUM.

Senectus neque memoriam per ſe minuit, neque etiam ingenium.

AT memoria minuitur. Credo, niſi eam exerceas, aut ſi ſis natura tardior. [1] Themiſtocles omnium

---

12 exempla. 13 alii *percunctanti*: ſed *percontantur* probant plerique Codices; intellige *ἀπὸ τȢ κοινȢ* homines. 14 quidam addunt, *poetæ*. Nævii *ἐρωτοπαιγνίων* libros, quos Gellius & Chariſius advocant, intelligit. 15 rerum imperiti: ſive novandarum rerum cupidi. 16 ita eſt in omnibus omnium MSS. pro *ſenectutis*, quod in editis legitur. Agit enim de iis, qui ſcribendis commentariis impediti per ſenectam non ſunt.

1 cui cum Simonides artem memoriæ polliceretur, ſe artem obli-

omnium civium nomina perceperat: num igitur cenſetis, eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modo eos novi qui ſunt, ſed eorum patres etiam, & avos: nec ſepulcra [2] legens, vereor (quod ajunt) ne memoriam perdam. His enim ipſis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec vero quemquam ſenum audivi oblitum, quo loco theſaurum obruliſſet. Omnia, quæ curant, meminerunt: vadimonia conſtituta: qui ſibi, quibus ipſi debeant. Quid juriſconſulti? quid pontifices? quid augures? quid philoſophi ſenes? quam multa meminerunt? manent ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium, & induſtria: nec ea ſolum in claris, & honoratis viris, ſed in vita etiam privata, & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit. Qui propter ſtudium cum rem familiarem negligere videretur, [3] a filiis in judicium vocatus eſt: ut, quemadmodum noſtro more male rem gerentibus [4] patribus, bonis interdici ſolet:

oblivionis malle dixit, quod meminiſſet eorum, quæ nollet, oblivisci non poſſet, quæ vellet. 2 vulgo putabatur efficere memoriæ, ſi quis legeret inſcriptiones ſepulcrorum. 3 vide Lucianum in Macrobiis, qui lege talionis filium infamiæ a judicibus damnatum memorat. 4 ideoque iisdem actio rei uxoriæ in dote filiæ nomine repetenda non dabatur, quod periculum eſſet, ne accepta conſumerent. Equidem omnibus prodigis interdicebatur bonis, ſed inprimis patribus, uti videre licet ex ſolemni carmine, quo bonis interdicebantur, qui ea dilapidabant, apud Paullum lib. III. Sentent. *Quando tua bona paterna, vitaque nequitia tua diſperdis, liberosque tuos ad egeſtatem perducis, ob eam rem, tibi ea re, commercioque interdico.*

5 qua

let: ſic illum, quaſi deſipientem, a re familiari removerent judices, tum ſenex dicitur, eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime ſcripſerat, [5] Oedipum Coloneum recitaſſe judicibus, quæſiſſeque, num illud carmen deſipientis videretur. Quo recitato, ſententiis judicum eſſe liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Heſiodum, num Simonidem, num Steſichorum, num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num philoſophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidiſtis, Diogenem Stoicum, coegit in ſuis ſtudiis obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus iis ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut iſta divina ſtudia omittamus. Poſſum nominare ex agro Sabino [6] ruſticos Romanos, vicinos, & familiares meos, quibus abſentibus, numquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non ferendis, non percipiendis, non condendis fructibus. Quamquam in illis [7] minus hoc mirum. Nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe vivere, ſed iidem

5 qua ſola fabula omnium ejusdem ſtudii poetarum præripere gloriam potuit. 6 olim proceres Romani in agris morabantur, & ubi conſilium publicum deſiderabatur, e villis arceſſebantur in ſenatum. 7 minus habet admirationis, quod in aliis omnibus rebus, quæ ad ipſos pertinent, curam ponunt: in hoc vero, quod ſenex ſerit arbores, quæ alteri ſæculo proſint, id multo magis mirandum videtur.

8 vul-

dem [8] elaborant in eis, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere:

[9] *Serit arbores, quæ alteri ſæculo proſint,*

ut ait Statius noſter in Synepheſis. Nec vero dubitat agricola, quamvis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc a majoribus voluerunt, ſed etiam [10] poſteris prodere.

CAP. VIII.

ARGUMENTUM.

Senectus jucundos potius, quàm odioſos reddit.

MELIUS, [1] Cæcilius de ſene alteri ſæculo proſpiciente, quam illud idem:

[2] *Ædepol ſenectus, ſi nihil quidquam aliud vitii*
Apportes tecum, cum advenis; unum id ſat eſt,
Quod diu vivendo, multa, quæ non vult, videt:

Et multa fortaſſe, quæ vult: atque in ea quidem, quæ non vult, ſæpe etiam adoleſcentia incurrit, illud vero idem [3] Cæcilius vitioſius:

Tum equidem in ſenecta hoc deputo miſerrimum,
Sentire ea ætate eſſe ſe odioſum alteri.

Jucun-

8 vulgati male: *laborant*. Nam hæc Ciceroni frequens & uſitata loquendi ratio, *elaborare in hoc*. 9 *ſerit, non ſerunt,* ut eſt in vulg. loquitur enim de ſene, alteri ſæculo proſpiciente, quod ſequentia indicant. 10 propagare ad poſteros.

1 Plotio. 2 Et in Nonio & in vet. libris hi verſus leguntur per allocutionem ad ſenectam, in quorum tertio figurate perſona mutatur. Male igitur in ſecundo habent vulgati: *apportet ſecum, advenit.* 3 Hephæſtione.

Q 4 pro-

Jucundum potius, quam odioſum. Ut enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapientes ſenes delectantur, leviorque fit eorum ſenectus, qui a juventute [4] coluntur, & [5] diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur. Nec minus intelligo, me vobis, quam vos mihi eſſe jucundos. Sed videtis, ut ſenectus non modo languida, atque iners non ſit, verum etiam ſit operoſa, ſemper agens aliquid, & moliens: tale ſcilicet, quale cujusque ſtudium in ſuperiore vita fuit. Quid, quod etiam addiſcunt aliquid? ut Solonem verſibus gloriantem videmus, qui ſe, quotidie aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: ut ego feci, qui [6] Græcas litteras ſenex didici: quas quidem ſic avide arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis uti videtis, quod cum feciſſe Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud: (diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in litteris certe elaboravi.

CAP. IX.

ARGUMENTUM.

Senectuti ſuæ quoque ſunt vires, ſunt ſermo, coliturque ſtudiis juventutis.

NEC nunc quidem vires deſidero adoleſcentis, (is enim erat locus alter de vitiis ſenectutis) non

4 propter virtutem, dignitatem, & ætatis reverentiam. 5 propter facilitatem & morum ſuavitatem. Hæc duo verba conjunxit & infra, & in Lælio. 6 Ennio poeta docente, quem ſecum in provinciam duxit Cato.

1 ele-

non plus, quam adoleſcens tauri, aut elephanti deſiderabam. [1] Quod eſt, eo decet uti; & quidquid agas, agere [2] pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemtior, quam [3] Milonis Crotoniatæ? qui cum jam ſenex eſſet, athletasque ſe in curriculo exercentes videret, adſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, [4] illacrymansque dixiſſe: *At hi quidem jam mortui ſunt.* Non vero tam iſti, quam tu ipſe [5] nugator. Neque enim ex te umquam es nobilitatus, ſed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil [6] Sext. Ælius tale, nihil [7] multis annis ante [8] T. Coruncanius, nihil modo P. Craſſus: a quibus jura civibus præſcribebantur: quorum usque ad extremum ſpiritum eſt profecta prudentia. Orator, metuo, ne langueſcat ſenectute. Eſt enim munus ejus non ingenii ſolum, ſed laterum etiam, & virium. Omnino [9] canorum illud in voce ſplendeſcit etiam neſcio quo pacto in ſenectute: quod equidem adhuc non amiſi: & videtis annos: ſed tamen eſt decorus ſermo ſenis quietus, & remiſſus: facitque perſæpe ipſa ſibi audientium diſerti ſenis compta & mitis

1 elegans dictum, in prioribus editionibus male interpolatum, quæ habent: *Quod enim homini naturaliter inſitum eſt.* 2 quas quælibet ætas exigit. 3 maximis quondam viribus præditi, ut ſublatum in humeros bovem per ſtadium ferret. 4 recordatione victoriæ, & priſtinæ gloriæ deſiderio. 5 qui naturam, tanquam novercam, falſo, male gratus, inſimulas. 6 propter juris civilis ſcientiam celebris. 7 circiter XC. 8 qui jus primus profiteri cœpit. 9 vocem claram. Clara enim tum fit, cum obtuſa ſplendeſcit. Cicero III. de Orat. *Eſt autem in dicendo etiam quidam cantus obſcurior, quem ſignificat Demoſthenes & Æſchines, cum alter alteri objicit vocis flexiones.*

10 Duo

mitis oratio, quod ſi ipſe exequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim jucundius ſenectute ſtipata ſtudiis juventutis? anne quidem vires ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentulos doceat, inſtituat, ad omne officii munus inſtruat? quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? Mihi vero [10] Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, [11] L. Æmilius, & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magiſtri non [12] beati putandi, quamvis conſenuerint vires, atque defecerint. Etſi iſta ipſa defectio virium, adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæpius, quam ſenectutis. [13] Libidinoſa enim & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud [14] Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cum admodum ſenex eſſet, negat ſe umquam ſenſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quam adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer, (qui cum quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet, viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit) ita bonis eſſe viribus extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi de me ipſo dicere. Quam-

10 Duo fratres qui in Hiſpania ceciderunt. Publius eſt majoris Africani & Aſiatici pater: Cneus, eorum patruus, Scipionis Naſicæ genitor. 11 Æmilius ſanguinis, Africanus Publii filius adoptionis linea. 12 vulgo *boni*, quod Manutius *idonei* exponit. 13 ſic contra temperantia juventutis & firmiorem & longiorem ſenectutem reddit. Vide Senecam epiſt. 58. 14 lib. VIII. Cyropædiæ.

15 propter

Quamquam eſt id quidem ſenile,[15] ætatique noſtræ[16] conceditur.

CAP. X.

ARGUMENTUM.

Senectus non plane enervat. Curſus certus ætatis.

VIDETISNE. ut apud [1] Homerum ſæpiſſime Neſtor de [2] virtutibus ſuis prædicet? jam enim tertiam ætatem hominum videbat: nec [3] erat ei verendum, ne vera de ſe prædicans, nimis videretur aut inſolens, aut loquax, etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad ſuavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen [4] dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis ſimiles habeat decem, at ut Neſtoris: quod ſi acciderit, non dubitat, quin brevi ſit Troja peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogeſimum. Equidem poſſe vellem idem gloriari, quod Cyrus: ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis eſſe viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæſtor eodem bello, aut conſul in

 5 Hiſpa-

15 propter auctoritatem, opinione prudentiæ, & multi uſus rerum partam. 16 non vitio vertitur, quamvis non laudetur.

1 Iliados lib. I. & XXIII. 2 id eſt, iis rebus, quas virtute ſua geſſerat. 3 tacite iudicat, ne ſibi quidem id verendum eſſe. 4 Agamemnon, ſignificans, bellum magis conſilio, quam vi, geri debere. Interea tamen Cicero pulchre diſſimulat, quod Neſtor ubique queritur, ſe juvenili robore deſtitutum.

5 in

[5] Hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt, cum [6] tribunus militum depugnavi apud Thermopylas, Man. Acilio Glabrione conſule: ſed tamen (ut vos videtis) non plane me [7] enervavit, nec afflixit ſenectus: non curia vires meas deſiderat, non noſtra, non amici, non clientes, non hoſpites. Nec enim umquam ſum aſſenſus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, [8] mature fieri ſenem, ſi diu velis eſſe ſenex. Ego vero me minus diu ſenem eſſe mallem, [9] quam eſſe ſenem ante, quam eſſem: itaque nemo adhuc convenire me voluit, [10] cui fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam veſtrum utervis. Nec vos quidem T. Pontii [11] Centurionis vires habetis. Num idcirco eſt ille præſtantior? [12] moderatio modo virium adſit, & tantum, quantum poteſt quiſque, nitatur: næ ille non magno

5 in qua plura oppida cepit, quam dies fuit. 6 Memoriæ viſium in Cicerone deprehenditur. Cato enim non tribunus mil. ſed legatus apud Thermopylas depugnavit, teſte Livio lib. XXXVI. certe neminem poſt conſulatum tribunum mil. fuiſſe conſtat, at legatos ita multos, ut exemplis probare neceſſe non ſit. 7 robore deſtituit. Nam robur eſt in nervis ſitum. 8 mature ſibi parcere, & juvenilia opera intermittere, vel juvenili ætate ſenilem ſibi prudentiam, & affectuum cupiditatumque moderationem comparare. 9 ignavo otio torpeſcere, dum & animi & ſenſuum integritate valeam. 10 reſpexit ad illud Plauti in Mercatore: Non ſum occupatus unquam amico operam dare. Vulgata lectio, *me valuit quin*, a ſenſu Catonis aliena, & certe falſa eſt. 11 ait Vegetius centuriones non niſi procero & robuſto corpore eſſe lectos. 12 hoc eſt, vires moderatæ, quas *ingenuas* dixit Martialis.

13 cor-

Digitized by Google

magno deſiderio tenebitur virium. Olympiæ per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, cum humeris ſuſtineret bovem vivum. Utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique iſto [13] bono utare, dum adſit: cum abſit, ne requiras. Niſi forte adoleſcentes pueritiam, [14] paullum ætate progreſſi adoleſcentiam debeant requirere. Curſus eſt certus ætatis, & via una naturæ, eaque ſimplex: ſuaque cuique parti ætatis [15] tempeſtivitas data. [16] Ut & infirmitas puerorum, & [17] ferocitas juvenum, & [18] gravitas jam conſtantis ætatis; & ſenectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod ſuo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, [19] hoſpes tuus avitus Maſiniſſa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non aſcendere; cum equo, ex equo non deſcendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto ſit: ſummam in eo eſſe corporis ſiccitatem: itaque exequi omnia regis officia, & munera. Poteſt igitur exercitatio & temperantia [20] etiam ſenectuti conſervare aliquid priſtini roboris.

13 corporis commoda vocat bona, communi loquendi modo, non Stoicorum dogmate. 14 ultra adoleſcentiam. 15 cujuslibet ætatis naturalis proprietas. Sicut in ordine anni, veris tempeſtivitati flores, æſtatis meſſes, autumni maturitas, hyemis frigus eſt datum & aſſignatum natura. 16 vulgata lectione rejecta, totus hic locus ex ſuperioribus pendet. 17 quæ poſita eſt magis in propulſanda, quam inferenda injuria. 18 quæ omnium dicta & facta certo conſilio gubernat. 19 Africani enim majoris hoſpes fuit, ut ex Scipionis ſomnio licet videre. 20 ſenectutis bono & commodo.

CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Senectutis defenſio contra objectiones de imbecillitate. Appii elogium. Cato ſenex græcas litteras didicit.

NON ſunt in ſenectute vires? ne poſtulantur quidem vires a ſenectute. Ergo & legibus & inſtitutis, [1] vacat ætas noſtra [2] muneribus iis, quæ non poſſunt ſine viribus ſuſtineri. Itaque non modo, quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem, cogimur. At ita multi ſunt imbecilli ſenes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi poſſint. At id quidem non proprium ſenectutis eſt vitium, ſed commune [3] valetudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani [4] filius is, qui te adoptavit? quam tenui, aut nulla potius valetudine? quod ni ita fuiſſet, alterum ille extitiſſet lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior acceſſerat. Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? Reſiſtendum, Læli, & Scipio, ſenectuti eſt, ejusque vitia [5] diligentia compenſanda ſunt: pugnandum, tamquam contra morbum, ſic contra ſenectutem: habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus

1 Hinc *vocatio & excuſatio munerum* apud JCtos. Dicebantur hi, emeriti. 2 belli & ſenatoria. 3 alii reponunt *in valetudinis*. Sed hæc nunquam non vitioſa ut morbus, valetudo, cum imbecilla tantum. 4 majoris. 5 diligenti cura valetudinis ſunt compenſan-

bus modicis: tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori ſoli ſubveniendum eſt, ſed menti, atque animo multo magis. Nam [6] hæc quoque, niſi tamquam lumini oleum inſtilles, extinguuntur ſenectute. Et corpora quidem [7] defatigatione & exercitatione ingraveſcunt: animi autem exercitando levantur. Nam, quos ait Cæcilius [8] *comicos ſtultos ſenes*, hoc ſignificat credulos, obliviosos, [9] diſſolutos. Quæ vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignavæ, ſomniculoſæ ſenectutis: ut petulantia, ut libido, magis eſt adoleſcentium, quam ſenum: nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia (quæ [10] deliratio appellari ſolet) ſenum levium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus. Intentum enim animum, tamquam arcum, habebat: nec langueſcens ſuccumbebat ſenectu-

penſanda & reſarcienda illa vitia, quibus obnoxia eſt ſenectus. 6 animus & mens. 7 vulgata lectio, *exercitationum defatigatione*, habet. Sed ſi non eſt ἓν διὰ δυοῖν, pro exercitatione defatigante, & omnino aliquid eſt delendum, procul dubio *defatigatione* delendum eſt. Nam & animus defatigari poteſt. *Exercitatione* autem retinendum, liquet ex oppoſitione, *exercitatione corpora ingraveſcunt, exercitando animi levantur*. 8 quales introducuntur e poetis comicis, creduli, deliri, leves, amatores, ſtulti, qui facile decipiuntur a ſervis, ridiculi denique. 9 qui verecundiæ fines tranſierint. 10 metaphora ſumta a re ruſtica, ubi deliratio eſt, crate dentata, vel tabula aratro adnexa, ſemina operire.

nectuti: tenebat non modo [11] auctoritatem, ſed etiam [12] imperium in ſuos: metuebant ſervi, verebantur liberi, carum omnes habebant. Vigebat in illa domo patrius mos, & diſciplina. Ita enim ſenectus [13] honeſta eſt, ſi [14] ſe ipſa defendit, ſi [15] jus ſuum retinet, ſi nemini [16] mancipata eſt, ſi usque ad extremum ſpiritum [17] vindicet jus ſuum. Ut enim adoleſcentem, in quo ſenile aliquid: ſic ſenem, [18] in quo eſt adoleſcentis aliquid, probo. Quod ſi ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo numquam erit. [19] Septimus mihi Originum liber eſt [20] in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſarum illuſtrium, quascumque defendi, nunc quam maxime conficio orationes: jus

11 quam aut virtus, aut ſapientia, aut potentia parit, ſæpe etiam amor. 12 auctoritas habere videtur aliquid voluntarium; imperium aliquid coactum & violentum; ut, niſi quid ex præſcripto fiat, pœna ſequatur. 13 honore digna & honorata. 14 anteacta vita parta auctoritate, & de diligentia nihil remittendo. 15 ne ex arbitrio liberorum pendeat, neve ad agnatos & gentiles, id eſt, in tutelam, & quaſi mancipationem deducatur. 16 liber homo eſt ſuæ poteſtatis: itaque cum ſe *emancipare* dicitur, intelligitur e poteſtate ſua abire, non amplius ſuus eſſe, alienus fieri. 17 id eſt, ut paullo ante dixit, retineat jus ſuum, ſeu auctoritatem & imperium in ſuos, metuant ſervi, vereantur liberi, nulli ſit emancipata. Quod autem vulgati habent, *dominatur in ſuos*, eſt verborum illorum, quæ male ejecerunt, interpretatio, ſed poſteriorum temporum. Notum enim eſt, quam inviſum fuerit vocabulum *dominari* & *dominus* in libertate. 18 alacritas & hilaritas juvenilis. 19 nec plures citantur a veteribus, quorum nullus exſtat, nam quæ circumferuntur, Anni Viterbienſis eſſe, nemo neſcit. 20 a me conſcribitur.

21 de

jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis litteris utor:[21] Pythagoræorumque more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro veſperi. Hæ ſunt exercitationes ingenii, hæc [22] curricula mentis: in his [23] deſudans, atque elaborans, corporis vires non magnopere deſidero: [24] adſum amicis: venio in ſenatum frequens: ultroque affero res multum & diu cogitatas, easque [25] tueor animi, [26] non corporis viribus. Quæ ſi exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus, ea ipſa cogitantem, quæ jam agere non poſſem: ſed, ut poſſim, facit acta vita. Semper enim in his ſtudiis, laboribusque vivendi non intelligitur, quando obrepat ſenectus. Ita [27] ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit, nec ſubito frangitur; ſed diuturnitate extinguitur.

CAP. XII.

ARGUMENTUM.

Senectus laudanda, quod careat voluptatibus. L. Flamininus cur e ſenatu a Catone ejectus fuerit.

SEQUITUR tertia vituperatio ſenectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum

21 de Pythagoræorum vivendi ratione vide Gellium li. 1. c. 4.
22 proprie ſunt ſpatia, intra quæ ſe curſores exercent. 23 exercens manet in metaphora palæſtræ. 24. patrocinor. 25 contra eos, qui a me diſſentiunt. 26 verbis enim, non pugnis, in ſenatu diſceptamus. 27 παρόμοιον etiam vocalium alluſione inſigne, in quo decorum Cicero ſervat in Catonis perſona. Nam ſæculum illud figuris hujusmodi delectabatur.

munus ætatis, ſi quidem id auffert a nobis, quod eſt in adoleſcentia vitioſiſſimum! accipite enim, optimi adoleſcentes, veterem orationem [1] Archytæ Tarentini magni inprimis, & præclari viri: quæ mihi [2] tradita eſt, cum eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem peſtem quam corporis voluptatem hominibus dicebat a natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines temere, & effrenate, [3] ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerump. everſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci: nullum denique ſcelus, nullum malum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido voluptatis impelleret: ſtupra vero, & adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, niſi voluptatis. Cumque homini ſive natura, ſive quis deus nihil mente præſtabilius dediſſet; huic divino muneri, ac dono, nihil eſſe tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum eſſe, neque omnino in voluptatis regno virtutem poſſe conſiſtere. Quod quo magis intelligi poſſet, fingere animo jubebat, tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi poſſet maxima. Nemini cenſebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet. Quocirca nihil eſſe tam deteſtabile, tamque peſtiferum, quam voluptatem: ſi quidem ea, cum

1 Vide Diogenem Laertium lib. VIII. 2 in manus: nimirum ſcripta. 3 impenſe cupiunt, conſulunt parum, ut ait Comicus.

cum major eſſet, atque longinquior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum [4] C. Pontio Samnite, patre ejus, a quo, Caudino prælio, Sp. Poſthumius, T. Veturius, conſules, [5] ſuperati ſunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hoſpes noſter, qui in [6] amicitia populi Romani permanſerat, ſe a majoribus natu accepiſſe dicebat, cum quidem ei ſermoni interfuiſſe Plato Athenienſis: quem Tarentum veniſſe, L. Camillo, [7] Appio Claudio conſulibus reperio. Quorſum hæc? Ut intelligatis, ſi voluptatem aſpernari ratione & ſapientia non poſſemus, magnam habendam ſenectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim conſilium voluptas, rationi inimica eſt ac mentis (ut ita dicam) præſtringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. [8] Invitus quidem feci, ut fortiſſimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum e ſenatu ejicerem, ſeptem annis poſt, quam conſul fuiſſet: ſed notandam putavi libidinem. Ille enim, cum eſſet conſul in Gallia, exoratus in [9] convivio a [10] ſcorto eſt, ut

Q 7 ſecuri

4 hic eſt, qui optabant in ea tempora ſe reſervatum, cum Romani dona accepiſſent. Vide lib. II. offic. cap. XXI. 5 ſub jugum miſſi. 6 antiqua formula, quæ etiam in fragmento Thoriæ legis: & in vetuſtiſſimo SCto Græce ſcripto, quod M. Lepido Q. Catulo Coſſ. in æs inciſum fuit, legitur. 7 repoſuit Gruterus Appium, ejecitque Publium, qui in poſterioribus editionibus irrepſerat, contra faſtos Capitolinos, contra MSS. pleroſque & primæ ætatis excuſos. 8 nam omnis animadverſio & caſtigatio contumelia vacare debet, neque ad ejus, qui punit aliquem, ſed ad reip. utilitatem referri. 9 cum vino incaluiſſet. 10 Philippo Pœno, caro & nobili ſcorto, quem ubique ſecum habebat.

11 cum

ſecuri feriet aliquem eorum, qui in vinculis eſſent, damnati rei capitalis. Hic Tito, fratre ſuo cenſore, (qui proximus ante me fuerat) elapſus eſt. Mihi vero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret [11] imperii dedecus.

CAP. XIII.

ARGUMENTUM.

Man. Curii laus. Convivia ſenibus non plane interdicta.

SÆPE audivi a majoribus natu, qui ſe porro pueros a ſenibus audiſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium, quod cum apud Pyrrhum regem legatus eſſet, audiſſet a Theſſalo [1] Cynea, eſſe [2] quemdam Athenis, qui ſe ſapientem profitetur, eumque dicere, omnia, quæ faceremus, ad voluptatem eſſe referenda: quod ex eo audientes, Man. Curium & [3] Ti. Coruncanium optare ſolitos, ut id Samnitibus ipſiſque Pyrrho perſuaderetur: quo facilius vinci poſſent, cum voluptatibus dediſſent. Vixerat Man. Curius cum Publ. [4] Decio, qui quinquennio ante eum conſulem ſe pro republica quarto con-

11 cum id flagitii conſul admiſiſſet.

1 Demoſthenis auditore, tantæ eloquentiæ viro, ut plures civitates ſua facundia, quam Pyrrhus armis, ſuperaſſe creditus ſit. 2 Epicurum. 3 vide Epit. Liv. XIII. 4 Filio.

5 Gal-

conſulatu [5] devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui cum ex ſua vita, tum ex ejus, quem dico, Publ. Decii facto judicabant, eſſe profecto aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod [6] ſua ſponte peteretur, quodque ſpreta, & contemta voluptate, optimus quisque ſequeretur. Quorſum igitur tam multa de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quod ea voluptates nullas magnopere deſiderat, caret epulis, extructisque menſis & frequentibus poculis: caret etiam vinolentia, & [7] cruditate, & [8] inſomniis. Sed ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam ejus blanditiis [9] non facile obſiſtimus: (divine enim Plato eſcam malorum voluptatem appellat, quod ea videlicet homines [10] capiantur, ut hamo piſces) quamquam immoderatis epulis careat ſenectus, modicis tamen conviviis delectari poteſt. C. Duilium, M. filium, qui Pœnos claſſe primus devicerat, redeuntem a cœna ſenem ſæpe videbam puer, delectabatur [11] cereo funali, & tibicine: quæ ſibi nullo exemplo privatus ſumſerat. Tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipſum revertar. Primum habui ſemper ſodales. [12] Sodalitates autem me quæſtore conſtitutæ ſunt, ſacris [13] Idæis

5 Gallico prælio. 6 ſine ullo alio præmio. 7 quæ ex ciborum copia oritur. 8 quæ multa gignuntur ex crapula. 9 cum labore, difficultate, moleſtia. 10 per imprudentiam. 11 quotiescunque epulatus erat, ad funalem cereum, præeunte tibicine & fidicine a cœna domum reverti ſolitus eſt. 12 vocabantur Græcis *ſodales* θιασῶται.

Colle-

13 Idæis 14 Magnæ Matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus omnino modice: ſed erat quidem fervor ætatis: qua progrediente, omnia fiunt in dies 15 mitiora. Neque enim ipſorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum, & ſermonibus metiebar. Bene enim majores noſtri accubitionem epularem amicorum, qui vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt, melius quam Græci, quia hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant. Ut, quod in eo genere minimum eſt, id maxime probare videantur.

CAP. XIV.

ARGUMENTUM.

Cato conviviis delectatus. Senes ſtudia excolentes.

EGO vero, propter ſermonis delectationem, 1 tempeſtivis quoque conviviis delector, nec cum æqualibus ſolum, (qui pauci jam admodum reſtant) ſed cum veſtra etiam ætate, atque vobiſcum: 2 habeoque ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſer-

Collegium enim ſeu ſocietas inſtituta in honorem alicujus Dei, ad ſacra ejus celebranda, vocabatur θίασος, & θιασῶται, ſocietatis ejus conſortes. 13 ab Ida, Phrygiæ monte. 14 quomodo magnæ Matris idolum Romam advectum ſit, Livius lib. XXIX. aliique docent. 15 ut poma.

1 quæ nec ante inciperent, nec ſerius deſinerent, quam opus erat, læta quidem, ſed moderata. 2 tantum abeſt, ut accuſem.

3 re-

ſermonis aviditatem auxit, potionis & cibi ſuſtulit. Quodſi quem etiam iſta delectant,(ne omnino[3] bellum indixiſſe videar voluptati, cujus eſt etiam fortaſſe quidam naturalis [4] modus) non intelligo, ne in iſtis quidem voluptatibus ipſis carere ſenſu ſenectutem. Me vero & [5] Magiſteria delectant a majoribus inſtituta; & is ſermo, qui more majorum, a ſummo [6] adhibetur in poculis; & pocula, ſicut in Sympoſio Xenophontis, minuta, atque [7] rorantia; & refrigeratio æſtate, & viciſſim aut ſol, aut ignis hibernus: quæ quidem [8] in Sabinis etiam perſequi ſoleo: conviviumque vicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quam maxime poſſumus, vario ſermone producimus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo: ſed ne deſideratio quidem: nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam [9] affecto ætate quæreret, utereturne

3 renuntiaſſe. 4 vulgati, *motus*, male, & contra omnes libros. Alluſit ad formulam, *quod bono fiat modo*. 5 in omni convivio legebatur plerumque ſorte magiſter convivii, qui conviviis cæteris leges ferebat bibendi. 6 vulgo additum, magiſtro, delendum eſt, alius enim eſt, qui magiſter dicitur, alius, qui ſummus accumbit. *a ſummo bibere* Græcis eſt *ἐν κύκλῳ πίνειν*, ab eo conviva videlicet, qui ſummus accumbit, ad imum; quod Romanis ſolemne fuit. 7 quæ vini parum capiunt: non ut impleant convivas ad ſatietatem, & plane ſitim exſtinguant, ſed ut leviter tanquam irrorare videantur. Quod fit parvis poculis, quæ *minuta* dixit. 8 ubi villam habuit Cato, ſimpliciter & rudi forma ædificatam. 9 male alii, *affecta ætate*. Quod hic eſt *affectus ætate*, aliis eſt, *conſpectus ætate*, Phædro, *defectus annis*. Melius tamen *affecto*

turpe rebus venereis. [10] Dii meliora, inquit: libenter vero iſtinc, ſicut a domo agreſti, ac furioſo, profugi. Cupidis enim rerum talium odioſum & moleſtum eſt fortaſſe carere: ſatiatis vero & expletis jucundius eſt carere, quam frui. Quamquam non caret is, qui non deſiderat. Ego hoc non deſiderare, dico eſſe jucundius. [11] Quodſi iſtis ipſis voluptatibus [12] bona ætas fruitur libentius: primum parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus ſenectus, ſi non abunde potitur, non omnino caret. Ut [13] Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima [14] cavea ſpectat: delectatur tamen etiam, qui in ultima: ſic adoleſcentia, voluptates prope intuens, magis fortaſſe lætatur: ſed delectatur etiam ſenectus, procul eas ſpectans, tantum, quantum ſat eſt. At illa quanti ſunt, animum, tamquam emeritis ſtipendiis [15] libidinis, [16] ambitionis, [17] contentionis, inimicitiarum, [18] cupiditatum omnium, [19] ſecum eſſe, ſecumque, ut dicitur, vivere? ſi vero habet aliquod tamquam pabulum ſtudii atque doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute jucundius. Mori videbamus in ſtudio dimetiendi pene cœli atque

affecto, quam *confecto:* ut extrema ſenectus non oſtendatur: cum de media loquatur. 10 alii malunt: *Dic meliora*; ſed verior & elegantior eſt vulgata lectio. 11 quod in nonnullis additur, *quam frui*, gloſſema eſt ex ſuperioribus adjectum. 12 adoleſcentia. Contra mala ætas, ſenectus. 13 nominatur a Tacito in Dialogo de Oratoribus. 14 temporaneo theatro. 15 in adoleſcentia. 16 in virili ætate. 17 in Reip. adminiſtratione. 18 in tota vita. 19 ſe & ſuam mentem curare, neglectis inanibus ſtudiis & voluptatibus

que terræ [20] C. Gallum, familiarem [21] patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties non oppreſſit, cum mane cœpiſſet? quam delectabat eum, defectionis ſolis & lunæ multo ante nobis prædicere! Quid in [22] levioribus ſtudiis, ſed tamen acutis? quam gaudebat bello ſuo Punico Nævius! quam Truculento Plautus! quam Pſeudolo! Vidi etiam ſenem Livium: qui cum ſex annos ante, quam ego natus ſum, fabulam docuiſſet, Centhone, Tuditanoque conſulibus, usque ad adoleſcentiam meam proceſſit ætate. Quid de P. Licinii Craſſi & pontificii, & civilis juris ſtudio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus eſt? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his ſtudiis flagrantes ſenes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit Ennius, quando ſtudio exerceri in dicendo videbamus, etiam ſenem? Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam, ut ante dixi, SENESCERE SE MULTA IN DIES ADDISCENTEM: qua voluptate animi nulla certe poteſt eſſe major.

CAP.

bus populi. *Tecum habita, noris, quam ſit tibi curta ſuppellex.* Perſius Sat IV. 20 Sulpitium Gallum. 21 Paulli: cujus, in exercitu, bello Macedonico, tribunus militum fuit. 22 Poeticam Mathematicis poſthabet.

CAP. XV.

ARGUMENTUM.

Voluptates agricolarum.

VENIO nunc ad voluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur ſenectute, & mihi ad [1] ſapientis vitam proxime videntur accedere. [2] Habent enim rationem cum terra, quæ numquam recuſat [3] imperium, nec umquam ſine uſura reddit, quod accepit: ſeu alias minore, plerumque majore cum fœnore. Quamquam me quidem non fructus modo, ſed etiam ipſius terræ vis, ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac ſubacto ſemen ſparſum excepit, primum id [4] occæcatum cohibet: ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum vapore, & [5] compreſſu ſuo diffundit, & [6] elicit herbeſcentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmoque erecta [7] geniculato, vaginis jam quaſi

1 Columella rem ruſticam cæteris vivendi rationibus præferens proxime ſapientiam locat, ejusque quaſi conſanguineam facit. 2 eſt illis negotium cum terra: id eſt, a terra pendent. 3 peſſime Manutius *impendium* hic legi volebat, cum ſit proprium hac in re verbum. Dicuntur enim *imperare terra*, qui eam exercent, & in illa ferunt ac plantant, quæ volunt, ut fructum ex illis capiant. 4 Cicero originem vocis *occare* aperire, ac docere voluit, factum eſſe per ſyncopen ab *occæcare*. 5 ita ex veteribus libris reſtituit Langius: pro quo vulgo *complexu*. 6 vide, quam eleganter ea, quæ ad agriculturam pertinent, explicet: cum Latinæ orationis facultatem, quocunque vellet, ingenii præſtantia traduceret. 7 *genicula ſunt nodi in caulibus & culmis, quibus diſtinguun-*

quaſi pubeſcens includitur: e quibus cum emerſerit, fundit frugem [8] ſpici, ordine ſtructam, & contra avium minorum morſum munitur vallo ariſtarum. Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non poſſum: ut meæ ſenectutis [9] requietem, [10] oblectamentaque pernoſcatis. Omitto enim vim ipſam omnium, quæ generantur e terra, quæ ex fici tantulo grano aut [11] ex acini vinaceo, aut ex cæterarum frugum, ac ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos, ramosque procreat. [12] Malleoli, plantæ, ſarmenta, [13] viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ natura caduca eſt, & niſi fulta ſit, ad terram fertur; eadem, ut ſe erigat claviculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilveſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere, in iis, quæ relicta ſunt, exiſtit tamquam ad articulos ſarmentorum ea, quæ gemma dicitur:

guuntur. 8 vulgo *ſpicæ*: ſed *ſpici* eſt in optimis libris. Spici ordo gluma eſt, quam ſtructam fruge ait compleri. 9 vulgo, *requiem*. Sed *requietem* ex Priſciano & vet. libris repoſuit Langius. 10 ut omnia ſenectutis meæ oblectamenta ſciatis. 11 *ex acini vinaceo* legendum eſſe, jam dudum Jobus Ludolfus obſervavit, referente Chriſtoph. Cellario in noviſſima Lexici Fabri editione pag. 2514. atque ita etiam Aldus Manutius edidit & res atque contextus jubent. Vulgo: *ex acino vinaceo*. 12 novelli palmites innati prioris anni flagello. 13 plantulæ cum ſua radice in aliud ſolum translatæ.

14 pro-

dicitur: a quo oriens uva ſe oſtendit: quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens, primo eſt peracerba guſtatu, deinde maturata dulceſcit; veſtitaque pampinis; nec modico tepore caret, & nimios ſolis [14] defendit ardores: qua quid poteſt eſſe cum fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me ſolum, ut ante dixi, ſed etiam cultura & ipſa natura delectat, adminiculorum ordines, capitum [15] jugatio, religatio, & propagatio vitium, ſarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum [16] immiſſio. Quid ego irrigationes? quid [17] foſſiones agri, repaſtinationesque proferam? quibus fit multo terra fœcundior. Quid de utilitate loquar ſtercorandi? Dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante ſæculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, & eum [18] ſtercorantem facit. Nec vero ſegetibus ſolum & pratis, & vineis & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed hortis etiam atque pomariis: tum pecudum paſtu, apum examinibus florum omnium varietate. Nec conſitiones modo delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil invenit agricultura ſolertius.

CAP.

14 propulſat, arcet. 15 vulgo male *conjugatio*. Rectius *jugatio* Hinc *jugata vinea*, *jugatæ vites*, i. e. in jugo erectæ. Jugum enim in vineis dicebantur perticæ humi defixæ, quibus aliæ imponebantur ſuperius transverſæ, ad inſtar jugi militaris. 16 hæc fit, quando virga edita a matre ſulco committitur. 17 ſcrobes & ablaqueationes. 18 purgantem & ablaqueantem arbores Homerus inducit Laertem.

I cum

CAP. XVI.

ARGUMENTUM.

Man. Curii elogium, ejuſdemque ſtudium agriculturæ. Agri culti commoda.

POSSUM perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum: ſed ea ipſa, quæ dixi, fuiſſe ſentio longiora. Ignoſcetis autem. Nam & ſtudio rerum ruſticarum provectus ſum, & ſenectus eſt natura loquacior, ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans, (abeſt enim non longe a me) admirari ſatis non poſſum vel hominis ipſius [1] continentiam, vel [2] temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cum attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. *Non enim aurum habere, præclarum ſibi videri* dixit, *ſed iis, qui haberent aurum, imperare.* Poteratne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem? Sed venio ad agricolas, ne a me ipſo recedam. In agris erant tum ſenatores, [3] & iidem ſenes. Siquidem aranti

1 cum ſenatus, exactis regibus, plebi ſeptena jugera, Curio quinquaginta aſſignaſſet, noluit popularis aſſignationis modum excedere 2 temporum illorum rationem, conſuetudinem, & quaſi legem, quæ ab omnibus ſervabatur. 3 ferri non poteſt, quod editiones obſidet, *id eſt*: Non omnes ſenatores erant ſenes, quamvis hæc vocis ſit origo.

4 op-

arenti L. Quinctio Cincinnato nunciatum eſt, eum dictatorem eſſe factum: cujus dictatoris juſſu, magiſter equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium, regnum appetentem, [4] occupatum interemit. A villa in ſenatum arceſſebantur & Curius, & cæteri ſenes: ex quo, qui eos arceſſebant, viatores nominati ſunt. Num igitur horum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe [5] agri cultione oblectabant? mea quidem ſententia, haud ſcio, an ulla vita beatior eſſe poſſit: neque ſolum officio, quod hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſalutaris; ſed & delectatione, quam dixi, & ſaturitate, copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, aſſiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria eſt, villaque tota locuples eſt: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. Jam hortum ipſi agricolæ [6] ſuccidiam alteram appellant. Conditiora facit hæc [7] ſupervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetorumque ſpecie

4 oppreſſum antea, quam perficeret id, quod cogitabat. 5 quædam editiones habent *agricultione*, tanquam unica vox eſſet, male. 6 ſuillæ carnis fruſtum, ut perna, petaſo. 7 cui ſervimus tempore quaſi ſubſecivo, cum juſto & legitimo ſumus defuncti opere ſeu labore, quem agricultura poſcit, nam *opus* per excellentiam notat laborem ruſticum, quem agreſtes impendunt exercendæ terræ.

8 Ion-

ſpecie dicam? [8] brevi præcidam. Agro bene culto nil poteſt eſſe nec uſu uberius nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat ſenectus. Ubi enim poteſt illa ætas aut caleſcere vel apricatione melius, vel igni, aut viciſſim umbris aquisve refrigerari ſalubrius? Sibi igitur habeant arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clavam, ſibi [9] pilam, ſibi nationes, & curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant, & teſſeras: id ipſum, utrum lubebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt.

CAP. XVII.

ARGUMENTUM.

Xenophontis liber Oeconomicus commendatur. Cyrus agri colendi ſtudioſus. Senectutis honoratæ auctoritas.

MULTAS ad res perutiles Xenophontis libri ſunt: quos legite, quæſo, ſtudioſe, ut facitis. Quam copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari; qui Oeconomicus inſcribitur? atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam ſtudium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum, minorem, regem Perſarum, præſtantem ingenio, atque imperii gloria, cum Lyſander Lacedæmonius,

R

8 longiorem ſermonem amputabo. 9 ſive militarem, ſive luſoriam.

1 Aſia

us, vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum [1] Sardis, eiq; dona a ſociis attuliſſet: & cæteris in rebus [2] communem erga Lyſandrum, atque humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum diligenter conſitum, oſtendiſſe: cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum & directos in [3] quincuncem ordines, & humum ſubactam, atque puram, & ſuavitatem odorum, qui afflarentur e floribus: tum eum dixiſſe mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſolertiam ejus, a quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: Atqui ego omnia iſta ſum dimenſus: mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum, intuentem ejus purpuram & [4] nitorem corporis ornatumque Perſicum multo auro, multisque gemmis, dixiſſe: Recte vere te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt. Hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & cæterarum rerum, & imprimis agri colendi ſtudia teneamus usque ad ultimum tempus ſenectutis. Marcum quidem Valerium Corvinum accepimus ad centeſimum annum perduxiſſe; cum eſſet acta jam ætate in agris, eosq; coleret: cujus inter primum

1 Aſiæ oppido, quod Cyrus major victo Crœſo intravit. 2 vulgati, *comem*. Sed *communem* habent antiquiſſimi libri, idemque ſignificat comem, benignum, facilem erga ſe inferiores. 3 cum arbores quincuncialis notæ, V. figuram, quacunque parte ſpectaveris, decuſſatim poſitæ referunt. Vide Schema apud Manutium. 4 elegantiam in cultu.

5 pluri.

mum & ſextum conſulatum [5] ſex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum ſpatium ætatis [6] majores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit. Atque ejus extrema ætas hoc beatior quam media, quod auctoritatis plus habeat, laboris vero minus. [7] Apex autem ſenectutis eſt auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello! quanta in Atilio Calatino! in quem illud [8] elogium unicum: PLURIMÆ CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARIUM FUISSE VIRUM. Notum eſt carmen inciſum ſepulcro: Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem virum P. Craſſum, nuper pontificem maximum, quem [9] poteſt M. Lepidum eodem ſacerdotio præditum, vidimus? Quid de [10] Paulo aut [11] Africano loquar: aut, ut jam ante de [12] Maximo? quorum non in ſententia ſolum, ſed etiam in nutu reſidebat auctoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris ſit, quam omnes adoleſcentiæ voluptates.

R 2 CAP.

5 plurimum hoc in numero variant & Codices & alii ſcriptores. 6 Varro apud Cenſorinum de natali die: *In tertio gradu, qui erant usque ad 45 annos, juvenes appellatos, eo quod remp. in re militari poſſent juvare. In quarto autem ad usque 60 annum, ſeniores eſſe vocitatos, quod tunc primum ſeneſcere corpus incipiat.* 7 ſenectus nihil ſublimius habet, nihil magnificentius auctoritate. 8 ſingularis inſcriptio, *elogium* eſt quævis inſcriptio ſive tabulæ, ſive ſtatuæ, titulus ſepulcralis, epigramma. 9 triennium. 10 Patre tuo, o Scipio. 11 Avo tuo adoptivo. 12 Fabio, cum quo ſe militaſſe jam dixit.

1 vulgo

CAP. XVIII.

ARGUMENTUM.

Senectus honeſta tantum laudari meretur. Senum moroſitas excuſatur.

SED in omni oratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ conſtituta ſit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quodam cum aſſenſu omnium dixi: Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem [1] arripere poſſunt: ſed honeſte acta ſuperior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, [2] deduci, reduci, [3] conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentiſſime obſervantur. Lyſandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere ajunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis. Nusquam enim tantum tribuitur ætati; nusquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum eſt, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conſeſſu locum a ſuis civibus ei nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui, cum legati eſſent, certo in loco conſederant, conſurrexiſſe omnes, & ſenem illum ſeſſum

1 vulgo *afferre*: ſed *arripere* eſt vehementius & in omnibus antiquis libris. 2 nam juvenes deducebant ad curiam aliquem Senatorem, quem exſpectabant, ut domum reducerent. 3 multis de rebus, quas ob ætatem experti ſunt.

4 au-

ſum recepiſſe: quibus cum a cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex iis quendam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in [4] noſtro collegio præclara: ſed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quisque ætate antecedit, ita [5] ſententiæ principatum tenet: neque ſolum honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. Ac ſunt moroſi, & [6] anxii, & [7] iracundi, & [8] difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia ſunt, non ſenectutis. At moroſitas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtæ, ſed quæ probari poſſe videatur. [9] Contemni ſe putant, deſpici, illudi: præterea in [10] fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. Quæ tamen omnia [11] dulciora ſunt & moribus bonis & artibus: idque tum in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt. Quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic ſe res habet. Ut enim non omne vinum, ſic non omnis natura vetuſtate [12] coaceſcit. Severitatem in ſenectute pro-

4 augurum. 5 primus ante alios ſententiam dicit. 6 ſuis diffidunt. 7 ſi quid ceſſatum peccatumve fuerit. 8 duri ad ignoſcendum. 9 ſunt enim ſenes ſuſpicioſi. 10 cujus imbecillitatem animi quoque imbecillitas fere comitatur. 11 mitigantur. 12 non bene ætatem fert.

1 Hinc

probo, ſed eam, ſicut alia, modicam: acerbitatem nullo modo. Avaritia vero ſenilis quid ſibi velit, non intelligo. Poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quam, quo minus vitæ reſtat, eo plus viatici quærere?

CAP. XIX.

ARGUMENTUM.

Miſer ſenex, qui mortem non cogitat, aut metuit. Adoleſcentibus mors etiam impendet. Eorum ætas veri comparatur.

QUARTA reſtat cauſa, quæ maxime angere, atque ſolicitam habere noſtram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certe a ſenectute non poteſt longe abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum: aut etiam optanda, ſi aliquo eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri poteſt. Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? quamquam quis eſt tam ſtultus, quamvis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe [1] ad veſperum eſſe victurum? Quin etiam ætas illa multo plures, quam noſtra, mortis caſus habet: facilius in morbos incidunt adoleſcentes: [2] gravius ægrotant: [3] triſtius curantur: itaque [4] pauci veni-

[1] Illud Varronis: *Neſcis, quid ſerus veſper vehat.* 2 peri[...] difficilius: ob morbi vehementiam, & majori cum [...] ægrotantis, quam domeſticorum. 4 alii: *perpau*[...] [...]ſus mortis plures, morborumque vehementiam.

[...] 5 ili,

veniunt ad ſenectutem. Quod ni ita accideret, melius, & prudentius viveretur. Mens enim, & ratio, & conſilium in [5] ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, [6] nullæ omnino [7] civitates eſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? Senſi ego cum in optimo filio meo, tum in [8] exſpectatis ad ampliſſimam dignitatem [9] fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens, diu ſe victurum; quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. Quid enim ſtultius, quam incerta pro certis habere, falſa pro veris? Senex ne quod ſperet quidem habet. At eſt eo meliore conditione, quam adoleſcens, cum id, quod ille ſperat, hic jam conſecutus eſt. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quamquam, o dii boni! quid eſt in hominis vita diu? Da enim ſupremum tempus: exſpectemus Tarteſſiorum regis ætatem. Fuit enim (ut ſcriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo eſt aliquid extremum. Cum enim id advenit; tunc illud, quod præteriit, effluxit:

5 iis, qui cum naturæ bonitate temperantiam conjunxere. 6 nam adoleſcentes, viribus freti, vim potius, quam jus, ſpectant, invitique ſe legibus adſtringunt. 7 hominum conſociationes. 8 magnam ſpem de ſe præbentibus: pueris etiamnum. 9 Paulli filius, qui adhuc pueri ſunt exſtincti.

10 Sene-

xit: tantum remanet, quod [10] virtute,& recte factis ſis conſecutus. Horæ quidem cedunt,& dies,& menſes, & anni: nec præteritum tempus umquam revertitur, nec quid ſequatur, ſciri poteſt. Quod cuiq; temporis ad vivendum datur, eo debet eſſe contentus. Neque enim hiſtrioni,ut placeat,peragenda eſt fabula, modo, in quocunque fuerit actu, probetur: neque ſapienti usq; ad, PLAUDITE, [11] vivendum. Breve enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteque vivendum. [12] Sin proceſſeris longius; non magis dolendum eſt, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis ſuavitate, æſtatem, auctumnumq; veniſſe. Ver enim tamquam adoleſcentiam ſignificat, oſtenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata ſunt: fructus autem ſenectutis eſt, (ut ſæpe dixi) ante partorum bonorum memoria, & copia. Omnia vero, quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. Quid eſt autem tam ſecundum naturam, quam ſenibus emori? Quod idem contingit adoleſcentibus, adverſante & repugnante natura. Itaque adoleſcentes ſic mihi mori videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: ſenex autem,ſicut ſua ſponte,nulla adhibita vi, conſumtus ignis extinguitur. Et quaſi poma ex arboribus, cruda ſi ſint, vi avelluntur,ſi matura,& cocta, decidunt: ſic vitam adoleſcentibus vis aufert, ſenibus

10 Seneca de brevitate vitæ ſcribit, eum male vixiſſe, qui neſcit bene mori. 11 in aliis eſt: *veniendum.* 12 ſin diutius vixeris.

1 Æta-

nibus maturitas. Quæ mihi quidém tam jucunda eſt, ut quo propius ad mortem accedam, quaſi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione eſſe venturus.

CAP. XX.

ARGUMENTUM.

Senectus animoſa. Mortem multi contempſerunt.

[1] OMNIUM ætatum certus eſt terminus: [2] ſenectutis autem nullus certus eſt terminus: recteque in ea vivitur, quoad munus officii exſequi, & tueri poſſis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animoſior etiam ſenectus ſit, quam adoleſcentia,& fortior. Hoc illud eſt, quod Piſiſtrato tyranno a Solone reſponſum eſt: cum illi quærenti, *Qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret;* reſpondiſſe dicitur, *Senectute.* Sed vivendi finis eſt optimus, cum, integra mente, [3] ceterisque ſenſibus, opus ipſa ſuum eadem,quæ coagmentavit,natura diſſolvit. Ut navem, ut ædificium idem deſtruit facillime, qui conſtruxit: ſic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura diſſolvit. Jam omnis conglutinatio recens ægre, inveterata, facile divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ re-

 li-

1 Ætatum terminos alii aliter conſtituunt. Vide Cenſorinum de die natali cap. 14. 2 Terminus vitæ humanæ longiſſimus 80. annis definitur in Pſalmis, cum quo fatales apud Etruſcos libri,& Plato acStaſeas Peripateticus fere conſentiunt.Multi tamen hunc terminum longe ſunt ſupergreſſi, ut verum ſit, quod Cicero dixit. 3 alii habent, *certisque*, ſed melius, *ceterisque.*

4 ulti-

liquum nec avide appetendum ſenibus, [4] nec ſine cauſa deſerendum ſit. Vetatque [5] Pythagoras injuſſu imperatoris, id eſt Dei, de præſidio & ſtatione vitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat velle ſuam mortem dolore amicorum & lamentis vacare. Vult, credo, ſe eſſe carum ſuis. Sed haud ſcio, an melius Ennius:

Nemo me lacrimis decoret, neque funera fletu
Faxit.

Non cenſet lugendam eſſe mortem, quam immortalitas conſequatur. Jam ſenſus moriendi [6] aliquis eſſe poteſt, iſque ad exiguum tempus, præſertim ſeni. Poſt mortem quidem [7] ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. Sed hoc [8] meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem ut negligamus: ſine qua meditatione, tranquillo eſſe animo nemo poteſt. Moriendum enim certe eſt, & id incertum, an eo ipſo die. Mortem igitur, omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo conſiſtere? De qua non ita longa diſputatione opus eſſe vide-

4 ultimam diem nec metuendam, nec optandam, nec temere arceſſendam eſſe ſapientes omnium ſectarum ſciverunt. 5 a quo, ut alia multa, accepit Plato in Phædone. 6 vulgati: *ſi quis poteſt eſſe, is ad exiguum tempus durat.* Sed *durat* a bonis libris abeſt. 7 quia aut vivit animus, aut moritur cum corpore. Si vivit, optandus eſt ſenſus, quia ad locum proficiſcitur, ubi ævo fruitur ſempiterno: ſi moritur, non eſt miſer, quia non ſentit dolorem poſt mortem. 8 hoc fiet, ſi conſideremus, quid mors ſit, & quod certa mors ſit, tempus vero mortis incertum. Seneca dolet, magnam vitæ partem nihil agentibus, majorem male agentibus, totam aliud agentibus elabi.

9 ex

videtur, cum recorder non ſolum Brutum, qui in liberanda patria eſt interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem curſum equorum incitaverunt; non M. Atilium, qui ad ſupplicium eſt profectus, ut fidem hoſti datam conſervaret, non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus ſuis obſtruere voluerunt; non avum tuum L. Paullum, qui morte ſua luit collegæ in Cannenſi ignominia temeritatem, non M. Marcellum, cujus interitum ne crudeliſſimus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt, ſed legiones noſtras (quod ſcripſi in Originibus) in eum ſæpe locum profectas alacri animo, & erecto, unde ſe numquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adoleſcentes, & ii quidem non ſolum indocti, ſed etiam [9] ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium [10] ſatietas vitæ facit ſatietatem. Sunt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderant adoleſcentes? Sunt & ineuntis adoleſcentiæ: num ea conſtans jam requirit ætas, quæ media dicitur? Sunt etiam ejus ætatis: ne ea quidem a ſenectute quæruntur. Sunt extrema quædam ſtudia ſenectutis. Ergo ut ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic [11] occidunt etiam ſenectutis. Quod cum evenit, ſatietas vitæ tempus maturum mortis affert.

R 6 CAP.

9 ex agris enim in militiam proficiſcebantur. 10 nam ſenes ſapientes rerum plerarumque ſatietas tenet. 11 Solis inſtar.

I vobis,

CAP. XXI.

ARGUMENTUM.

Mortui demum veram vitam vivunt. Animorum immortalitas.

EQUIDEM non video; cur, quid ipſe ſentiam de morte, non audeam [1] vobis dicere. Quod eo melius mihi cernere videor, quod ab ea [2] propius abſum. Ego veſtros patres, P. Scipio, tuque C. Læli, viros clariſſimos, mihique amiciſſimos, vivere arbitror: & eam quidem vitam, quæ eſt ſola vita numeranda. Nam, dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & gravi opere perfungimur. [3] Eſt enim animus cœleſtis [4] ex altiſſimo domicilio depreſſus, & quaſi demerſus in terram; locum divinæ naturæ, æternitatique contrarium. Sed credo, deos immortales ſparſiſſe animos in [5] corpora humana, ut eſſent, qui terras [6] tuerentur, quique cœleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo, atque conſtantia. Nec me ſolum ratio, ac diſputatio impulit, ut ita crederem, ſed nobilitas etiam ſummorum Philoſophorum, & [7] auctoritas. Audiebam Pythagoram Pythagoræosque, incolas pene noſtros, qui eſſent Italici philoſophi quondam nominati, numquam dubitaſſe, quin ex univerſa

1 *vobis*, addunt omnes libri ſcripti. *Vobis*: adoleſcentibus generoſis, liberaliter inſtitutis, præclare de me ſentientibus, quique nihil in malam partem ſitis accepturi. 2 minus diſto. 3 probat ſex argumentis animorum immortalitatem. 4 ex primo orbe, qui continet cæteros, qui ſummus ipſe Deus eſt. 5 ex humo orta. 6 excolerent, gubernarent. 7 inde illud, *ἀυτὸς ἔφα*.

8 dece-

verſa mente divina [8] delibatos animos haberemus Demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates ſupremo vitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is qui eſſet [9] omnium ſapientiſſimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio: [10] cum tanta celeritas animorum ſit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tot ſcientiæ, tot inventa, non poſſe eam naturam, quæ res contineat, eſſe mortalem: cumq; ſemper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia ſe ipſe moveat, nec finem quidem habiturum eſſe motus, quia numquam ſe ipſe ſit relicturus: &, cum ſimplex animi natura eſſet, neque haberet in ſe quidquam admiſtum, diſpar ſui, atque diſſimile, non poſſe eum dividi: quod ſi non poſſit, non poſſe interire: magnoque eſſe argumento, homines ſcire pleraque, ante quam nati ſint, quod jam pueri, cum artes difficiles diſcant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, ſed reminiſci, & recordari. Hæc [11] Plato noſter.

8 deceptos & detractos. 9 hæc vox in vulgatis deeſt, & tamen neceſſaria, ſi modo Græca oraculi verba expreſſit Cicero. 10 argumenta quatuor, ad probandam animorum immortalitatem, ex Platone ſumta. 11 Optime, quia Platonem admirabatur & magni faciebat Cicero. Locum hunc corruptum eſſe, varietas arguit ſcripturæ, quæ in antiquis Codicibus reperitur.

CAP. XXII.

ARGUMENTUM.

Cyri morientis verba. Morti ſomnus ſimilis.

APUD [1] Xenophontem autem moriens Cyrus major, hæc dicit: Nolite arbitrari, o mihi cariſſimi filii, me, cum a vobis diſceſſero, nuſquam, aut nullum fore. Nec enim, dum eram vobiſcum, animum meum videbatis: ſed eum eſſe in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur eſſe creditote, etiamſi nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum poſt mortem [2] honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quo diutius memoriam ſui [3] tuerentur. Mihi quidem numquam perſuaderi potuit, animos, dum in corporibus eſſent mortalibus, vivere; cum exiſſent ex iis, emori: nec vero, tum animum eſſe inſipientem, cum ex inſipienti corpore evaſiſſet: ſed cum omni admiſtione corporis liberatus, purus & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte diſſolvitur, cæterarum rerum perſpicuum eſt, quo quæque diſcedant. Abeunt enim illuc omnia, unde orta ſunt: animus autem ſolus, nec cum adeſt, nec cum diſcedit, apparet. Jam vero videtis, nihil eſſe morti tam ſimile, quam ſomnum. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem ſuam. Multa enim, cum remiſſi & liberi ſunt,

1 Argumenta ſex Xenophontis pro animorum æternitate. 2 ob eorum merita: nec enim diu memoria manet, niſi cauſſa ſit, cur diu maneat. 3 *teneremus* vulgo, ab interpolatoribus profectum;

ſunt, futura proſpiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cum ſe plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, ſi hæc ita ſunt; ſic me colitote, [4] ut deum: ſin una interiturus eſt animus cum corpore; vos tamen deos verentes, qui [5] hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam noſtri pie, inviolateque ſervabitis. Cyrus quidem hæc moriens.

CAP. XXIII.

ARGUMENTUM.

Animorum immortalitas defenditur. Levis Catoni ſenectus eſt, & cur?

NOS (ſi placet) noſtra videamus. Nemo umquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos, Paulum, & Africanum, aut Africani patrem aut patruum, aut multos præſtantes viros, quos enumerari non eſt neceſſe, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent: niſi animo cernerent, [1] poſteritatem ad ſe

ctum, qui elegantiam vocis *tuerentur* non videntur cepiſſe. Nihil tamen Ciceroni frequentius, quam *tueri* pro conſervare. 4 Græca Xenophontis ita habent: τὴν ἐμὴν ψυχὴν καταιδούμενοι ποιεῖτε, ἃ ἐγὼ δέομαι. hoc eſt ad verbum: *& vos animam meam colentes facite, quæ rogo.* nam ſi exſtincti parentis ſtudiis liberi obſequentur, ejusque imperata facient, nonne ejus animum venerabuntur? Niſi forte hic Cicero ita loquutus ſit, ut in Somnio Scipionis: *Deum igitur te ſcito eſſe*, hoc eſt, *immortalem.* 5 mundum hunc univerſum.

1 vulgati: *poſteritatem ad ſe poſſe pertinere.* Quod nonnulli præferunt, quia gentiles ſemper de immortalitate animæ hæſitanter loquantur. Noſtram tamen lectionem pluri-

hac ætate [4] repueriſcam, & in cunis vagiam, valde recuſem. Nec vero velim, quaſi decurſo ſpatio [5] ad carceres a [6] calce revocari. Quid enim habet vita commodi? Quid non potius laboris? Sed habeat ſane: habet certe tamen aut ſatietatem, aut modum: non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & ii docti, ſæpe fecerunt. Neque me vixiſſe pœnitet: quoniam ita vixi, ut non fruſtra me natum exiſtimem, & ex vita ita diſcedo, tamquam ex hoſpitio, non tamquam ex domo: commorandi enim natura [7] diverſorium nobis, non habitandi [8] dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium, cœtumque proficiſcar; cumque ex hac turba, & colluvione diſcedam? Proficiſcar enim non ad eos ſolum viros, de quibus ante dixi: ſed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cujus a me corpus crematum eſt; quod contra decuit ab illo meum: [9] animus vero, non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profecto loca diſceſſit, quo mihi ipſi cernebat eſſe veniendum. Quem ego me-

4 alii, *repueraſcam.* 5 ad principium curriculi & curſus. *Carceres* enim in plurali dicuntur repagula & funes, qui ante equorum pectora ſunt, cum volunt currere. 6 a fine, quantus labor eſſet curſoribus, potiſſimum victori, ſi brabeo adepto & decurſo ſemel ſpatio iterum currere ad idem oporteret. Sic eſt per ſimilitudinem in vita noſtra. 7 cum natura nobis dederit uſuram vitæ, quaſi diverſorium: cur velimus eſſe perpetuum, quod ad tempus datum eſt? Commoramur enim, non habitamus, in diverſoriis. 8 vulgati addunt, *locum*, quod ut gloſſam Langius expunxit. 9 Catonis filii, e vita diſcedentis.

M. TULLII CICERONIS
LÆLIUS,

SIVE
DE AMICITIA DIALOGUS
AD
T. POMPONIUM ATTICUM.

PRÆFATIO
FANNIUS, SCÆVOLA, LÆLIUS.

CAP. I.

ARGUMENTUM.

Præloquium auctoris de occaſione ſcribendi hujus dialogi.

QUINTUS Mucius [1] augur multa narrare de C. Lælio, [2] ſocero ſuo, memoriter, & jucunde ſolebat, nec dubitare illum in [3] omni ſermone appellare [4] ſapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scævolam, ſumta virili toga, ut, quoad [5] poſſem, & [6] liceret, a ſenis latere numquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam breviter, & commode dicta, memoriæ man-

1 Non ſolum augur, ſed etiam Conſul fuit A.V.C. 635. 2 duxerat enim ejus filiam Læliam, quam patris tinctam elegantia fuiſſe Cicero auctor eſt. 3 quotieſcunque mentio ejus incidiſſet. 4 ſapiens Lælius habitus eſt, quod, videns ſe res novas ſine turbatione reip. moliri non poſſe, ab incepto deſtiterit. 5 per mea negotia. 6 per ejus occupationes.

7 fuit

mandabam: fierique ſtudebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad [7] pontificem Scævolam contuli: quem unum noſtræ civitatis & ingenio & juſtitia præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc alias. Nunc redeo ad augurem. Cum ſæpe multa, tum memini, domi in [8] hemicyclio ſedentem, ut ſolebat, cum ego eſſem una & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. Meminiſti enim, [9] Attice, & eo magis, quod P. Sulpicio [10] utebare multum, cum is tribunus plebis capitali odio a Q. Pompejo, qui tum erat conſul, diſſideret, quocum conjunctiſſime & amantiſſime vixerat, quanta hominum eſſet vel [11] admiratio, vel [12] querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Ejus diſputationis ſententias memoriæ mandavi: quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos induxi loquentes: [13] ne, Inquam, &, Inquit, ſæpius interpone-

7 fuit is JCtus, Pontifex Max. & Conſul. A. V. C. 658. 8 ita dicebantur menſæ ſemicirculares aut etiam ſedes ſemirotundæ, plurium ſellarum capaces, in quibus ſolebant ſedere confabulantes, inprimis ſeniores. 9 quæ in vulgatis adduntur, *profecto, ut opinor*, interpolationem ſapiunt. 10 multum fuiſti familiaris. Vide Corn. Nepotem in Attici vita Cap. 2. 11 quod inter eos tantum odii interceſſerat, inter quos putabatur vera amicitia. 12 propter mala, quæ ex illo odio in rempubl. derivabantur. 13 ſumſit hoc, ut alia in hoc exordio, ex Plato-

ponerentur: atq; ut tanquam a præſentibus coram haberi ſermo videretur. Cum enim ſæpe mecum ageres, ut de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate viſa eſt: Itaq; feci non invitus, ut [14] prodeſſem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone majore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem; quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutiſſime ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic, cum accepiſſemus a patribus, maxime memorabilem C. Lælii, & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, idonea mihi Lælii perſona viſa eſt, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet [15] Scævola. Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus, neſcio quo pacto, videtur habere gravitatis. Itaq; ipſe mea legens ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimem. Sed, ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo fere ſenior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, & ſapiens, (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim animum a me parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fan-

Platonis præfatione in Theætetum. 14 nihil enim utilius, quam ea cognoſcere, quæ tum ad inſtituendam, tum ad conſervandam amicitiam pertinent. 15 in vulg. additur, *magiſter meus*, ſcil. in jure civili.

16 tu-

Fannius, [5] & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani: ab iis ſermo oritur: reſpondet Lælius: cujus tota diſputatio eſt de amicitia: quam legens [16] tute ipſe cognoſces.

CAP. II.

ARGUMENTUM.

Africani, Lælii, Catonis laudes.

FAN. [1] Sunt iſta, Læli, nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec [2] clarior. Sed [3] exiſtumare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos; unum te ſapientem, & appellant, & exiſtimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus, L. [4] Atilium apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem: ſed uterque alio quodam modo: Atilius, quia prudens eſſe in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum uſum habebat: multaque ejus & in ſenatu, & in foro vel [5] proviſa prudenter, vel [6] acta conſtanter, vel [7] reſponſa acute ferebantur,

16 *tute ipſe cognoſces.* Hoc recipit Grævius ex optimis Codicibus. Alii aliter, ſed inepte & nullo ſenſu.

1 Vulgo: *ſunt iſta vera.* Sed *vera* eſt gloſſema. Nam verbum, *eſt*, aſſerendi vim habere, nemo Latine doctus ignorat. 2 rebus geſtis illuſtrior. 3 in omnibus hujus Dialogi & Catonis majoris exemplaribus antiquioribus ſcriptum eſt *exiſtumo*, *optumus*, *maxumus*, & alia ejuſmodi: quæ veteres ita enunciaſſe conſtat. Sed Quintiliano teſte, C. Cæſar primus ſcripſit, *optimus*, *maximus*, cujus auctoritatem cæteri ſequuti ſunt. 4 in aliis perperam appellatur *Acilius.* 5 ne vel rei cauſſa caderent, vel reſpubl. aliquid detrimenti caperet. 6 cum invidiæ non cederet, neque periculis ab honeſta ſententia depelleretur. 7 ingenioſe & ad rem propoſitam accommodate.

8 ut

tur, propterea quaſi [8] cognomen jam habebat in ſenectute ſapientis. Te autem alio quodam modo dicunt non ſolum [9] natura, & [10] moribus, verum etiam [11] ſtudio, & doctrina eſſe ſapientem: nec ſicut [12] vulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in [13] tota Græcia neminem. Nam, qui ſeptem appellantur: eos [14] qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientium non habent. Athenis [15] unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum judicatum. [16] Hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, [17] ut omnia tua in te poſita ducas, humanosque caſus [18] virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis [19] Nonis, cum in hor-

---

8 ut ſi quis *Sapiens* diceret, Catonem intelligeret *κατ' ἐξοχήν*. 9 ingenii bonitate. 10 quotidiana vitæ conſuetudine. 11 *Φιλοσοφίᾳ καὶ λόγῳ*. 12 quod calliditatem & oſtentationem pro ſapientia celebret. 13 alii Codices habent: *in reliqua Græcia*, alii aliter. Optime Grævius, quem ſequuti ſumus. Nam quamvis Platoni aliiſque ſæpe Homerus, Sappho, Anacreon, dicantur *σοφοί*, nulli tamen conſenſu totius populi hoc nomen peculiariter fuit datum, uti Lælio apud Romanos, aut nomen Juſti Ariſtidi apud Græcos. 14 Stoici: qui eam ſapientis ideam fingunt, quæ inter homines non reperitur. 15 Socratem. 16 Socraticam. 17 deſpicientiam rerum humanarum ſignificat, ut nihil admireris, præter virtutem; nihil tuum eſſe putes, præter animi bona. 18 ut ſemper animi conſtantiam retineas. 19 Cicero lib. 1. de divinatione ait, Augures Romæ commentandi, atque inter ſe colloquendi cauſſa Nonis quondam congregari ſolitos.

hortos D. Bruti auguris, commentandi cauſa ut aſſolet, veniſſemus, tu non affuiſti: qui diligentiſſime ſemper illum diem, & illud munus ſolitus eſſes obire. SCÆ. Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut eſt a Fannio dictum. Sed ego id reſpondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis cum ſummi viri, tum amantiſſimi morte, ferre moderate: nec potuiſſe non commoveri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ. Quod autem his Nonis in [20] collegio noſtro non affuiſſes, valetudinem cauſæ, non mœſtitiam fuiſſe. LÆL. Recte tu quidem, Scævola, & vere. Nec enim ab iſto officio, quod ſemper [21] uſurpavi, cum valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo caſu arbitror hoc [22] conſtanti homini poſſe contingere, ut ulla intermiſſio fiat officii. Tu autem, Fanni, quod mihi tantum tribui dicis, quantum ego [23] nec agnoſco, [24] nec poſtulo, facis [25] amice. Sed ut mihi videris, non recte judicas de Catone. Aut enim [26] nemo, quod quidem magis credo, [27] aut, ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. Quo modo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? memineram [28] Paulum, videram [29] Gallum: ſed hi

20 ex antiqua formula, quam inſcriptionibus illuſtrat Aldus. 21 obire ſolitus ſum. Nam hoc verbum conſuetudinem ſignificat. 22 juſto & tenaci propoſiti viro. Horatius. 23 tantam in me eſſe ſapientiam. 24 nam arrogans eſſem, ſi plus mihi tribui vellem, quam mererer. 25 qui hoc amori potius des, quam judicium ſequare. 26 ex ſententia Stoicorum. 27 ex communi doctorum judicio. 28 Æmilium, quatuor filiis orbatum. 29 C. Sulpicium Gallum. Hinc eſt, quod alii *Cajum* habeat.

30 Mire

hi [30] in pueris; Cato in perfecto & ſpectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo, ut ais, ſapientiſſimum judicavit. Hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) ſic habetote.

CAP. III.

ARGUMENTUM.

Amicus verus alterius deſiderio movetur. Scipionis elogium.

EGO ſi Scipionis deſiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint ſapientes: ſed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo umquam erit: & ut confirmare poſſum, nemo certe fuit. Sed non egeo medicina: me ipſe conſolor, & maxime illo ſolatio, quod eo errore careo, quo amicorum deceſſu, plerique angi ſolent. Nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto. Mihi accidit, ſi quid accidit, ſuis autem incommodis graviter angi, non amicum, ſed ſe ipſum amantis eſt. Cum illo vero quis neget actum eſſe præclare? niſi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet; quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? Qui ſummam ſpem civium, quam de eo jam puero

30 Mire diſcrepant Codices: ſententia autem plana eſt. Sed hi, inquit, quos commemoravi, Paullus & Gallus, amiſerunt filios prætextatos, & puerorum mortem moderate tulerunt. Cato vero in perfecto viro, & prætore deſignato mortuo moderatus fuit, quod longe majus & laudabilius eſt.

ro habuerant, continuo adoleſcens incredibili virtúte ſuperavit: qui conſulatum petiit numquam, factus eſt conſul bis, primum [1] ante tempus: iterum [2] ſibi ſuo tempore, [3] reipublicæ pene ſero: qui, [4] duabus urbibus everſis, inimiciſſimis huic imperio, non modo præſentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus [5] facillimis, de pietate in [6] matrem, liberalitate in ſorores, benignitate in ſuos, juſtitia in omnes? nota ſunt vobis: Quam autem civitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum eſt. Quid igitur hunc [7] paucorum annorum acceſſio juvare potuiſſet? Senectus enim, quamvis non ſit gravis, ut memini, Catonem, anno antequam mortuus eſt, mecum, & cum Scipione diſſerere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiamnum erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit,

1 bello Punico tertio annum agens XXXVI. Ædilitatem petens ſuo quidem tempore, conſul factus eſt non ſuo. Nam curulem magiſtratum cum ante annum XXXVI. ætatis gerere lege annali non liceret, & gradatim magiſtratus peterentur, eſſetque neceſſe biennium inter ſingulos intercedere; etiamſi tum Ædilis factus eſſet, & triennio poſt Prætor, non poterat ante annum XLII. conſulatum petere. 2 hoc eſt ſine ullo privilegio, interjectis plus XII. annis a prióre conſulatu, nam cautum lege Cornelia erat, ne quis eundem magiſtratum ante annos X. caperet. 3 ortis jam ſeditionibus tribunitiis, quæ remp. pene perdiderunt. 4 Carthagine & Numantia. 5 Papiriam, a patre, ob latentem cauſſam, repudiatam, cui totam hæreditatem, apparatumque Æmiliæ, quæ Scipionis Africani majoris conjux fuerat, donavit. 6 quibus, mortua matre, univerſam illius hæreditatem remiſit. 7 mortuus eſt enim anno ætatis LVI.

8 ſuſpi-

fuit, vel fortuna vel gloria, ut nihil poſſet accedere. Moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit, quo de genere mortis difficile dictu eſt. Quid homines [8] ſuſpicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, lætiſſimoſque viderit, illum diem clariſſimum fuiſſe, quo [9] Senatu dimiſſo, domum reductus ad veſperum eſt a patribus conſcriptis, a populi Romani [10] ſociis, & Latinis, pridie quam exceſſit e vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos videatur [11] deos potius, quam ad inferos perveniſſe. Neque enim aſſentior [12] iis, qui hæc nuper diſſerere cœperunt, cum corporibus ſimul animos interire, atque omnia morte deleri.

CAP. IV.

ARGUMENTUM.

Mortuorum ſtatus. Animorum immortalitas.

PLUS apud me antiquorum auctoritas valet, vel noſtrorum majorum, qui mortuis tam [1] religioſa jura tribuerunt: quod non feciſſent profecto, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui [2] in hac terra fuerunt, magnamque Græciam

8 ſuſpicabantur, veneno ſublatum. 9 ita in optimis libris legitur, antique, pro *ſenatu*. 10 Socii & Latini, veteres dicebant, pro, Socii Latini. 11 *Deos* editi omittunt, ſed MSSti omnes habent. Ita etiam Horatius: *Superis Deorum gratus & imis.* 12 Epicureis. Fortaſſe Cæſarem notat, cujus hoc eſt apud Saluſtium, in oratione de Conjuratis.

1 ut ſepulcra violare nefas eſſet, & ſimilia, quæ tradit Gutherius de jure manium. 2 Italiam intelligit. Pythago-

(quæ nunc quidem deleta eſt, tum florebat) inſtitutis, & præceptis ſuis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt judicatus: qui non tum hoc, tum illud, [3] ut in plerisque, ſed idem dicebat ſemper animos hominum eſſe divinos, iisque, cum e corpore exceſſiſſent, reditum in cœlum patere, optimoque, & juſtiſſimo cuique expeditiſſimum. Quod idem Scipioni videbatur, qui quidem quaſi præſagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adeſſent, & alii plures, tuque etiam Scævola, [4] mecum veniſſes, triduum diſſeruit de republica: cujus diſputationis fuit [5] extremum fere de immortalitate animorum: quæ ſe in quiete [6] per viſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, ut optimi cujusque animus in morte facillime evolet, tamquam e cuſtodia vinculisque corporis; cui cenſemus curſum ad deos faciliorem fuiſſe, quam Scipioni? Quocirca, mœrere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis, quam amici ſit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus ſit animorum, & corporum, nec ullus ſenſus maneat: ut nihil boni eſt in morte, ſic certe

thagoram & Pythagoræos ſignificat. [3] referenda hæc ad Socratem, cujus ironia propria fuit: nec affirmabat quidquam, ſed quaſi dubitans diſputabat. [4] Scævola ſocerum ſuum Lælium, foris repertum, officii cauſa, domum comitatus eſt, ibi loquentem de republ. Scipionem audivit. Lælius enim in eadem domo cum Scipione habitavit. [5] in ſomnio Scipionis, quæ pars fuit extrema libri VI. de Republica. [6] id eſt, per ſomnium: viſus enim eſt Africanus ea narrare nepoti ſuo Scipioni, quæ in ejus ſomnio explicantur.

7 quod

certe nihil mali. Senſu enim amiſſo, fit idem, quaſi natus non eſſet omnino: quem tamen eſſe natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut ſupra dixi) actum optime eſt; mecum autem [7] incommodius: quem fuerat æquius, ut prius introieram, ſic prius exire de vita. Sed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, ut beate vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de republica & de privata fuit: quocum & domus, & militia communis: & id, in quo eſt omnis vis amicitiæ, [8] voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. Itaque non tam iſta me ſapientiæ, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, [9] falſa præſertim; quam quod amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore: idque mihi eo magis eſt cordi, quod ex omnibus ſæculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere ſperare videor, Scipionis & Lælii amicitiam notam poſteritati fore. FAN. Iſtud quidem, Læli, ita neceſſe eſt: ſed, quoniam amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, (ſpero item Scævolæ) ſi, quemadmodum ſoles, de cæteris rebus, cum ex te quæruntur; ſic de amicitia [10] diſpu-

7 quod ejus jucundiſſimæ conſuetudinis fructu careo. 8 Ariſtoteles amicum eſſe dixit unam animam in duobus corporibus habitantem. 9 non delenda hæc ſunt. *falſa præſertim*, contra librorum omnium fidem. Eſt certe Lælianæ modeſtiæ, vivum detrectare *ſapientiæ* famam, ſicut & Pythagoras eam detrectavit.

10 rem

[10] diſputabis, [11] quid ſentias, qualem exiſtimes, [12] quæ præcepta des. SCÆ. Mihi vero pergratum erit. Atque id ipſum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit. Quamobrem utrique noſtrum gratum admodum feceris.

CAP. V.

ARGUMENTUM.

Grave aliquid eſt de amicitia diſputare. Quinam viri boni ſint. Amicitiæ fundamentum benevolentia.

LÆL. Ego vero non gravarer, ſi mihi ipſe confiderem. Nam & præclara viſa res eſt; & ſumus, ut dixit Fannius, otioſi. Sed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? [1] Doctorum eſt iſta conſuetudo, eaque Græcorum, ut iis [2] ponatur, de quo diſputent, quamvis ſubito. [3] Magnum opus eſt, egetque exercitatione non parva. Quamobrem, quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis, cenſeo, petatis, qui iſta profitentur. Ego vos hortari tantum poſſum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel ſecundas, vel adver-

---

10 rem ordine ac methodo certa explicabis, vera confirmando, contraria refutando. 11 quam rationem putes ejus eſſe oportere: ejusmodi perſonæ ad eam ſint idoneæ. 12 quomodo colendam cenſeas & quatenus.

1 Academicorum, quorum patrium & peculiarem hunc morem fuiſſe, alibi Cicero teſtatur. 2 vulgo, *proponatur*. Sed ſimplici magis gaudet Cicero. Tuſc. 1. *Ponere jubebam, de quo quis audire vellet*, &c. Hinc *poſitiones, theſes*. 3 requirit magnum ingenium, multiplicem doctrinam, exquiſitam methodum.

4 pro-

verſas. Sed hoc primum ſentio, niſi [4] in bonis, amicitiam eſſe non poſſe. Neque id ad vivum reſeco, ut [5] illi, qui hæc ſubtilius diſſerunt, fortaſſe vere, ſed ad communem utilitatem parum. Negant enim, quemquam virum bonum eſſe, niſi ſapientem. Sit ita ſane: ſed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. Nos autem ea, quæ ſunt in uſu, vitaque communi, non ea, quæ [6] finguntur aut optantur, ſpectare debemus. Numquam ego dicam, C. Fabricium, Man. Curium, T. Coruncanium, quos ſapientes noſtri majores judicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen, & [7] invidioſum, & [8] obſcurum; concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient: negabunt, id, niſi ſapienti, poſſe concedi; agamus igitur [9] pingui Minerva, ut ajunt. Qui ita ſe gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, [10] integritas, [11] æqualitas, liberalitas; nec ſit in illis ulla [12] cupiditas, vel [13] libido, vel [14] audacia; ſintque magna conſtantia, ut ii fuerunt, quos modo nominavi: hos viros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus; quia ſequantur (quan-

4 pro, *inter bonos*. Græco more. 5 Stoici. 6 docendi & acuendi ſtudii cauſa 7 Pythagoræ, Democriti & aliorum. 8 cujus nulla exempla exſtant. 9 non exquiſitis argumentis, rudius, planius. 10 cum quis ſe corrumpi non ſinit. 11 cum quis æquo jure cum cæteris civibus & amicis vivit, nec ſe ſupra illos, aut leges effert; ſibique in omni vita ſemper ſimilis eſt. 12 avaritia. 13 amores impudici. 14 impetus animi, a rebus injuſtis perpetrandis non abhorrens.

tum homines poſſunt) naturam, optimam bene vivendi ducem. Sic enim mihi perſpicere videor, ita natos eſſe nos, ut inter omnes eſſet ſocietas quædam: major autem,[15] ut quisque proxime accederet. Itaque cives potiores, quam [16] peregrini; & [17] propinqui, quam [18] alieni. Cum his enim amicitiam natura ipſa peperit: ſed ea non ſatis habet firmitatis. Namque hoc præſtat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli poteſt, ex amicitia non poteſt. Sublata enim benevolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maxime poteſt, quod ex infinita ſocietate generis humani, quam conciliavit ipſa natura, ita contracta res eſt, & adducta in anguſtum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur.

CAP. VI.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ definitio & præſtantia.

EST autem amicitia [1] nihil aliud, niſi omnium divinarum, humanarumque rerum cum [2] benevolentia & caritate ſumma conſenſio; qua quidem haud ſcio, an, excepta [3] ſapientia, quidquam melius homini ſit a diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii poten-

15 ut quisque cuique proximus & conjunctiſſimus eſſet. 16 alterius nationis. 17 ex eadem oriundi familia. 18 nulla neceſſitudine naturali conjuncti, non cognati.

1 amicitiæ definitio. 2 mutuo amore. 3 quæ virtutem omnem in ſe complectitur, nec ab ea ſeparari poteſt.

4 Epi-

tentiam, alii honores, multi etiam voluptates. [4] Beluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora caduca, & incerta, poſita non tam in noſtris conſiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute ſummum bonum ponunt, præclare illi quidem: ſed hæc ipſa virtus amicitiam & gignit, & continet: nec ſine virtute amicitia eſſe ullo pacto poteſt. Jam virtutem ex conſuetudine vitæ, ſermonisque noſtri interpretemur: nec eam, ut quidam [6] docti, verborum magnificentia metiamur: viroſque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, [7] Gallos, Scipiones, Philos. His communis vita contenta eſt. Eos autem omittamus, qui omnino nuſquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, *cui poteſt eſſe vita vitalis*, ut ait Ennius, *qui non in amici mutua benevolentia conquieſcat?* Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas ſic loqui, ut tecum? Quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis æque, ac tu ipſe, gauderet? Adverſas vero ferre difficile eſſet ſine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. [8] Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ ſunt ſingulæ, rebus fere ſingulis: divitiæ, ut utare; opes, ut co-

S 5 lare;

4 Epicureorum. 5 inde patet Ciceronem cum iis ſenſiſſe, qui ſtatuebant, amicitiam non eſſe virtutem, ſed ex virtute provenire. 6 Stoicorum imaginariam perfectionem intelligit. 7 C. Sulpicium Gallum, de quo paullo ante. 8 earum utilitas non ita late patet, non habent uſum tam multiplicem, quam amicitia.

9 vetue

lare; honores, ut laudere; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet: quoquo te verteris, præſto eſt, nullo loco excluditur: numquam intempeſtiva, numquam moleſta eſt: itaque [9] non aqua, non igni, ut ajunt, pluribus locis utimur, quam amicitia. Neque ego nunc de [10] vulgari, aut de mediocri, (quæ tamen ipſa & delectat, & prodeſt) ſed de [11] vera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & ſecundas res [12] ſplendidiores facit amicitia, & adverſas patiens, communicansque, leviores.

CAP. VII.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ commoditates.

CUMQUE plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præſtat omnibus, quod [1] bonam ſpem prælucet [2] in poſterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tamquam exem-

9 vetus proverbium: *ignis* ſuperiora, *aqua* inferiora elementa complectitur, unde quidam duo duntaxat conſtituerunt principia rerum. 10 quam ex utilitate tantum & jucunditate metimur. 11 quæ ex mutuo bonorum conſenſu conſtat: cujusque cauſa efficiens eſt mera virtutis admiratio. 12 ut in nuptiarum apparatu.

1 pereleganter dictum, pro eo, quod eſt, ſpem oſtendit, tamquam lucem quandam præferens, translatum ab iis, qui lucem quandam præferunt. 2 non modo præſentibus malis medetur, ſed etiam veluti occidentis Solis rubeſcentes nubes futuram amicorum ſerenitatem pollicetur.

3 hinc

exemplar aliquod intuetur ſui. Quocirca & [3] abſentes adſunt, & [4] egentes abundant, & [5] imbecilles valent, &, quod difficilius dictu eſt, [6] mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, deſiderium proſequitur amicorum. Ex quo illorum [7] beata mors videtur, horum [8] vita laudabilis. Quodſi exemeris ex natura rerum benevolentiæ junctionem: nec domus ulla, nec urbs ſtare poterit: ne [9] agri quidem cultus permanebit. Id ſi minus intelligitur: quanta vis amicitiæ concordiæque ſit, ex diſſenſionibus, atque diſcordiis percipi poteſt. Quæ enim domus tam ſtabilis, quæ tam firma civitas eſt, quæ non odiis, atque diſſidiis funditus poſſit everti? Ex quo, quantum boni ſit in amicitia, judicari poteſt. [10] Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura, totoque mundo conſtarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque, ſi quando aliquod officium exſtitit amici in periculis aut adeundis aut communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? qui cla-

3 hinc illud in *oculis ferre.* Hoc nomine Iſocrates veros amicos a fictis diſtare teſtatur. 4 *amicorum enim omnia communia.* 5 nam amici id præſtant, quod illi ipſi per valetudinem non poſſunt. 6 quia ab amicis ſuperſtitibus honorantur & deſiderantur. 7 quorum felicitas etiam poſt obitum duret. 8 propter conſtantem amicorum culturam, dempta omni ſpe utilitatis. 9 ſine hominum ſtudiis. 10 Empedoclem, cujus verſus affert & explicat Sextus Empiricus adverſus Mathematicos lib. VIII.

11 ares

mores tota [11] cavea nuper in hoſpitis, & amici mei, M. Pacuvii, nova fabula? cum, ignorante rege, uter eorum eſſet Oreſtes, Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, ut pro illo necaretur: Oreſtes autem, ita ut erat, Oreſtem ſe eſſe perſeveraret. Stantes plaudebant in re ficta: [12] Quid arbitramur in vera fuiſſe facturos? [13] Facile indicabat ipſa natura vim ſuam: cum homines, quod facere ipſi [14] non poſſent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia quid ſentirem, [15] potuiſſe dicere. Si qua præterea ſunt, (credo autem eſſe multa) ab iis, ſi videbitur, qui iſta diſputant, quæritote. FAN. Nos autem a te potius: quamquam etiam ab iſtis ſæpe quæſivi, & audivi, non invitus equidem: ſed aliud quoddam expetimus [16] filum orationis tuæ. SCÆ. Tum magis id diceres, Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cum eſt de republica diſputatum, affuiſſes, qualis tum patronus juſtitiæ fuit contra [17] accuratam orationem Phili! FAN. Facile id quidem fuit, juſtitiam, juſtiſſimo viro, defendere. SCÆ. Quid amicitiam? Nonne facile ei, qui ob eam

11 area in theatro. 12 a minori ad majus. 13 ſignificat, naturam conciliatricem eſſe amicitiæ: quæ ſi negligatur, id depravata conſuetudine fieri. 14 propter φιλαυτίαν pravam, & animi imbecillitatem. 15 ita omnes libri veteres, pro quo vulgati: *potiſſime dixiſſe.* Sententia plana eſt: quæ dixi de amicitia, potui dicere ſine illius reprehenſione, tamquam ſenator Romanus. Argute & ſubtiliter de his diſputare Græcorum eſt, qui ſcholas habent, ad quos ſuos ablegat amicos. 16 phraſin, ſive corpus eloquentiæ, nam inventio eſt animæ. Metaphora ſumta a re textoria. 17 ingenioſe cogitatam.

18 gloria

eam ſumma fide, conſtantia juſtitiaque ſervatam, maximam [18] gloriam cepit?

CAP. VIII.
ARGUMENTUM.

Amicitiæ quid proprium ſit.

LÆL. Vim hoc quidem eſt afferre. Quid enim refert, qua me rogatione cogatis? Cogitis certe. [1] Studiis enim generorum, præſertim in re bona, cum difficile eſt, tum ne æquum quidem, obſiſtere. Sæpiſſime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud conſiderandum videri ſolet, num propter [2] imbecillitatem, atque inopiam, deſiderata ſit amicitia, ut in dandis, recipiundisque meritis, quod quisque minus per ſe ipſe poſſet, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet? an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ; ſed antiquior, & pulchrior, & magis a natura ipſa profecta alia cauſa. Amor enim, ex quo amicitia nominata, [3] princeps eſt ad benevolentiam conjungendam. Nam [4] utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitiæ coluntur, & obſervantur cauſa temporis: in amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum, & quidquid in ea eſt, id eſt verum, & voluntarium. Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia, orta amicitia, & applicatio-

18 gloria eſt virtutis umbra, quæ etiam invitos ſequitur.

1 vehementi cupiditati. 2 utilitatem & indigentiam. 3 principatum obtinet in amicitia concilianda. 4 ex quibus vulgus amicitias probat.

5 ut

catione magis animi cum quodam [5] ſenſu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit, etiam in beſtiis quibusdam animadverti poteſt: quæ [6] ex ſe natos ita amant [7] ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum ſenſus appareat. Quod in homine multo eſt evidentius. Primum ex ea caritate, quæ eſt inter natos, & parentes, quæ dirimi niſi [8] deteſtabili ſcelere non poteſt. Deinde, cum ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cujus cum moribus, & natura congruamus; quod in eo quaſi lumen aliquod probitatis & virtutis perſpicere videamur. Nihil eſt enim amabilius [9] virtute; nihil quod magis alliciat ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos numquam vidimus, quodammodo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabricii, M. Curii, cum [10] caritate aliqua benevola memoriam non uſurpet, quos numquam viderit? Quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt Pyrrho & Annibale. Ab altero propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus; alterum, propter crudelitatem ejus, ſemper hæc civitas oderit.

CAP.

5 ut uterque mutuum amorem ſentiat. 6 hoc omnibus animantibus naturæ lex dedit. 7 nam adultos negligunt: quod toto die videmus. 8 perduellionis, majeſtatis. 9 virtus maxime omnium rerum benevolentiam conciliat. 10 ſic diſpoſuerunt voces omnes MSS. pro quibus vulgo: *& benevolentia.*

1 inci-

CAP. IX.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ confirmatio probitas. Quinam amicitiam maxime appetant.

QUOD ſi tanta vis probitatis eſt, ut eam vel in iis, quos [1] numquam vidimus vel, quod majus eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum [1] moveantur, cum eorum, quibuscum uſu conjuncti eſſe poſſunt, virtutem & bonitatem perſpicere videantur? Quamquam confirmatur amor, & beneficio accepto & [2] ſtudio perſpecto, & [3] conſuetudine adjuncta. Quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit benevolentiæ magnitudo, quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit, per quem quisque aſſequatur, quod deſideret; humilem ſane relinquunt & minime generoſum, ut ita dicam, ortum amicitiæ: quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod ſi ita eſſet, ut quisque [4] minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus. Quod longe ſecus eſt. Ut enim quisque ſibi plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute, & ſapientia ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuaque omnia in ſe ipſo poſita judicet: ita in amicitiis expetendis, colendisque maxime excellit. Quid enim Africanus indi-

1 incitentur ad mutuum amorem. 2 bene merendi de nobis. 3 quæ, ſi congruunt ingenia, amicitiam confirmat: ſi diſcrepant, dirimit. 4 virtutis & probitatis: id eſt, quo quisque egentior eſſet, eo etiam aptior foret ad amicitiam.

digiſſen-

indigens mei? minime hercule. At ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille viciſſim, opinione fortaſſe nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. Auxit benevolentiam conſuetudo. Sed quamquam utilitates multæ, & magnæ conſecutæ ſunt, non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligendi profectæ. Ut enim benefici, liberalesque ſumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium fœneramur) ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus: ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed quod omnis ejus fructus in ipſo amore ineſt, expetendam putamus. Ab iis vero, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe [5] diſſentiunt. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, ac divinum, ſuſpicere poſſunt, qui omnes ſuas cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc ſermone removeamus: ipſi autem intelligamus, natura gigni ſenſum diligendi, & benevolentiæ caritatem, facta ſignificatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant ſeſe, & propius admovent, ut & uſu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; [6] ſintque pares in amore, & æquales; propenſioresque ad bene merendum, quam ad repoſcendum. Atque hæc inter eos ſit honeſta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur & erit ejus ortus a natura, quam ab imbecillitate, & gravior & verior. Nam ſi utilitas amicitias

5 diſſentiunt, ſcil. Epicurei. 6 nam omnis amicitia in æqualitate ſita eſt.

7 nam

citias conglutinaret, eadem commutata diſſolveret: ſed quia natura mutari non poteſt, idcirco[7] veræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidem amicitiæ videtis: niſi quid ad hæc forte vultis. FAN. Tu vero perge Læli: pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo jure reſpondeo. SCÆ. Recte tu quidem. Quamobrem audiamus.

CAP. X.

ARGUMENTUM.

Diſſertatio inter Lælium & Scipionem de amicitia.

LÆL. Audite ergo, optimi viri ea, quæ ſæpiſſime inter me, & Scipionem de amicitia diſſerebantur. Quamquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ [1] permanere: nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere ſæpe: vel ut de republica non idem ſentirent. Mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, alias adverſis rebus, alias [2] ætate ingraveſcente. Atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis: quod ſummi puerorum amores ſæpe una cum [3] prætexta ponerentur: ſin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum [4] contentione vel uxo-

7 nam natura pulchri deſiderio capitur.

1 In quibusdam additur, *diem*, in aliis *tempus*, quod indicio eſt, pannum eſſe interpretis male adſutum. 2 qua moroſi plerumque ſenes efficiuntur, ſic autem ad amicitiam non ſunt apti, niſi ad utilem. 3 toga prætexta ad differentiam civilis & puræ, quæ ſumebatur anno XVII. ætatis. 4 Mira Codicum interpretumque diſcrepantia eſt. Grævio placet Lambini & Turnebi correctio, Con-

uxoriæ conditionis, vel [5] commodi alicujus, quod idem adipiſci uterque non poſſet. Quod ſi qui longius in amicitia profecti eſſent, tamen ſæpe labefactati, ſi in [6] honoris contentionem incidiſſent: peſtem enim majorem eſſe nullam in amicitiis, quam in plerisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe in amiciſſimos extitiſſe: magna etiam diſſidia,& plerumque juſta naſci, cum aliquid ab amicis, [7] quod rectum non eſſet, poſtularetur: ut aut [8] libidinis miniſtri, aut [9] adjutores eſſent ad injuriam: quod qui recuſarent, [10] quamvis honeſte id facerent, jus tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab iis, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri, omnia ſe amici cauſa eſſe facturos: eorum [11] querela inveteratas non modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni ſem-

Conditio autem uxoria eſt, in qua res uxoria agitur, ſeu res, quæ ad uxorem ducendam pertinet, & contentio rei uxoriæ eſt, cum duo eandem uxorem poſcunt. Diſtrahuntur enim amicitiæ adoleſcentium interdum, cum eandem vel virginem, vel mulierem uxorem proci petunt. 5 ut poſtea inter Cæpionem & Druſum trib. pl. ex annulo in auctione inimicitiæ cœpere. 6 ut inter Scaurum & Rutilium, inter Pompejum & Cæſarem. 7 quod eſſet contra officium. 8 in prodenda ſuorum, vel violanda aliorum pudicitia. 9 vel ad opprimendos inſontes, vel ad opes & honores, per fas & nefas conſequendos. 10 nam quod injuſte petitur, jure negatur. 11 vulgo ſine ſenſu: *querela inveterata*. Melius, *inveteratas familiaritates*, hoc eſt, longo uſu firmatas & ſtabilitas.

12 in-

ſempiterna. Hæc ita multa, quaſi [12] fata, impendere amicitiis, ut omnia ſubterfugere, non modo ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi videri.

CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Amor in amicitia quantum progredi debeat.

QUAMOBREM id primum videamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num, [1] Viſcellinum, amici regnum appetentem, num Sp. Melium debuerunt juvare? Tiberium quidem Gracchum, rempublicam vexantem, a [2] Q. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. [3] Bloſius Cumanus, hoſpes familiæ veſtræ, Scævola, cum ad me, qui [4] aderam Lænati & [5] Rupilio conſulibus in [6] conſilio, deprecatum veniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quod tanti Ti. Gracchum feciſſet, ut, quidquid ille vellet, ſibi faciendum putaret. Tum ego: Etiamne, ſi te

12 incommoda & calamitates.

1 Sp. Caſſius Viſcellinus poſt tertium conſulatum affectati regni damnatus, de ſaxo Tarpeio datus eſt. 2 Hic fuit Stoicus, in Bruto etiam Ciceroni memoratus. 3 Bloſius, Antipatri, Tharſenſis Philoſophi diſcipulus, elapſus quæſtiones de Tib. Gracchi amicis habitas, ad Ariſtonicum, Pergami regem, fugit. 4 cujus conſilio, præcipue conſules hi utebantur. 5 non, ut vulgo, *Rutilio*, P. Populius Lænas; & Rupilius Conſules fuerunt A.V.C. 621. 6 in quo, quid agendum contra ſocios Tib. Gracchi, deliberatur.

7 Gru-

te in Capitolium faces ferre vellet? nunquam, inquit, voluiſſet id quidem: ſed, [7] ſi voluiſſet? paruiſſem. Videtis, quam nefaria vox! & hercle ita ſevit, vel plus etiam, quam dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, ſed præfuit: nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit: itaque hac amentia; quæſtione nova perterritus in Aſiam profugit; ad hoſtes ſe contulit; [8] pœnas reipublicæ graves, juſtasque perſolvit. Nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſa peccaveris. Nam cum conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit: [9] difficile eſt amicitiam manere, ſi a virtute defeceris. Quod ſi rectum ſtatuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint; vel impetrare ab iis, quidquid velimus: [10] perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res vitii: ſed loquimur de iis amicis, qui ante oculos ſunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt, & eorum quidem maxime, [11] qui ad ſapientiam

---

7 Gruterus merito immiſit interrogationem, ut priora ſint Lælii, ultima Bloſii: hunc enim veriſimile ſit, ultro tale nihil dixiſſe, ſed interrogatione coactum. 8 quia vitam amiſit, & ſeditionis ſupplicium luit, ſibi ipſi mortem conſciſcendo, rebus Ariſtonici profligatis. 9 quia ceſſante cauſa, ceſſat effectus. 10 Canterus mavult legere: *perfecta quidem ſi ſapientia ſimus, nihil habeat res vitii*, quam emendationem probat Grævius, ſed invitis omnibus libris non recepit. 11 qui pravis affectibus nimium indulſerunt, & omnis officii ſummum ſtudium habuerunt: etiamſi alicubi errarent, & laberentur, quod humanum eſt.

12 non

am proxime accedunt. [12] Videmus, Papum Æmilium C. Luſcino familiarem fuiſſe, (ſic a patribus accepimus) [13] bis una conſules, & collegas in cenſura. Tum & cum iis, & inter ſe, conjunctiſſimos fuiſſe, Man. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ proditum eſt. Igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quemquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublicam eſſet. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? ſi contendiſſet, ſcio impetraturum non fuiſſe; cum illi ſanctiſſimi viri fuerint: æque autem nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At vero Ti. Gracchum ſequebantur C. Carbo, C. Cato & [14] minimus tum quidem Cajus frater; [15] nunc idem acerrimus hoſtis.

CAP. XII.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ lex eſt, neque rogare res turpes, neque facere.

HÆC igitur lex in amicitia ſanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis

12 non *vidimus*, quod vulgati præ ſe ferunt. Cicero enim *vidimus* dicit de tempore, in quo vixerunt ſermocinantes, *videmus*, de longe remotis a noſtra ætate temporibus. 13 Q. Æmilius Papus & C. Fabricius Luſcinus Conſules fuerunt A. U. C. 471. iterum 474. poſtea Cenſores una A. 478. 14 Cajus fratrem Tib. Gracchum minime ſequebatur tum, cum occideretur, ideoque in voculas populi incurrebat: ſed nunc idem Cajus eſt acerrimus partium fratris oppugnator. 15 in tribunatu pl. quem gerebat hoc anno, quo dialogus hic a Lælio habitus fingitur.

1 Pri-

piſ enim excuſatio eſt, & minime accipienda, cum in cæteris peccatis, tum ſi quis contra rempublicam ſe amici cauſa feciſſe fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati ſumus, ut nos longe [1] proſpicere oporteat futuros caſus reipublicæ. Deflexit enim jam aliquantulum de [2] ſpatio, curriculoque [3] conſuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus eſt, vel regnavit is quidem paucos menſes. Num quid ſimile populus Romanus audierat, aut [4] viderat? Hunc etiam poſt mortem ſecuti amici, & propinqui, quid in P. Naſicam Scipionem effecerint, ſine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem [5] quoquo modo potuimus, propter [6] recentem pœnam Tib. Gracchi, ſuſtinuimus. De [7] C. Gracchi autem tribunatu, quid [8] exſpectem, non libet [9] augurari. Serpit deinde res, quæ proclivius ad perniciem, cum ſemel cœpit, labitur. Videtis, in [10] tabella jam ante, quanta ſit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem poſt,

1 Prudentis eſt, ex præteritorum memoria, & præſentium conjectura futura colligere & proſpicere. 2 metaphora a ſtadiis, curruumque certamine. 3 exceſſimus quaſi limites honeſtæ diſciplinæ, a majoribus præfinitos. 4 regnavit enim nemo poſt ejectos reges. 5 vulgati perperam, *quem modo poſuimus :* cum notiſſimus eſſet, & etiam tum viveret. 6 ne plebs ex recenti Gracchi interitu illius cæde nimium exaſperaretur. 7 cæſus eſt ab Opimio Coſ. cum ſtatum reip. convellere conaretur. 8 an exitum fraterno ſimilem ſit habiturus: cum acerrimus eſſe cœperit. 9 ſignis quibusdam reip. perniciem videre. 10 *Qui non ſentit auctoritatem omnem optimatium tabellariam legem abſtuliſſe?* Cicero lib. III. de legibus cap. 15. & 16.

11 teme-

poſt, Caſſia. Videre jam videor populum a Senatu disjunctum, multitudiniſque [11] arbitrio res maximas agi: plures enim dicent, [12] quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in ejusmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment, ita ſe alligatos, ut ab amicis [13] magna aliqua re in rempublicam peccantibus non diſcedant. Improbis autem pœna ſtatuenda eſt: nec vero minor iis, qui ſecuti erunt alterum, quam iis, qui ipſi fuerunt impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle? quis potentior? qui cum imperator bello Perſico ſervitute Græciam liberaſſet, propterque invidiam in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre [14] debuit. [15] Fecit idem quod viginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus eſt nemo. Itaque ſibi mortem uterque conſcivit. Quare talis improborum conſenſio non modo excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio vindicanda, ut ne quis ſibi conceſſum putet, amicum, vel bellum patriæ inferentem, ſequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud ſcio, an aliquando futurum ſit. Mihi au-

11 temeritate, non vero judicio, & recta ratione. 12 quibus artibus ſit concilianda plebs, & contra ſenatum incitanda. 13 varietatem codicum optime ſuſtulit hoc loco Grævius. 14 non patriæ caritas injuriæ dolorem ſuperare debet. 15 ad hoſtem ſe contulit.

1 ſine

indigens mei? minime hercule. At ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille viciſſim, opinione fortaſſe nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. Auxit benevolentiam conſuetudo. Sed quamquam utilitates multæ, & magnæ conſecutæ ſunt, non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligendi profectæ. Ut enim benefici, liberalesque ſumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium fœneramur) ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus: ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed quod omnis ejus fructus in ipſo amore ineſt, expetendam putamus. Ab iis vero, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe [5] diſſentiunt. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, ac divinum, ſuſpicere poſſunt, qui omnes ſuas cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc ſermone removeamus: ipſi autem intelligamus, natura gigni ſenſum diligendi, & benevolentiæ caritatem, facta ſignificatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant ſeſe, & propius admovent, ut & uſu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; [6] ſintque pares in amore, & æquales; propenſioresque ad bene merendum, quam ad repoſcendum. Atque hæc inter eos ſit honeſta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur & erit ejus ortus a natura, quam ab imbecillitate, & gravior & verior. Nam ſi utilitas amicitias

5 diſſentiunt, ſcil. Epicurei. 6 nam omnis amicitia in æqualitate ſita eſt.

7 nam

citias conglutinaret, eadem commutata diſſolveret: ſed quia natura mutari non poteſt, idcirco [7] veræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidem amicitiæ videtis: niſi quid ad hæc forte vultis. FAN. Tu vero perge Læli: pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo jure reſpondeo. SCÆ. Recte tu quidem. Quamobrem audiamus.

CAP. X.

ARGUMENTUM.

Diſſertatio inter Lælium & Scipionem de amicitia.

LÆL. Audite ergo, optimi viri ea, quæ ſæpiſſime inter me, & Scipionem de amicitia diſſerebantur. Quamquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ [1] permanere: nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere ſæpe: vel ut de republica non idem ſentirent. Mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, alias adverſis rebus, alias [2] ætate ingraveſcente. Atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis: quod ſummi puerorum amores ſæpe una cum [3] prætexta ponerentur: ſin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum [4] contentione vel uxo-

7 nam natura pulchri deſiderio capitur.

1 in quibusdam additur, *diem*, in aliis *tempus*, quod indicio eſt, pannum eſſe interpretis male adſutum. 2 qua moroſi plerumque ſenes efficiuntur, ſic autem ad amicitiam non ſunt apti, niſi ad utilem. 3 toga prætexta ad differentiam civilis & puræ, quæ ſumebatur anno XVII. ætatis. 4 Mira Codicum interpretumque diſcrepantia eſt. Grævio placet Lambini & Turnebi correctio.

Con-

uxoriæ conditionis, vel [5] commodi alicujus, quod idem adipiſci uterque non poſſet. Quod ſi qui longius in amicitia profecti eſſent, tamen ſæpe labefactati, ſi in [6] honoris contentionem incidiſſent: peſtem enim majorem eſſe nullam in amicitiis, quam in pleriſque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe in amiciſſimos extitiſſe: magna etiam diſſidia,& plerumque juſta naſci, cum aliquid ab amicis, [7] quod rectum non eſſet, poſtularetur: ut aut [8] libidinis miniſtri, aut [9] adjutores eſſent ad injuriam: quod qui recuſarent, [10] quamvis honeſte id facerent, jus tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab iis, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri, omnia ſe amici cauſa eſſe facturos: eorum [11] querela inveteratas non modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni ſem-

Conditio autem uxoria eſt, in qua res uxoria agitur, ſeu res, quæ ad uxorem ducendam pertinet, & contentio rei uxoriæ eſt, cum duo eandem uxorem poſcunt. Diſtrahuntur enim amicitiæ adoleſcentium interdum, cum eandem vel virginem, vel mulierem uxorem proci petunt. 5 ut poſtea inter Cæpionem & Druſum trib. pl. ex annulo in auctione inimicitiæ cœpere. 6 ut inter Scaurum & Rutilium, inter Pompejum & Cæſarem. 7 quod eſſet contra officium. 8 in prodenda ſuorum, vel violanda aliorum pudicitia. 9 vel ad opprimendos inſontes, vel ad opes & honores, per fas & nefas conſequendos. 10 nam quod injuſte petitur, jure negatur. 11 vulgo ſine ſenſu: *querela inveterata*. Melius, *inveteratas familiaritates*, hoc eſt, longo uſu firmatas & ſtabilitas.

12 in-

ſempiterna. Hæc ita multa, quaſi[12] fata, impendere amicitiis, ut omnia ſubterfugere, non modo ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi videri.

CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Amor in amicitia quantum progredi debeat.

QUAMOBREM id primum videamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num,[1] Viſcellinum, amici regnum appetentem, num Sp. Melium debuerunt juvare? Tiberium quidem Gracchum, rempublicam vexantem, a [2] Q. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. [3] Bloſius Cumanus, hoſpes familiæ veſtræ, Scævola, cum ad me, qui [4] aderam Lænati & [5] Rupilio conſulibus in [6] conſilio, deprecatum veniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quod tanti Ti. Gracchum feciſſet, ut, quidquid ille vellet, ſibi faciendum putaret. Tum ego: Etiamne, ſi te

12 incommoda & calamitates.

1 Sp. Caſſius Viſcellinus poſt tertium conſulatum affectati regni damnatus, de ſaxo Tarpeio datus eſt. 2 Hic fuit Stoicus, in Bruto etiam Ciceroni memoratus. 3 Bloſius, Antipatri, Tharſenſis Philoſophi diſcipulus, elapſus quæſtiones de Tib. Gracchi amicis habitas, ad Ariſtonicum, Pergami regem, fugit. 4 cujus conſilio, præcipue conſules hi utebantur. 5 non, ut vulgo, *Rutilio*, P. Popilius Lænas; & Rupilius Conſules fuerunt A. V. C. 621. 6 in quo, quid agendum contra ſocios Tib. Gracchi, deliberatur.

7 Gru-

am proxime accedunt. [12] Videmus, Papum Æmilium C. Luſcino familiarem fuiſſe, (ſic a patribus accepimus) [13] bis una conſules, & collegas in cenſura. Tum & cum iis, & inter ſe, conjunctiſſimos fuiſſe, Man. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ proditum eſt. Igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quemquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublicam eſſet. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? ſi contendiſſet, ſcio impetraturum non fuiſſe; cum illi ſanctiſſimi viri fuerint: æque autem nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At vero Ti. Gracchum ſequebantur C. Carbo, C. Cato & [14] minimus tum quidem Cajus frater, [15] nunc idem acerrimus hoſtis.

CAP. XII.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ lex eſt, neque rogare res turpes, neque facere.

HÆC igitur lex in amicitia ſanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis

12 non *vidimus*, quod vulgati præ ſe ferunt. Cicero enim *vidimus* dicit de tempore, in quo vixerunt ſermocinantes, *videmus*, de longe remotis a noſtra ætate temporibus. 13 Q. Æmilius Papus & C. Fabricius Luſcinus Conſules fuerunt A. U. C. 471. iterum 474. poſtea Cenſores una A. 478. 14 Cajus fratrem Tib. Gracchum minime ſequebatur tum, cum occideretur, ideoque in voculas populi incurrebat: ſed nunc idem Cajus eſt acerrimus partium fratris oppugnator. 15 in tribunatu pl. quem gerebat hoc anno, quo dialogus hic a Lælio habitus fingitur.

I Pri-

pis enim excuſatio eſt, & minime accipienda, cum in cæteris peccatis, tum ſi quis contra rempublicam ſe amici cauſa feciſſe fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati ſumus, ut nos longe [1] proſpicere oporteat futuros caſus reipublicæ. Deflexit enim jam aliquantulum de [2] ſpatio, curriculoque [3] conſuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus eſt, vel regnavit is quidem paucos menſes. Num quid ſimile populus Romanus audierat, aut [4] viderat? Hunc etiam poſt mortem ſecuti amici, & propinqui, quid in P. Naſicam Scipionem effecerint, ſine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem [5] quoquo modo potuimus, propter [6] recentem pœnam Tib. Gracchi, ſuſtinuimus. De [7] C. Gracchi autem tribunatu, quid [8] exſpectem, non libet [9] augurari. Serpit deinde res, quæ proclivius ad perniciem, cum ſemel cœpit, labitur. Videtis, in [10] tabella jam ante, quanta ſit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem poſt,

1 Prudentis eſt, ex præteritorum memoria, & præſentium conjectura futura colligere & proſpicere. 2 metaphora a ſtadiis, curruumque certamine. 3 excellimus quaſi limites honeſtæ diſciplinæ, a majoribus præfinitos. 4 regnavit enim nemo poſt ejectos reges. 5 vulgati perperam, *quem modo poſuimus :* cum notiſſimus eſſet, & etiam tum viveret. 6 ne plebs ex recenti Gracchi interitu illius cæde nimium exaſperaretur. 7 cæſus eſt ab Opimio Coſ. cum ſtatum reip. convellere conaretur. 8 an exitum fraterno ſimilem ſit habiturus: cum acerrimus eſſe cœperit. 9 ſignis quibusdam reip. perniciem videre. 10 *Qui non ſenſit auctoritatem omnem optimatium tabellariam legem abſtuliſſe?* Cicero lib. III. de legibus cap. 15. & 16.

11 teme-

poſt, Caſſia. Videre jam videor populum a Senatu disjunctum, multitudiniſque [11] arbitrio res maximas agi: plures enim dicent, [12] quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in ejusmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment, ita ſe alligatos, ut ab amicis [13] magna aliqua re in rempublicam peccantibus non diſcedant. Improbis autem pœna ſtatuenda eſt: nec vero minor iis, qui ſecuti erunt alterum, quam iis, qui ipſi fuerunt impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle? quis potentior? qui cum imperator bello Perſico ſervitute Græciam liberaſſet, propterque invidiam in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre [14] debuit. [15] Fecit idem quod viginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus eſt nemo. Itaque ſibi mortem uterque conſcivit. Quare talis improborum conſenſio non modo excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio vindicanda, ut ne quis ſibi conceſſum putet, amicum, vel bellum patriæ inferentem, ſequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud ſcio, an aliquando futurum ſit. Mihi au-

11 temeritate, non vero judicio, & recta ratione. 12 quibus artibus ſit concilianda plebs, & contra ſenatum incitanda. 13 varietatem codicum optime ſuſtulit hoc loco Grævius. 14 non patriæ caritas injuriæ dolorem ſuperare debet, 15 ad hoſtem ſe contulit. 1 ſine

autem non minori curæ eſt, qualis reſpublica poſt mortem meam futura ſit, quam qualis hodie ſit.

CAP. XIII.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ prima lex eſt honeſtas. Græcorum quorundam futiles de amicitiis argutiæ.

HÆC igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſa honeſta faciamus: nec exſpectemus quidem, dum rogemur, ſed ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit, [1] conſilium vero dare gaudeamus libere: plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium valeat auctoritas: eaque & adhibeatur ad monendum non modo aperte, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit: & adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor [2] mirabilia quædam. Sed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis [3] argutiis; partim fugiendas eſſe [4] nimias amicitias, ne neceſſe ſit, unum ſollicitum eſſe pro pluribus: ſatis ſuperque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum: [5] alienis nimis implicari, moleſtum eſſe: commodiſſimum eſſe, quam laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cum velis, vel remittas: caput enim eſſe ad beate vivendum

1 ſine offenſa, aut privati incommodi metu. 2 paradoxa Stoicorum, Academicorum, & Epicureorum quædam dogmata. 3 quibus ipſi delectantur & confidunt: ſed quibus plerumque veritas amittitur. 4 quæ cum uno aut pluribus contrahuntur, ut fias quaſi alter ego, & omnia amici bona malaque tua ducas. 5 vulgati addunt, curam; ſed a MSS. abeſt.

6 tran-

dum [6] ſecuritatem: qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere ajunt etiam multo inhumanius, (quem locum breviter perſtrinxi paulo ante) præſidii, adjumentique cauſa, non benevolentiæ, neque caritatis, amicitias eſſe expetendas: itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime, ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quam viri: & inopes, quam opulenti: & calamitoſi, quam ii, qui putentur beati. O præclaram ſapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt: qua a diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem blanda, ſed [7] reapſe multis locis repudianda. Neque enim eſt conſentaneum, ullam honeſtam rem, actionemve, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere aut ſuſceptam deponere. Quod ſi curam fugimus, virtus fugienda eſt, quæ neceſſe eſt, cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas, rebus injuſtis juſtos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem ſi cadit in ſapien-

T tem

6 tranquillitatem animi, quam amici res adverſæ turbent: quo in ſententia videntur fuiſſe Cyrenaici. 7 *reapſe* ex MSS. pro *reipſa* reddidit Langius: verbum vetus, quo uſum eſſe Ciceronem, annotatum eſt a Seneca.

8 aſſi-

tem animi dolor, (qui profecto cadit, niſi ex ejus animo exſtirpatam humanitatem arbitremur) quæ cauſa eſt, cur amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt, [8] motu animi ſublato, non dico [9] inter hominem, & pecudem, ſed inter [10] hominem, & ſaxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim ſunt iſti audiendi, qui [11] virtutem duram, & quaſi ferream eſſe volunt: quæ quidem eſt cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera, atque tractabilis; ut & [12] bonis amici quaſi [13] diffundantur, & incommodis [14] contrahantur. Quamobrem [15] angor iſte, qui pro amico ſæpe capiundus eſt, non tantum valet, ut tollat e vita amicitiam; non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas, & moleſtias afferunt, repudientur.

CAP. XIV.

ARGUMENTUM.

Amicitiam contrahit ſignificatio virtutis, & morum ſimilitudo, non utilitatis reſpectus.

CUM autem contrahat [1] amicitiam, ut ſupra dixi, ſi qua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet, & adjungat: id cum contin-

8 affectibus ſublatis. 9 quæ ſpecie differunt. 10 quæ differunt genere. 11 ut Stoici, qui ſapientem nec miſereri, nec ingemiſcere aliorum malis, nec gaudere bonis volebant. 12 ut homines inter ſe bonis amico ſuo obvenientibus. 13 lætitia quaſi effundantur. 14 mœrore. 15 ægritudo premens, in Tuſculanis.

1 Vulgo additur, *virtus*, ſed in MSS. deeſt.

2 qua-

tingit, amor exoriatur neceſſe eſt. Quid enim tam abſurdum, quam delectari multis [2] inanibus rebus, ut [3] honore, ut [4] gloria, ut ædificio, ut veſtitu, cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel, ut ita dicam, [5] redamare poſſit, non admodum delectari? Nihil eſt enim remuneratione benevolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum, officiorumque jucundius. Quodſi etiam illud addimus, quod recte addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem ullam tam [6] illiciat, & tam [7] attrahat, quam ad amicitiam [8] ſimilitudo; concedatur profecto, verum eſſe, ut bonos boni diligant, [9] adſciſcantque ſibi quaſi propinquitate conjunctos, atque natura. Nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scævola, conſtat, (ut opinor) bonis inter bonos quaſi neceſſariam benevolentiam eſſe: qui eſt amicitiæ fons a natura conſtitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem [10] pertinet. Non eſt enim inhumana virtus, neque [11] immunis, ne-

2 quarum poſſeſſio neque meliorem reddit, neque immaniorem. 3 qui non tamen ejus eſt, cui habetur, quam illius, qui habet alteri. 4 quæ eſt fama de præſtanti alicujus virtute & ſapientia. 5 excuſat verbi novitatem. Nam *redamo* inuſitatum. 6 alii: *alliciat.* ſcil. ſuavitate quadam, & quaſi blanditiis. 7 quadam naturæ vi, cui vel inviti homines parere ſolent: quales ſunt amantes. 8 ingeniorum, morum, ſtudiorum, fortunarum, corporum, nationis, civitatis, &c. 9 eorum conſuetudinem & familiaritatem expetant. 10 extenditur. 11 *immunis* hoc loco non eſt *improbus*, ut plerique hactenus expoſuerunt, ſed *neque immunis* ſignificat, non eſt otioſa, & ſuis tantum commodis intenta, alios non curans; ſed negotioſa eſt & late diffun

neque ſuperba: quæ etiam populos univerſos tueri, eisque optime conſulere ſoleat: quod non faceret profecto, ſi a caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis cauſa fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipſe delectat: tumque illud fit, quod ab amico eſt profectum, jucundum, ſi [12] cum ſtudio eſt profectum: tantumque abeſt, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus & copiis, maximeque virtute præditi, in qua plurimum eſt præſidii, minime alterius indigeant, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi. Atque haud ſcio, anne opus ſit quidem, nihil umquam omnino deeſſe amicis. Ubi enim ſtudia noſtra viguiſſent, ſi numquam conſilio, numquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? Non igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam ſecuta eſt.

CAP. XV.

ARGUMENTUM.

Homines deliciis diffluentes de amicitia diſputare non poſſunt aut debent.

NON ergo erunt homines deliciis [1] diffluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam [2] nec uſu,

diffunditur ad totum populum, quem benevolentia complectitur, & cujus utilitatibus, quia ei bene cupit, invigilat. 12 in vulg. additur, *amore*, ſed in nullo veteri exemplari reperitur.

1 qui nihil unquam incommodi paſſi ſunt: unde fructum aliquem ex amicitia capere potuerint. 2 quia ex animo neque amant quemquam, neque amantur.

3 id

uſu, nec [3] ratione habent cognitam, diſputabunt. Nam quis eſt, proh deûm fidem, atque hominum! qui velit, [4] ut neque diligat quemquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim eſt tyrannorum vita: in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, [5] nulla ſtabilis benevolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper [6] ſuſpecta, atque ſollicita: nullus locus amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem metuit: aut eum, a quo ſe metui putat? Coluntur tamen ſimulatione duntaxat ad tempus. Quodſi forte, ut fit plerumque, ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum exulantem, ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre poſſet. Quamquam miror, [7] illa ſuperbia, & [8] importunitate, [9] ſi quemquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuere: ſic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim ſolum ipſa fortuna cæca eſt, ſed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa eſt. Itaque [10] efferuntur

 illi

3 id eſt, doctrina & inſtitutione. 4 is non eſt dignus qui vivat. 5 nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt. 6 Hinc Dionyſius Siculus barbam ne filiabus quidem tondendam, credere auſus fuit. 7 in aliis editionibus male additur, *in*. 8 a quo nihil æqui poſſet impetrari, nihil præſidii ſperari, niſi ipſi collibitum eſſet. 9 fidum amicum, cum præ ſe omnes deſpiceret, atque injuriis afficeret. 10 exſtirpata ex eorum animis humanitate in feras degenerant, quæ impetu feruntur, non ratione gubernantur.

11 me-

ſti ſimus, quo erga noſmet ipſos: alteram, ut noſtra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentiæ pariter, æqualiterque reſpondeat: tertiam, ut, quanti quisque ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium ſententiarum nulli prorſus aſſentior. Nec enim illa prima vera eſt, ut, quemadmodum in ſe quisque, ſic in amicum ſit animatus. Quam multa enim, quæ noſtra cauſa numquam faceremus, facimus cauſa amicorum? precari ab indigno, ſupplicare; tum acerbius in aliquem invehi inſectarique vehementius: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorum fiunt honeſtiſſime. Multæque res ſunt, in quibus de ſuis commodis viri boni multa [3] detrahunt, [4] detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipſi, fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officiis, ac voluntatibus. Hoc quidem eſt, nimis exigue, & exiliter [5] ad calculos vocare amicitiam, ut par ſit ratio acceptorum, & datorum. Ditior mihi, & affluentior videtur eſſe vera amicitia, nec obſervare ſtricte, ne plus reddat, quam acceperit. Neque enim verendum eſt, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior eſt, aut ſpes amplificandæ fortunæ fractior. Non eſt igitur amici, talem eſſe in

 eum,

3 ultro concedant amicis ea, quæ ad ipſos potius pertinent. 4 ab iis, qui partes amicorum ſunt propenſiores. 5 rationem inire & æſtimare. 6 ex-

neceſſe erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. Quin etiam, ſi minus felices in deligendo fuiſſemus; ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat.

CAP. XVII.

ARGUMENTUM.

Quem fines illi uſum præſtent.

HIS igitur finibus utendum arbitror, ut, cum [1] emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, [2] conſiliorum, voluntatum ſine ulla exceptione communitas; ut etiam ſi qua fortuna acciderit, ut minus juſtæ amicorum voluntates adjuvandæ ſint, in quibus eorum aut [3] caput agatur, aut fama, [4] declinandum ſit de via, modo ne ſumma turpitudo ſequatur. Eſt enim, quatenus amicitiæ dari venia poſſit. Nec vero [5] negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas

1 ab iis vitiis alieni, quæ amicitiæ adverſantur. 2 ut conferant conſilia inter ſe: & ut idem velint, atque idem nolint. 3 non, ut vulgo, *de capite, de fama.* Nam *caput, fama agitur,* ſignificat, caput, fortunas, honorem in diſcrimen eſſe adducta. Sed de *capite &c. agi* eſt conſultari, aut ſermonem haberi. 4 a ſummo jure nonnihil recedendum. 5 propter amicum; non eſt infamia ſuſcipienda, quam hominum odium ſequitur: nam ſic plus tibi noceres, quam amico prodeſſes.

6 quam

das exiſtimare oportet [6] benivolentiam civium: quam [7] blanditiis & aſſentationibus colligere, turpe eſt. Virtus, quam ſequitur caritas, minime repudianda eſt. Sed ſæpe (etenim redeo ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de amicitia, querebatur, quod omnibus in rebus homines diligentiores eſſent; ut, capras & oves quot quiſque haberet, dicere poſſet: amicos quot haberet, non poſſet dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes eſſe: nec habere [8] quaſi ſigna quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles & conſtantes eligendi: cujus generis eſt [9] magna penuria: & judicare difficile eſt [10] ſane niſi expertum: experiendum autem eſt in ipſa amicitia: ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi poteſtatem. Eſt igitur prudentis, ſuſtinere, ut currum, ſic impetum benivolentiæ: quo utamur [11] quaſi [12] equis tentatis, ſic amicitiis, aliqua parte [13] periclitatis moribus amico-

6 quam beneficiis conciliari ait lib. II. de Officiis, vel ſaltem benefica voluntate. 7 quibus populares populi auram captabant. 8 Virgilius generoſi pecoris ſigna enumerat. 9 ergo non temere fidendum. 10 caſtigantis hoc eſt ut lib. III. de Legibus. *nihil habui; ſane non multum.* 11 ſed admodum caute. 12 vulgo: *equis temperatis*, quod corruptum eſt ex vitioſa ſcriptura: *equis temptatis*. Tentamus autem equum, id eſt, ad curſum & alia ſummittimus, ut periclitemur, ſi curſu valet, ſi ſeſſorem patitur, & alia ejusmodi, quibus cognitis eo vel utamur vel ipſum repudiemus. Eadem translatione hoc in argumento Theognides utitur, a quo Cicero ſine dubio hauſit. 13 probatis, periculo facto.

corum. Quidam ſæpe in parva pecunia perſpiciuntur, quam ſint leves. Quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoſcuntur in magna. Si vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ, ſordidum exiſtiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ non anteponent? ut, cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera jus amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam etiamſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, [14] obſcuratum iri ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus, reque publica verſantur. Ubi enim iſtum invenias, qui honorem amici anteponat ſuo? Quid? (hæc ut omittam) quam graves, quam difficiles pleriſque videntur calamitatum ſocietates? ad quas, non eſt [15] facile inventu, qui deſcendat. Quamquam Ennius recte,

Amicus certus in re [16] incerta cernitur?

tamen hæc duo levitatis, & infirmitatis pleroſque

 con-

facto. 14 putant, culpam neglectæ amicitiæ honores, magiſtratus, potentiam obſcuratura eſſe & infamiam illam extinctura, quia res magna ſit, propter quam amicitiam negligi non haberi indecorum. 15 *facile* ſine accentu: *inventu* eſt ſupinum, eundem caſum regens, quem verbum, unde oritur. 16 veteres libri fere habent, *in re certa*. Nam rebus medio loco ſtantibus, & donec ſpes eſt etiam meliores fore, nemo non vult amicus videri: lapſis afflictis, qui ex animo amicus ſit; cernitur.

17 ſuis.

ſuaviſſima. Verumque illud eſt, quod dicitur, MULTOS MODIOS SALIS SIMUL EDENDOS ESSE, [3] ut amicitiæ munus expletum ſit. [4] Novitates autem, ſi ſpem afferunt, ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ: vetuſtas tamen ſuo loco conſervanda eſt: maxima eſt enim vis vetuſtatis, & conſuetudinis. Atqui in ipſo equo, cujus modo mentionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſuevit, libentius utatur, quàm intractato, & novo. Nec modo in hoc, quod eſt animal, ſed in iis etiam, quæ ſunt inanimata, conſuetudo valet; cum locis etiam ipſis montuoſis delectemur, & ſylveſtribus, in quibus diutius commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, [5] ſuperiorem parem eſſe inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam ſunt: qualis erat Scipionis in noſtro, ut ita dicam, grege. Numquam ſe ille Philo, numquam [6] Rupilio, numquam Mummio antepoſuit, numquam inferioris ordinis amicis. [7] Quinctum vero Maximum, fratrem, egregium virum, omnino ſibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tamquam ſuperiorem colebat; ſuos-

3 ut amicitia perficiatur, certoque conſtet, neque de fide mutua dubitetur. 4 amicitiarum: novæ amicitiæ; novi amici. 5 nulla poteſt eſſe amicitia ſine æqualitate quadam. 6 amici quidem Læli & Rupilius & Rutilius fuere: quorum nominum ſimilitudo peperit errorem, ut in pleriſque *Rutilius* legeretur. Sed Rupilius fuit æqualis; Rutilius adoleſcens. 7 ejuſdem Paulli filium, ſed a Q. Fabio Max. adoptatum.

8 *poſſe*

ſuoſque omnes per ſe eſſe [8] ampliores volebat. Quod faciendum,imitandumque eſt omnibus: ut,ſi quam præſtantiam virtutis, ingenii, fortunæ conſecuti ſunt, impertiant eam ſuis communicentque cum proximis: ut ſi parentibus nati ſint humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori ſint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter [9] ignorationem ſtirpis,& generis, in famulatu fuerint, cum cogniti ſunt, & aut [10] deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in paſtores, quos patres multos annos eſſe [11] duxerunt. Quod quidem eſt multo profecto magis in veris patribus,certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omniſque præſtantiæ, tum maxime capitur, cum in proximum quemque confertur.

CAP. XX.

ARGUMENTUM.

Inæqualitas amicorum lites ſuſcitat.

UT igitur ii, qui ſunt in amicitiæ, conjunctionisque neceſſitudine ſuperiores,exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic [1] inferiores non dolere, ſe a ſuis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate ſu-

8 *poſſe* quidam inſerunt. Rectius abeſt, ex Tulliana loquendi conſuetudine. 9 vulgo: *ignorantiam*. Sed *ignorationem* ex Nonio repoſuimus. 10 ut Telephus, Ægyſthus,Romulus & Remus &c. 11 ita loquuntur, cum contra atque eſt, rem arbitrantur.

1 hoc enim eſt invidorum, qui alienis rebus marceſcunt opimis. 2 que-

ſuperari. Quorum plerique aut [2] queruntur ſemper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, ſi habere ſe putant, quod officioſe & amice, & cum cura & labore aliquo ſuo factum queant dicere. Odioſum ſane genus hominum officia exprobrantium: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt; non commemorare, qui contulit. Quamobrem, ut ii, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in amicitia; ſic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt, cum ipſi ſe contemni putant: quod non fere contingit, niſi iis, [3] qui etiam contemnendos ſe arbitrantur: qui hac opinione non modo verbis, ſed etiam opere levandi ſunt. Tantum autem cuique tribuendum, primum, quantum ipſe efficere poſſis, deinde etiam [4] quantum ille, quem diligas, atque adjuves, ſuſtinere. Non enim tu poſſis, quantumvis licet excellas, omnes tuos ad honores ampliſſimos [5] perducere; ut Scipio P. Rupilium potuit conſulem efficere, fratrem [6] ejus Lucium non potuit. Quod ſi etiam poſſis quidvis deferre ad alterum; videndum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam, confirmatiſque & ingeniis, & ætatibus, judicandæ ſunt, nec, ſi qui ineunte ætate venandi aut pilæ

2 queruli autem homines amicitiæ idonei non ſunt. 3 nihil arroganter de ſe ſentientes. 4 nam ſi in indignum confertur honor, dignorum movetur indignatio. 5 proprium verbum de iis, qui ad honores extolluntur: pro quo vulgo male dicitur: *promovere ad honores*. 6 pro, ſuum.

7 qui

pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio præditos dilexerunt. Iſto enim modo nutrices, & pædagogi jure vetuſtatis plurimum benevolentiæ poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed [7] alio quodam modo. [8] Aliter [9] amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. Diſpares enim mores diſparia ſtudia ſequuntur: quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias. Nec ob aliam cauſam ullam boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi quod tanta eſt inter eos, quanta maxima poteſt eſſe, morum ſtudiorumque diſtantia. Recte etiam præcipi poteſt in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia, (quod perſæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam [10] Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuum impedientem, audire voluiſſet. Et ſæpe incidunt magnæ res, ut diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quod [11] deſiderium non facile ferat, is & infirmus eſt, mollisque natura, & ob eam ipſam cauſam in amicitia [12] parum juſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, & quid

7 qui multo minore culpa negligantur, quam veteres amici. 8 alii addunt, *diligendi*, alii, *amandi*, alii, *colendi*: ut facile appareat, omnia eſſe gloſſemata. 9 ſi vetuſtatis ratio potius habeatur, quam morum. 10 hoc omnes de Achille narrant. Itaque vel errat per memoriam Cicero, vel, quod potius credo, de induſtria Lælio, ut illa ætate, Græcanicarum fabularum ignorationem concedit. 11 abſentiam. 12 quod plus delectationi ſuæ tribuit, quam aut utilitati, aut officio amici.

1 val-

& quid poſtules ab amico, & quid patiare a te impetrari.

CAP. XXI.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ nonnunquam dimittendæ.

EST etiam quaſi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam neceſſaria. Jam enim a ſapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur. Erumpunt ſæpe vitia amicorum cum in ipſos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione uſus [1] luendæ, & (ut Catonem dicere audivi) diſſuendæ magis, quam diſcindendæ: niſi quædam admodum intolerabilis injuria exarſerit, ut neque rectum, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, ut non ſtatim alienatio, disjunctioque facienda ſit. Sin autem morum, aut ſtudiorum [2] commutatio quædam (ut fieri ſolet,) facta erit, aut in reipubl. partibus diſſenſio interceſſerit: (loquor enim, ut paulo ante dixi, non de ſapientium, ſed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non ſolum amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videantur. Nihil enim eſt turpius, quam cum eo bellum gerere, quocum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeji [3] meo nomine ſe removerat (ut ſcitis) Scipio: propter

1 vulgo, *elevandæ*, id eſt, minuendæ & extenuandæ. 2 non tanta, neque tanti momenti, ut odium mereatur. 3 mei gratia. Cum eſſet enim Q. Pompejus Scipioni perfamiliaris, eique promiſiſſet pro Lælio conſulatus candidato prenſaturum, pro ſe ipſe pren-

pter diſſenſionem autem, quæ erat in republica, alienatus eſt a collega [4] noſtro Metello. Utrumque egit [5] graviter, auctoritate, & offenſione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera eſt, ne qua amicorum [6] diſcidia fiant: ſin tale aliquid evenerit, ut exſtinctæ potius amicitiæ, quam oppreſſæ eſſe videantur. Cavendum vero, ne etiam in graves inimicitias convertant ſe amicitiæ: ex quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur: quæ tamen ſi [7] tolerabilia erunt, ferenda ſunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus eſt, ut is in culpa ſit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum una cautio eſt, atque una proviſio, ut ne nimis cito diligere [8] incipiant, neve [9] non dignos. Digni autem ſunt amicitia, quibus in ipſis ineſt cauſa, cur diligantur. Rarum genus, (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quam reperire, quod ſit omni ex parte [10] in ſuo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quid-

prenſavit. Id Scipionem ægre habuit, ut eſt ſimile veri. 4 in augaratu. 5 ratione in conſilium adhibita. 6 vulgo: *diſſidia*, ſed *diſcidium* eſt a *diſcindo*, ut *exſcidium* ab *exſcindo*. 7 ita Grævius: vulgatam, *tolerabiles*, *ferendæ*, æque ferri poſſe judicans. 8 male *incipiamus*, pro *incipiant*, Critici hic ſuppoſuerant. Eſt enim loquutio illa Ciceroni & antiquis omnibus admodum uſitata, ut in tertia plurali nomen omittant, cùm de univerſitate loquantur. 9 *non dignus*, *non idoneus*, ſemper in ſcriptis libris Ciceronis. *Indignus*, in *idoneus* neſcio ſi unquam. 10 hæc non ſunt delenda. Eſt enim diverſarum rerum perfectio, Propterea dixit eleganter, in *ſuo genere*: ut ſingularia omnia notaret ac diſtingueret.

11 nec

quidquam bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit; & amicos tamquam pecudes, eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos: ita pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per ſe, & propter ſe expetenda. [11] Nec ipſi ſibi exemplo ſunt, hæc vis amicitiæ qualis, & quanta ſit. Ipſe enim ſe quiſque diligit, non ut aliquam a ſe ipſe mercedem exigat caritatis ſuæ, ſed quod per ſe ſibi quiſque carus eſt. Quod niſi idem in amicitiam transferatur, verus amicus numquam reperietur. [12] Eſt enim is quidem tamquam alter idem. Quod ſi hoc apparet in beſtiis, volucribus, natantibus, agreſtibus, cicuribus, feris primum ut ſe ipſæ diligant; id enim pariter cum omni animante naſcitur; deinde, ut requirant, atque appetant, ad quas ſe applicent, ejusdem generis animantes; idque faciunt, cum deſiderio, & quadam ſimilitudine amoris humani: quanto id magis in homine ſit [13] natura, qui & ſe ipſe diligit, & alterum anquirit, [14] cujus animum ita cum ſuo miſceat, ut efficiat pene unum ex duobus.

CAP.

11 nec ipſi ſe intuentes & conſiderantes vident; quæ ſit vera amicitia. Nemo enim ſe amat propter utilitatem, ſed per ſe ipſum. 12 variatio in MSS. occurrens hoc modo optime componitur. 13 non opinione, non ex inopia, aut neceſſitate, aut ſpe commodorum. 14 quocum conſilia communicat.

I Vti-

CAP. XXII.

ARGUMENTUM.

Quid ab amico jure poſſit requiri?

SED plerique [1] perverſe, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: [2] quæque ipſi non tribuunt amicis, hæc ab iis deſiderant. Par eſt autem, primum, ipſum eſſe virum bonum: tum, alterum ſimilem ſui quærere. Equidem in talibus ea, quam jam dudum tractamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt; cum homines benevolentia conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus cæteri ſerviunt, imperabunt; deinde æquitate, juſtitiaque gaudebunt: omniaque alter pro altero ſuſcipiet: neque quidquam umquam, niſi honeſtum, & rectum, alter ab altero poſtulabit: neque ſolum [3] colent ſe inter ſe, ac diligent, ſed etiam verebuntur. Nam *maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam:* itaque in iis perniciofus eſt error, qui exiſtimant, libidinum, peccatorúmque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix a natura data eſt, non vitiorum comes: ut, quoniam ſolitaria non poſſet virtus ad ea, quæ ſumma ſunt, pervenire, conjuncta & conſociata cum altera perveniret: quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt; eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus, beatiſſimusq; co-

1 vitium in amicitia. 2 Hoc inprimis fit, cum amicitia colitur utilitatis cauſſa. 3 elegans loquutio, qua & alibi Cicero utitur. 4 fidem

comitatus. Hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum hæc adſint, beata vita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. Quod cum optimum, maximumque ſit, ſi id volumus adipiſci, virtuti opera danda eſt: ſine qua neq; amicitiam, neque ullam rem expetendam conſequi poſſumus. Ea vero neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe denique erraſſe ſentiunt, cum eos gravis aliquis caſus [4] experiri cogit. Quocirca, (dicendum eſt enim ſæpius) cum judicaveris, diligere oportet; non, cum dilexeris, judicare. Sed, cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & deligendis, & colendis. Præpoſteris enim utimur conſiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel uſu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio curſu amicitias, exorta aliqua offenſione, dirumpimus.

CAP. XXIII.

ARGUMENTUM.

Amicitiæ uſus per omnia hominum genera ſe diffundit.

QUO etiam magis vituperanda eſt rei [1] maxime neceſſariæ tanta incuria. Una eſt enim amicitia in rebus humanis, de cujus [2] utilitate omnes uno

4 fidem eorum, quos ſibi amicos eſſe falſo putabant, tum enim deſtituentur ab iis, quos virtus non conjunxit.

1 quidam fruſtra inſerunt, *rei tam maxime neceſſariæ*; nam collatio deeſt. 2 non fine: nam alii aliud ſtatuunt.

3 quia

uno ore conſentiunt. Quamquam a multis ipſa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque oſtentatio eſſe dicitur; multi divitias deſpiciunt, quos parvo contentos tenuis victus, cultusque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil eſſe levius exiſtiment? itemque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti ſunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem ſentiunt, & ii, qui ad rempublicam ſe contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur: & ii, qui ſuum negotium gerunt [3] otioſi: poſtremo ii, qui ſe totos tradiderunt voluptatibus, ſine amicitia vitam eſſe nullam ſentiunt, ſi modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim neſcio quo modo per omnium vitas amicitia, nec ullam ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui. Quin etiam, ſi quis ea aſperitate eſt & immanitate naturæ, congreſſus ut hominum fugiat, atque oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio quem accepimus; tamen is pati non poſſit, ut non [4] anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis ſuæ. Atque hoc maxime judicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in ſolitudine uſpiam collocaret, atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natu-

3 quia republica ſe removerunt. 4 vulgo, *acquirat*. Contra latine loquendi conſuetudinem. Omnino igitur legendum *anquirat*. Quod vulgo minus tritum vocabulum ubique fere a librariis & ſciolis mutatum eſt in *acquirat*.

5 Pytha-

natura deſiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino adipiſcendi poteſtatem eriperet: quis tam eſſet ferreus, qui etiam vitam ferre poſſet? cuique non auferret fructum voluptatum omnium ſolitudo? Verum igitur illud eſt, quod a Tarentino [5] Archyta, ut opinor, dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audivi, [6] ab aliis ſenibus auditum: Si quis in cœlum aſcendiſſet, naturamque mundi, & pulchritudinem ſiderum perſpexiſſet, inſuavem illam admirationem ei fore, quæ jucundiſſima fuiſſet, ſi aliquem, cui narraret, habuiſſet. Sic natura ſolitarium nihil amat, ſemperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur: quod in amiciſſimo quoque dulciſſimum eſt.

CAP. XXIV.

ARGUMENTUM.

Multiplex uſus amicitiæ.

SED cum tot [1] ſignis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, ac deſideret: obſurdeſcimus tamen neſcio quo modo; nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. **Eſt enim varius, & multiplex uſus amicitiæ; multæque cauſæ ſuſpicionum offenſionumque dantur, quas tum evitare, tum [2] elevare, tum ferre [3] ſapientis eſt. Una illa ſublevanda [4] offenſio**

5 Pythagorico. 6 Æqualis enim Platonis Archyta fuit.

1 argumentis evidentibus. 2 minuere, extenuare. 3 juxta naturæ præſcriptum viventis. 4 illa offenſio, quæ neceſſario ſuſcipienda eſt in amicitia, cum liberius monendi & objurgandi ſunt amici, qui monitiones tamen ferre non poſſunt, ſed iis offenduntur.

5 non

ſenſio eſt, ut & [5] veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici ſæpe ſunt, & objurgandi, & hæc [6] accipienda amice, cum benevole fiunt. Sed neſcio quomodo verum eſt, quod in Andria familiaris meus [7] dicit:

Obſequium amicos, veritas odium parit.

Moleſta veritas, ſi quidem ex ea naſcitur odium, quod eſt venenum amicitiæ: ſed obſequium multo moleſtius, quod peccatis indulgens, [8] præcipitem amicum ferri ſinit. Maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia eſt: primúm, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumelia careat: in obſequio autem (quoniam [9] Terentiano verbo lubenter utimur) comitas adſit: aſſentatio vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modo amico, ſed ne libero quidem digna eſt. Aliter enim cum [10] tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clauſæ ſunt, ab amico vera audire nequeat, hujus ſalus deſperanda eſt. Scitum

U eſt

5 non *utilitas*, ut in vulgatis. Nam ſine veritate, ut in ſequenti capite oſtendit, *amicitia nomen valere non poteſt*, quia ſimulatio eſt peſtis amicitiæ veræ. 6 ab eo, qui monetur & objurgatur. 7 quidam addunt: *Terentius*. Is enim Lælio adeo familiaris fuit, ut ab hoc ſcriptæ putentur, quæ illius nomine comœdiæ circumferuntur. 8 in periculum agi. 9 vide Quinctilianum lib. VIII. Inſtit. Orat. Cap. 3. & inprimis Joach. Camerarium in notis ad primam Tuſculanam, qui Tulliam adverſus Donatum defendit. 10 cujus aures non ſunt radendæ mordaci vero, ut Satyricus ait.

11 val-

eſt enim illud Catonis, ut multa. Melius de quibusdam acerbos inimicos mereri quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum ſæpe dicere, hos numquam. Atque illud abſurdum eſt, quod ii, qui monentur, eam moleſtiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. Peccaſſe enim ſe, non anguntur: objurgari, moleſte ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, [11] correctione gaudere.

CAP. XXV.

ARGUMENTUM.

Quid proprium ſit veræ amicitiæ.

UT igitur & monere, & moneri proprium eſt veræ amicitiæ: & alterum libere facere, non aſpere: alterum patienter accipere, non repugnanter: ſic habendum eſt, nullam in amicitiis peſtem eſſe majorem, quam adulationem, blanditias, aſſentationem. Quamvis enim multis nominibus eſt hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, [1] ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem: cum autem omnium rerum ſimulatio eſt vitioſa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime. Delet enim veritatem, ſine qua nomen amicitiæ valere

re

11 vulgati: *objurgatione*, non recte. Objurgari ſe nemo gaudet, ſi nihil aliud inſit: at hoc modo corrigi, & errantem quaſi in ſemitam reduci, gaudere debet.

1 alii malunt: *ad voluptatem*. Sed præferenda noſtra lectio, ut patet ex iis, quæ non longe poſt ſequuntur; *qui ad alterius non modo ſenſum* &c.

2 Græ-

re non poteſt. Nam cum amicitiæ vis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, ſi nec in uno quidem unus animus erit, idemque ſemper; ſed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam [2] devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modo ſenſum, ac voluntatem, ſed etiam vultum, atque nutum convertitur?

Negat quis? nego. ait? aio. poſtremo imperavi egomet mihi,
Omnia aſſentari,

ut ait idem [3] Terentius; Sed ille ſub Gnathonis perſona, quod amici genus adhibere, omnino levitatis eſt. Multi autem Gnathonum ſimiles cum ſint, [4] loco, fortuna, fama ſuperiores: horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad vanitatem acceſſit auctoritas. Secerni autem blandus amicus a vero, & internoſci tam poteſt, adhibita diligentia, quam omnia fucata, & ſimulata a ſinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen judicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt, aſſentatorem, & levem civem, & inter conſtantem, ſeverum, & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius [5] nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis pleb. reficiendis? diſſuaſimus nos. Sed nihil de me. De Scipione dicam libentius. Quanta illi, dii immortales! fuit gravitas?

2 Grævius mavult, *tenerum*. 3 Eunuchi Act. III. Sc. 2. 4 natalibus, genere, dignitate. 5 vulgo male additur *conſul*; nam tribunus plebis erat.

quanta in oratione majeſtas? ut facile ducem pop. Rom. non [6] comitem, diceres. Sed affuiſtis: & eſt in manibus oratio. Itaque lex popularis ſuffragiis populi repudiata eſt. Atque (ut ad me redeam) meminiſtis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino coſſ. quam popularis lex [7] de ſacerdotiis C. Licinii Craſſi videbatur? Cooptatio enim collegiorum [8] ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum inſtituit in forum [9] verſus agere cum populo. Tamen illius [10] vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id actum eſt prætore me, quinquennio ante, quam conſul ſum factus. Itaque [11] rei veritate magis, quam ſumma auctoritate, cauſa illa defenſa eſt.

CAP.

6 quid *comes* hoc loco ſit, difficile eſt dicere. 7 cum ante ſacerdotes omnes a ſuis collegiis cooptarentur, lege Licinia ad Populi jus hoc beneficii transferebatur. Sed ea lex Lælio diſſuadente antiquata eſt. 8 poteſtas eos creandi in comitiis populo committebatur. 9 non *verſibus*, ut vulgati habent, quia verſibus prius actum eſt cum populo, quam proſa oratione. Sed *forum verſus*. Tributis enim & Curiatis comitiis, qui cum populo agebant, honoris ergo ad Senatum & Comitium verſus faciem convertere, ſpectareque conſueverant. At Craſſus Trib. plebis, ut popularis, ad forum & populum verſus conſtitit, eoque modo plebem audire volentem a Curia avertit, & e Comitio in forum vel ſeptem jugera forenſia duxit. 10 plauſibilem, popularem, quæ laudetur in vulgus. 11 juſtitia cauſæ magis quam auctoritate virorum ſummorum ac in republ. valde potentium, qui illam cauſſam agebant, vicimus.

1 hæc

CAP. XXVI.

ARGUMENTUM.

Amicitia veritate perpenditur, & aſſentationem rejicit.

QUOD ſi in ſcena, [1] id eſt in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet, (ſi modo id patefactum, & illuſtratum eſt; quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? In qua niſi (ut dicitur) apertum pectus videas tuumque oſtendas, [3] nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut amari, cum id, quam vere fiat, ignores. Quamquam iſta aſſentatio, [2] quamvis [3] pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime, qui [4] ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet. [5] Omnino eſt amans ſui virtus; optime enim ſe ipſa novit, quamque amabilis ſit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, ſed virtutis opinione. Virtute enim ipſa non tam multi præditi eſſe, quam videri volunt. Hos delectat aſſentatio: his fictus ad ipſorum voluntatem ſermo cum adhibetur; orationem illam vanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur hæc amicitia, cum

 alter

1 hæc pro Gloſſemate habent plerique, ſed libris omnibus invitis nihil audent immutare. 2 quanquam iſta aſſentatio valde ſit pernicioſa. 3 nam judicium corrumpit. 4 qui eſt valde Φίλαυτος & ſe & ſua omnia miratur & amat nimis. 5 vide Ariſtotelem IX. ad Nicomachum cap. 4.

6 Eu-

alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. Nec paraſitorum in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur, niſi eſſent milites glorioſi.

[6] *Magnas vero agere gratias Thais mihi?*

Satis erat reſpondere, *Magnas: ingentes*, inquit. Semper auget aſſentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum. Quamobrem, quamvis blanda iſta vanitas apud eos valeat, qui ipſi illam allectant, & invitant: tamen etiam graviores, conſtantioresque admonendi ſunt, ut [7] animadvertant, ne callida aſſentatione capiantur: aperte enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors: callidus ille, & occultus ne ſe [8] inſinuet, ſtudioſe cavendum eſt. Nec enim facillime agnoſcitur, quippe qui etiam adverſando ſæpe aſſentetur & litigare ſe ſimulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique ſe patiatur, ut is, qui illuſus ſit, plus [9] vidiſſe videatur. Quid autem turpius quam illud? Quod ne accidat, magis cavendum eſt: ut in [10] Epiclero:

Hodie me ante omnes [11] comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque [12] luſeris lautiſſime.

Hæc

6 Eunuchi Act. III. Sc. 1. 7 ſic ſæpe mutant recentiores, quod in veteribus eſt *animum adverto*. 8 irrepat in ſinum penetraliaque amicitiæ. 9 Vulgo, *viciſſe!* ſed *vidiſſe* præſtat ex Cic. Lib. VII. Epiſt. *& vidiſſe mihi multum videris* &c. 10 *Epiclerus* Cæcilii fuit comœdia, teſte Priſciano: Cæciliiq; hos verſus eſſe ait Cic. in Catone. 11 quales in Comœdiis introduci ſolent, pilæ ſervorum, a quibus plerumq; illis os ſublinitur. 12 alii malunt; *unxeris*; ut utrumque verbum translatum ſit a piſcibus, qui cum in craticula aſſantur,

Hæc enim etiam in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improvidorum, & credulorum ſenum.

CAP. XXVII.

ARGUMENTUM.

Virtus conciliat amicitias & conſervat.

SED neſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id eſt ſapientium, (de hac dico ſapientia, quæ videtur in hominem cadere poſſe) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipſa concludamus aliquando. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni & Tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conſervat. In ea eſt enim convenientia rerum, in ea conſtantia: quæ cum ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum,& idem aſpexit, agnovitque in alio, ad id ſe admovet, viciſſimque accipit illud, quod in altero eſt. Ex quo eorum exardeſcit ſive amor, ſive amicitia. Utrumque enim dictum eſt ab amando: amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæſita: quæ tamen ipſa effloreſcit ex amicitia, etiamſi tu eam minus ſecutus ſis. Hac nos adoleſcentes benevolentia ſenes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, [1] P. Naſicam, [2] Ti. Gracchum, Scipionis noſtri

tur, verſantur & unguntur: Sic ſenes Comici exagitantur lepidiſſime.

1 P. Cornelium Scipionem Naſicam, qui vir optimus eſt dictus, & eſt JCtus, de quo Pomponius & Cic. Ejus filius fuit P. Cornelius Scipio Naſica, bis conſul; ob ſapientiam *corculum* dictus: qui ſæpe cum a veteribus, tum recentibus confunduntur. 2 Gracchorum patrem.

3 Pluri-

noſtri ſocerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus, ut in veſtra, ut in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adoleſcentis, P. Rutilii, & [3] A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata eſt vitæ naturæque noſtræ, ut [4] alia ætas oriatur: maxime quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis, quibuscum tamquam e carceribus emiſſus ſis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæque ſunt, ſemper aliqui anquirendi ſunt, quos diligamus, & a quibus diligamur. Caritate enim, benevolentiaque ſublata, omnis eſt e vita ſublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam eſt ſubito ereptus, vivit tamen ſemperque vivet. Virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non eſt: nec mihi ſoli verſatur [5] ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. Nemo umquam animo, aut ſpe majora [6] ſuſci-

3 Plurimum variant Codd. MSS. in hoc nomine, nos cum Langlo facimus. 4 natura ſuppeditat nobis. Unde ſemper amicos parare poſſimus ex quacunque ætate: cum veteres ſæpe morte eripiantur, ut cum iis ad eundem vitæ exitum pervenire nequeamus. 5 præſens. Nam cara ob oculos verſantur.

6 cona-

[6] ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atq; imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſum comparare. [7] In hac mihi de republica conſenſus, in hac rerum privatarum conſilium, in eadem requies plena oblectationis fuit. [8] Numquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audivi ex eo ipſe, quod nollem. Una domus erat, idem victus, iſque communis: neque ſolum militia, ſed etiam peregrinationes ruſticationesque communes. Nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque diſcendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne [9] otioſum tempus contrivimus. Quarum rerum recordatio, & memoria, ſi una cum illo occidiſſet; deſiderium conjunctiſſimi atque amantiſſimi ferre [10] nullo modo poſſem: ſed nec illa extincta ſunt, aluntur que potius, & augentur cogitatione, & memoria; & ſi plane illis orbatus eſſem; magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium. Diutius enim jam in hoc deſiderio eſſe non poſſum: omnia autem brevia, tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſint. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, ſine qua amicitia eſſe non poteſt, ut, ea excepta, nihil amicitia præſtabilius putetis.

6 conabitur. 7 perfectæ amicitiæ deſcriptio. 8 hoc veri amici eſt. 9 a reip. negotiis. 10 quando illa cum ipſo mihi prorſus eſſent erepta.

eſt enim illud Catonis, ut multa. Melius de quibusdam acerbos inimicos mereri quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum ſæpe dicere, hos numquam. Atque illud abſurdum eſt, quod ii, qui monentur, eam moleſtiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. Peccaſſe enim ſe, non anguntur: objurgari, moleſte ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, [11] correctione gaudere.

CAP. XXV.

ARGUMENTUM.

Quid proprium ſit veræ amicitiæ.

UT igitur & monere, & moneri proprium eſt veræ amicitiæ: & alterum libere facere, non aſpere: alterum patienter accipere, non repugnanter: ſic habendum eſt, nullam in amicitiis peſtem eſſe majorem, quam adulationem, blanditias, aſſentationem. Quamvis enim multis nominibus eſt hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, [1] ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem: cum autem omnium rerum ſimulatio eſt vitioſa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime. Delet enim veritatem, ſine qua nomen amicitiæ valere

11 vulgati: *objurgatione*, non recte. Objurgari ſe nemo gaudet, ſi nihil aliud inſit: at hoc modo corrigi, & errantem quaſi in ſemitam reduci, gaudere debet.

1 alii malunt: *ad voluptatem*. Sed præferenda noſtra lectio, ut patet ex iis, quæ non longe poſt ſequuntur; *qui ad alterius non modo ſenſum* &c.

2 Græ-

re non poteſt. Nam cum amicitiæ vis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, ſi nec in uno quidem unus animus erit, idemque ſemper; ſed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam [2] devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modo ſenſum, ac voluntatem, ſed etiam vultum, atque nutum convertitur?

Negat quis? nego. ait? aio. poſtremo imperavi egomet mihi,
Omnia aſſentari,

ut ait idem [3] Terentius; Sed ille ſub Gnathonis perſona, quod amici genus adhibere, omnino levitatis eſt. Multi autem Gnathonum ſimiles cum ſint, [4] loco, fortuna, fama ſuperiores: horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad vanitatem acceſſit auctoritas. Secerni autem blandus amicus a vero, & internoſci tam poteſt, adhibita diligentia, quam omnia fucata, & ſimulata a ſinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen judicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt, aſſentatorem, & levem civem, & inter conſtantem, ſeverum, & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius [5] nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis pleb. reficiendis? diſſuaſimus nos. Sed nihil de me. De Scipione dicam libentius. Quanta illi, dii immortales! fuit gravitas?

 quan-

2 Grævius mavult, *tenerum*. 3 Eunuchi Act. III. Sc. 2. 4 natalibus, genere, dignitate. 5 vulgo male additur *conſul*; nam tribunus plebis erat.

6 quid

quanta in oratione majeſtas? ut facile ducem pop. Rom. non [6] comitem; diceres. Sed affuiſtis: & eſt in manibus oratio. Itaque lex popularis ſuffragiis populi repudiata eſt. Atque (ut ad me redeam) meminiſtis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino coſſ. quam popularis lex [7] de ſacerdotiis C. Licinii Craſſi videbatur? Cooptatio enim collegiorum [8] ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum inſtituit in forum [9] verſus agere cum populo. Tamen illius [10] vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id actum eſt prætore me, quinquennio ante, quam conſul ſum factus. Itaque [11] rei veritate magis, quam ſumma auctoritate, cauſa illa defenſa eſt.

CAP.

6 quid *comes* hoc loco ſit, difficile eſt dicere. 7 cum ante ſacerdotes omnes a ſuis collegiis cooptarentur, lege Licinia ad Populi jus hoc beneficii transferebatur. Sed ea lex Lælio diſſuadente antiquata eſt. 8 poteſtas eos creandi in comitiis populo committebatur. 9 non *verſibus*, ut vulgati habent, quia verſibus prius actum eſt cum populo, quam proſa oratione. Sed *forum verſus*. Tributis enim & Curiatis comitiis, qui cum populo agebant, honoris ergo ad Senatum & Comitium verſus faciem convertere, ſpectareque conſueverant. At Craſſus Trib. plebis, ut popularis, ad forum & populum verſus conſtitit, eoque modo plebem audire volentem a Curia avertit, & e Comitio in forum vel ſeptem jugera forenſia duxit. 10 plauſibilem, popularem, quæ laudetur in vulgus. 11 juſtitia cauſæ magis quam auctoritate virorum ſummorum ac in republ. valde potentium, qui illam cauſſam agebant, vicimus.

I. hæc

CAP. XXVI.

ARGUMENTUM.

Amicitia veritate perpenditur, & aſſentationem rejicit.

QUOD ſi in ſcena, [1] id eſt in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet, (ſi modo id patefactum, & illuſtratum eſt; quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? In qua niſi (ut dicitur) apertum pectus videas tuumque oſtendas, [3] nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut amari, cum id, quam vere fiat, ignores. Quamquam iſta aſſentatio, [2] quamvis [3] pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime, qui [4] ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet. [5] Omnino eſt amans ſui virtus; optime enim ſe ipſa novit, quamque amabilis ſit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, ſed virtutis opinione. Virtute enim ipſa non tam multi præditi eſſe, quam videri volunt. Hos delectat aſſentatio: his fictus ad ipſorum voluntatem ſermo cum adhibetur; orationem illam vanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur hæc amicitia, cum

 alter

1 hæc pro Gloſſemate habent plerique, ſed libris omnibus invitis nihil audent immutare. 2 quanquam iſta aſſentatio valde ſit pernicioſa. 3 nam judicium corrumpit. 4 qui eſt valde Φίλαυτος & ſe & ſua omnia miratur & amat nimis. 5 vide Ariſtotelem IX. ad Nicomachum cap. 4.

6 Eu-

alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. Nec paraſitorum in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur, niſi eſſent milites glorioſi.

[6] *Magnas vero agere gratias Thais mihi?* Satis erat reſpondere, *Magnas: ingentes*, inquit. Semper auget aſſentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum. Quamobrem, quamvis blanda iſta vanitas apud eos valeat, qui ipſi illam allectant, & invitant: tamen etiam graviores, conſtantioresque admonendi ſunt, ut [7] animadvertant, ne callida aſſentatione capiantur: aperte enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors: callidus ille, & occultus ne ſe [8] inſinuet, ſtudioſe cavendum eſt. Nec enim facillime agnoſcitur, quippe qui etiam adverſando ſæpe aſſentetur & litigare ſe ſimulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique ſe patiatur, ut is, qui illuſus ſit, plus [9] vidiſſe videatur. Quid autem turpius quam illud? Quod ne accidat, magis cavendum eſt: ut in [10] Epiclero:

Hodie me ante omnes [11] comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque [12] luſeris lautiſſime.

Hæc

6 Eunuchi Act. III. Sc. 1. 7 ſic ſæpe mutant recentiores, quod in veteribus eſt *animum adverto*. 8 irrepat in ſinum penetraliaque amicitiæ. 9 Vulgo, *viciſſe!* ſed *vidiſſe* præſtat ex Cic. Lib. VII. Epiſt. *& vidiſſe mihi multum videris* &c. 10 *Epiclerus* Cæcilii fuit comœdia, teſte Priſciano: Cæciliiq; hos verſus eſſe ait Cic. in Catone. 11 quales in Comœdiis introduci ſolent, pilæ ſervorum, a quibus plerumq; illis os ſublinitur. 12 alii malunt; *unxeris*; ut utrumque verbum translatum ſit a piſcibus, qui cum in craticula aſſantur,

Hæc enim etiam in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improvidorum, & credulorum ſenum.

CAP. XXVII.
ARGUMENTUM.

Virtus conciliat amicitias & conſervat.

SED neſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id eſt ſapientium, (de hac dico ſapientia, quæ videtur in hominem cadere poſſe) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipſa concludamus aliquando. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni & Tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conſervat. In ea eſt enim convenientia rerum, in ea conſtantia: quæ cum ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum,& idem aſpexit, agnovitque in alio, ad id ſe admovet, viciſſimque accipit illud, quod in altero eſt. Ex quo eorum exardeſcit ſive amor, ſive amicitia. Utrumque enim dictum eſt ab amando: amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæſita: quæ tamen ipſa effloreſcit ex amicitia, etiamſi tu eam minus ſecutus ſis. Hac nos adoleſcentes benevolentia ſenes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, [1] P. Naſicam, [2] Ti. Gracchum, Scipionis noſtri

tur, verſantur & unguntur: Sic ſenes Comici exagitantur lepidiſſime.

1 P. Cornelium Scipionem Naſicam, qui vir optimus eſt dictus, & eſt JCtus, de quo Pomponius & Cic. Ejus filius fuit P. Cornelius Scipio Naſica, bis conſul; ob ſapientiam *corculum* dictus: qui ſæpe cum a veteribus, tum recentibus confunduntur. 2 Gracchorum patrem. 3 Pluri-

noſtri ſocerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus, ut in veſtra, ut in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adoleſcentis, P. Rutilii, & [3] A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata eſt vitæ naturæque noſtræ, ut [4] alia ætas oriatur: maxime quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis, quibuscum tamquam e carceribus emiſſus ſis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæque ſunt, ſemper aliqui anquirendi ſunt, quos diligamus, & a quibus diligamur. Caritate enim, benevolentiaque ſublata, omnis eſt e vita ſublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam eſt ſubito ereptus, vivit tamen ſemperque vivet. Virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non eſt: nec mihi ſoli verſatur [5] ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. Nemo umquam animo, aut ſpe majora [6] ſuſci-

3 Plurimum variant Codd. MSS. In hoc nomine, nos cum Langlo facimus. 4 natura ſuppeditat nobis. Unde ſemper amicos parare poſſimus ex quacunque ætate: cum veteres ſæpe morte eripiantur, ut cum iis ad eundem vitæ exitum pervenire nequeamus. 5 præſens. Nam cara ob oculos verſantur.

6 conſ-

[6] ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atq; imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſum comparare. [7] In hac mihi de republica conſenſus, in hac rerum privatarum conſilium, in eadem requies plena oblectationis fuit. [8] Numquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audivi ex eo ipſe, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque ſolum militia, ſed etiam peregrinationes ruſticationesque communes. Nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque diſcendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne [9] otioſum tempus contrivimus. Quarum rerum recordatio, & memoria, ſi una cum illo occidiſſet; deſiderium conjunctiſſimi atque amantiſſimi ferre [10] nullo modo poſſem: ſed nec illa extincta ſunt, aluntурque potius, & augentur cogitatione, & memoria; & ſi plane illis orbatus eſſem; magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium. Diutius enim jam in hoc deſiderio eſſe non poſſum: omnia autem brevia, tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſint. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, ſine qua amicitia eſſe non poteſt, ut, ea excepta, nihil amicitia præſtabilius putetis.

6 conabitur. 7 perfectæ amicitiæ deſcriptio. 8 hoc veri amici eſt. 9 a reip. negotiis. 10 quando illa cum ipſo mihi prorſus eſſent erepta.

M. TULLII CICERONIS [1] PARADOXA, AD [2] M. BRUTUM.

CAP. I.

ANIMADVERTI, Brute, ſæpe [3] Catonem, avunculum tuum, cum in Senatu ſententiam diceret, locos graves ex philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi, & publico: ſed dicendo conſequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo [4] majus eſt illi, quam aut tibi aut nobis: quia nos ea [5] philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ [6] non multum diſcrepant ab opinione populari. Cato autem, perfectus, (mea ſententia) Stoicus: & ea ſentit, quæ non ſane probantur in vulgus; & in ea [7] eſt hæreſi, quæ [8] nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum: minutis interrogatiunculis, quaſi [9] punctis, [10] quod propoſuit, [11] effi-

1 Acad. quæſt. 4. vocat *admirabilia.* 2 cujus vitam Plutarchus litteris mandavit. 3 Uticenſem, Serviliæ, Bruti matris, fratrem. 4 gravius, difficilius. 5 Academica & Peripatetica. 6 e.gr. Peripatetici & Academici corporis & fortunæ bona eſſe dicunt. Stoici negant, quicquam eſſe bonum præter virtutem. 7 ſecta Philoſophorum, Stoicorum. 8 Stoicos eloquentiæ non dediſſe operam ſcribit Quintilianus. 9 rebus breviſſimis. Metaphora a Geometris, qui puncta *σημεῖα* dicunt, partes, ex quibus lineæ conficiuntur minutiſſimæ. 10 propoſitionem.

11 quod

[11] efficit. Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo [12] fiat probabile; nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tamquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriæ, Stoice ſolet, [13] oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego vero illa ipſa, quæ vix in gymnaſiis, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia ſunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipſis etiam *παράδοξα* appellantur. Tentare volui, poſſentne proferri in lucem, id eſt, in forum & ita dici, ut probarentur: an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio. Eoque ſcripſi libentius, quod mihi iſta *παράδοξα* quæ appellant, maxime videntur eſſe [14] Socratica longeque veriſſima. Accipis igitur hoc parvum opuſculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud [15] majorum vigiliarum munus in tuo

11 quod vult perſuadere & aliis probare, id conſequitur illis minutis interrogatiunculis. 12 veriſimile videatur. 13 quidam addunt, *nullis*: ſed plerique delent; quibus favet vocula *duntaxat*, quæ præcedit, quæ notat ſaltem, minimum. *Cato enim duntaxat de magnitudine animi*, hoc eſt, ſi non de cæteris, de magnitudine animi ſaltem dicere ſolebat, adhibitis ornamentis oratoriis. Nam Catoni artem dicendi tribuit Tullius in Bruto Cap. 17. 14 nam auctore Cicerone lib. IV. Academ. cap. 44. *ſunt Socratica pleraque mirabilia Stoicorum, quæ παράδοξα nominantur.* 15 de Finibus, & de natura Deorum.

nomine apparuit. Et deguſtabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti conſuevi, cum ea, quæ dicuntur in ſcholis [16] θετικὰ, ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in [17] acceptum ut referas, nihil poſtulo. Non eſt enim, ut in arce poni poſſit, quaſi illa [18] Minerva Phidiæ: ſed tamen, ut ex eadem officina exiiſſe videatur.

PARADOXON I.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν.

Quod honeſtum ſit, id ſolum bonum eſſe.

CAP. II.

VEREOR, ne cui veſtrum ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu deprompta hæc videatur oratio: dicam tamen, quod ſentio, & dicam brevius, quam res tanta dici [2] poſcit. [3] Numquam ego hercule neque [4] pecunias [5] iſtorum, neque [6] tecta magnifica, neque [7] opes, neque [8] imperia, neque eas, quibus maxime adſtricti ſunt, voluptates, in bonis rebus aut expetendis eſſe duxi: quippe cum viderem, rebus his

9 cir-

---

16 vide Quintilianum lib. X. c. 5. 17 tantulum eſt, ut acceptum ferre non debeat. 18 ex ære, nam aliam non ita laudatam fecerat ex ebore.

1 Græcis utitur inſcriptionibus, quod declamationum themata ſint hæc, a Græcis ſumpta. 2 vulgati *poſſit*, ſed *poſcit* efficacius. 3 vulgo, *nunquam me Hercule ego.* Sed *nunquam ego Hercule* Ciceronianis numeris aptius reſtituit Grævius. 4 M. Craſſi. 5 cum contemtu dictum. 6 L. Luculli. 7. 8 Cn. Pompeji.

9 id

[9] circumfluentibus, ea tamen deſiderare [10] maxime, quibus abundarent. Neque enim expletur umquam nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neque ſolum ea, qui habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorum hominum, majorum noſtrorum, ſæpe requiro prudentiam: qui hæc [11] imbecilla, & commutabilia [12] pecuniæ membra, verbo BONA putaverunt appellanda, cum re, ac factis longe aliter judicaviſſent. Poteſtne bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe non bonus? Atqui iſta omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem, licet irrideat, ſi quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego umquam bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus, aut ſupellectilem amiſerit. Neque non ſæpe laudabo ſapientem illum, Biantem, ut opinor, qui [13] numeratur in ſeptem: cujus cum patriam

U 7 [14] Prie-

9 id eſt, in magna rerum iſtarum copia. 10 ſcil. *iſtos, ἀπὸ κοινοῦ* referendum ex præcedentibus, quod cum non intelligerent correctores, intruſere *homines*. Mirum autem, quam in his Paradoxis graſſati ſint ſcioli & interpolatores, quos centones undique aſſuerint, quia terebantur plurimorum manibus, qui pro captu ingenii & doctrinæ multa immutarunt, multa adjecerunt, quæ ipſis videbantur deſiderari. 11 incertas iſtas poſſeſſiones rerum corporalium: quas fortunæ debemus, quæque facile ut fortuna mutari poſſunt. 12 hoc nomine omnia intelliguntur, quæ in bonis ſunt, præcipue corporalia, quorum multa ſunt membra. 13 æſtimatur. Vulgo male *enumeratur*, quod in hoc ſenſu non invenies apud alium bonæ notæ ætatisque ſcriptorem.

14 Io-

Digitized by Google

te oculos unumquemque regum. Vultis [5] a Romulo? Vultis poſt liberam civitatem ab iis ipſis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus aſcendit in cœlum? Iisne, quæ iſti bona appellant? an rebus geſtis, atque virtutibus? Quid? a Numa Pompilio, minusne gratas diis immortalibus [6] capedines, ac fictiles urnulas fuiſſe, quam [7] filicatas aliorum pateras, arbitramur? Omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Superbum. [8] Brutum ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda; ſi quis item reliquos ejusdem conſilii ſocios, quid ſpectaverint, quid ſecuti ſint: num quis exiſtet, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium fortis, & magni viri, quidquam aliud propoſitum fuiſſe videatur? Quæ res ad necem Porſennæ [9] C. Mucium impulit, ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ vis [10] Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? Quæ patrem Decium, qui filium [11] devoravit, atque immiſit in armatas hoſtium copias? Quid continentia C. Fabricii? quid tenuitas victus Man. Curii ſequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginienſium adventum corporibus ſuis intercludendum putave-

5 vulgo, *incipiam*. Quod optimi codices non habent. *Vultis a Romulo?* ſcil. exemplum. 6 vaſa anſata lignea aut fictilia, quibus Numa & alii olim, in ſacris utebantur. 7 a filice herba, cujus imago in poculis & pateris cælari ſolita fuit. 8 Lucium, non Marcum. vid. Valer. Max. lib. V. 9 vulgo *Q. Mucium*, ſed invitis MSS. melioribus, & Livio atque Plutarcho. 10 in aliis additur: *Horatium*, 11 ita veteres libri. Vulgo, *devovit*.

12 Magna

verunt? Quid Africanus major? Quid minor? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles alii? Nam domeſticis exemplis abundamus. [12] Cogitaſſe quidquam putamus in vita ſibi expetendum, niſi quod laudabile, & præclarum eſſe videretur.

CAP. IV.

VENIANT igitur irriſores hujus orationis, ac ſententiæ, & jam vel ipſi judicent, utrum ſe horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthiis operis abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe malint. [1] Atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, [2] facile adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, [3] voluptatem eſſe ſummum bonum: quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non hominum. Tu cum tibi ſive Deus, ſive mater (ut ita dicam) rerum omnium, natura, dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque divinius: ſic te ipſe abjicies, atque proſternes, ut nihil inter te, & [4] quadrupedem aliquam putes intereſſe? Quidquam bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, meliorem facit? Ut enim

12 Magna hic eſt codicum editionumque differentia. Grævius ſequitur editionem optimam Langii.

1 ex ære Corinthio, poſt ipſam Corinthum a L. Mummio everſam. 2 i. e. ſunt nonnulli, qui facile credont hæc bona non eſſe. 3 quod ſenſerat Epicurus. 4 voluptas homini, cum brutis communis eſt.

5 alii,

enim quiſque eſt maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque eſt ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeſte poſſit gloriari. Quid autem eſt horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? An quiſquam in potiundis voluptatibus [5] gloriando ſeſe & prædicatione effert? Atque ſi voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non eſt; eaque [6] quo eſt major, eo magis mentem ex ſua ſede, & ſtatu dimovet: profecto, nihil eſt aliud, bene, & beate vivere, niſi honeſte, & recte vivere.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐταρκὴς ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

In quo virtus ſit, ei nihil deeſſe ad beate vivendum.

CAP. I.

[1] NEC vero ego M. Regulum ærumnoſum, nec infelicem, nec miſerum, umquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur a Pœnis, non gravitas, non fides, non conſtantia, non ulla virtus, non denique animus ipſe: qui tot virtutum præſidio, [2] tantoque comitatu cum corpus ejus caperetur, capi certe [3] ipſe non potuit. Cajum vero

5 alii, *gloria*, alii, *gloriatione*, meliores, *gloriando*. 6 voluptas quo major eo turpior.

1 ex abrupto, exordio prorſus diſſimulato. 2 quæ his adduntur, *munitus, circumſeptus*, a melioribus libris exulant. 3 animus Reguli. Hominem animum eſſe, ſed qui ſit in corpore; Ciceronis quoque ſententia eſt.

4 quæ

vero Marium vidimus: qui mihi ſecundis rebus unus ex fortunatis hominibus, [4] adverſis unus ex ſummis viris videbatur: quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. Neſcis, [5] inſane, neſcis, quantas vires virtus habeat. Nomen tantum virtutis uſurpas: quid ipſa valeat, ignoras. Nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quique in ſe uno ſua ponit omnia. Cui ſpes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil poteſt eſſe certi, nihil quod exploratum habeat [6] permanſurum ſibi unum diem. [7] Eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus iſtis [8] mortis, aut [9] exilii minis. Mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recuſanti quidem evenerit, non modo non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ; ſiquidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, ut in eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum ſit? Mors terribilis eſt iis, [10] quorum cum vita omnia extinguuntur, non iis, quorum laus emori non poteſt. Exilium autem illis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus;

4 quas conſtantiſſime pertulit. 5 ad Antonium hoc refertur, in quem tota oratione invehit. 6 incerta & inſtabilia fortunæ bona. 7 qui a fortuna pendet. 8 ut Reguli. 9 ut Marii. 10 qui nihil unquam in vita geſſerunt, quod apud poſteritatem ulla laude dignum eſſet; quorum memoria, ut dici ſolet, perit cum ſonitu. 11 allu-

cus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te ærumnæ premunt, qui te beatum, qui florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesque cruciaris, cui nec ſat eſt, quod eſt; & id ipſum ne non ſit diuturnum times: te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum atque legum: quocumque adſpexiſti, [11] ut furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te ſpirare non ſinunt. Quamobrem ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus vir, & fortis, & ſapiens miſer eſſe non poteſt. Nec vero, cujus virtus moresque laudandi ſunt, ejus non laudanda vita eſt: neque porro fugienda vita, quæ laudanda eſt: eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem, quidquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα.

Æqualia eſſe peccata, & recte facta.

CAP. I.

PARVA, inquis, res eſt: at magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, ſed vitiis hominum metienda ſunt. In quo peccatur, id poteſt aliud alio majus eſſe, aut minus. Ipſum quidem illud, peccare, [1] quoquo verteris, [2] unum eſt. Auri navem

11 alludit ad Oreſtis fabulam, a Poetis deſcriptam, quem fingunt occurſu furiarum exagitari ardentes faces quatientium.

1 abſolute dictum. 2 genere: ſed ſpecies diverſæ.

3 quod

vem evertat gubernator, an paleæ; in re aliquantulum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili virgine: peccavit vero nihilominus: ſi quidem eſt peccare, tamquam [3] tranſilire lineas: quod cum feceris, culpa commiſſa eſt: quam longe progrediare, cum ſemel tranſieris, ad augendam [4] culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, [5] ſi arguitur non licere. Id ſi nec majus, nec minus umquam fieri poteſt: (quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit, quod ſemper unum, & idem eſt) quæ ex eo peccata naſcantur, æqualia ſint oportet. Quod ſi [6] virtutes pares ſunt inter ſe: paria eſſe etiam vitia neceſſe eſt. Atqui pares eſſe virtutes, nec [7] bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri, facillime poteſt perſpici. An [8] virum bonum dices, qui depoſitum nullo teſte, cum lucrari impune poſſet, auri pondo decem reddiderit, ſi idem in decem millibus pondo non idem fecerit? Aut temperantem, qui ſe in aliqua

3 quod erat curſorum in ſtadio. Duæ enim erant in eo lineæ: altera in longum cavata in limine ſtadii, cui curſores inſiſtebant; altera in fine ſtadii, quæ dicebatur ultima linea. Primam hic reſpicit Cicero, quam qui tranſilibat, ante ſignum datum, peccabat. 4 in vulg. additur *transeundi*, quod otioſum eſt. 5 ſi oſtenditur, non licere. 6 ex Stoicorum dogmate. 7 Stoici negant, quenquam virum bonum eſſe niſi ſapientem. 8 ſemel enim qui peccat, vir bonus non eſt, quacunque in re peccet.

9 vi-

qua libidine continuerit, in aliqua effuderit? [9] Una virtus eſt, conſentiens cum ratione, & [10] perpetua conſtantia. Nihil huic addi poteſt, quo magis virtus ſit; nihil demi, ut [11] virtutis nomen relinquatur. Etenim ſi bene facta, recte facta ſunt, & nihil recto rectius: certe ne bono quidem melius quidquam inveniri poteſt. Sequitur igitur, ut etiam vitia ſint paria: ſiquidem pravitates animi recte vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes ſunt recte facta, quando a virtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debent, itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, ſint æqualia neceſſe eſt.

CAP. II.

A PHILOSOPHIS, inquis, iſta ſumis. Metuebam, ne a lenonibus, diceres. Socrates diſputabat iſto modo. Bene hercle narras. Nam, iſtum doctum, & ſapientem virum fuiſſe, memoriæ traditum eſt. Sed tamen quæro ex te, ([1] quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum bonis eſt quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctiſſimi ſenſerint? præſertim cum hac ſententia non modo verior, ſed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla poſſit. Quæ vis enim eſt, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quam ſi ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen? æque peccare ſe, ſi privatis, ac ſi magiſtratibus manus adferant? Quamcumque in do-

9 una eademque ſibi par & ſimilis eſt. 10 ſemper ſibi conſtans nunquam a ratione diſcedit. 11 perfectæ.

1 contendamus, licet, non enim pugnis inter nos ſed verbis res agitur. 2 re-

domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? Nihilne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis enecet, an ſervum? [2] Nuda iſta ſi ponas; judicari, qualia ſint, non facile poſſunt. Patrem vita privare, ſi per ſe ſcelus eſt, [3] Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quam ſervos vivere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita ſine ſcelere poteſt: & ſervo ſæpe ſine injuria non poteſt. Cauſa igitur hæc, non natura, diſtinguit: quæ quando [4] utro acceſſit, id fit propenſius: ſi utrique adjuncta ſit, paria fiant, neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quod in ſervo necando, ſi adſit injuria, ſemel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur; violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudivit, is qui in ſede, ac domo, atque in republica collocavit. Multitudine peccatorum præſtat eoque pœna majore dignus eſt. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna ſit, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. Quidquid non oportet, ſcelus eſſe, quidquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam: ſiquidem rerum modum fingere non poſſumus, animorum modum tenere poſſumus. Hiſtrio ſi paulum ſe [5] movit extra numerum, aut ſi [6] verſus pronunciatus eſt ſyllaba una brevior, aut longior, exſibilatur, & explodi-

2 remota a circumſtantiis. 3 ab Hannibale obſeſſi. vid. Livius, Florus &c. 4 alii malunt, *alteri*, vel *altero*. Sed *uter* etiam pro utervis dicitur. 5 ſi non commode ſaltavit, aut in ſaltando peccavit contra leges ſaltationis. 6 cum tamen in verſu peccatum ſit poeta,

ploditur: in vita tu, qui [7] omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debes, ut [8] in ſyllaba te peccare dices? Poetam non [9] audio in nugis; in vitæ ſocietate audiam civem [10] digitis peccata [11] dimetientem ſua: quæ ſi viſa ſunt [12] breviora, leviora qui poſſunt videri, cum, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis? perturbata autem ſemel ratione, & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe videatur.

PARADOXON IV.

Ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται.

[1] *Omnes ſtultos inſanire.*

CAP. I.

[2] EGO vero [3] te non ſtultum, ut ſæpe, non improbum, ut ſemper, ſed dementem, & inſanum

---

poetæ, non hiſtrionis. Sed quia hiſtrio pronuntiat, abſente poeta, ei plauſus datur. 7 hiſtrionis vitium in geſtu, poetæ in verſu. Sed poeta prodibat in ſcenam, dabat vero poema ſuum agendum hiſtrioni. 8 figurate dictum, pro, in aliqua vel minima particula ejus. 9 ſe excuſantem. 10 alludit, quod poetæ carminis pedes digitis metiri ſoleant. 11 qua ratione leviora videri poſſint, ſi viſa ſint breviora. 12 minora. *Breve* pro exiguo, ubique obvium eſt: quo vocabulo uſus eſt Cicero propter inſtitutam comparationem de ſyllabarum quantitate.

1 Hoc Paradoxon non tam probat Cicero, quam docet, P. Clodium inſanum eſſe, eumque multis legibus damnatum exulem fuiſſe, quamvis ſolum non mutaverit: ſe vero exulem fuiſſe negat, quamvis ut Clodiano furori cederet, ex urbe exiverit. 2 Propoſitione aſpera & vehementi irrumpit in hanc cauſſam ſine exordio. 3 Clodi, nam in eum invehitur.

4 evin-

num [4] rebus vincam neceſſariis. Sapientis animus magnitudine conſilii, [5] tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus ſeptus, vincetur, & expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli poteſt? Quæ eſt enim civitas? Omnisne conventus etiam furum, & immanium? Omnisne etiam fugitivorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tum civitas, [6] cum leges in ea nihil valebant: cum judicia jacebant; cum mos patrius occiderat: cum ferro pulſis magiſtratibus, [7] Senatus nomen in republica non erat. Prædonum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum, & reliquiæ conjurationis, [8] a Catilinæ furiis ad tuum ſcelus, furoremque converſæ, non civitas erat? Itaque pulſus ego civitate non ſum, quæ nulla erat: accerſitus in civitatem ſum, [9] cum eſſet in republica conſul, qui tum nullus fuerat; eſſet Senatus, qui tum [10] occiderat; eſſet conſenſus populi liber; eſſet juris, & æquitatis, (quæ vincla ſunt civitatis,) repetita memoria.

4 evincam invictis argumentis. Nam *res* ſæpe ſunt rationes, argumenta. 5 patientia earum rerum, quæ adverſæ hominibus eveniunt. 6 imaginem oſtendit illius temporis, quo a Clodio tribuno pl. ejectus eſt. 7 auctoritas ſenatui detracta erat a tribuno & Conſulibus: quanquam Grævius mavult *non* expungere, & legere, *ſenatus nomen in republica erat*, hoc eſt, ſenatus quidem erat, ſed nullæ vires, nulla poteſtas, nulla auctoritas. 8 vide plura in Ciceronis oratione in Piſonem, de univerſo hoc negotio. 9 P. Lentulus, auctor & princeps in revocando Cicerone. 10 quod nihil ejus valeret auctoritas.

moria. At vide, quàm iſta tui latrocinii tela contempſerim. Jactam, & immiſſam a te nefariam in me injuriam ſemper duxi: [11] perveniſſe ad me numquam putavi: niſi forte, cum [12] parietes diſturbabas, aut cum tectis ſceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. [13] Nihil neque meum eſt, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. Si mihi eripuiſſes divinam animi mei conſtantiam, meas curas, vigilias, conſilia, quibus reſpublica te inviti ſſimo ſtat; ſi hujus æterni beneficii immortalem memoriam deleviſſes; multo etiam magis ſi [14] illam mentem, unde hæc conſilia manarunt, mihi eripuiſſes: tum ego accepiſſe me confiterer injuriam. Sed ſi hæc nec feciſti, nec facere potuiſti: reditum mihi glorioſum tua injuria dedit, non exitum calamitoſum. Ergo ego ſemper civis, & tum maxime, cum meam ſalutem Senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem es civis, niſi forte idem eſſe hoſtis, & civis poteſt. An tu civem ab hoſte natura, ac loco, non animo factisque diſtinguis? [16] cædem in ʋ feciſti: armatis latronibus [17] templa tenuiſti:

X pri-

11 eſt hoc Stoicum, qui credunt, nihil ſapienti nocere, ne fortunam quidem, poſſe. 12 everſa enim domus Ciceronis eſt in palatio, de quo queritur ſæpe in orationibus. 13 eſt & hoc Stoicum, ut ſupra Biantis exemplo intelleximus. 14 quam ſe accepiſſe a diis immortalibus dicit, Catilin. III. 15 civis pernicioſus hoſtis potius, quam civis habendus eſt. 16 hæc omnia manifeſte in Clodium conjiciuntur. 17 Caſtoris & Pollucis.

18 tem-

privatòrum domos, [18] ædes ſacras, incendiſti. Cur hoſtis [19] Spartacus, ſi tu civis? Potes autem eſſe tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me [20] tuo nomine appellas, cum omnes meo diſceſſu exulaſſe rempublicam putent? numquamne, homo amentiſſime, te circumſpicies? Numquamne, quid facias, conſiderabis, nec quid loquare? Neſcis, exilium ſcelerum eſſe pœnam? meum illud iter [21] ob præclariſſimas res a me geſtas eſſe ſuſceptum? Omnes ſcelerati, atque impii, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules ſunt, etiamſi [22] ſolum non mutarunt. An, cum omnes leges te exulem eſſe jubeant, non eris tu exul? [23] Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? [24] Ante Senatum tua ſica deprehenſa eſt. Qui hominem occiderit? Tu plurimos occidiſti. Qui incendium fecerit? ædis Nympharum manu tua deflagravit. Qui [25] templa occupaverit? in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es[illegible]

C[illegible]

18 templum Nympharum. 19 vide Plutarchum in Craſſo. quidam habent *exulem*, ſed in aliis non exſtat. Subintelligit tamen Cicero, vultque id nominis in Clodium potius, quam in ſe, convenire. 21 in opprimenda conjuratione, & civitate ſervanda. 22 urbem non reliquerunt. 23 argumentatur a minori ad majus. Si inimicus eſt, qui deprehenſus alicubi cum telo; quid tu, cujus ſica penetravit in ſanctiſſimum urbis locum, curiam? &c. 24 collocavit enim cum ſica Clodius ſervum ſuum in veſtibulo Curiæ, qui Cn. Pompejum occideret. 25 indocti adjecerant *deorum*. *Templa* enim ſunt loca ſub divo patentia, auſpiciis capiundis apta.

25 Q.

[26] Familiariſſimus tuus de te privilegium tulit, ut ſi in [27] opertum Bonæ Deæ acceſſiſſes, exulares. At, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quo modo igitur, tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis. Et quidem in operto fuiſti. Non igitur, ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, ſi ibi eum legibus eſſe non oportebit.

PARADOXON V.

[1] Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος.

Solum ſapientem liberum eſſe; & ſtultum omnem ſervum.

CAP. I.

LAUDETUR vero hic [2] imperator, aut etiam appelletur aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo aut cui tandem hic [3] libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? Refrænet primum libidines, ſpernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, cæteras animi la-

26 Q. Cornificius de Clodii inceſtu mentionem fecit in Senatu, rogationem tamen, id eſt, privilegium in Clodium, ipſius familiariſſimus tulit, M. Piſo Conſul. 27 in ſacrificium, quod Bonæ Deæ in domo conſulis fiebat.

1 Alii in plurali efferunt: ὅτι πάντες σοφοὶ ἐλεύθεροι, πάντες δὲ μωροὶ δοῦλοι. *Omnes ſapientes liberos eſſe, & ſtultos omnes ſervos.* 2 Quem hoc capite perſtringat Cicero, Interpretes non conſentiunt. Alii enim in Tarquinium, alii in Syllam, alii in L. Lucullum, alii in M. Antonium dictum volunt. 3 antiquo enim Romanorum jure ſervis militare non licebat.

4 nam

libes repellat: tum incipiat aliis imperare, cum ipſe [4] improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere deſierit: dum quidem his obediet, non modo imperator, ſed liber habendus omnino non erit. Præclare enim eſt hoc uſurpatum a doctiſſimis: quorum auctoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio; cum vero apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt, cur ego ſimulem, me, ſi quid in his ſtudiis operæ poſuerim, perdidiſſe: Dictum eſt igitur ab eruditiſſimis viris, NISI SAPIENTEM, LIBERUM ESSE NEMINEM. Quid eſt enim libertas? Poteſtas vivendi, ut [5] velis. Quis igitur vivit, ut vult, niſi qui recta ſequitur, qui gaudet officio, [6] cui vivendi via conſiderata, atque proviſa eſt? qui legibus quidem non propter [7] metum paret, ſed eas ſequitur, atque colit, quia id ſalutare maxime eſſe judicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil [8] cogitat denique, niſi [9] libenter, ac libere: cujus omnia conſilia, reſque omnes, quas gerit, [10] ab ipſo proficiſcuntur, eodemque feruntur: nec eſt ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipſius

4 nam vitia dominorum inſtar imperant illis, qui eis ſunt dediti. 5 non libido ſuadet, ſed ratio dictitat. Nam hac ſignificatione Stoici hoc verbo utuntur. 6 qui diu cogitavit & dein conſtituit, quod vitæ genus ſequatur, ad quem finem, tanquam ad ſcopum, omnes vitæ ſuæ actiones dirigat. 7 magiſtratuum & ſuppliciorum. 8 nam bonus vir æque rationem habet cogitationum, ac dictorum & factorum. 9 non muneribus correptus, non gratia victus, aut odio. 10 ab ipſius animo, non cupiditatibus.

11 For-

us voluntas, atque judicium: Cui quidem etiam (quæ [11] vim habere maximam dicitur) [12] fortuna ipſa cedit: ſicut ſapiens [13] poeta dixit, SUIS CUIQUE FINGITUR MORIBUS. Soli igitur hoc contingit ſapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etſi ita eſſe, pluribus verbis diſſerendum eſt: illud tamen & [14] breve & confitendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Servi igitur omnes improbi: nec hoc tam re eſt quam dictu, inopinatum atque mirabile. Non enim ita [15] dicunt, eos eſſe [16] ſervos ut mancipia, quæ ſunt dominorum facta [17] nexu, aut aliquo jure civili: ſed, ſi ſervitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abjecti, & [18] arbitrio carentis ſuo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos eſſe ſervos?

CAP. II.

AN ille mihi liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil recuſare audet? Poſcit? dandum eſt. Vocat? venien-

11 Fortuna Ciceroni Tuſc. V. eſt domina rerum & externarum, & ad corpus pertinentium. 12 nihil enim bonum, niſi virtutem ſapiens exiſtimat, virtus autem nullum habet cum fortuna commercium, quia potius virtuti fortuna cedit, igitur & ſapienti. 13 forte Appius, qui, teſte Salluſtio, in carminibus ait, *Fabrum eſſe quemque fortunæ.* 14 vulgata: *illud tamen brevi conficiendum eſt.* 15 Stoici. 16 ſervitus duplex, corporis & animi. 17 quæ mancipio vendita ſunt, hoc eſt, quæ ſic vendita ſunt, ut evictionis periculum in ſe reciperet & præſtaret venditor. Nexus eſt obligatio. 18 qui non recta ſequitur, nec officio gaudet.

1 vox

niendum. Ejicit? abeundum. Minatur? extimeſcendum. Ego vero iſtum non modo ſervum, ſed nequiſſimum ſervum, etiamſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atque ut in magna familia [1] ſunt alii lautiores (ut ſibi videntur) ſervi, ſed tamen ſervi, [2] atrienſes, ac [3] copiarii: pari ſtultitia ſunt, quos ſigna, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At ſumus, inquiunt, civitatis principes. Vos vero nec conſervorum quidem veſtrorum principes eſtis. Sed, ut in familia, qui tractant iſta, qui [4] tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſervitutis tenent; ſic in civitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius [5] ſervitutis locum pene infimum obtinent. Magna, inquis, bella geſſi: magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. [6] Echionis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. Omitto, unde ſuſtuleris, & quo modo

1 Vox *ſtultorum* hic a librariis & editoribus ineptiſſime inculcata fuit. 2 qui curam habebant imaginum gentilitiarum, ſtatuarum, picturarum &c. in atriis longa ſerie poſitarum. 3 ad quos hortorum poliendorum & varie exornandorum cura ſpectabat. 4 nimirum ſigna, ut magis niteant, & ne rubigo aut ærugo incommodum afferat, quamvis poſſint etiam intelligi ſervi, quorum opera in balneis utebantur. 5 vulgo: *civitatis*. Sed veram Tullio ſcripturam reddidit Grævius. Non enim cum civibus comparat viros nobiles his cupiditatibus deditos, ſed cum ſervis: Non civium, ſed ſervorum ultimos illos eſſe dicit. 6 pictorem Echionem, commemorat Cicero in Bruto & Plinius.

7 pup-

modo habeas. Intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, ſervum te eſſe ineptiarum omnium judico. Nonne igitur ſunt iſta feſtiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obſecro te, ita venuſta habeantur iſta, non ut vincula virorum ſint, ſed ut [7] oblectamenta puerorum. Quid enim cenſes? Si L. Mummius aliquem iſtorum videret [8] matellionem Corinthium cupidiſſime tractantem, cum ipſe [9] totam Corinthum contempſiſſet, utrum illum civem excellentem, an atrienſem diligentem putaret? Reviviſcat Man. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, [10] præter ipſos, & videat aliquem ſummis populi beneficiis uſum, barbatulos mullos exceptantem de piſcina [11] & pertractantem, & murænarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita ſervum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum ſervitus dubia eſt, qui cupiditate [12] peculii nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſervitutis. Hæreditatis ſpes quid iniquitatis in ſerviendo non ſuſcipit? Quem nutum locupletis orbi ſenis non obſervat? Loquitur ad voluntatem, quidquid denuntiatum

X 4 ſit,

7 popρæ. 8 vas urinæ, longius a figura matulæ diſcedens. 9 fuit enim abſtinentiſſimus, & lautitiarum contemtor. 10 præter eorum animos, Platonico more. 11 in labro inferiori. 12 Patrimonii, facultatum augendarum. Peculium eſt pecunia, quam mancipium domino, aut filius familias, patre indulgente, poſſidet.

1 Non

ſit, facit: aſſentatur, aſſidet, muneratur. Quid horum eſt liberi? Quid denique non ſervi inertis?

CAP. III.

QUID jam illa cupiditas, quæ videtur eſſe liberalior, honoris, imperii, provinciarum? quam dura eſt domina! quam imperioſa! quam vehemens! [1] Cethego, homini non probatiſſimo, ſervire [2] coegit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur? munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari denique ſupplicare. Quæ ſervitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cum cupiditatum dominatus exceſſit: & alius eſt dominus exortus, ex conſcientia peccatorum, timor? quam eſt illa miſera, quam dura ſervitus! [3] Adoleſcentibus paulo loquacioribus eſt ſerviendum: omnes, qui aliquid ſcire videntur, tamquam domini timentur. Judex vero quantum habet dominatum? Quo timere nocentes afficit? An non eſt omnis metus ſervitus? Quid valet igitur illa, eloquentiſſimi viri, L. Craſſi, copioſa magis, quam ſapiens [4] oratio? [5] *Eripite nos ex ſervitute.* Quæ eſt iſta ſervitus tam claro homini, tamque nobili? Omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti

---

1 Non eſt is, qui cum Catilina conjuravit: ſed is, de quo Plutarchus in Lucullo. 2 ſcil. cupiditas honorum. Nam dictio, *res*, male hic inſerta erat. 3 qui adoleſcentes ex magnorum virorum recuſatione probitatis & eloquentiæ laudem capeſſere ſolebant. 4 qua ſuaſit legem Serviliam, egitque ſenatus cauſam, contra judicium & accuſatorum factionem. 5 Craſſo hoc tribuitur lib. 1. de Oratore.

1 ad

ſti timiditas, ſervitus eſt. *Nolite ſinere nos cuiquam ſervire.* In libertatem vindicari vult? Minime: quid enim adjungit? *Niſi vobis univerſis.* Dominum mutare, non liber eſſe vult. *Quibus & poſſumus, & debemus.* Nos vero, ſi quidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. Tu poſſe te dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator eſſe poſſit, cum, eum ne liberum quidem eſſe, ratio, & veritas ipſa convincat.

PARADOXON VI.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Solum ſapientem eſſe divitem.

CAP. I.

QUÆ eſt iſta in commemoranda pecunia [1] tua tam inſolens oſtentatio? Solusne tu dives? proh dii immortales! Egone me audiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? Solusne dives? Quid, ſi ne dives quidem? Quid ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? Aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor, in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter vivendum facile contentus ſit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. [2] Animus oportet tuus te judicet divi-

1 ad M Craſſum divitem orationem dirigit. 2 ſi animo tuo dives es, revera dives es, etiam in fortunarum mediocritate. Perperam in vulgatis erat: *ſe judicet divitem.* Animæ enim divitiæ, ſunt virtutes, non poſſeſſiones, & facultates.

3 ſena-

privatorum domos, [18] ædes ſacras, incendiſti. Cur hoſtis [19] Spartacus, ſi tu civis? Potes autem eſſe tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me [20] tuo nomine appellas, cum omnes meo diſceſſu exulaſſe rempublicam putent? numquamne, homo amentiſſime, te circumſpicies? Numquamne, quid facias, conſiderabis, nec quid loquare? Neſcis, exilium ſcelerum eſſe pœnam? meum illud iter [21] ob præclariſſimas res a me geſtas eſſe ſuſceptum? Omnes ſcelerati, atque impii, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules ſunt, etiamſi [22] ſolum non mutarunt. An, cum omnes leges te exulem eſſe jubeant, non eris tu exul? [23] Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? [24] Ante Senatum tua ſica deprehenſa eſt. Qui hominem occiderit? Tu plurimos occidiſti. Qui incendium fecerit? ædis Nympharum manu tua deflagravit. Qui [25] templa occupaverit? in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es [illegible]

Cic.

18 templum Nympharum. 19 vide Plutarchum in Craſſo. quidam habent *exulem*, ſed in aliis non exſtat. Subintelligit tamen Cicero, vultque id nominis in Clodium potius, quam in ſe, convenire. 21 in opprimenda conjuratione, & civitate ſervanda. 22 urbem non reliquerunt. 23 argumentatur a minori ad majus. Si inimicus eſt, qui deprehenſus alicubi cum telo; quid tu, cujus ſica penetravit in ſanctiſſimum urbis locum, curiam? &c. 24 collocavit enim cum ſica Clodius ſervum ſuum in veſtibulo Curiæ, qui Cn. Pompejum occideret. 25 ind. ẽti adjecerant *deorum*. *Templa* enim ſunt loca ſub divo patentia, auſpiciis capiundis apta.

25 Q.

[26] Familiariſſimus tuus de te privilegium tulit, ut ſi in [27] opertum Bonæ Deæ acceſſiſſes, exulares. At, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quo modo igitur, tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis. Et quidem in operto fuiſti. Non igitur, ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, ſi ibi eum legibus eſſe non oportebit.

PARADOXON V.

[1] Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος.

Solum ſapientem liberum eſſe; & ſtultum omnem ſervum.

CAP. I.

LAUDETUR vero hic [2] imperator, aut etiam appelletur aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo aut cui tandem hic [3] libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? Refrænet primum libidines, ſpernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, cæteras animi la-

26 Q. Cornificius de Clodii inceſtu mentionem fecit in Senatu, rogationem tamen, id eſt, privilegium in Clodium, ipſius familiariſſimus tulit, M. Piſo Conſul. 27 in ſacrificium, quod Bonæ Deæ in domo conſulis fiebat.

1 Alii in plurali efferunt: ὅτι πάντες σοφοὶ ἐλεύθεροι, πάντες δὲ μωροὶ δοῦλοι. *Omnes ſapientes liberos eſſe, & ſtultos omnes ſervos.* 2 Quem hoc capite perſtringat Cicero, Interpretes non conſentiunt. Alii enim in Tarquinium, alii in Syllam, alii in L. Lucullum, alii in M. Antonium dictum volunt. 3 antiquo enim Romanorum jure ſervis militare non licebat.

4 nam

libes repellat: tum incipiat aliis imperare, cum ipſe [4] improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere deſierit: dum quidem his obediet, non modo imperator, ſed liber habendus omnino non erit. Præclare enim eſt hoc uſurpatum a doctiſſimis: quorum auctoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio; cum vero apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt, cur ego ſimulem, me, ſi quid in his ſtudiis operæ poſuerim, perdidiſſe? Dictum eſt igitur ab eruditiſſimis viris, NISI SAPIENTEM, LIBERUM ESSE NEMINEM. Quid eſt enim libertas? Poteſtas vivendi, ut [5] velis. Quis igitur vivit, ut vult, niſi qui recta ſequitur, qui gaudet officio, [6] cui vivendi via conſiderata, atque proviſa eſt? qui legibus quidem non propter [7] metum paret, ſed eas ſequitur, atque colit, quia id ſalutare maxime eſſe judicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil [8] cogitat denique, niſi [9] libenter, ac libere: cujus omnia conſilia, reſque omnes, quas gerit, [10] ab ipſo proficiſcuntur, eodemque feruntur: nec eſt ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipſius

4 nam vitia dominorum inſtar imperant illis, qui eis ſunt dediti. 5 non libido ſuadet, ſed ratio dictitat. Nam hac ſignificatione Stoici hoc verbo utuntur. 6 qui diu cogitavit & dein conſtituit, quod vitæ genus ſequatur, ad quem finem, tanquam ad ſcopum, omnes vitæ ſuæ actiones dirigat. 7 magiſtratuum & ſuppliciorum. 8 nam bonus vir æque rationem habet cogitationum, ac dictorum & factorum. 9 non muneribus correptus, non gratia victus, aut odio. 10 ab ipſius animo, non cupiditatibus.

11 For-

us voluntas, atque judicium: Cui quidem etiam (quæ [11] vim habere maximam dicitur) [12] fortuna ipſa cedit: ſicut ſapiens [13] poeta dixit, SUIS CUIQUE FINGITUR MORIBUS. Soli igitur hoc contingit ſapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etſi ita eſſe, pluribus verbis diſſerendum eſt: illud tamen & [14] breve & confitendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Servi igitur omnes improbi: nec hoc tam re eſt quam dictu, inopinatum atque mirabile. Non enim ita [15] dicunt, eos eſſe [16] ſervos ut mancipia, quæ ſunt dominorum facta [17] nexu, aut aliquo jure civili: ſed, ſi ſervitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abjecti, & [18] arbitrio carentis ſuo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos eſſe ſervos?

CAP. II.

AN ille mihi liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil recuſare audet? Poſcit? dandum eſt. Vocat? venien-

11 Fortuna Ciceroni Tuſc. V. eſt domina rerum & externarum, & ad corpus pertinentium. 12 nihil enim bonum, niſi virtutem ſapiens exiſtimat, virtus autem nullum habet cum fortuna commercium, quin potius virtuti fortuna cedit, igitur & ſapienti. 13 forte Appius, qui, teſte Salluſtio, in carminibus ait, *Fabrum eſſe quemque fortunæ.* 14 vulgata: *illud tamen brevi conficiendum eſt.* 15 Stoici. 16 ſervitus duplex, corporis & animi. 17 quæ mancipio vendita ſunt, hoc eſt, quæ ſic vendita ſunt, ut evictionis periculum in ſe reciperet & præſtaret venditor. Nexus eſt obligatio. 18 qui non recta ſequitur, nec officio gaudet.

1 vox

niendum. Ejicit? abeundum. Minatur? extimeſcendum. Ego vero iſtum non modo ſervum, ſed nequiſſimum ſervum, etiamſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atque ut in magna familia [1] ſunt alii lautiores (ut ſibi videntur) ſervi, ſed tamen ſervi, [2] atrienſes, ac [3] copiarii: pari ſtultitia ſunt, quos ſigna, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At ſumus, inquiunt, civitatis principes. Vos vero nec conſervorum quidem veſtrorum principes eſtis. Sed, ut in familia, qui tractant iſta, qui [4] tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſervitutis tenent; ſic in civitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius [5] ſervitutis locum pene infimum obtinent. Magna, inquis, bella geſſi: magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. [6] Echionis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. Omitto, unde ſuſtuleris, & quo modo

1 Vox *ſtultorum* hic a librariis & editoribus ineptiſſime inculcata fuit. 2 qui curam habebant imaginum gentilitiarum, ſtatuarum, picturarum &c. in atriis longa ſerie poſitarum. 3 ad quos hortorum poliendorum & varie exornandorum cura ſpectabat. 4 nimirum ſigna, ut magis niteant, & ne rubigo aut ærugo incommodum afferat, quamvis poſſint etiam intelligi ſervi, quorum opera in balneis utebantur. 5 vulgo: *civitatis*. Sed veram Tullio ſcripturam reddidit Grævius. Non enim cum civibus comparat viros nobiles his cupiditatibus deditos, ſed cum ſervis: Non civium, ſed ſervorum ultimos illos eſſe dicit. 6 pictorem Echionem, commemorat Cicero in Bruto & Plinius.

7 pup-

modo habeas. Intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, ſervum te eſſe ineptiarum omnium judico. Nonne igitur ſunt iſta feſtiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obſecro te, ita venuſta habeantur iſta, non ut vincula virorum ſint, ſed ut [7] oblectamenta puerorum. Quid enim cenſes? Si L. Mummius aliquem iſtorum videret [8] matellionem Corinthium cupidiſſime tractantem, cum ipſe [9] totam Corinthum contempſiſſet, utrum illum civem excellentem, an atrienſem diligentem putaret? Reviviſcat Man. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, [10] præter ipſos, & videat aliquem ſummis populi beneficiis uſum, barbatulos mullos exceptantem de piſcina [11] & pertractantem, & muranarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita ſervum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum ſervitus dubia eſt, qui cupiditate [12] peculii nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſervitutis. Hæreditatis ſpes quid iniquitatis in ſerviendo non ſuſcipit? Quem nutum locupletis orbi ſenis non obſervat? Loquitur ad voluntatem, quidquid denuntiatum

X 4 ſit,

7 puppæ. 8 vas urinæ, longius a figura matulæ diſcedens. 9 fuit enim abſtinentiſſimus, & lautitiarum contemtor. 10 præter eorum animos, Platonico more. 11 in labro inferiori. 12 Patrimonii, facultatum augendarum. Peculium eſt pecunia, quam mancipium domino, aut filius familias, patre indulgente, poſſidet.

1 Non

ſit, facit: aſſentatur, aſſidet, muneratur. Quid horum eſt liberi? Quid denique non ſervi inertis?

CAP. III.

QUID jam illa cupiditas, quæ videtur eſſe liberalior, honoris, imperii, provinciarum? quam dura eſt domina! quam imperioſa! quam vehemens! [1] Cethego, homini non probatiſſimo, ſervire [2] coegit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur? munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari denique ſupplicare. Quæ ſervitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cum cupiditatum dominatus exceſſit: & alius eſt dominus exortus, ex conſcientia peccatorum, timor? quam eſt illa miſera, quam dura ſervitus! [3] Adoleſcentibus paulo loquacioribus eſt ſerviendum: omnes, qui aliquid ſcire videntur, tamquam domini timentur. Judex vero quantum habet dominatum? Quo timere nocentes afficit? An non eſt omnis metus ſervitus? Quid valet igitur illa, eloquentiſſimi viri, L. Craſſi, copioſa magis, quam ſapiens [4] oratio? [5] *Eripite nos ex ſervitute*. Quæ eſt iſta ſervitus tam claro homini, tamque nobili? Omnis enim animi debilitati, & humilis, & fra-

cti

1 Non eſt is, qui cum Catilina conjuravit: ſed is, de quo Plutarchus in Lucullo. 2 ſcil. cupiditas honorum. Nam dictio, *res*, male hic inſerta erat. 3 qui adoleſcentes ex magnorum virorum recuſatione probitatis & eloquentiæ laudem capeſſere ſolebant. 4 qua ſuaſit legem Serviliam, egitque ſenatus cauſam, contra judicium & accuſatorum factionem. 5 Craſſo hoc tribuitur lib. 1. de Oratore.

1 ad

ẞti timiditas, ſervitus eſt. *Nolite ſinere nos cuiquam ſervire.* In libertatem vindicari vult? Minime: quid enim adjungit? *Niſi vobis univerſis.* Dominum mutare, non liber eſſe vult. *Quibus & poſſumus, & debemus.* Nos vero, ſi quidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. Tu poſſe te dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator eſſe poſſit, cum, eum ne liberum quidem eſſe, ratio, & veritas ipſa convincat.

PARADOXON VI.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Solum ſapientem eſſe divitem.

CAP. I.

QUÆ eſt iſta in commemoranda pecunia [1] tua tam inſolens oſtentatio? Soluſne tu dives? proh dii immortales! Egone me audiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? Soluſne dives? Quid, ſi ne dives quidem? Quid ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? Aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor, in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter vivendum facile contentus ſit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. [2] Animus oportet tuus te judicet

X 5 divi-

1 ad M Craſſum divitem orationem dirigit. 2 ſi animo tuo dives es, revera dives es, etiam in fortunarum mediocritate. Perperam in vulgatis erat: *ſe judicet divitem.* Animæ enim divitiæ, ſunt virtutes, non poſſeſſiones, & facultates.

3 ſena-

divitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ. Nihil ſibi deeſſe putet, nihil curet amplius, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecunia? concedo, dives es. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cum iſti [3] ordini ne honeſtus quidem poſſit eſſe ullus: ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis: ſi ſocios ſpolias, ærarium [4] expilas: ſi teſtamenta amicorum [5] exſpectas, aut ne exſpectas quidem, atque ipſe [6] ſupponis, hæc utrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? [7] Animus hominis dives, non arca, appellari ſolet. Quamvis illa ſit plena; dum te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique ſat eſt, metiuntur homines divitiarum modum; Filiam quis habet? pecunia eſt opus: Duas? majore: Plures? majore etiam. Et ſi, ut ajunt, Danai, quinquaginta ſint filiæ; tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique ſatis eſt, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire poſſint; hunc quo modo ego appellabo divitem; cum

3 ſenatorio, ex quo Craſſus erat. 4 Craſſus enim ſuo & Pompeji conſulatu tertio, rapuit duo millia pondo auri e Capitolino Jovis ſolio, a Camillo ibi condita, auctore Plinio. 5 optas, ut quis moriatur: ut tu hæreditatem cernas, aut legatum promiſſum conſequaris. Proprium in hac re verbum eſt. 6 teſtamentum falſum fingis, & pro vero ſubſtituis. 7 hoc eſt, is homo dives dicitur, cujus animus eum judicat divitem eſſe, contentum iis, quæ poſſidet.

8 *reſi-*

cum ipſe etiam egere ſe ſentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, neminem eſſe divitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod populus Rom. tantis vectigalibus jam pridem vix poteſt. Ergo, hoc propoſito, numquam eris dives ante, quam tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum [8] reficiatur, ut ex eo tueri [9] ſex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia poſſis. Jam fateris igitur, non eſſe te divitem, cui tantum deſit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque iſtam paupertatem, vel potius egeſtatem, ac mendicitatem tuam nunquam obſcure tuliſti.

CAP. II.

NAM ut iis, qui honeſte rem quærunt mercaturis faciendis, [1] operis dandis, [2] publicis ſumendis intelligimus [3] opus eſſe quæſito: ſic qui videt domi tuæ pariter accuſatorum atque judicum [4] conſociatos greges; qui [5] nocentes & pecunioſos reos eodem te auctore corruptelam judicii molien-

X 6

8 *refici* dicitur id quod capitur; & *reficere* eſt reſtituere. Dixit etiam Celſus JCtus in Pandectis: *quantum ex bonis ejus refici poteſt quatuor legiones.*

1 vel ſervorum operas locando, vel publicanis ſerviendo. 2 conducendis vectigalibus, quod publicanorum erat. 3 eos non contentos eſſe re ſua familiari. Non habere ſatis. 4 accuſatores & judices coire flagitioſum eſt. Judex enim nec partes facere, nec ſequi debet. Conveniebant autem, ut corrumperentur judices ad damnandos reos, quorum bonis inhiabant. 5 utrumque valet ad judicum corruptelam. Nam qui innocens eſt, judices non vult corrumpere, qui pecunioſus non eſt, non poteſt.

6 Craſ-

lientes: qui [6] tuas mercedum pactiones in patrociniis, [7] interceſſiones pecuniarum in concionibus candidatorum, dimiſſiones libertorum ad defœnerandas, diripiendasque provincias; qui expulſiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum ſervis, cum libertis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones vacuas, qui proſcriptiones locupletium, qui cædes municipiorum, qui illam Sullani temporis [8] meſſem recordetur; qui teſtamenta ſubjecta, qui ſublatos tot homines; qui denique omnia venalia, [9] dilectum, decretum, [10] alienam, ſuam ſententiam, [11] forum, domum, vocem, ſilentium: quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? cui autem quæſito opus ſit, quis umquam hunc vere dixerit divitem? Etenim divitiarum fructus in copia eſt: copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam numquam aſſequere [12] numquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte, (eſt enim ad vulgi opinionem mediocris; ad tuam nulla; ad meam modica) de me ſilebo, [13] de re

6 Craſſus improborum hominum patrocinia ſuſcipere ſolebat. 7 vulgo male, *interciſas*. *Interceſſiones* ſunt ſponſiones, interpoſita fide ſua, ſe ſoluturum pro iis, ni ipſi ſolverent, quam promittebant, pecuniam. 8 non ſegetum, ſed civium Romanorum. 9 in delectu militum ordinumque habendo, ac in decretis faciendis nihil valuiſſe, niſi pecuniam, ſignificat. 10 Craſſi gratiam, auctoritate, largitione, corruptis judicibus, & ſenatoribus. 11 domi & publicæ pecuniæ cauſa omnia facta eſſe a Craſſo. 12 qui enim cupit, dives non eſt. 13 vulgati: *de te*. Sed in ſequentibus non loquitur de Craſſo, ſed comparat virtutem cum divitiis. Rectius igitur Grævius: *De re loquar*, ut oſtendunt ſequentia. Nam ſtatim ſubnectit, *Si cenſenda nobis atque æſtimanda res ſit.* 1 Vul-

re loquar. Si cenſenda nobis, atque æſtimanda res ſit; utrum tandem pluris æſtimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, in continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum autem Samnitum, an reſponſum Man. Curii? hæreditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hæc profecto, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quam illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſi quidem, ut quisque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute divitiæ ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri & argenti pluris, quam virtus, æſtimanda eſt.

CAP. III.

O DII immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal ſit parſimonia! Venio enim jam ad ſumptuoſos, relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia: ego centena ex meis. Illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & veſtem infinite concupiſcenti, non modo [1] ad fructum ille ſumtus eſt; ſed etiam ad fœnus exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? Qui

 eger,

1 Vulgati: *ad ſumtum ille eſt fructus*. Sed noſtra lectio plerorumque Codicum auctoritate utitur, & hoc vult: tantum abeſſe, ut ſexcenta illa ſufficiant ad ſumtus domeſticos, ut ne quidem ſatis ſint ad diſſolvendum fœnus.

2 C.

eget, an qui abundat? cujus poſſeſſio quo eſt major, eo plus requirit ad ſe tuendam: an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum vitio, aliquantum etiam ipſe fortaſſe in hujus ſæculi errore verſer? Manius Manilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios, & [2] Luſcinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in [3] Labicano. Nos igitur divitiores, quia plura habemus? Utinam quidem. Sed non æſtimatione cenſus, verum victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non eſſe cupidum, pecunia eſt: non eſſe [4] emacem, vectigal eſt: contentum vero ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt, certiſſimæque divitiæ. Etenim, ſi iſti callidi rerum æſtimatores [5] prata & [6] areas quaſdam magno æſtimant, quod ei generi poſſeſſionum minime [7] quaſi noceri poteſt, quanti eſt æſtimanda virtus, quæ nec eripi, nec ſurripi poteſt unquam, neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempeſtatum, nec temporum perturbatione mutatur? qua præditi qui ſunt, ſoli ſunt divites: ſoli enim poſſident res & fructuoſas, &

2 C. Fabricium Luſcinum ſignificat, quem ter in his Paradoxis jam nominavit. 3 a Labico vetuſto oppido, quod prope Tuſculum fuit, non procul ab urbe Roma, prædium Labicanum dictum eſt, ut Tuſculanum, aliaque, ejuſdem generis. 4 mala emtio ſemper exprobrat ſtultitiam. 5 Cato pratis primum, Varro ex perſona Seroſæ quintum locum inter prædia ruſtica tribuit. 6 Areæ inter urbana prædia magni æſtimabantur, propter anguſtias ſoli propterea dixit Cicero *areas quaſdam*, id eſt urbanas, & in urbis nobilioribus locis; ne quis de areis omnibus acciperet. 7 fere.

8 im-

& ſempiternas: ſolique, quod eſt proprium divitiarum contenti rebus ſuis, ſatis eſſe putant, quod eſt; nihil appetunt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. Improbi autem, & avari, quoniam incertas, atque in caſu poſitas habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inventus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis; non modo non copioſi, ac divites, ſed etiam inopes, ac [8] pauperes æſtimandi ſunt.

SOMNIUM SCIPIONIS.

Ex lib. VI. Ciceronis de Republica.

SCIPIO LOQUITUR.

CAP. I.

CUM in Africam veniſſem, [1] M. Manilio conſuli ad quartam legionem tribunus (ut ſcitis) militum, nihil mihi potius fuit, quam ut [2] Maſiniſſam convenirem, Regem familiæ noſtræ juſtis de cauſis amiciſſimum. At quem [3] ut veni, complexus me ſenex collacrymavit, aliquantoque poſt ſuſpexit in cœ-

8 improbi pauperes.

1 Quidam legunt, *Manio Manilio*, quidam *Marcio Manilioque*, ut uterque Conſul denotetur, L. Marcius Cenſorinus, & M. Manilius Nepos, A.V.C. 604. 2 Maſiniſſa Rex *Maſæſylorum* reſtitutus fuit in regnum Numidiæ ab Africano majore, ex eoque hunc Scipionem nepotem amavit. 3 ab ipſo Maſiniſſa acceſſitus, Valer. Max. lib. V.

4 In-

cœlum: & Grates,inquit,tibi ago,ſumme Sol,vobiſque [4] reliqui cœlites, quod, antequam ex hac vita migro, conſpicio in meo regno, & his tectis, P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipſo recreor: ita nunquam ex animo meo [5] deſcendit illius optimi, atque invictiſſimi [6] viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno; ille me de noſtra republica percontatus eſt. Multisque verbis ultro citroque habitis, ille nobis conſumtus eſt dies. Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus, cum ſenex nihil niſi de Africano loqueretur,omniaque ejus non facta ſolum,ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde ut cubitum diſceſſimus, me & [7] de via, & qui ad multam noctem vigilaſſem, arctior,quam ſolebat, [8] ſomnus complexus eſt. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere, ut cogitationes, ſermonesque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit [9] Ennius, de quo videlicet ſæpiſſime vigilans ſolebat cogitare & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, quæ mihi [10] ex imagine

4 lunam, cæteros planetas, & quotquot in ſupremo cœlo ſtellæ ſunt, veterum plerique Deos eſſe crediderunt. 5 vulgati: *diſcedit*. 6 cum quo militaverat bello Punico ſecundo. 7 indoctus aliquis *feſſum de via*, ſcripſerat: Sed a MSStis abeſt. 8 ſomnus dicitur complecti homines, quia membra ſomno pæne conſtricta tenentur, nullaque munia obire poſſunt. 9 Cum enim Ennius Homeri verſus legeret, meditaretur, ediſceret, imitaretur, ſomniavit ſe Homerum eſſe factum, animaque Homeri, juxta Pythagoricum dogma, animatum. 10 imagines gentilitiæ in atriis deponebantur.

1 tri-

ne ejus, quam ex ipſo, erat notior. Quem ut agnovi, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ.

CAP. II.

VIDESNE illam urbem, quæ [1] parere populo Romano coacta per me renovat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem de [2] excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco,) ad quam tu oppugnandam nunc venis [3] pæne miles? Hanc hoc biennio conſul evertes: eritque [4] cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc a nobis hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, cenſorque fueris, & obieris legatus [5] Ægyptum, Syriam, Aſiam, Græciam: deligere iterum conſul [6] abſens, bellumque maximum conficies, Numantiam exſcindes. Sed cum eris [7] curru Capitolium invectus, offendes rempublicam perturbatam conſiliis [8] nepotis mei. Hic tu, Africane, oſtendas oportebit,

1 tributum pendere. 2 Africanus ex lacteo circulo loquitur, qui eſt inter æthereas ſtellarum flammas ſplendidiſſimus, propter confertam ſtellularum, ut Ariſtoteles & Ptolemæus ajunt, multitudinem. 3 nam in militia primus eſt honoris gradus tribunus mil. 4 comparabis tibi tua virtute cognomentum, quod ad hoc usque tempus habes a me avo tuo hæreditarium. Is enim primus ex Romanis Imperatoribus nomine victæ a ſe gentis eſt nobilitatus. 5 ad Ptolemæum, Phyſconem. 6 quia conſulatum non petiit, neque in campum Martium candidatus cum aliis deſcendit. 7 poſtquam triumphaveris. 8 Tib. Gracchi, tribuni plebis, Cornelia nati, Africani majoris filia.

9 invo-

tebit patriæ, lumen animi, ingenii, conſiliique tui. Sed ejus temporis [9] ancipitem video quaſi fatorum viam. Nam, cum ætas tua ſeptenos octies ſolis [10] anfractus, [11] reditusque converterit: duoque hi numeri, quorum [12] uterque plenus, alter altera de cauſa, habetur, circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerit; in te unum atque in tuum nomen, ſe tota convertet civitas: te Senatus, te omnes boni, te ſocii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis ſalus, ac, ne multa, dictator rempublicam conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus [13] effugeris. Hic cum [14] exclamaſſet Lælius, ingemuiſſentque cæteri vehementius: leniter arridens Scipio, Quæſo, inquit, ne [15] me e

ſomno

9 involucris verborum futuram mortem tegit, ex arte. 10 ita appellat annum, propter zodiaci obliqui circuli ambitum, quem Sol conficit. 11 *quia eadem ſigna per annos ſingulos certa lege ſol metitur*, ut ait Macrobius. 12 duo numeri, ſeptenarius & octonarius, alter altera de cauſſa pleni dicuntur a Pythagoreis, & Pythagoreos multis Philoſophis ſequutis. Macrobius de ſeptenario multa docet, ſed pleraque falſa ſunt, & fabuloſa iſta Pythagoreorum ſomnia merito ridet Galenus in Criticis libris. Idemque facit in octonario, quem illi juſtitiæ numerum vocant, quia par ſit pariter par &c. 13 non effugit, mortuus enim in cubiculo inventus eſt, cum pridie optime valuiſſet, ab uxore Sempronia, ut creditum eſt, veneno necatus. 14 Lælius, qui una de republica in his libris diſputaverat, dolore perturbatus exclamavit; & cæteri, Scævola, Fannius, Tubero, Manlius, Philus, vehementius de tanta indignitate atque acerbitate ingemuerunt. Scipio autem, prout principem fortemque virum decet, immotus, imperterritus, conſtansque permanet. 15 ſomnium memineritis me, non hiſtoriam, vobis narrare,

16 val-

ſomno excitetis, & [16] parum rebus: audite cætera.

CAP. III.

SED quo ſis, Africane, alacrior ad tutandum rempublicam, ſic habeto: Omnibus, qui patriam conſervarint, adjuvarint, auxerint, certum eſſe in cœlo [1] definitum locum, ubi beati ævo [2] ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam [3] concilia, cœtusque hominum jure ſociati, quæ civitates appellantur, harum rectores, & conſervatores, hinc profecti, huc revertuntur. Hic ego, etſi eram perterritus, non tam metu mortis, quam inſidiarum a meis, quæſivi tamen, viveretne ipſe, & Paullus pater, & alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ii vivunt, qui [4] ex corporum vinculis, tamquam e carcere, evolaverunt: [5] veſtra vero quæ dicitur vita, mors eſt. Quin tu aſpicias ad te venientem Paullum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacry-

16 vulgo: *pax ſit rebus*, ſed germana in MSS. lectio eſt, *parum rebus*. ſcilicet concedite; hoc eſt, date aliquid temporis & otii rebus tam arduis c gnoſcendis. Hoc enim *rei* appellatione venit.

1 præparatum, deſtinatum, circumſcriptum. 2 Cicero ſemper in cœlo permanſuras eſſe animas ſtatuit, quod & religioni Romanæ aptius illi videbatur, & ad veritatem congruentius: crediderunt enim Romani, viam lacteam ſedem eſſe fortunatorum ac beatorum. 3 civitatis definitio. Concilium & cœtum alibi quoque jungit Cicero. 4 Hæc Cicero hauſit ex Socrate, quem vide in Phædone Platonis. 5 hæc quaſi ad verbum refert Socrates in Gorgia Platonis. 6 Paul-

lacrymarum profudi. Ille autem me complexus, atque oſculans, flere prohibebat. Atque ego ut primum, fletu repreſſo, loqui poſſe cœpi, Quæſo, inquam, pater ſanctiſſime, atque optime, quoniam hæc eſt vita, (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin hinc ad vos venire propero? Non eſt ita, inquit [6] ille. Niſi Deus is, cujus hoc [7] templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non poteſt. Homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc [8] templo [9] medium vides, quæ terra dicitur: hisque animus datus eſt ex illis [10] ſempiternis ignibus, quæ ſidera, & ſtellas vocatis: quæ globoſæ, rotundæ, [11] divinis animatæ mentibus, [12] circos ſuos, orbesque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi, Publi, & piis omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis: nec injuſſu ejus, a quo ille eſt vobis datus, ex hominum vita migrandum eſt, ne munus humanum, aſſignatum a Deo, defugiſſe videamini. Sed ſic, Scipio, ut [13] avus hic tuus, ut ego, qui te genui, juſtitiam cole, & pietatem: quæ, cum ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima eſt: ea vita via eſt in cœlum, & in hunc cœtum,

6 Paullus, non Africanus. 7 cœlum intelligit. 8 univerſo mundo. 9 communis eſt veterum ſententia, in totius universi centro tellurem noſtram poſitam eſſe. 10 Chaldæi, eosque fere ſequuti Græci Philoſophi omnem cœleſtem regionem igneam eſſe ſtatuerunt; hominibusque datum animum a Deo ex ſtellis & ſideribus. 11 hoc eſt ex dogmate Platonico. 12 vulgo, *circulos*. 13 Africanus Major.

14 ſe-

tum eorum, qui jam vixerunt. Et corpore laxati, illum incolunt locum, [14] quem vides: (erat autem is [15] ſplendidiſſimo candore inter flammas circus elucens) quem vos, ut a Grajis accepiſtis, Orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti, præclare cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ ſtellæ, quas numquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas eſſe numquam ſuſpicati ſumus: ex quibus erat illa [16] minima, quæ ultima cœlo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi, terrarum magnitudinem facile vincebant. Jam ipſa terra ita mihi parva viſa eſt, ut me imperii noſtri, quo quaſi punctum ejus attingimus, pœniteret.

CAP. IV.

QUAM cum magis intuerer, Quæſo, inquit Africanus, quouſque humi defixa tua mens erit? nonne aſpicis, quæ in templa veneris? [1] Novem tibi orbibus, vel potius globis connexa ſunt omnia: quorum [2] unus eſt cœleſtis, extimus, qui [3] reliquos omnes complectitur, ſummus ipſe Deus, [4] arcens, & continens cæteros: in quo infixi ſunt illi, qui volvuntur

14 ſequitur Platonem & alios Phyſicos. 15 fuit hæc ſententia Democriti, noſtro tempore teleſcopiis probata. 16 Lunam ſignificat, lucem a Sole mutuantem.

1 non plures ſphæras Cicero poſuit, quam quot ſubjectæ eſſent ſenſui, & Pythagorica probaret Muſica, ac plerique omnes antiqui Philoſophi traderent. 2 octava ſphæra, ſupra appellata. Cœlum ipſum proprie dictum, tot ſtellis cælatum & ornatum. 3 major & exterior orbis minores & inferiores continet ac ambit. 4 coercens. 5 quam

vuntur ſtellarum curſus ſempiterni: cui ſubjecti ſunt ſeptem, qui verſantur retro, contrario motu, [5] atque cœlum, ex quibus unum globum poſſidet illa, quam in terris [6] Saturniam nominant. Deinde eſt hominum generi [7] proſperus & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur [8] Jovis: tum rutilus, [9] horribilisque terris, quem Martium dicitis: deinde [10] ſubter mediam fere regionem Sol obtinet, [11] dux & [12] princeps, & [13] moderator luminum reliquorum, [14] mens mundi, & [15] temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta ſua luce luſtret, & compleat. Hunc, [16] ut comites, conſequuntur, alter Veneris, alter Mercurii curſus: in infimoq; orbe Luna, radiis

Solis

5 quam cœleſtis globus extimus. Cœlum hic eſt octava ſphæra, cujus motui ſolis & reliquorum erroneus motus contrarius eſt. 6 Saturni ſtellam, errantium altiſſimam. 7 uſitatius eſt *proſperus* quam *proſper*: ut *exterus, ſuperus, inferus &c.* 8 Ipſum Jovis nomen a manſueta clementique ſideris natura formatum eſt. *Jupiter* enim eſt *juvans pater*. 9 horrorem metumque incutiens & nocens terris, & hominibus eas incolentibus. 10 Hic Cicero ab eo, quem interpretatus eſt, Platonis ſui Timæo, diſſentit. Plato enim ſolem ab infima luna ſecundum eſſe judicabat. 11 quia omnia alia lumina majeſtate præcedit. 12 quia ita eminet, ut propterea, quod ſolus talis appareat, *Sol* quaſi ſolus vocetur. 13 quia ipſe eorum curſus recurſusque certa definitione ſpatii moderatur. 14 quia conſilio & ſapientia, & rata lege, cœleſtia terrenaque regere & moderari videtur. 15 quia cœlum & terram ſuo calore temperat. 16 Veneris & Mercurii ſtellæ curſum habent Solis celeritati parem: & ab eo tum ſubſequentes, tum antecedentes, non longe ſeparantur, tanquam ſi juſſæ ſint eum obſervare, comitari, deducere, quocumque eat.

17 in

Solis accenſa, convertitur. Infra autem jam nihil eſt, niſi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos. Supra Lunam ſunt æterna omnia. Nam ea, quæ eſt [17] media, & nona, tellus, [18] neque movetur, & infima eſt, & in eam feruntur omnia [19] ſuo nutu pondera.

CAP. V.

QUÆ cum intuerer ſtupens, ut me recepi, [1] Quid? hic, inquam, quis eſt, qui complet aures meas, tantus & tam dulcis ſonus? Hic eſt, inquit ille, qui [2] intervallis conjunctus imparibus, ſed tamen pro [3] rata portione diſtinctis, impulſu, & motu ipſorum orbium conficitur: qui [4] acuta cum gravibus temperans, [5] varios æquabiliter concentus efficit: Nec enim [6] ſilentio tanti motus incitari poſſunt: & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute ſonent. Quam ob cauſam ſummus ille [7] cœli ſtellifer curſus, cujus

17 in mundi medio & centro, quæ tamen ſententia jam exploſa eſt. 18 Fuerunt quondam Philoſophi, & noſtris temporibus Nicolaus Copernicus, qui confirmarunt, eam moveri. 19 ſua ſponte & quaſi natura.

1 Vulgati: *quis hic, inquam, quis eſt.* 2 ſonorum intervalla ſunt, ubi ſoni ſunt impares, hoc eſt graves alii, alii acuti, quæ ſonorum inæqualitas conſtituit conſonantiam. 3 certa quadam ratione & proportione, unde ſonorum fiat convenientia & concentus. 4 hæc eſt conſonantia, quæ ex inæqualibus fit ſonis, acutis & gravibus. 5 varias conſonantias: diateſſaron, diapente, diapaſon in orbium harmonia Pythagoras audiebat. 6 ſic ratiocinabantur Pythagorici, quorum commentum refutat Ariſtoteles. 7 vulgati habent: *ſtelliferi*, minus lepide.

8 pe-

jus converſio eſt concitatior, acuto, & [8] excitato movetur ſono: graviſſimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam terra nona, immobilis manens, ima ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum, [9] Mercurii & Veneris, ſeptem efficiunt diſtinctos intervallis ſonos: qui numerus rerum omnium fere [10] nodus eſt. Quod docti homines [11] nervis imitati, atque cantibus, aperuere ſibi reditum in hunc locum: ſicut alii, qui præſtantibus ingeniis in vita humana divina ſtudia coluerunt. Hoc ſonitu oppletæ aures hominum obſurduerunt: nec eſt ullus hebetior ſenſus in vobis: ſicut, ubi Nilus ad illa, quæ [12] Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitus, ſenſu audiendi caret. Hic vero tantus eſt totus mundi incitatiſſima converſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri Solem adverſum nequitis, ejusque radiis, acies veſtra, ſenſusque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem.

CAP. VI.

TUm Africanus, Sentio, inquit, te ſedem [1] etiam nunc hominum ac domum contemplari: quæ ſi tibi

8 penetrantiori. 9 quid abſurdius, quam hic inſerere *Mercurii & Veneris?* nam *duorum* ad ſonos, non ad curſus Planetarum referendum eſt. 10 omnia fere nodat, connectit, continet. Quidam male: *modus*. 11 in inſtrumento heptachordo, ſive lyra. 12 vide Plinium lib. V. Hiſt. Nat. cap. 9.

1 licet me audias, longe præſtantiora narrantem.

2 hoc

ſi tibi parva (ut eſt) ita videtur, hæc cœleſtia ſemper ſpectato: illa humana contemnito. Tu enim quam [2] celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi potes? Vides habitari in terra raris, & anguſtis in locis: & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines interjectas: hosque, qui incolunt terram, non modo [3] interruptos ita eſſe, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit: ſed partim [4] obliquos, partim [5] averſos, partim etiam [6] adverſos, ſtare vobis: a quibus expectare gloriam certe nullam poteſtis. Cernis autem eandem terram quaſi quibusdam redimitam, & circumdatam [7] cingulis: e quibus [8] duos maxime inter ſe diverſos, & cœli [9] verticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos, [10] obriguiſſe pruina vides: [11] medium autem illum, & maximum, ſolis ardore torreri. Duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, [12] adverſa vobis urgent veſtigia: nihil ad veſtrum genus: hic autem alter [13] ſubjectus Aquiloni, quem incolitis,

2 hoc dicet: nullam neque celebritatem ſermonis hominum, neque gloriam, quæ ſit expetenda, ſi terræ parvitatem, & cœlorum magnitudinem ſpectes, conſequi potes. 3 antiqui ſibi perſuaſerunt, terram aqua in quatuor partes diviſam eſſe. 4 qui eundem nobiſcum habent parallelum & meridianum. 5 qui ſub oppoſitis parallelis ſibi ſunt ac diverſos reſpiciunt polos. 6 antipodes, qui ſunt ſub Meridianis oppoſitis, & ſub adverſis parallelis. 7 quinque zonas dicit. 8 circulum nimirum arcticum & antarcticum. 9 polis. 10 infeſtari frigore. 11 zonam torridam. 12 antipodes illius zonæ in noſtra ſunt zona, noſtræ zonæ viciſſim antipodes in illa zona. 13 zona ſeptentrionalis temperata.

14 quam

tis, cerne, [14] quam tenui vos parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur a vobis, [15] anguſta verticibus, [16] lateribus latior, parva quædam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, [17] quam ſit parvus, vides. Ex his ipſis cultis, notisque terris num aut tuum, aut cujusquam noſtrum nomen, vel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem transnatare? Quis in reliquis orientis, aut [18] obeuntis ſolis ultimis, aut Aquilonis, Auſtrive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profecto, quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe dilatari velit. Ipſi autem, qui de vobis loquuntur, quamdiu loquentur?

CAP. VII.

QUIN etiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes unius cujusque noſtrum, a patribus acceptas, poſteris prodere, tamen propter eluviones, exuſtionesque terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modo non æternam, ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. Quid autem intereſt, ab iis, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cum ab iis nullus

14 quam parva ejus pars Romano imperio pareat. 15 polo mundi & Arctico orbi propinqua. 16 latera ſunt Ciceroni partes inter ortum & occaſum ſibi oppoſitæ. 17 ſi quis cœlo terram oceano circumfuſam cerneret, formicam ſtilla tenui guttulaque immerſam ſe videre exiſtimaret. 18 vulgo: *abeuntis*, melius: *obeuntis*, obire enim dicuntur ſidera.

1 anti-

nullus fuerit, qui ante nati ſint? Qui nec pauciores, & certe [1] meliores fuerunt viri: cum præſertim apud eos ipſos, a quibus audiri nomen noſtrum poteſt, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit. Homines enim populariter annum tantummodo [2] ſolis, id eſt unius aſtri, reditu metiuntur; cum autem [3] ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandemque totius anni deſcriptionem longis intervallis retulerint; tum ille [4] vere vertens annus appellari poteſt: in quo, vix dicere audeo, quam multa ſæcula hominum teneantur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguiq; viſus eſt, cum Romuli animus hæc ipſa in templa penetravit: ita quandoque eadem parte Sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum ſignis omnibus ad idem principium, ſtellisque revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum [5] vigeſimam partem ſcito eſſe converſam. Quo circa, ſi reditum in hunc locum deſperaveris, in quo omnia ſunt magnis, & præſtantibus viris: quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ

 perti-

1 antiquos mores commendant auctores cuncti. 2 cum ad eundem Zodiaci locum & punctum Sol redierit, annum eſſe dicimus. 3 ad eandem partem, locum, punctum. Intelligit vero annum magnum. 4 Africanus cenſet, annum magnum dici rectius annum vertentem, tanquam verum & plenum, quam qui annus vulgo appellatur, unius aſtri reditus: cum hic omnium aſtrorum curſus ſit perfectus. 5 non quindecim annorum millibus magnum annum definire Cicero voluit, ſed uſitato tropo uſus eſt, dum numerum certum pro incerto poſuit, & viceſimam partem quaſi minimam dixit.

1 Rever-

pertinere vix ad unius anni partem exiguam poteſt. Igitur alte ſpectare ſi voles, atque hanc ſedem, & æternam domum contueri; neque te ſermonibus vulgi dederis, nec in præmiis humanis ſpem poſueris rerum tuarum: ſuis te oportet illecebris ipſa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipſi videant. Sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille & anguſtiis cingitur iis regionum, quas vides; nec umquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & oblivione poſteritatis exſtinguitur. Quæ cum dixiſſet;

CAP. VIII.

EGO vero, inquam, o Africane, ſi quidem bene meritis de patria quaſi limes ad cœli aditum patet, quamquam a pueritia, veſtigiis ingreſſus patriis & tuis, decori veſtro non defui: nunc tamen tanto præmio propoſito, enitar multo vigilantius. Et ille, tu vero enitere, & ſic habeto, non eſſe te mortalem, ſed corpus hoc. Nec enim tu es, quem forma iſta declarat: ſed mens cujusque, is eſt quisque; non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. [1] Deum te igitur ſcito eſſe: ſi quidem deus eſt, qui viget, qui ſentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui

1 Revertitur Africanus ad intermiſſam quæſtionem de animæ immortalitate, plusque quam quæſtio illa recipit, efficere conatur, hominem quippe & immortalem, & Deum eſſe. Homines enim ac Dii animalia conſilio rationeque prædita philoſophis viſa ſunt, ſed immortalitatis excellentia homines a Diis ſuperari.

a hæc

cui præpoſitus eſt, quam hunc mundum ille princeps Deus: & ut mundum ex quadam parte mortalem ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus movet. Nam [a] quod ſemper movetur, æternum eſt: quod autem motum affert alicui, quodque agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat neceſſe eſt. Solum igitur, quod ſeſe movet, quia numquam deſeritur a ſe; numquam ne moveri quidem deſinit. Quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium eſt movendi. Principio autem nulla eſt origo. Nam ex principio oriuntur omnia: ipſum autem nulla ex re. Nec enim eſſet principium, quod gigneretur aliunde. Quodſi numquam oritur, nec occidit quidem umquam. Nam principium exſtinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit: ſi quidem neceſſe eſt a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo ſit, quod ipſum a ſe movetur. Id autem nec naſci poteſt, nec mori: vel concidat omne cœlum, omniſque natura conſiſtat, neceſſe eſt, nec vim ullam nanciſcatur, quæ primo impulſu moveatur.

CAP. IX.

CUM pateat igitur, æternum id eſſe, quod a ſe ipſo moveatur: quis eſt, qui hanc naturam animis eſſe tributam, neget? Inanimum eſt enim omne, quod impulſu agitatur externo: quod autem animal eſt, id motu cietur interiore, &

 ſuo.

a hæc ſumta ex Phædro Platonis.

1 Pla-

ſuo. Nam hæc eſt natura propria animi, atque vis. Quæ ſi eſt una ex omnibus quæ ſeſe moveat: neque [1] nata eſt certe, & æterna eſt. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ de ſalute patriæ: quibus agitatus & exercitatus animus, velocius in hanc ſedem, & domum ſuam pervolabit: idque ocius faciet, ſi jam tum, cum erit incluſus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime [2] ſe a corpore abſtrahet. Nam eorum animi, qui ſe corporis voluptatibus dediderunt, earumque ſe quaſi miniſtros præbuerunt, impulſuque libidinum, voluptatibus obedientium, deorum, & hominum jura violaverunt; corporibus elapſi, [3] circum terram ipſam volutantur, nec hunc in locum, niſi multis exagitati ſæculis, revertuntur. [4] Ille diſceſſit: ego ſomno ſtatim ſolutus ſum.

1 Platonicum hoc, non Chriſtianum. 2 diſce rationem aperiendi aditus ad cœleſtem vitam. 3 & iſtud eſt Platonicum; quaſi flagitioſorum animæ circa tumulos volutentur, nec in cœlum, niſi multis exagitatæ ſæculis, revertantur. 4 Hic ſomnii exitus fuit, vocatis ad contemplandum cœlum animis, deterritis ab humanæ ſpe gloriæ, immortalem naturam ſuam perſuaſis & edoctis, præmiorum denique cœleſtium mercede accenſis & inflammatis.

FINIS.

INDEX

INDEX
RERUM ET VERBORUM.
A.

ABſtinentia Africani 334
Academiæ ratio quid a cæteris differat 168. ſeq.
Accii Poetæ verſus de Atreo 328
Accii Poetæ de regno ſententia 313
L. Acilius cur ſapiens habitus 374
Acilius græce ſcripſit hiſtoriam 338
Accuſatoris nomen fugiendum 207
Accuſatio multos illuſtravit 207
Accuſatio laudem peperit L. Craſſo adoleſcenti ibid.
Accuſatio quibus de cauſis ſit ſuſcipienda 207. ſeq.
Actio cognitioni anteponenda 154 ſeq.
Actione in omni ſuſcipienda, duo conſideranda ſunt, honeſtas & efficiendi facultas 75
Adoleſcentes quibus e rebus commendationem petere debeant 202
Adoleſcentiæ vituperatio 363
Adoleſcentia multo plures quam ſenectus, mortis caſus habet 390
Adoleſcentium petul. magis eſt, quam ſenum 369
Adoleſcentum imbecillitas conſilii propria 120
Adulari paſſive 93
Aeacus 100
Aeginetis pollices præciſi 281
Aequitas lucet ipſa per ſe 32
Aeſopus fabularum autor 238

 Aetate

Aetate ut quisque antecedit, ita ſententiæ principatum tenet in augurum collegio 389
Africani dictum pulcherrimum 92
Africani abſtinentia 234
Africanus poſterior admodum abſtinens ibid.
Ageſilaus 176
Agis rex occiſus 237
Agraria lex Philippi 231
Agriculturæ laus 152. 153
Agricolarum voluptates 380
Ajax tragœdia 238
Ajax Telamonius ibid.
Alexander Macedo humanitate ſuperatus a patre 92
Alexander Pheræus ab uxore interfectus 183
Amare quid ſit 174
Amici qui deligendi 421. 422
Amicitias diſſuere oportet, non præcidere 123
Amicitia inter æquales magis elucet 462. 464
Amicitia orta a natura, non ab indigentia 421. ſeq. 425. ſeq.
Amicitia quid ſit 416
Amicitiæ ne in inimicitias convertantur, cavendum 450. 451
Amicitiæ prima lex, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati 428. ſeq.
Amicitiæ veræ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus, reque publica verſantur 443
Amicitiæ termini 438
Amicitia qua re propinquitati præſtet 417. 418
Amicorum omnia communia 54
Amicorum paria 417

Ami-

Amicus tanquam alter idem 452
Amilcar Annibalis pater 315
Animi generi hominum deorum munere dati 500
Animi opera majora quam corporis 203
Animo nihil divinius 500
Animorum natura æterna 510
Animorum motus duplices 103
Animorum natura cur mortalis eſſe non poſſit 396
Animorum vis duplex 103
Animus cœleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus in terram 396 ſeq.
Animus hominis dives, non arca, appellari debet 467
Animus in cuſtodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus 500
Annibal callidus 112
Annibal crudelis 42
Annulus Gygis 275
Annum ſolis reditu metimur 507
Annus vere vertens multa hominum ſæcula complectitur 507
Antipater Tyrius 242
Antiopa Tragœdia 238
Antipatri opinio de honeſto 286
Apellis Venus 253
Apollinis Pythii oraculum 235
Ἀποφθέγματα 107
Appetitus rationi lege naturæ ſubjectus 104
Appius Claudius Cæcus pacis cum Pyrrho diſſuaſor 356
Aqua hæret 341
Aquilii de dolo malo formula 292

Arati præclarum conſilium ad conſtituendam remp. 238
Aratus Sicyonius Nicoclem tyrannum occidit 237
238
Archytas Tarentinus 372
Areopagitas conſtituit Solon 77
Ariſtides juſtus 259
Ariſtidis ſententia de Themiſtoclis conſilio 260
Ariſtippus omne bonum in voluptate poſuit 340
Ariſto 8
Ariſto Chius de ſenectute ſcripſit 346
Ariſtoteles quid de pecuniarum effuſionibus ſentiat 216
Ariſtotelis opinio de honeſto 271. 272
Aſſentatio ab amicitia removenda 458
Aſtutiæ tollendæ 301. 302
Atreus 100
Athenienſes in Aeginetas duri 281
Atilius Calatinus primarius populi vir 387
Atilius Regulus, Conſul iterum, a Pœnis captus 325
Atticus Pomponius cognomen Athenis deportavit 365
Atticus P. Sulpitio multum utebatur 404
Athenæ exemplis illuſtres 2
Avaritia injuriæ præcipua cauſa 28
Avaritia nullum eſt tetrius vitium 231
Avaritia ſenili nihil abſurdius 390
Avaritia Spartam perditura 231
Avaritiæ vituperatio ibid.
Avari plus ſemper appetunt 495
Augures majores natu iis etiam, qui cum imperio ſunt, anteponuntur 363
Auſpicia quæ ſint optima 353

B. Bar-

B.

Bardylis Illyrius, latro 198
Beata vita in quo contineatur, ex Metrodori ſententia 340
Bene agier quid ſit 301
Bene & beate vivere nihil aliud eſt, niſi honeſte & recte vivere 473
Benefacta male locata, male facta ſunt 220
Beneficia quæ plurimi facienda 50 *ſeq.*
Beneficia in quos conferenda 323. *ſeq.*
Beneficia in egentiſſimos quosque præcipue conferenda 52
Beneficentia Herculem in Deorum numerum retulit 265
Beneficii immemorem omnes oderunt 210
Benevolentiam civium blauditiis & aſſentationibus colligere turpe eſt 154
Benevolentiæ colligendæ præcepta 189
Benignitas quas cautiones habeat 46
Benignitas quæ ſit utilis Reip. 220
Benignitas largitioni anteponenda 219
Benignitate nihil hominis naturæ accommodatius 46
Benignitas propenſior eſſe debet in calamitoſos 220
Bella juſta quæ 36. 37. 38.
Bella cur ſuſcipienda 36
Bellicæ res majoresne ſint urbanis an contra 76
Belli gloria adoleſcentibus quærenda 204
Bellum Punicum tertium M. Catonis conſilio illatum 81
Biantis dictum 469 470
Biantis patria Priene 469 470

Bias ſapiens 469
Bias omnia ſecum portabat 470
Bona bonis quæ anteponantur 244. *ſeq.*
Bona ea omnia ſunt habenda, quæ ſecundum naturam ſiunt 392
Bona caduca & incerta 417
Bonitatem qui tollant 415. *ſeq.*
Boni viri qui appellandi ſint 415. 416
Boni viri qui ſint 301. 415
Boni viri definitio 301. 415
Bonum ſolum honeſtum 468
Bonum virum eſſe, ſemper utile 301
Bonum ſummum convenienter naturæ vivere, e Stoicorum ſententia 226
Bonus nemo miſer eſſe poteſt 475
Brutus quod in patria liberanda ſpectarit 471
Brutus accuſator 208
L. Brutus in liberanda patria interfectus eſt 395

C.

Cæcilius 369
Cæcilii verſus contra ſenectutem 361
Cæſar tyrannus 116. 184
C. Cæſar regnandi cauſa pervertit omnia 28
Cæſaris largitiones non liberales ſed injuſtæ 46. 242
C. Cæſar L. F. 111
Cæſar Catuli patris frater 136
Cæſar dictator civium bona vendidit 241 242
Callicratidas 113
Callicratidas nimio gloriæ ſtudio Lacedæmoniis nocuit 85
Callipho philoſophus 342

Ca-

Calumniæ exempla 35
Calypſo 117
Canius 90
Carthago deleta 37
Carthago everſa a Paulli filio 234
Caſtigatio omnis vacare contumelia debet 90
Catonis ſenis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 244. 245
Cato Cenſorius græcarum litterarum perſtudioſus in ſenectute 346
M. Cato Prætor 351
Catonis liber de rebus ruſticis 384
Catonis dictum 458
Cato Cenſorius ſapiens 259
Cato major 113
Catonis egregia laus 298
M. Cato quo anno natus 351
M. Catonis de Carthagine ſuſpicio 357
Cato Bruti avunculus 466
Cato inter Africanorum ætates interjectus 472
Cato miles 351
Cato perfectus Stoicus 466
Cato Cenſorius Africani prioris fere æqualis 247
M.Catonis conſilio illatum tertium bellumPunicum 81
M. Cato Quæſtor 351
Catulus Pompejo non inferior 78
Catulorum qualis ſermo 114. 135
Catuli optime latina lingua uti putabantur 135
Celare & tacere non idem ſunt 287
Cenſor L. Mummius 234
Cenſor Africanus 234
Cethegus 351

M. Cethegus Suadæ medulla dictus ab Ennio 379
Chryſippi dictum 279
Ciceronis de oppreſſa conjuratione gloriatio 79
Ciceronis verſus 79
Cicero Academicus fuit 168. 162
Ciceronis de gloria libri duo 190
M. Cicero omnes honores adeptus ſuo anno 217
M. Cicero ſcripſit libros de Rep. 218
Ciceronis ædilitas 217
Cicero Conſul 241
Cincia lex a Maximo laudata 352
Cincinnatus dictator 384
Cineas Theſſalus 374
Cimon Athenienſis 222
Circe 117
Civitas quæ dici poſſit 480
Civis qui ſit 481. *ſeq.*
P. Clodius 217
Cleombrotus invidiam timens, Lacedæmonios perdidit 86
Clytemneſtra, tragœdia 238
Collatinus a Bruto Collega emiſſus 278
Concordia fundamentum reipubl. 237
Conſilii capiendi deliberatio triplex, ut videtur Panætio 11
Conſuetudinis maxima vis eſt 446 *ſeq.*
Convivium melius Latini quam Græci nominarunt 376
Communia civibus inter ſe quæ ſint 53. *ſeq.*
Comœdia antiqua 106
Corinthus cur deleta 37
Corinthus a Mummio everſa 234

Corinthus everſa 281
Corporis bona externis bonis anteponenda 244
L. Craſſi ædilitas 215
Craſſi divitis ædilitium munus 215
M. Craſſus 111
Craſſus adoleſcens ex accuſatione laudem conſecutus 204. 207
Craſſus præ divitiis de honeſto non curabat 306
P. Craſſus Pontificii juris & civilis ſtudioſus 69
Cratippi laus 168
Cratippi opinio de honeſto 271 272
Cratippus ætate Ciceronis princeps philoſophorum 3 251
Cratippus Peripateticorum princeps 3
Crudelitas inimica naturæ 282
Curiæ Athenis 222
Curio utilitatem præponebat æquitati 316
M. Curius oblatum aurum repudiavit 383
Curius de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphavit 383
Curii tenuitas victus 384 471
Cynicorum inverecundia 129. 149
Cyrus 176
Cyrus Perſarum Rex, agricultura oblectatus 385
Cyri morientis ſermo, apud Xenophontem 364
Cyri morientis de animorum æternitate oratio, apud Xenophontem 398

D.

Damon 280
Decii duo 259. 471
P. Decius, quarto conſulatu ſe pro Republica devovit 374. 375

Deco-

Decorum ab honeſto quid differat 96
Decorum fuſum eſt per omnes partes honeſtatis 98
Decorum duplex 98
Decorum poeticum 97. 98
Decorum tribus in rebus poſitum eſt 128
Decorum ab honeſto ſeparari non poteſt 96
Decorum 97. 98
Deliberanda ea non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio 274
Demetrius a Macedonibus relictus 184
Demetrius Phalereus 5. 218
Demoſthenes 5. 204
Deos non nocere 171
Depoſita non ſemper reddenda 33. 320
Detrahendi de abſentibus ſtudium vitioſam naturam ſignificat 138
Dicæarchi liber de interitu hominum 176
Diligere oportet, cum judicaveris 454
Dinomachus philoſophus 342
Diogenis Babylonii, Stoici, opinio de honeſto 285
Dionyſius Tyrannus 183. 280
Diſſenſio ſine acerbitate inter Africanum & Metellum 89
Divitias amare parvi anguſtique animi eſt 70
Divitiarum fructus in copia eſt 490. *ſeq.*
Divitiæ cum expetantur 27
Dives non eſt, cui quæſito opus eſt 490
Dives qui ſit 489
Dolere, malum non eſſe, philoſophi nonnulli affirmant 330
Dolus malus legibus vindicatus 293
Dolus malus quid 294

Do-

Domus hominis honorati qualis eſſe debeat 140. ſeq.
M. Druſus 39
Duilius Pœnos primus claſſe devicit 375
Duilius delectabatur crebro funali, & tibicine 375
Duodecim tabulæ de tutela 293

E.

Eloquentiæ laus 157. 208. 234
Eloquentia quid 157
Ennii verſus 28. 54. 86. 182. 220. 295
329. 352. 354. 356. 394. 417. 443
Ennius præclare paupertatem & ſenectutem tulit 355
Ennius quot annos vixerit 355
Epicurei pervertunt præcepta officii 3
Epicuri de bono & malo ſententia 340
Epigoni tragœdia 237
Euripidis verſus 312. 331
Exercitatio in omni re neceſſaria 62
Exercitatio in ſenibus quid efficiat 367
Exilium quibus terribile 474
Exules qui ſint 475. 482

F.

Q. Fabii Maximi laus 86. 352
Q. Fabius Maximus callidus 112
Fabricius juſtus 259. 314
C. Fabricii mira juſtitia 314
C. Fabricii continentia 471
Fabula Platonis utiliſſima 275
Fides unde dicta 25
Fides hoſti ſervanda 136
Fidei bonæ nomen latiſſimum 301

Fides

Fides vel hoſti ſervanda 36. 328 *ſeqq.*
Fidei templum in Capitolio 330
Fimbria 306
C. Flaminius Tribunus pl. 33
L. Flaminius, e Senatu ejectus 373
Fœciale jus 38
Fœciale jus cum hoſtibus commune 34. 105
Fœnerari a Catone improbatum 245
Fœneratores ad medium Janum ſedebant 246
Fortis animus duabus in rebus cernitur 69
Fortiſſimus quiſque imperandi cupidiſſimus 66
Forti viro vis adhiberi non poteſt 334
Fortis viri character 66
Fortitudo ſine juſtitia, in vitio 65
Fortitudinem quomodo definiant Stoici 65
Fortitudo eſt dolorum, laborumque contemtio 341
Fortunam ſuis quiſque fingit moribus 485
Fraus odio digna majore, quam vis 45
Fraus vulpeculæ propria, vis leonis 45

G.

Gabinia lege quanta labes facta ſit 430
Gallus dimetiendi cœli, & terræ ſtudioſiſſimus 378
Gemma in vitibus 381
Geometræ non omnia docent 82
Gloriæ cupiditas in maximis animis & ingeniis 28
Gloriæ cupidi homines facile ad res injuſtas impelluntur 68
Gloriam qui contemnunt, non reprehendendi 73
Gloria tribus e rebus conſtat 190. *ſeq.*
Gloriam e rebus bellicis petere adoleſcentes debent 203

Gloria

Gloria vera 200
Gloria divitiis anteponenda 244
Gorgias Leontinus Iſocratis magiſter 354
Gorgias Leontinus centum & ſeptem complevit annos 354
Gracchi patris laus 201
C. Gracchi frumentaria largitio 230
Gracchi Tiberii filii, Africani nepotes 237
T Gracchum qui ſecuti ſint 427. 429
Græcorum nobiles victoriæ ſex 63
Græca verba Latinis inculcari ridiculum 116
Græcia, manante a Lacedæmoniis malo, cecidit 235. 237
Græcorum conſuetudo, ut iis proponatur, de quo diſputent quamvis ſubito 414
Gratiæ & pecuniæ comparatio 225. 226
Gyges Platonicus, ex paſtore rex 275

H.

Haſta bis in foro poſita 239
Hecatonis Rhodii libri de officiis 295. 317
Hercules Prodicius 120
Hercules in cœleſtium numero collocatus propter beneficia in humanum genus collocata 285
Hereditas optima quæ 124
Hereditatis ſpes quid efficiat 162
Herodoti locus 199
Heſiodi locus 50
Heſiodus de ſtercoratione verbum non fecit 382
Homerus auctor optimus 323
Homerus multis ante Heſiodum ſæculis fuit 198
Hominis propria appetitio principatus 15

Hominis

Hominis propria veri inveſtigatio 15
& in prudentia poſita 16
Homines quidam non re, ſed nomine 109
Homines, ſecundum Deos, hominibus maxime utiles 171
Homo cæteris animantibus quantum præſtet 14
Homo ſolus ordinem ſentit 16
Honeſtum laudabile natura 16
Honeſtum quibus ex rebus conſtetur 16
Honeſtum e quatuor veluti fontibus manat 20
Honeſtum nihil, quod juſtitia vacat 65
Honeſtas a partibus quatuor manat 17. 62. 153
Honeſtas per ſe animos omnium movet 191
Honeſtum quid ſit, e Stoicorum, Peripateticorum, Socratis ſententia 255
Honeſtum verum in ſapientibus ſolis 256
Honeſti vis 283
Honeſtatis partes quatuor, prudentia, juſtitia, animi magnitudo, continentia 323
Hortenſius, Ciceronis liber de laudibus Philoſophiæ 167
Hortenſii ædilitas 215
Hortus altero ſuccidia 384
Hoſtis, olim peregrinus 40

J.

Janus medius 246
Jaſon Pheræus callidus 112
Imperii cupiditas in maximis animis & ingeniis 28
Imperia non ſemper expetenda 71. 72

Imperium non eſt ſcelere quærendum 311 *ſeq.*
Imperator quis ſit 483
Impii adverſus Deos qui ſunt 268
Injuria fit duobus modis 45
Injuſtitiæ duo genera 25
Inſipiente fortunato nihil eſt intolerabilius 438
Inſitionibus nihil invenit agricultura ſolertius 382
Invita Minerva, nihil decet 115
Jocandi genus duplex 106
Jocandi genus quale eſſe debeat 106. 107
Iraſci graviter inimicis non oportet 89
Ira omnibus in rebus repudianda eſt 91
Ira male laudatur a Peripateticis 91
Iratorum, aut alioqui commotorum forma ipſa corporis tota mutatur 105
Ira nihil recte fieri patitur 139
Iſocrates 5
Iſocrates Georgiæ Leontini diſcipulus 354
Iſocrates vixit annos uno minus centum 354
Italicum bellum 186. *ſeq.*
Jura belli 36
Juſtitiæ fundamentum fides 25
Juſtitiam tollit ambitio 28. 29
Juſtitia ſervanda etiam adverſus infimos 44
Juſtitiæ fundamentum quod 33 *ſeq.*
Juſtitia nullum tempus vacare debet 65
Juſtitiæ munera 23
Juſtitia omnium domina & regina virtutum 268

L. Lace-

Y 11

L.

Lacedæmonii victoriæ cupidiſſimi 66
Lacedæmonii ampliſſimum magiſtratum ſenes appellabant 358
Lacteus orbis 501
Lælius ſemper eodem vultu 92
Lælius plenus hilaritatis 111
Lælius cognomento ſapiens 198. 405
Lælius Q. Mucii Scævolæ auguris ſocer 403
C. Lælii & P. Scipionis familiaritas memorabilis 404. 413
Largitionem inconſultam rapinæ ſequuntur 212
Largorum duo genera 213
Largitio fundum non habet 212
Latronum leges quædam ſunt 197
Laudare ſe, indecorum 40
Leuctrica calamitas 184
Legis XII. Tab. verba 40
Lex de repetundis 233
Lex Craſſi & Scævolæ de peregrinis 282
Lex Pennia & Papia de peregrinis 282
Legis Inciæ ſuaſor Maximus 352
Lex Voconia a M. Catone laudata 355
Leges quædam etiam inter latrones 197
Leges cur conſtitutæ ibid.
Lex naturæ communem utilitatem ſpectat 286
Legum latores boni plus proſunt civitatibus, quam boni imperatores 77. 78
Liberalitas 46
Liberalitatis duo genera ibid.

Libe-

Liberalitatis ratio duplex 210
Liberales qui ſint 210 211
Liberalitas ſecundum naturam 265
Libertatis cauſa, omnis a magnis viris ſuſcipienda contentio 73
Libertatis proprium quid ſit ibid.
Liber nemo niſi ſapiens 483
Libido ſenectuti fœdiſſima 125
C. Licinii Craſſi lex de ſacerdotiis 460
Loci & temporis vis quanta ſit 144. ſeq.
Luculli ædilitas 215
Luculli magnificentia in villis exſtruendis 142
Ludo & joco quatenus utendum 105. ſeq.
Lycurgus 78
Lyſander Dux Lacedæmoniorum 78
Lyſander a Lacedæmoniis expulſus 237
Lyſander Lacedæmonius 113. 385
Lyſis Pythagoræus Epaminondam erudiit 156

M.

Magiſteria 377
Magnanimitas 154
Magnæ matris Idææ ſacra 376
Malitia diſtat a prudentia 302
L. Manlius dictator 335
M. Manlius pauper fuit 494
V. Manlius deterret tribunum plebis ab accuſatione patris 329
M. Marcellus 395
Marius Gratidianus 298

C. Marius ſeptimum annum poſt Præturam jacuit 308
Marius Gratidianus Prætor edicit populo, quid ſervet 309
C. Marius a fide juſtitiaque diſceſſit 309
C. Marius 473. 474
Marte noſtro 272
Maſſilia in triumpho portata 187
Q. Maximus Tarentum recepit 351. 352
Q. Maximus mortuum filium pro funere laudavit 353
Memoria laudationibus perdi putabatur 359
Memoria ſenectute minuitur 358. 359
Mercari quod ſtatim vendas, ſordidum eſt 152
Mercatura quæ probanda, quæ minus 152
Mercenarii omnes ſordidi ibid.
Q. Metellus Imperator C. Marii 308
Q. Metellus a Legato ſuo C. Mario accuſatus 308 309
Metrodori de beata vita ſententia 340
Metus omnis, ſervitus eſt 489
Minerva Phidiæ 468
Minos 100
Modeſtia 96
Modeſtia quid ſit 144
Moroſitas ſenum aliquid excuſationis habet 389
Morti nihil tam ſimile quam ſomnus 398
Mortuis religioſa jura tribuuntur 411
P. Mucius 204
Q. Mucii ædilitas 215
Q. Mucii Manciæ ſermo qualis 114

Nævii verſus 358
Nævii bellum Punicum 379
Nannii 119
Naturam quisque ſuam potius, quam alienam ſequi debet 115
Natura omnibus ſequenda 115. 130
Natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent 129
Natura non patitur, ut alteri detrahamus noſtri commodi cauſa 263
Natura eſt jus gentium 266. 267
Natura eſt lex divina & humana 256
Natura lex 286
Naturæ convenienter vivere 256
Natura ſimilium ſui appetens eſt 435
Nearchus Tarentinus 373
Neptunus tres optiones Theſeo dedit 33
Neſtor apud Homerum de virtutibus ſuis ſæpiſſime prædicat 365
Nicocles tyrannus occiſus 238
Non putaram 82
C. Norbanus a P. Sulpicio accuſatus 207
Numantia deleta 37
T. Numicius tribunus pl. 96
Z *Objur-*

... entu... ... 250
Oeconomicus Xenophontis liber a Cicerone jam ſene verſus 243
Officina nihil habet ingenuum 151
de Officiis libri non multum a Peripateticorum dogmate differunt 3
Officii amplitudo & laus 6. 7
Officiorum præcepta adoleſcentiæ aptiſſima 6
de Officiis libri a Stoicorum fontibus derivati 9
de Officio quæſtio duplex 10
Officii diviſio 10. 11
Officii deſcriptio 10. 11, 102
Officii deſerendi cauſſa 29
Officia aliis alia magis debentur 61
Officiorum boni ratiocinatores eſſe debemus 61
Officia ſplendidiſſima, quæ ab animi magnitudine oriuntur 62
Officia pro ætatum ratione variantur 125
Officium adoleſcentis 125
Officia ſenum *ibid.*
Officium magiſtratus 126
Officium privati 126. 127
Officium peregrini 127
Officiorum comparatio 153
Officii perſequendi rationes quinque 169

Officio-

Officiorum tractatio in philoſophia uberrima 250 251
Officii deliberatio triplex 252
Officia media 257
Officia a quatuor fontibus honeſtatis ducta 322
Officia exprobrantium hominum odioſum genus 448
Onera maxima, ſenectus & paupertas 355
Opes cum infamia non utiles 315
Opifices omnes ſordidi 31
Opinionem hominum de ſe negligere arrogantis eſt 101
Opipare paratum convivium 291
Orationis duplex ratio 205
Orationis vis duplex 134
Oratoris proprium quid ſit 4
Orbium cœleſtium ordo 501
Ordo quid ſit 144
Origines, Catonis liber 395
Ὀρμή 277

P.

M. Pacuvii fabula 420
Panætii opinio de boneſto 252. *ſeqq.*
Panætius reprehenſus 9
Panætius 175
Panætius Africani præceptor 93
Panætius duas res in ſuis libris prætermiſit 242
Panætius utilitatum comparationem omiſit 244
Panætius de officiis accuratiſſime ſcripſit 252
Panætius locum de officiis prætermiſit 232. 255

INDEX.

Panætius defenditur a Cicerone 270
C. Papirius Conſul legem tulit de tribunis plebis reficiendis 459
C. Papirius ibid.
Papus Æmilius C. Luſcino familiaris 429
Παράδοξα maxime Socratica 467
Parſimonia, magnum vectigal 493
Paſcere bene, prima utilitas in re familiari 245
Patriæ caritas quanta 59
Pro patria mors oppetenda, ſi ita res ferat 59
Patroni civitatum & nationum qui eſſent 34
L. Paullus ſocer filii M. Catonis 356
Paupertas contra naturam 263. ſeq.
Paupertas maximum onus putatur 355
Pauſanias Dux Lacedæmoniorum 78
Peccandum non eſt amici cauſſa 429. 430
Peccata eſſe æqualia 475. ſeq.
Peccare eſt tanquam lineam tranſire 476
Pecuniæ cupiditas unde 26. 27
Pecuniam contemnere magnificum eſt 71
Pecunia corrupti, fideles eſſe non poſſunt 21
Pecunia non quærenda ſolum, ſed etiam collocanda 200
Pelopis regnum iniquum 313
Perduellis 36. 40
Periclis ſeveritas 112
Periclis dictum in Sophoclem 145
Pericles 176
Pericles Princeps Græciæ 218
Periculoſarum actionum multiplex ratio 84
Periculis ſine cauſſa offerre ſe, ſtultum eſt 84
Peripatetici, quod iracundiam laudent, notati 91

Per-

Pernicies vitæ ſumma, intelligentia ſimulatio in malitia 302
Perjurium quid ſit 331
Phaeton ictu fulminis deflagravit 321
Phaeton ſolis filius 321
Phalaridis mors 184
Phalaris crudelis tyrannus 203
Philippi Macedonum regis humanitas 92
Philippi ad Alexandrum epiſtola 210
L. Philippus 111. 217
Philippi lex Agraria 231
Philippus tribunus plebis ibid.
L. Philippi injuſta ſententia 315
Philoſophi in quo peccent 30
Philoſophiæ quando & quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero 163. 164
Philoſophiæ nomen quibusdam inviſum 163
Philoſophi qui 166
Philoſophia quid 166
Philoſophiæ defenſio 166
Philoſophiæ pars de officiis uberrima 250. 251
Pinthias 306
Pirata communis hoſtis omnium 332
Piſonis lex de repetundis 233
Plato 5
Platonis locus 17
Platonis præclara ſententia 24
Platonis dictum in Philoſophos 30
Platonis præcepta duo reipublicæ præfuturis neceſſaria 87
Plato Dionem erudiit 157
Pocula minuta & rorantia 377

Polycleti ſignum 176
Pompeji dictum honorificum in Ciceronem 80
Pompeji Magni theatrum 215. 218
Pompejus Magnus reprehenſus 96
Pomponius tribunus plebis diem dixit L. Manlio dictatori 335. 336
Pontii Samnitis dictum de avaritia 232
T. Pontii centurionis vires 366
Pontius Samnis 373
Poſidonius Panætii diſcipulus 252
Poſidonius de officiis ſcripſit 252
Præclara omnia, rara 451
Prandia decimæ nomine 216
Principatum appetere hominis proprium 15
Privata nulla natura, ſed occupatione, victoria, lege, pactione, conditione, ſorte 23. 24
Privata vita otioſior, publica fructuoſior 73
Privatam vitam multi coluere, ut tranquille viverent ibid.
Prodigi qui 213
Promiſſis quando ſtandum non ſit 33
Promiſſa non ſervanda 822
Propylæa 218
Prudentia in quo ſita 18
Prudentia quid 145
Prudentiæ & ſapientiæ diſcrimen 145. 155
Prudentia ſine juſtitia nocet 191. 192
Prudentia ſenectutis eſt 358
Ptolemæus rex, Arati Sicyonii hoſpes 238
Ptolomæus Aegypti rex alter poſt Alexandriam conditam 238
Pulchritudinis duo genera 131

Pyrrhi

Pyrrhi & Annibalis diſſimiles mores
Pyrrhi præclara ſententia
Pyrrho ſe Macedones dediderunt 104
Pyrrhus Aeacides 43
Pyrrhus bellum intulit Romanis 75
Pythagoras 58. 394
Pythagoræ ſeveritas 112
Pythagoræorum mos in exercenda memoria 371
Pythius argentarius 291

Q.

Quæſtio de honeſto & utili 384. *ſeq.*

R.

Ratione utentium duo genera 177
Rectum ita juſtum, ſi voluntarium 30
Reges cur inſtituti 199
Regnandi cupiditates unde exiſtant 274
Regni fides nulla 10
Regulus captus a Pœnis 43
Regulus Atilius 142
M. Atilius Regulus 160
Rei familiaris augendæ qui modus 67
Repetundarum lex 233
Reipublicæ præfuturis duo Platonis præcepta neceſſaria 87
Reipublicæ rectores legum ſimiles eſſe debent 91
Reſpublicæ maximæ per adoleſcentulos labefactatæ, a ſenibus ſuſtentatæ 253
Rhetorum campus 03

Y 16

populis victis civitatem dederunt 37
Romani viri illuſtres bellica laude 64
Romani populi Cannenſi clade animi magnitudo 283
Romanarum legionum fortitudo animi 395
Romulus injuſtus 279
Romulus quibus gradibus in cœlum adſcenderit 471
Roſcium Amerinum adoleſcens defendit Cicero 209
Rupilius fabularum actor 239
P. Rutilius 204
Rutilius Rufus Panætii auditor 253

S.

Sacra familiarum 97
Saguntini 478
S. Salinator 349
Salinator Tarentum amiſit 352
Sanguinis conjunctio, vinculum caritatis 57
Sapalæ 183
Sapientiæ amor ex cognitione honeſti 18
Sapientia in quo ſita 18
Sapientia quid a prudentia differat 154
Sapientia princeps virtutum 154
Sapientia quid ſit 166
Sapientiæ laus 166
Sapientes ſeptem non tamen omnino ſapientes 259. 407

Sapi-

Sapiens qui ſibi non prodeſt, nequidquam ſapit 295
Sapientiſſimus quisque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo 400
Sapientiam nonnulli quo modo interpretentur 415
Scævola pontifex maximus 301
Scævolæ pontificis laus 403
M. Scaurus 78. 111
Scaurus filius damnatus 141
Scauri ædilitas 215
Scientiæ cupiditate omnes trahimur 20
Scipio Naſica Ti. Gracchum interemit 79. 114
Scipio Numantiam excidit 79
Scipio ambitioſus & triſtis 111
Scipionis Naſicæ ſermo qualis 1. 14
Scipio Africanus Paulli filius eloquentia cumulavit bellicam gloriam 119
Scipionis Africani filius, qui minorem Africanum adoptavit 123
Scipionis Africani dictum 247
Scipiones duo 259
P. Scipio pontifex Maximus 379
Scipiones duo iter Pœnis, vel corporibus ſuis obſtruere voluerunt 395
Scipionis virtutes 399. 409. *ſeqq.*
Scipio paucis ante mortem diebus, triduum de republica diſſeruit 412. *ſeq.*
Scipiones duo propugnacula belli Punici 395
Scipionis hoſpes Maſiniſſa 367
Scipio tribunus militum in Africa 495
Senator non eſt, qui jurejurando hoſtium tenetur 324

Y 17

Senis ſermo quietus & remiſſus, decorus eſt 365
Senibus conceditur, ut de ſe dicant 400
Senum moroſitas aliquid excuſationis habet 389
Senili avaritia nihil abſurdius 390
Senes in adoleſcentium caritate acquieſcunt 362
Senectutis arma ſunt exercitationes virtutum 351
Senectus accuſatur non propter ætatem ſed propter mores 354
Senectus quatuor de cauſis miſera videtur 355
Senectus natura loquacior 383
Senectutis honeſtum domicilium Lacedæmone 388
Senectutis medica ſeveritas probatur 389. 390
Senex alteri ſeculo proſpiciens 361
Sepulchra communia propinquis inter ſe 57
Sergius Orata 298
Sermonum ſuavitas, amicitiæ condimentum 445
Servilius Abala Sp. Mælium interemit 384
Servorum infima conditio 44
Servis quomodo utendum 44
Servituti & turpitudini anteponenda mors 83
Severitate ſublata, adminiſtrari civitas non poteſt 26
Sicyon per annos quinquaginta a tyrannis poſſeſſa 238
Silani ædilitas 215
Simulatio pauci temporis poteſt naturam vincere 182
Simulatum nihil diuturnum 201
Simulatum nihil in amicitia 421
Societatis humanæ gradus 56
Societatis humanæ vinculum ratio & oratio 53

Socie-

Societas inter omnes: major autem, ut quiſque proxime accedit 416
Societas præſtantiſſima, bonorum virorum familiaritas 58
Socrates 477
Socrates εἴρων 111
Socrates quam ad gloriam viam traderet 200
Socrates ſapientiſſimus Apollinis oraculo judicatus 397
Socrates ſemper eodem vultu 200
Socrates ſenex fidibus didicit 362
Socratici in ſermone maxime excellunt 136
Socratis opinio de honeſto 255
Sodalitates Catone quæſtore conſtitutæ 375
Solitarium nihil natura amat 456
Solitudo languorem affert 248
Solonis & Themiſtoclis comparatio 77. 78
Solon furorem ſimulavit 112
Solonis præclarum dictum 393
Solonis ſapientis elogium 362. 394
Sophocles a filiis in judicium vocatus 319
Sophocles a Pericle reprehenſus 145
Sophoclis dictum egregium de rebus veneriis 377. 378
Sparta propter avaritiam peritura 235
Sponſio, ni bonus vir eſſet Pinthias 307. *ſeq.*
Statii Poetæ verſus 361
Statuæ veterum ornatu fere militari 64
Stoici honeſtum ſolum bonum eſſe dicunt 255
Stoici ſplendidius de officio, quam Academici aut Peripatetici diſſeruerunt 262
Stoici, unde verba ſint ducta, ſtudioſe exquirunt 6

Stoi-

Stoicorum inverecundia 16
Stoicorum opinio de commodis communicandis 256
Stoicorum oratio 468
Stoicorum ſummum bonum 255
Stulto nemini bene eſſe poteſt 484
Stultos omnes inſanire 479
C. Sulpicius aſtrologiæ ſtudioſus 21
P. Sulpicius C. Norbanum accuſavit 207
P. Sulpicius tribunus plebis a Q. Pompejo capitali odio diſſidet 404
Summum jus, ſumma injuria 34
Superbia in proſperis rebus fugienda 92
Superiorem parem eſſe inferiori, maximum eſt in amicitia 447
Sullæ in victoria crudelitas 186
Sullæ largitiones non liberales, ſed injuſtæ 47
L. Sulla civium bona ſub haſta vendidit 186. 187
Synophebi, comœdia Statii 361

T.

Tabulæ novæ injuſtæ 186
Tantali regnum iniquum 313
Tarquinius exul 437
Tarteſſiorum regis ætas 391
Temperantia 96
Terentii locus 152
Terentii Lælii familiaris 457
Themiſtocles 77. 112. 175 282. 283. 431
Theophraſtus 213. 221
Theſei optata tria 33. 322

Timo Athenienſis congreſſum hominum fugiebat 455
Timotheus Cononis filius 120
Tribuni plebis hoſtibus dediti 333
Tributorum finis 231
Trœzene 283
Troja 365
Tuditanus 351
Turpio Ambivius 378
Turpe mutatur tempore 261
Turpitudo maxime contra naturam 273
Turpe nunquam utile 273
Tyrannorum fere violenta mors 182. 238. 261

V.

Valerius Corvinus ad centeſimum annum vixit 386
Valetudinis tuendæ ratio 242
Vectigalia urbana ruſticis anteponenda 244
Venandi ſtudium honeſtum 108
Venditor, lege XII. tab præſtabat tantum vitia, quæ lingua nuncupata eſſent 296. 297
Ver adoleſcentiæ comparatur 392
Verecundia 96. 101. 130
Verecundia ſublata nihil rectum, aut honeſtum eſt 149
Verecundia maximum amicitiæ adjumentum 453

Veri

Digitized by Google

Veri inveſtigatio hominis propria 15
Veritas moleſta eſt 457
Verſus in Ulyſſem 324
Veſtitus quæ ratio 130. *ſeq.*
Veterrima quæque debent eſſe ſuaviſſima 445. *ſeq.*
Veturius hoſti deditus 332
Viam erranti non monſtrare, Athenis execrationibus publicis ſancitum 288
Villa locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle 384
Vires celeritati anteponendæ 74
Virgula divina 159
Viriatus Luſitanus a C. Lælio fractus & comminutus 198
Virtus amans ſui eſt 461
Virtus amitti non poteſt 464
Virtus eſt conſentiens cum ratione, & perpetua conſtantia 476
Virtus tenera & tractabilis eſt 434
Virtus omnis tribus in rebus fere vertitur 177
Virtus pluris æſtimanda, quam ulla poſſeſſio, aut ulla vis auri & argenti 180
Virtutem quomodo nonnulli interpretentur 417
Virtutem unam qui habet, an omnes habeat 191
Virtute nihil amabilius 422
Virtute qui præditi ſunt, ſoli ſunt divites 180

Virtutes inter ſe pares 476
Virtutes, ut quæque leniores, ita amabiliores 49
Virtutis opinio amicitiæ conciliatrix 428
Virtutum quarundam ſimulacra in belluis 53. *ſeq.*
Viſcellinus 427
Vitæ finis optimus 393
Vitam multi, & ii docti, deplorarunt 401
Vita deſerta ab amicis, jucunda eſſe non poteſt 438
Vitia animi graviora, quàm corporis ac fortunæ 266
Vitis natura caduca 318
Vlciſcendi modus 36
Vlyſſes 117
Vlyſſes militiam ſimulatione infamiæ ſubterfugere voluit 323
Voluptas omnis honeſtati contraria 342
Voluptas plurimorum patrociniis defenditur 340
472
Voluptate nulla peſtis capitalior 372
Voluptates agricolarum 380
Voluptates blandiſſimæ dominæ 195
Voluptatis appetitum omnes fere propter verecundiam occultant 136
Vox clara, & ſuavis eſſe debet 135
Vt inter bonos bene agier 294. 301
Vtile ab honeſto ſeparari non debet 179
Vtilitatum comparatio 242. 243
Vtilitas communis ſecundum naturam 263. 264
271. *ſqq.*

X. Xan-

Digitized by Google

X.

Xantippus Lacedæmonius, Pœnorum Dux 325
Xenocrates ſermone inſuavi fuit 114
Xenophontis locus 120. 364
Xenophontis Socratici liber de re familiari 243
385
Xenophontis libri admodum utiles 385

Z.

Zenonis opinio de honeſto 273

FINIS.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

005656698

Digitized by Google

Google